135. ÉVFOLYAM 2022. SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Veszprémy László
Egyházi háborús rítusok és magyarországi emlékezetük

Szabados János
II. Rákóczi György 1657–1658. évi politikája, avagy a fejedelemi cím és Jenő elvesztéséhez vezető út vázlatos bemutatása. II.

Németh Károly
Straussler Miklós magyar származású brit mérnök szerepe a D-nap, a normandiai partraszállás előkészítésében és az invázió sikerességében

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Zsófia Medgyesy

Editorial Board
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Electronic version:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Subscription fee
4000 HUF annually, 1000 HUF quarterly

Distribution
Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti
Editorial: Zsófia Medgyesy

Comité éditorial
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek @gmail.com
Version électronique:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Tarif d'abonnement
4000 HUF (annuel), 1000 HUF (trimestriel)

Diffusée par
Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

135. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2022. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bálint Ferenc, muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Balla Tibor,* DSc, kutatóprofesszor (NKE); *Barabás Gábor,* Phd, egyetemi adjunktus (PTE BTK TTI); *Gorzás Benjámin,* egyetemi hallgató (KGRE); *Gulyás Adrienn,* PhD-hallgató (KGRE TDI); *Hegedűs Annamária,* könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Lázár Balázs,* PhD, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet); *Mohácsi Zoltán,* könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Németh Károly,* PhD-hallgató (PPKE BTK TDI); *Polgár Balázs,* PhD, régész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Ress Zoltán,* gyűjteménykezelő (Hadtörténeti Múzeum); *Révész Tamás,* tudományos munkatárs (ELKH BTK TI); *Jason Snider,* PhD-hallgató (CEU); *Szabados János,* PhD, egyetemi adjunktus (SZTE BTK), tudományos munkatárs (ELKH–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport); *Szuromi Kristóf,* PhD, egyetemi adjunktus, főelőadó (PPKE BTK TI, HM HIM); *Tóth Ferenc,* DSc, tudományos főmunkatárs (BTK, TTI); Veszprémy László, DSc

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*
Szerkesztő: *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Töll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 325-16-00, e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000 Ft, negyedévre 1000 Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

Nyomtatott kiadás: ISSN 0017-6540
Online kiadás: ISSN 2732-3676

Index: 25 371

HM Zrínyi Nkft.

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

EGYHÁZI HÁBORÚS RÍTUSOK ÉS MAGYARORSZÁGI EMLÉKEZETÜK

A kereszténység és a katolikus egyház megjelenése Magyarországon is alapvetően átformálta a hadakozás és a háborúk ideológiáját és napi gyakorlatát. Joggal tételezhető fel, hogy az egyházi szertartásokat a hadakozáshoz kapcsolódóan éppen olyan előírásosan hajtották végre, mint a szokásos napi gyakorlatban, amivel a vállalkozás sikerét próbálták biztosítani.[1] Indokolatlan leegyszerűsítésnek tekinthető, ha pusztán az istenítélet képzetére korlátozzuk a háború és a természetfeletti világ középkori kapcsolatát, bár érthető okból az írott elbeszélő forrásokban talán erre lehet a legtöbb említést találni. Az égiek döntését a csaták előtt azonban meg lehetett próbálni befolyásolni, egyfelől a példaszerű magaviselettel és imádságos lelkülettel, másfelől égi közbenjáró szentek megnyerésével, hozzájuk címzett fogadalom tételével, vagy éppen ereklyéiknek a csatatéren való megjelenítésével. A klerikusok vagy akár főpapok személyes megjelenése a sikert elősegíthette, de erről – éppen megszokott voltuk miatt – legtöbbször nincsen tudomásunk. Bizonyos liturgikus cselekményeket – fogadalmi misék bemutatása, fegyveráldások – éppúgy megtehettek a hadjáratok előtt *(pre battle rites)*, mint a hadi események folyamán.

Nemcsak az uralkodóknak, a vezéreknek és a főuraknak volt alkalmuk az egyháziakkal személyesen találkozni és igénybe venni az általuk kiszolgáltatott szentségeket, noha a forrásokban szinte kizárólag ők fordulnak elő. Az egyháziak nyilván szerepet vállaltak a katonákhoz intézett lelkesítő beszédek tartásában is, hiszen ezeknek mindig volt valamiféle „istenítéletet" előrevetítő jellege. Szinte semmit sem tudunk arról, hogy az egyszerű fegyveresek a háború transzcendentális oldalából mit vettek észre, mivel ilyen személyek már csak akkor jelennek meg a forrásokban, ha fogságba esésük vagy sebesülésük után fogadalmat tettek. A keresztes vállalkozások esetében nyilván több minden érintette meg őket, hiszen azokat intenzív prédikációs körutak előzték meg, amelyek során egyszerű formában és magyarul[2] a tudomásukra próbálták hozni a lelki előnyöket és az elnyerhető kiváltságokat. A keresztes seregekben egyháziak

[1] A dolgozatomban azért használom a rítus szót, mivel ebbe a liturgikus szertartások mellett a világi jellegű aktusok is könnyebben beleérthetők.

[2] Kapisztrán János természetesen latinul mondta el beszédeit, amit helyben fordítottak.

nagyobb számban vehettek részt, akár 1456-ban,[3] akár 1514-ben.[4] 1443–1444-ben az oszmánok ellen induló seregben a pápai legátus, Cesarini személye erősíthette az egyházi jelenlétet és a szertartások súlyát a hadjáratok folyamán. Az 1514-es parasztháborúba torkolló hadjárat során a keresztesekhez csatlakozó egyháziak ráadásul mindkét oldalon nagy számban belesodródtak az erőszakos harci cselekményekbe, amit azonban leginkább a polgárháborús helyzet magyaráz.[5] A veszély érzete, a sebesülések és a fogság réme persze megérinthette a résztvevők széles tömegét, amire leginkább a búcsújáróhelyek csodákat regisztráló gyűjteményeiből alkothatunk valami képet. Ezek a legfontosabb forrásaink a korábban tett fogadalmak beváltására a harci cselekményeket követően. Látványosabb templom- vagy oltáralapításokra az uralkodóknak és előkelőknek volt lehetősége, s ezek is joggal sorolhatók a csaták utáni rítusok *(post battle rites)* közé.

A téma iránt az érdeklődés az utóbbi évtizedben élénkült meg, s a magyarországi források adatait már nagy nemzetközi anyag ismeretében tudjuk értékelni.[6] Az első, 1301-ig kitekintő tanulmányok és összefoglalások Dušan Zupka tollából születtek meg, aki joggal panaszkodik arra, hogy ebben a vonatkozásban a magyarországi források igen szűkösen állnak rendelkezésre.[7] Ezen a helyzeten jelen írás sem tud változtatni, de kísérletet tesz arra, hogy az eddig jórészt egymástól elkülönülten tárgyalt jelenségeket egymás mellé helyezve a korábbinál átfogóbb képet rajzoljon. Elkerülhetetlennek tűnik, hogy a források szűkössége miatt kitekintésünket egészen 1526-ig kiterjesszük, hiszen az addig megfigyelt jelenségek jórészt az 1301 előtti időszakra is érvényesek lehetnek. A nem magyarországi források bevonása jelent valamennyi segítséget, de ezek összességében igen esetlegesek. Így a következőkben bemutatott kép továbbra is nagyon vázlatos, s a későbbiekben még jócskán gazdagítható marad.

A katolikus egyház a keresztény magyar királyság hadtörténetéhez már annak megalapítása, 1000/1001 óta sok szállal kötődött, ám a forrásokban ennek viszonylag kevés írásos nyoma maradt.[8] Az egyháziak, köztük a főpapok magától értetődően

[3] „A legtöbben a tisztelendő atya [ti. Kapisztrán] miséjén vettek részt, de volt minden csapatnak külön világi vagy szerzetes papja, akiknél gyakran gyóntak, áldoztak. Sok miséző pap és szerzetes is volt a keresztesek között, kik naponként miséztek, s énekelték a zsolozsmákat." (*Tagliakocius* 1907. 26. o. és *Giovanni da Tagliacozzo* 1906. 31. o.) Így volt jelen Mátyás, baranyai pap 1456-ban a seregben, s a részvételéről a sebesülése után Kapisztránnak tett fogadalmából tudunk. *Sümegi* 2009. 517. o. és *Fügedi* 1977. 869. o.

[4] A rendszeres misézést emeli ki Istvánffy is az 1514-es keresztes sereg kapcsán. *Istvánffy* 1962. 53. o.

[5] *Erdélyi* 2011. 161–182. o. Adatainak a felhasználhatóságára azonban lásd *C. Tóth* 2015. 89. o.

[6] Erre lásd Barabás Gábor historiográfiai áttekintését jelen számban, valamint *Kotecki – Jensen – Bennett* 2021. 1–21. o. és *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018.

[7] *Zupka* 2016.; *Uő* 2020.; *Uő* 2021. 143. o.; *Uő* 2022. A korai magyar elbeszélő forrásokban sajnos nem találjuk meg az olyan csatához kapcsolódó rítusok leírását, mint a cseh Cosmasnál és folytatójánál vagy éppen a lengyel Anonymus Gallusnál olvashatóak. Ezekre részletesebben lásd *Zupka* 2021. 157. o.

[8] Összefoglalóan lásd *Zupka* 2021. 141–158. o.

gyakran megjelenhettek a király kíséretében a hadi táborban és hadjáratokban, imádkoztak, miséztek, áldoztattak, vagy ha nem voltak ott személyesen, akkor templomaikban imádkoztak a hadjárat sikeréért.[9] Mégis inkább csak akkor olvasunk róluk, ha a csatában meghaltak – mint például 1099-ben orosz földön Kálmán király seregében két püspök, az V. keresztes hadjárat során 1218-ban, a mongolok ellen 1241-ben Muhinál, az oszmánok ellen 1444-ben Várnánál és 1526-ban Mohácsnál –,[10] vagy ha megverselték, hogy mennyire rosszul érzik magukat a fegyverek között, mint azt a költő, egyben pécsi püspök, Janus Pannonius tette.[11]

A nagy egyházi ünnepeket a táborban is megülték. Tudjuk, hogy 1463-ban Jajcában az általános támadás fenyegető hírére az oszmánok követeket küldtek, és feltétel nélküli békét kértek, éppen akkor, amikor december 25-én a magyar vezérkar a helyi ferencesek templomában nagymisével ülte meg a nagy ünnepet, készülve a döntő rohamra.[12] Misézett 1456-ban Nándorfehérvár megvédésekor az egybegyűlt keresztes sereg előtt Kapisztrán (Szent) János is, ami azonban természetes volt, mert ő volt a vezérük.

A püspökök megjelenésének a király kíséretében ritka példája az 1044. évi ménfői csata.[13] Hasonlóképpen magában áll forrásaink között a fiatal II. Géza király 1146. évi felövezésének leírása egy kápolnában a Lajta folyó menti csata előtt, ahova az egyháziak sokasága kísérte el, miközben Krisztushoz, az angyalokhoz és Szűz Máriához fohászkodtak.[14] Annál meglepőbb, hogy 1301 előtt további magyar királyi felövezésekről nincsen tudomásunk. A liturgikus könyvekben, így a Magyarországon is használt német-római pontifikálában éppúgy olvashatók voltak a votiv misék és könyörgések „in tempore belli" (háborús időkre), vagy „contra paganos" (a pogányok ellen) címmel, mint zászló- és fegyveráldások, de ezek konkrét hadjáratokkal nem kapcsolhatók össze.[15]

---

[9] Összefogalóan lásd *Kotecki* 2016.; Dalmáciára vonatkozóan lásd *Gál* 2021. 25–37. o.

[10] 1301 előtti példákra lásd Barabás Gábor tanulmányát ebben a számban, valamint *Barabás* 2021. 39–56. o.

[11] *Janus Pannonius* 2009. 202–212. o. Mátyás uralkodása alatt a püspökök személyes részvétele a hadjáratokon a korábbinál gyakoribb lehetett. *Kubinyi* 1999. 21. o.

[12] „Quavis et clarius breviter dicam, prompta erant omnia paramenta ad sturmam. Milites statim post confessionem corporis Domini nostri Ihesu Christi communicaverunt, ut hodie mane sturma fieret […]. Nam cum maioris misse officio in ecclesia fratrum minorum singuli pro suo posse devote interessemus…". (*Thallóczy* 1915. CIV. o. és XXVI. dokumentum, 31. o. Vö. *Filipović* 2015. 216–218. o.) *Bonfini* 1995. 735. o. szerint – tévesen – karácsonykor Mátyás már Budán volt.

[13] „Episcopi, capellani, principes alii quamplures retrahuntur…". Annales Altahenses Maiores, 37. o. és ÁKÍF 253–254. o. Vö. *Zupka* 2021. 147. o.

[14] A hivatkozott krónikarészletek forráshelyeiként minden esetben megadom a latin és a magyar szövegközlést tartalmazó kiadványokat is. Illuminated Chronicle 306. o. (165. fej.) és Képes krónika 107–108. o. A jelenetet leírja Freisingi Ottó is. *Otto von Freising – Rahewin:* Gesta Friderici, 1.33, 1.51. (MGH SSrG XLVI. k. 48–51. o.). Vö. *Zupka* 2021. 50–54. o. és *Uő* 2016. 148–150. o. Érdekes, hogy Szent István esetében semmilyen utalás sincsen egyházi részvételre a csata előtti királyi felövezésnél, vö. Illuminated Chronicle 84., 110–112. o. (41., 64. fej.) és Képes krónika 33., 41. o.

[15] *Radó* 1973. 67. o.

A csata előtti rítusok

Az 1301 előtti időszak tekintetében leginkább az elbeszélő forrásokra támaszkodhatunk, a krónikákra és a szentté avatott magyar királyok (I. István, I. László), valamint Gellért püspök legendáira. A természetfölötti erők beavatkozása az evilági harcokba már a pogány hiedelemvilágban is megszokott jelenség volt. A keresztények között is elterjedt felfogás szerint a fegyveres harc istenítéletnek tekinthető, ami során isten kinyilvánítja segítségét az igazságért küzdő fél oldalán. Itt lehet gondolni szorosabb értelemben a harcban személyesen megjelenő, beavatkozó szentekre, tágabb értelemben minden olyan megnyilvánulásra – fohász, fogadalom, ereklyék jelenléte, alapítási legendák stb. –, ahol a harc sikerét kapcsolatba hozták egy szent közbenjárásával.[16] A hadvezérek a csaták előtt magától értetődő módon kérték az égiek segítségét, fohászkodhattak a csatában segítő szentekhez, vagy éppen Szűz Máriához.

A magyar királyi oklevelek sajátsága, hogy az adománylevelekben sokszor elmesélik a megadományozott hőstetteit, szolgálatait, amivel kiérdemelte az uralkodói kegyet. Így járt el I. István király is a legelső, még apja, Géza által alapított bencés apátság esetében. Az első magyarországi, igaz csak interpolált másolatban fennmaradt oklevél, az 1001/1002-es pannonhalmi adománylevél tanúsága szerint a riválisával 997-ben összecsapó István az apja, Géza fejedelem halála után Szent Mártonhoz fohászkodott, s cserébe gazdag adományokat ígért, amelyeket a győzelem után be is teljesített.[17] Ezzel eljutunk a csatában segítő szentek témaköréhez.

Szent Márton katonaszentként a század végén ismét megjelenik a forrásokban. Az első keresztes hadjárat idején, 1096-ban az országon átvonuló Bouillon Gottfried a krónikás Gilo de Paris valamivel későbbi leírása szerint ellátogatott az akkor Szent Márton szülőhelyének tartott Pannonhalmára. Ott Kálmán király ünnepélyesen fogadta az ország püspökei társaságában, ereklyéket felvonultató körmenettel.[18] Szent Márton feltűnése a magyar forrásokban nem véletlen, mivel az egész középkoron át szoros kapcsolatban maradt a dinasztiával, neki szentelték a 13. században a királyi kápolnát a korai budai várban, a Kammerhofban. A királyi kápolna katonai szerepéről azonban keveset tudunk. Majd csak később, a középkor végén keresi fel a mohácsi csatába induló II. Lajos király – 1526. július 20-án – a Zsigmond király által 1410-ben alapított és új védőszentet kapott palotakápolnát, amely ekkorra társaskáptalan lett. A korabeli leírás szerint „a király díszes aranyos ruhájában ült gazdagon feldíszített lován […]. Amikor elérték a Szent Zsigmond templomot, a király leszállt a lováról, és a templomban a főoltár előtt imádkozott, majd elhagyta Budát."[19] Arról is tudunk,

[16] Összefoglalóan lásd *Bachrach* 2003.
[17] DHA 39–40. o.
[18] Historia Vie 1997. 50. o., idézi *Zupka* 2021. 165–166. o.
[19] *Kalous* 2007. 614. o.

hogy pár nappal később Bátán, a Szent Vér-zarándoklatok kegyhelyén a király meggyónt és megáldozott, nyilván nem egymagában.[20]

Báta említése egyúttal arra is jó példa, hogy az itineráriumok tanúságul hívása révén könnyebben tudjuk az egyházi intézményeket a hadi eseményekhez kapcsolni. Báta tudvalévően fontos úthálózati csomópont volt, a délre vezető hadi út mellett feküdt, s a szárazföldi úton vonuló seregek útba ejtették. Észszerű volt, hogy a király, II. Lajos és vezérei itt kérjék még egyszer az égiek segítségét 1526-ban. Bátori András, a naszádosok kapitánya az 1521-es hadjárat során hasonlóképpen megállt Bátán, hogy „búcsút nyerjen s bevárja a királyt".[21] A korábbi évekből megemlíthető, hogy 1359 áprilisában Nagy Lajos király Szerbiába vonulva Bátán járt, és a monostor birtokainak védelmében oklevelet adott ki.[22] Majd Zsigmond király 1395-ben a boszniai hadjáratba vonulva a húsvéti ünnepeket töltötte itt.[23] Mátyás 1463-ban a boszniai hadjáratára indulva biztosan megállt Bátán, ekkor itt ünnepelte áldozócsütörtök ünnepét, és oklevelet keltezett innen.[24] Vélhetően 1464-ben és 1465-ben is megállt vonulásai során az apátságban.[25]

A csatában segítségül hívott égiek között a szenteknél is hangsúlyosabb helyet kapott Szűz Mária. Erre a legkorábbi példák I. (Szent) István király legendáiban olvashatók, aki több magyarországi püspökséget szentelt a tiszteletére. Amikor 1030-ban a német király, II. Konrád nagy sereggel támadt Magyarországra,[26] István legendáinak szövege szerint a magyar király Szűz Mária segítségét kérte, ami meghallgatásra talált.[27] Érdekes módon a kortárs német krónikás, Wipo II. Konrád tetteiről szóló munkájában is hasonlóan írt. Wipo ugyanis azt állítja, hogy István „csupán az Úrtól kért sürgetve védelmet, miután egész országában könyörgést és böjtöt rendelt el".[28] E forrásokra alapozva vetették fel többen, hogy az 1031-es évszámot feltüntető magyar koronázási palást talán Szent Istvánnak a német betörés kapcsán tett fogadalmához köthető, s mintegy fogadalmi ajándékként jutott a fehérvári egyház birtokába.[29]

Az attributumként egy bárddal ábrázolt I. (Szent) László király maga is katonaszent lett, s ereklyéit az ország egyik legnépszerűbb zarádokhelye, az általa alapított váradi püspökség őrizte. 1345-ben a krónikás feljegyzés szerint László király személyesen

[20] *Sümegi* 2009. 506. o. és *Szerémi* 1979. 120. o.
[21] *Sümegi* 2009. 509. o. és *Szerémi* 1979. 103. o., idézi *Sümegi* 1993. 89–90. o.
[22] CDH IX/3. k. 97. o.
[23] *Engel – C. Tóth* 2005. 70. o.
[24] *Sümegi* 2009. 306. o. és *Horváth* 2011. 72–79. o.
[25] *Horváth* 2011. 138. o. és *Teleki* 1852–1857. XI. k. 61–62., 140., 143. o.
[26] *Varga* 2003. 96–98. o. és *Zupka* 2021. 144–146. o.
[27] Hartvik-legenda, 16. fej. (SRH II. k. 423–424. o. és Árpád-kori legendák 38. o.)
[28] „Rex autem Stephanus minime sufficiens adversus imperatorem, orationibus et ieiuniis in universo regno suo indictis, praesidium Domini tantummodo flagitabat." *Wipo* 1915. 44. o. és ÁKÍF 181. o. Vö. *Wolfram* 2006. 231–237. o. és *Zupka* 2021. 144–146. o.
[29] *Kovács* 1998. 47. o. és *Györffy* 1977. 353–354. o.

avatkozott be és harcolt a tatárok ellen egy ütközetben.[30] Királyaink időről-időre felkeresték Váradot, e látogatások azonban a harci eseményekhez közvetlenül ritkán kapcsolhatók, ugyanakkor tudjuk, hogy 1352-ben Nagy Lajos a litván háborúja után Váradra ment hálaadásra.[31]

A zarándoklatok és a törökellenes háborúk összekapcsolására tett – sikeres – próbálkozást a magyar országgyűlés, amikor az 1450-es szentév alkalmából a pápához fordultak. Azt kérték, hogy a magyarok a jubileumi búcsút akkor is nyerhessék el, ha nem Rómába mennek, hanem Szent László váradi vagy Szent István fehérvári sírját látogatják meg, valamint a római útra szánt pénz felét a török háború finanszírozására szánt adományként fizetik be.[32]

Meglepő módon I. (Szent) Lászlóval ellentétben I. (Szent) István ütközetekben játszott szerepére semmi sem utal, leszámítva egy bajor város melletti összecsapást: a bambergi székesegyház prépostját segítette meg 1330-ban, aki hálából alapítványt hozott létre a szent király emlékének ápolására.[33] Az ütközetre éppen augusztus 20-án került sor, s a prépost sikerét annak ellenére a magyar királynak tulajdonította, hogy aznapra esett egy sokkal inkább „katona" szent, Clairvaux-i Szent Bernát ünnepe is.

Ereklyék az ütközetekben

Magától értetődő, hogy a királyok a kincstár birtokában ereklyéket is vittek magukkal az ütközetekbe. Úgy tűnik, hogy a királyi lándzsát *(lancea deaurata)*, amely a Krisztus keresztjének egy szögét magába foglaló német szent lándzsa másolata volt, a magyar uralkodók is a német királyokhoz hasonlóan magukkal vitték az ütközetekbe.[34] Német birodalmi szimbolikája miatt azonban a magyarországi lándzsának a középkori magyarországi forrásokban egyetlen említése sem maradt.[35]

Később az orosz évkönyvekből értesülünk arról, hogy 1152-ben II. Géza király oroszországi hadjáratában egy mellkeresztet hordott, amelyet Szent Istvántól származtatott: „…ez az a kereszt, amelyen Krisztus, a mi Istenünk saját akaratából vállalta a megfeszíttetést. Ugyancsak isten akaratából került Szent Istvánhoz, aki ugyanezt csókolta meg…".[36] Az 1260-as években a Morva folyó menti harcokban IV. Béla is személyesen vett részt. Ekkor a csehek a magyar királyi málhából megszerezték

[30] *Balogh* 1982. 35. o.

[31] „…inde veniens versus Waradinum […], Deo et beato Ladislao garatias egit, […] et ecclesiae beati Ladislai munificentia plura contulit." *Balogh* 1982. II. k. 35. o.

[32] *Csukovits* 2000. 213–214. o.

[33] *Veszprémy* 2020a. 507–517. o.

[34] Altaichi évkönyv 1044. év (ÁKÍF 253. o.). Meggyőző párhuzama, hogy I. Szobeszláv cseh herceg, akinek felesége Álmos herceg leánya volt, Szent Vencel lándzsáját magával vitte 1126-ban a hadjáratra. *Zupka* 2021. 157. o. és *Kotecki* 2021. 187. o.

[35] *Kovács* 2000. és *Zupka* 2016. 89–90. o.

[36] *Hodinka* 1916. 183–187., 193–195. o.; *Font* 1996. 235., 251. o.; *Kovács* 1998. 165. o. Kovács Éva ezt az ún. Závis-kereszttel azonosítja.

Keresztelő Szent János ujját.[37] Szintén IV. Béla királyról tudjuk, hogy egyik előkelőjétől, Csák nembeli Mihálytól egy kereszterelyét tartalmazó aranykeresztet akart megszerezni, aki azt a király fia, Béla herceg jelenlétében Uros szerb király elleni hadjáratában zsákmányolta 1269-ben.[38] A 15. századból Magyarország kormányzójáról, Hunyadi Jánosról is tudjuk, hogy aranykeresztet hordott a nyakában.[39]

Csatához kapcsolódó bűnbánat

A korábbi kutatás ingadozott abban, hogy a latin szövegekben megörökített, többnyire a csata előtti bűnbánatot leíró jelenetekben valós, megtörtént eseményeket lásson-e, vagy éppen a szövegekbe való utólagos manipulatív belecsempészésüket vélelmezze. A magyar historiográfiában így például Szekfű Gyula szerint a 14. századi *Képes krónikáb*an a „síró" Szent Istvánra vonatkozó megállapítás a király utólagos bűntudatának a jele, hiszen még életében megvakíttatta rokonát, Vazult. Mivel a 11. század folyamán Vazul leszármazói uralkodtak, ez alapot adhatott volna a krónikák célzatos torzításának.[40] Az utóbbi évtizedekben azonban a középkori érzelmek, így a sírás és könnyhullatás megjelenítésének mint motívumnak a kutatásában és értelmezésében látványos fordulat következett be. Ennek során – elsősorban Gerd Althoff munkásságának köszönhetően – az elbeszélő forrásoknak egy, a rituálékat és konvenciókat kereső értelmezése vált egyre elfogadottabbá.[41]

A síró királyok, könnyhullató vezérek kérdésére a magyarországi középkorkutatás és klasszika filológia már a nemzetközi kutatást jóval megelőzve felfigyelt, erről tanúskodnak Balogh József, Guoth Kálmán, majd Borzsák István írásai.[42] Balogh József több alkalommal érintette a témát, és helyesen figyelt fel az ókeresztény és középkori imasírásra *(oratio lacrimarum)*, s amint megállapította, „a sírás az egész középkoron végig kiegészítője a vallásos-épületes gondolatnak".[43] A hagyomány és rituálé szívósságát mutatja, hogy II. Fülöp francia király 1190-ben ugyancsak síró imával készült keresztes hadjáratára.[44] Hasonlóképpen meggyőző párhuzam Jan Długosz leírása III. Ulászló lengyel királyról, aki sír az 1410. évi grünwaldi csata előtt.[45] A példák minden kétséget eloszlatnak: a csata előtti rituális sírás nemcsak a klerikus műveltséggel

[37] Vö. Dalimil-krónika (1230 k.) 91. fejezete (CFH II. k. 817. o. – cseh nyelven, ill. 823. o. – németül). Vö. még uo. I. k. 539. o. és *Dalimils* 1859. 201. o.

[38] „Idem Michael crucem pretiosam de ligno Domini ad visum Bele ducis recepisset…" IV. Béla oklevele. CDH IV/3. k. 490. o. és RA I/3. füzet 489–490. o., no. 1605.

[39] *Thuróczy* 1985. 258. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 296. o. (242. fej.)

[40] *Szekfű* 1938. 28. o.

[41] *Althoff* 1996. 239–252. o.

[42] *Balogh* 1926. 190–192. o; *Balogh* 1928. 49–50. o.; *Borzsák* 1974. 58. o. Részletesen lásd *Veszprémy* 2015.

[43] *Balogh* 1928. 192. o.

[44] *Rigord* 2006. 272. o. Az ószövetségi példákra lásd *Patton* 2018. 265. o.

[45] *Lenart* 2011. 34–45. o.

rendelkező szerzők fantáziájának a terméke, hanem valóban előfordulhatott bizonyos ütközetek előtt. Ezekre leginkább testvérháború idején kerülhetett sor, vagy hangsúlyosan keresztények közötti összecsapás esetén, például egy lovagrend és egy keresztény királyság közötti harc alkalmával.

Két 1301 előtti elbeszélő forrásunkban fordul elő ilyen leírás: a 14. századi krónikakompozíciónak a *Képes krónikáb*an fennmaradt változatában tíz alkalommal, míg az 1200 körül működő Névtelen krónikásnál *(Gesta Hungarorum)* egyszer. A *Gesta* 39., valamint a *Képes krónika* 121. fejezete közel azonos módon örökít meg egy ilyen jelenetet.[46] Az említett fejezetekben nem véletlenszerű a hasonlóság a magyarok 900 körüli fejedelmének, Árpádnak és 11. századi királyának, I. (Szent) Lászlónak – aki ekkor még csak herceg – csata előtti viselkedése között. Minden bizonynyal a Névtelen krónikás előtt ott feküdt a magyar krónika egy korai szerkesztése, s a síró László alakját követve szövegezte meg Árpád viselkedését. Joggal tehető fel, hogy a krónikaszerkesztések megfogalmazói tisztában voltak azzal, hogy nemcsak a hagiográfiai alkotásokban, hanem a történeti művekben, a hadjáratok és csaták irodalmi igényű leírásaiban is helye van a nyilvános sírás, könnyhullatás megörökítésének. Ez a Névtelen krónikás esetében csakis fiktív lehet, hiszen a többszáz évvel korábbi eseményekről semmilyen hiteles forrás nem állhatott a rendelkezésre, mégsem érezte azt saját korában anakronisztikusnak.

Nem véletlen, hogy a László és testvére, Géza herceg vezetésével Salamon király ellen indított 1074-es mogyoródi csata során olvashatunk csata előtti és utáni sírásról, leborulásról *(prostratio*[47]*)*. A *Képes krónika* 122. fejezetében a győztes csata után a halottak látványa ad okot Lászlónak a sírásra.[48] 1091-ben I. László már királyként vezette a sereget a betörő, a krónikában kunnak mondott nomádok ellen. A krónika 137. fejezete szerint László a csata előtt beszédet mond és sír.[49] A sírást a szöveg alapján a harcban elkerülhetetlen véráldozat miatti kiengeszteléssel hozhatjuk kapcsolatba. A csatát követő hálaadás és bűnbánat szertartására is tudunk példát hozni a magyar történelemből, amikor III. Henrik német császár 1043-ban a magyarokkal vívott győztes ménfői csata után „alázatosan és áhítatosan leborult", aminek emlékét a magyar krónika is megőrizte.[50]

---

[46] *Anonymus – Rogerius* 2001. 83–85. o.; *Anonymus* 1999. 34. o.; Illuminated Chronicle 222–224. o.; Képes krónika 79–80. o.

[47] A liturgiában kinyújtott testtel, arccal a földre borulás.

[48] Illuminated Chronicle 226–228. o. és Képes krónika 80–81. (122. fej.), vö. *Halmágyi* 2019. 214–215. o.

[49] Illuminated Chronicle 254. o. és Képes krónika 90–91.o. (137. fej.)

[50] Az Altaichi évkönyvet követve, lásd Illuminated Chronicle 144. o. és Képes krónika 51. o. (76. fej.). Értelmezésére lásd *Larson* 2009. 60–63. o. Tudjuk a császárról, hogy magával vitte ereklyeként a Szent Kereszt egy darabkáját, vagy egyesek szerint a II. Konrád-féle birodalmi keresztet (Reichskreuz). MGH SSrG IV. k. 37. o.

Általában megfigyelhető, hogy a korai krónika mára fennmaradt szövege a királyok és hercegek között csak I. (Szent) Istvánnal, I. (Szent) Lászlóval és vele összefüggésben Géza herceggel kapcsolatban említ imához, könyörgéshez, bűnbánathoz kapcsolódó sírást – nyilván nem véletlenül, hanem ezzel tudatosan kiemeli a hasonlóságot az említettek között. Általában az érzelmek, a sírás hangsúlyozásának csak a főszereplők, királyok, hercegek esetében volt a történet szempontjából jelentősége. Ami az ő esetükben a magánszférában történt, az magától értetődően a nyilvános szférának is részévé vált. Hasonlóképpen Szent Lászlónak a mogyoródi csata előtti fogadalma joggal rokonítható Szent Istvánnak a Koppánnyal vívandó csatája előtt Mártonnak tett fogadalmával. Ez minden bizonnyal egy I. (Szent) László király idejében is létező gyakorlatot tükrözhet. Egy herceg, különösen, ha egy felkent és megkoronázott uralkodó ellen fogott fegyvert, kínosan ügyelt a részletekre, és minden eszközt megragadott, hogy fellépését jobb színben tüntesse fel.

A nyugati hadviseléshez – különösen, ha a hadak élén uralkodók álltak, legtöbbször egyházi kíséretükkel – hozzátartozott a csatát megelőző és az azt követő fohászkodás, böjt és hálaadás, vezeklés, vagy ha mindez egyszerre nem is, ezek bizonyos elemei mindenképpen. Magukat ezeket a szertartásokat rutinszerűnek tekinthették, s talán az elbeszélő forrásokban ezért sem tartották elengedhetetlennek megemlítésüket. Hasonlóképpen a csaták előtti buzdító beszédeket sem jegyezték le, vagy ha igen, nem szó szerint, és tartalmuk megformálásában sokkal inkább a krónikások irodalmi műveltsége és tájékozottsága csillant meg.[51] A beszédek utólagos, fiktív megformálása miatt azonban nem lehet kétségbe vonni, hogy elhangzottak.

A csatát előkészítő rítusokhoz szorosan hozzátartoztak a vezéreknek a katonákhoz intézett szónoklatai.[52] Ezek többsége, a dolog természeténél fogva, a csata előtt hangzik el, amikor valóban szükségesnek érezhették, hogy harcra biztassák katonáikat, s elvegyék kedvüket a csata közbeni meneküléstől. Az események logikájából következően szinte mindig a később győztesnek bizonyult csatát megelőző beszédekről értesülünk, hiszen vesztes csatát követően értelmetlen lett volna ezekre hivatkozni. E beszédek jelentős része fiktív volt, hiszen ha a csatamezőn valóban el is hangzottak, azt csak a vezér körül álló egységek hallhatták, így a későbbi írásba foglalóknak nem lehetett tudomásuk azok tartalmáról. Utólag nyilván a nemzettipológia és a korabeli retorikai hagyomány szabályai szerint és példái alapján maguk szövegezték meg a szónoklatokat. A klasszikus szerzők és retorikai kézikönyvek ösztönző hatással lehettek a krónikásokra, így például valószínűsítik, hogy William of Poitiers-nél a hastingsi csata előtt elhangzott Hódító Vilmos-beszéd Sallustius *Catilinájára* vezethető vissza.[53] Ennek ellenére az utólagos megszövegezések bizonyos forrásértékkel bírnak,

[51] További irodalomra lásd *Veszprémy* 2012. 159–169. o.
[52] Strategikon 66. o.
[53] Caius Sallustius Crispus: Catilina összesküvése, vö. *Storelli* 2007. 59. o.

hiszen jól tükrözik egy adott nép történetírásában élő önképét, a nemzeti sajátságokkal kapcsolatos toposzokat.[54]

Ebben az összefüggésben lehet néhány középkori magyar harcra tüzelő beszédre utalni, amelyek leginkább az 1200 körül alkotó magyar Névtelennél maradtak ránk. Az égi segítségre való utalás meghatározó lehetett ezekben a beszédekben. S noha a Névtelen műve teljes egészében a pogány magyarok történetével foglalkozik, Árpád fejedelem beszédében már az Isten is megjelenik (39. fejezet).[55] A nemzeti önképnek szerves része volt katonai bátorságuk és hadra termettségük hangsúlyozása, egyértelműen pozitív kontextusban, amit a krónikások összekapcsoltak az égi támogatás emlegetésével.

Csatakiáltások

A kevés csatakiáltásra vonatkozó adatunk közül az első még a 11. század első évtizedeire vonatkozik.[56] A *Kyrie eleison* („Uram, irgalmazz!") csatakiáltás elsőként Szent Gellért nagyobbik legendájában olvasható. Eszerint mielőtt Csanád vezér serege Ajtony ellen indult, így kiáltottak: *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison, Pater noster.*[57] 1068-ban a betörő nomádok ellen vívott kerlési csata leírásában helynévként fordul elő egy Kyrioleis nevű hegy, amit a krónikás kimondatlanul is e csatakiáltással hoz összefüggésbe.[58] Előfordulása nem meglepő, a 9. századból van rá adat, hogy csata előtti imádságként is használták a *Kyrie eleison* görög szókapcsolatot.[59] Sőt, mindezt megerősíti a bizánci császár, Maurikiosz (ur. 582–602) *Stratégikon*jában szereplő leírás a csata előtt a zászlók megáldásáról. Ugyanott olvassuk, hogy a csata napján a papok *Kyrie eleison*t kiáltottak, majd pedig a parancsnokok háromszor *nobiscum Deus*-t („Velünk az Isten"). Ez utóbbi harci kiáltássá is vált, noha használatát a zavaró pszichológiai hatás miatt később korlátozták.[60]

1278-ban a morvamezei csatában a Habsburg Rudolf oldalán harcoló németek, a magyarok, sőt a krónikás szerint a kunok is Krisztus nevét kiáltották: „ezen a napon a kunok s a keresztények együtt gyakran újra és újra segítségül hívták és mindenki hangosan kiáltozta: Krisztus, Krisztus!".[61] 1456-ban a Nándorfehérvár védelmére egybegyűlt keresztes sereget vezérük, Kapisztrán biztatta arra, hogy a bajban Jézus

[54] *Searle* 1984. és *Ashe* 2007. 1–27. o.; *Hansen* 1993.; *Anson* 2010. 304. o.; *Yellin* 2008.
[55] *Anonymus – Rogerius* 2010. 23., 83–85. o. és *Anonymus* 1999. 14–15., 34–35. o.
[56] *Halmágyi* 2007. 590–601. o. és *Uő* 2014. 151–154. o.
[57] „Uram irgalmazz! Krisztus kegyelmezz! Uram irgalmazz! Miatyánk!" Legenda S. Gerardi episcopi. SRH II. k. 491. o. és Árpád-kori legendák 76. o.
[58] Illuminated Chronicle 194. o. és Képes krónika 68–70. o. (102. fej.)
[59] *Halmágyi* 2007. 591–593. o. és *Uő* 2014. 153. o.
[60] Strategikon 33., 65. o. (7B.17, 7A1, 2.18.), vö. *Bachrach* 2003. 16–17. o. A bizánci császár szerint a kiáltás megzavarhatta a katonákat.
[61] Continuatio Vindobonensis 709. o.

nevét kiáltsák. Az eseményeket megörökítő másik ferences, Giovanni da Tagliacozzo (Tagliakocius János) leírásában többször is találkozunk ennek említésével. Így július 14-én maga Kapisztrán lobogtatta keresztes zászlóját, miközben Jézus nevét kiáltozta.[62] Tagliacozzo leírását Thuróczy János is megerősítette krónikájában.[63]

Egy 1396 körüli török betörés alkalmával Thuróczy „Isten, Szent Mihály!" kiáltást említ, amelyet az oszmánok – nem értve azt – utánozni próbáltak.[64] A krónikás visszavetítve az „Isten" kiáltást már a hunok idejében megszokottnak írja le.[65] Nagy Lajos vitézeiről a Névtelen Minorita krónikás jegyezte föl, hogy 1355-ben a csatában így fohászkodtak: „Szent királyok, segítsetek bennünket!"[66] A Szent királyok elnevezés az 1083-ban, illetve 1192-ben szentté avatott István és László mellett István fiát, az 1030-ban elhunyt Imre herceget is magában foglalta. A magyarok közülük leggyakrabban Szent László segítségét kérték. Erről nemcsak a mongolok elleni, már említett 1343-ös csatában van tudomásunk. A 15. század egyik legnagyobb oszmánok elleni győzelme, az 1479-évi kenyérmezei ütközetről készült szász beszámoló szerint a magyarok csatakiáltása az „Isten és Szent László nevében!" volt.[67]

Hadizászlók, diadalmenetek

A zászlóknak kiemelt jeletősége volt a hadi eseményekben mind az ütközetek előtt, mind utánuk. Az ütközetek során elsősorban taktikai szerepük volt, de egyúttal a szentek közbenjárását is biztosították. Arra, hogy a magyar seregben egy megszentelt országos zászlót használtak volna, csak néhány adatunk van. Így az 1167-ben a Száva és Duna összefolyásánál a bizánciak ellen a magyarok vereségével záruló ütközetről a bizánci krónikásnál, Kinnamosnál (megh. 1203 körül) a következőket találjuk: „Akkor fogták el a zászlót [szémeion], mely nagy volt, s amelyet a barbárok [azaz a magyarok – V. L.] szekéren vittek". Egy másik krónikás, Niketas Choniates (megh. 1213) sem hagyja említés nélkül a magyarok zászlós kocsiját: „Zászlója is fennen lobogott egy vastag és magasba feszülő rúdon, amelyet négy pár ökör vont kerekeken."[68] Az idézett tudósítások kétségtelenné teszik, hogy a magyar sereg – bár abban ekkor a király személyesen nem jelent meg – 1167-ben a bizánciak elleni ütközetben megkülönböztetett tiszteletnek örvendő hadizászlót vitt magával egy szekéren (korabeli itáliai terminussal

[62] *Giovanni da Tagliacozzo* 1906. 109. o.; *Tagliakocius* 1907. 20–21. o.; *Halmágyi* 2007. 595. o.

[63] „…auxiliumque domini Iesu sepius acclamantes…" *Thuróczy* 1985. 270. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 309. o. (250. fej.).

[64] *Thuróczy* 1985. 226–227. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 258. o. (213. fej.). A latin szövegben magyarul szerepelnek a nevek. *Halmágyi* 2007. 595. o.

[65] *Thuróczy* 1985. 61. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 62. o. (30. fej.)

[66] „Sancti reges adiuuate nos!" Chronicon Dubnicense 167. o. és *Küküllei – Névtelen* 2000. 63. o. (19. fej.)

[67] *Szakály – Fodor* 1998. 347. o. és *Halmágyi* 2007. 598. o.

[68] Kinnamos és Choniates szövegét közli ÁMBTF 245. ill. 289. o. Részletesen lásd *Veszprémy* 1995.

egy „carroccio”-n[69]). Az országos zászló őrzési helyéül az I. István által alapított fehérvári királyi bazilika, a királykoronázások hagyományos helyszíne szolgálhatott, s ábrázolása valószínűleg a fehérvári káptalan patrónáját, azaz Szűz Máriát jelenítette meg.[70] Székesfehérvár szerepe a 12. században megnövekedett, emellett szól az is, hogy Kálmán illetve II. Béla korától a magyar királyok kizárólagos temetkező helyévé válik, egészen III. László király idejéig (megh. 1205). A bizánci források még egy érdekes eseményt örökítettek meg: 1167-ben az Erdélybe betörő bizánciak a győzelmük jeleként a helyszínen egy bronzból készült keresztet álltottak, rajta négysoros felirattal. Erről a magyar források hallgattak, csak Kinnamostól szerzünk tudomást az eseményről.[71]

Bizonyosra vehető, hogy amikor II. András király keresztes sereg élén 1217-ben a Szentföldre indult, Zágráb felé haladva megállt Fehérváron. A hadba induláshoz bizonyosan már itt is kapcsolódtak egyházi szertartások.[72] Az útvonalat Zágrábtól tudjuk pontosan követni. A király részt vett a még I. (Szent) László alapította zágrábi székesegyház újraszentelésén, majd innen vonult a tengerpartra, Spalatóba (Split), ahol megérkezése után a Diocletianus római császár mauzóleumából átalakított Szent Domnius-templomban szentmisén vett részt. Úgy viselkedett, mint keresztes harcostársa, az osztrák VI. Lipót herceg, aki az általa alapított lilienfeldi ciszterci apátságban oltárszenteléssel ünnepelte az indulását.[73] András királlyal három püspök tartott és egy későbbi érsek, akik a király hazatérése után is a Szentföldön maradtak, ketten meg is haltak a későbbi harcok során.[74] Visszatérte után a király hálaadását is biztosra vehetjük, amikor udvarában bemutatta a magával hozott, a krónikában részletesen felsorolt ereklyéket, s egy részüket szétosztotta a hazai egyházak között.[75]

Szertartásos zászlóbontásra az Árpád-kor végéről, a 13. század második feléből van két jól ismert adatunk. Eszerint 1278-ban a morvamezei csatába vonuló IV. (Kun) László megállt Fehérvárott, s a hadjárat sikeréért a magyar szent királyokhoz, Istvánhoz, Lászlóhoz és Imre herceghez fohászkodott.[76] Az eseményeket megörökítő kortárs krónikástól, Kézai Simontól tudjuk, hogy a győztes csatában zsákmányul ejtett paj-

[69] Ismeretét talán a szerémségi milánói kolónia közvetítette, bár Európában többfelé is használták. *B. Szabó* 2013. 149. o.

[70] Ennek lehetséges alátámasztása Istvánffy Miklós leírása a mohácsi csatában Tomori Pál zászlajáról, amelyet Drágffy János tartott. Szerinte azon a Boldogságos Szűz Mária aranyos képe volt látható (*Istvánffy* 1962. 114. o., idézi *Kumorovitz* 1954. 31. o.) Igaz, Mátyás egyik zászlóján feszület volt látható, *Balogh* 1966. I. k. 662., 402–403. o.

[71] ÁMTB 239. o.

[72] *Gaposchkin* 2013. 44–91. o. és *Veszprémy* 2006. Az I. Frigyes keresztes seregéhez csatlakozott magyarok is saját zászló alatt vonultak, mint arról az osztrák klerikus, Ansbert is beszámolt. Krónikáját lásd ÍFMT 296. o.

[73] *Preiser-Kapeller* 2011. 66–77. o.

[74] *Barabás* 2021. 41–43. o. és jelen kötetben.

[75] Illuminated Chronicle 322. o. és Képes krónika 113. o. (175. fej.).

[76] *Kézai* 1999b. 151. o. (74. fej.) és *Kézai* 1999a. 118. o.

zsokat és zászlókat Fehérvárott helyezték el az egyházban.[77] Később III. András király 1291 nyarán azért vonult Fehérvárra, hogy ott Albert, osztrák herceg ellen zászlót bontson.[78] A Fehérváron őrzött zászlóra – „Szent István király híres zászlaja" *(insigne vexillum)* – utal II. Károly 1385-ben történt székesfehérvári koronázásának leírásakor Thuróczy János is a krónikájában.[79] Hasonlóképpen királyi zászlót *(signum)* emleget Bonfini a várnai ütközet leírásakor.[80] A szemtanú Nándorfehérvárnál 1456-ban a keresztesek zászlajáról számolt be.[81] Egy misét követő zászlóátadásról a 1514-es keresztes sereg esetében is tudunk.[82]

Buda jelentőségének a megerősödését mutatja, hogy az udvari reprezentáció központjává a budai Boldogasszony-plébánia vált, miután a város a 14. század elején ideiglenesen, majd a 15. század elejétől folyamatosan királyi székely lett. Ezt igazolja a Magyarországon is járt lengyel krónikás, Jan Długosz, aki szerint a Hunyadi János vezette és Európa-szerte győzelemként ünnepelt hosszú hadjárat után, 1444 elején I. Ulászló magyar király Budán helyezte el a török hadjárat emlékeit, leginkább a zsákmányolt zászlókat.[83] Ezt a magyar krónikás, Thuróczy János is megerősíti, de ő ebben Hunyadi János szerepét emeli ki.[84]

Mátyás király is Budán tartott istentiszteletet 1463-ban, a boszniai Jajca visszafoglalása után, az oszmánok feletti győzelme emlékére. Később 1467-ben III. Nagy István moldvai vajdával való viszontagságos összecsapása után a zsákmányolt zászlókat a budai templomba vitette. Hálaadását indokolhatta az is, hogy a hadjárat során maga a király is éleveszélyesen megsebesült.[85] Úgy tűnik azonban, hogy nem pusztán az ellenség zászlói kerülhettek ki a budai nagytemplom falára, hanem a győztes vezérek lobogói is. Legalábbis erre utal a költő, Janus Pannonius egyik epigrammája, melyet Vitéz János esztergomi érsek hadijelvényéről *(signo)* írt.[86]

---

77 *Kézai* 1999b. 155. o. (75. fej.) és *Uő* 1999a. 119. o.

78 „…ad venerabilem Albensem ecclesiam nostram pro elevando vexillo nostro accessissemus…" RA 4. füzet, 48. o. (no. 3736).

79 *Thuróczy* 1985. 200–201. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 314. o. (193. fej.)

80 *Bonfini* 1936–1941. III. k. 149–152. o. és *Uő* 1995. 639–640., 642. o.

81 „A lobogót is, amelyre szent Bernát jelvénye (Jézus neve) volt erősítve, vagy festve, a kereszttel ékesítette fel…" *Tagliakocius* 1907. 10. o. és *Giovanni da Tagliacozzo* 1906. 30–31. o.

82 *Istvánffy* 1962. 52. o. és idézi *Kumorovitz* 1954. 31. o.

83 „…nudis pedibus Budam cum signis hostilbus in preliis captis, omni clero et populo […] obviam processionaliter egressis […] intravit." *Długosz* 1964. 287–288. o., vö. *Sroka* 1992. 38. o. A „mezítláb" végzett szertartásos bevonulást kései szövegek ritkán említik. Első előfordulása még 1043-ból III. Henrikhez kapcsolódik, aki a csata után tart bűnbánatot, lásd a 48. jegyzetben.

84 *Bonfini* 1936–1941. III. k. 137. o.; *Uő* 1995. 627. o.; *Thuróczy* 1985. 250. o.; *Thuróczy – Rogerius* 2001. 286. o. (235. fej.); *Callimachus* 1519. I. könyv vége; *Buonaccorsi* 1961. 152. o.

85 *Bonfini* 1936–1941. III. k. 246. o.; *Uő* 1995. 735. o.; *Ransanus* 1977. 168–169. o.; *Uő* 1985. 197–198. o. „Rex, tibi, Matthias, haec signa puerpera Virgo / Moldavis forti, nuper adepta, manu." (*Janus Pannonius* 1987. 232–233. o.) Összefoglalóan lásd *Spekner* 2008. 53–62. o.; lásd még *Balogh* 1966. I. k. 403–404. o.

86 *Janus Pannonius* 1987. 233. o.

A Báta melletti győztes cikádori csata 1441-ben nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy Hunyadi János adományokban részesítette az apátságot – 1526-ban két olyan miseruháról, dalmatikáról is tudnak, amely a kormányzó adománya volt.[87]

A hadjáratok lezárásának látványos aktusa volt az ünnepélyes diadalmenet – *triumfus* – tartása.[88] Ilyen meneteket ténylegesen csak a 15. században rendezhettek először, Zsigmondnak erre nem nagyon nyílt alkalma. Fénykoruk Mátyás király uralkodása alatt volt, noha a történetíró Bonfini a triumfus hagyományát – anakronisztikus módon – visszavetíti a korai századokba. Ilyen visszavetítés Kálmán király Bonfini által leírt triumfusa 1105 körül Fehérváron, Zára (Zadar) meghódítása után: „Befejezésül elmentek Fehérvárra az isteni királyok emlékművéhez, ahol még pompásabb triumfust tartottak. Ünnepélyes külsőségek között könyörgést rendeztek, a bazilikában kifüggesztették a rengeteg ellenséges zászlót és zsákmányt, és három napon át hálaadást tartottak az isteneknek."[89] Az azonban bizonyos, hogy Kálmán király győzelme emlékére tornyot emeltetett 1105-ben a zárai Szűz Mária-monostorban.[90] Hasonlóképpen a 15. századi gyakorlatot tükrözheti Bonfini leírása arról, ahogyan 1140 körül II. Béla király megünnepli az oroszok feletti győzelmét.[91]

Az ilyen felvonulásoknak volt forgatókönyvük, amely előírta a bevonulás rendjét, de ezek nem maradtak ránk. Mátyás király 1485. évi bevonulását az elfoglalt Bécsbe egy ismeretlen szemtanú beszámolójának köszönhetően azonban pontosan ismerjük: „A menet elején 32 szekér haladt élelemmel, ügyes propagandaként a kiéhezett lakosság felé, majd 2000 válogatott lovas következett. Mögöttük 24 teve hozta a királyi kincstárat, amelyet 400 gyalogos katona követett. Őket 1000 lovas és 24 püspök követte, mögöttük lovagolt a király…"[92] Ezt követte a Bécsújhely elfoglalása alkalmából 1487-ben megrendezett triumfus is, amelynek Bonfini szemtanúja volt. Minthogy a város megadta magát a hosszú ostromzár után, itt nem vonultak a győzedelmes magyar sereg előtt foglyok vagy zsákmányt hordó szekerek, hanem csak a városfalakra és a tornyokra tűzték ki a magyar király lobogóit, majd zászlókkal az élen bevonultak a magyar csapatok. A király vonult elől, akit az esztergomi érsek, Estei Hippolit

[87] *Sümegi* 2009. 506. o.

[88] *Horváth* 2013.

[89] *Bonfini* 1936–1941. II. k. 103. o. és *Uő* 1995. 338. o. A leírást Bonfini művében szinte minden győzelem után megismétli.

[90] *Marinković* 2002. 38–47. o. A legkorábbi magyar királyhoz kapcsolódó *laudes regiae* („királyi dicséretek" – eredetileg a Mindenszentek litániájának a császár- és pápakoronázáskor énekelt formája) is ekkor történt, vö. *Zupka* 2016. 46–47. o. és *Gál* 2019.

[91] *Bonfini* 1936–1941. III. k. 137. o. és *Uő* 1995. 627. o.

[92] „Primo premisit triginta duos currus cum alimentis, secundo duo milia equestres electissimos. Tercio viginti quatuor cameli secuti sunt illos equestres por tantes thezaurum regis, quarto secuti sunt quadringenti pedites, quinto viginti quatuor episcopi cum mille equitibus, electis viris, sexto rex Mathias […] octavo secuti sunt mille boves in sustentationem civitatis supradicte." Notae Altahenses 424. o. (*Koch* 1973. 56–59. o.) Összefoglalóan lásd *Bitskey* 1995. 332–333. o.

követett, majd a többi főpap.[93] A bécsújhelyi ostromról szóló részből pedig még azt is megtudjuk, hogy Mátyás a táborban kápolnát építtetett.[94]

Buda város jogkönyve megőrizte annak szertartását, hogy a városnak miként kell fogadnia a királyt, amikor hadjáratból, illetőleg idegen országból visszaérkezik. „Ha az történik, hogy a király hadjáratba vonulva vagy máshova utazva huzamosabb időt tölt az országon kívül, és azután hazatér országába, és a városhoz közeledik, férfiak és asszonyok, fiatalok és öregek, az összes templom és kolostor papságával együtt, gazdagon felékesítve, körmenetben, zászlókkal és szentségekkel, valamint égő gyertyákkal vonuljanak elébe […] egész idő alatt minden templomban valamint kolostorban zúgjon az összes harang."[95]

Templomalapítások

A csatát követő rítusok leginkább az egyházi hálaadásra és az ellenségtől megszerzett zsákmány szétosztására, esetleg felvonuláson való bemutatására vonatkoztak. Az egyházakban szertartás keretében megtartott hálaadásokról alig van forrásunk, pedig ez lehetett a leggyakoribb. Annál látványosabb megnyilvánulás volt, amikor a hadjáraton szerzett zsákmányból adományt tettek, egyházat alapítottak, vagy már megalapított egyházakat gazdagítottak.[96] Az utóbbi vonatkozásban is az első király, István járt elöl jó példával: a bolgárok elleni hadjáratot követően megadományozta az általa alapított fehérvári egyházat.[97] Egy másik forrásunk úgy tudja, hogy a bolgár székváros, Ohrid elfoglalásakor 1018-ban a bizánciak mellett jelen volt István király, és zsákmányként ereklyéket vett magához: „István a rablástól tekintetét elfordította. Belépett Szent György templomába, s az ott talált ereklyéket magával vitte, alázattal tisztelte azokat, s kereszténnyhez illően megőrizte egész életére."[98] István király vezére, Csanád is hasonlóképpen járt el a győztes csata után, aki Ajtony feletti győzelme után egy Szent Györgynek szentelt monostort alapított Marosvárott. A csata előtt ugyanis a szenthez fohászkodott segítségért, aki – Szent Gellért legendájának tanúsága szerint – egy látomásában oroszlán alakban meg is jelent neki a csata előtt.[99]

III. Béla király kevesebb szerencsével járt, ő az 1180-as években rilai Szent János ereklyéit szerezte meg serege élén a bolgár Serdika (ma Szófia) városából, s vitette

[93] *Bonfini* 1936–1941. IV. k. 152. o. (4.8.80) és *Uő* 1995. 885. o.
[94] *Balogh* 1966. I. k. 663. o.
[95] Buda város jogkönyve 306–307. o.
[96] A csatát követő adományra a lengyel hagyományban lásd *Kotecki* 2020. 457–458. o.
[97] Illuminated Chronicle 116. o. és Képes krónika 42–43. o. (66. fej.)
[98] „Stephanus a rapina deflexit mentem. Qui ingressus templum sancti Georgii, reliquias, quas invenerat, asportavit, coluit et cum reverentia, utpote christianus, in vita sua servavit…" Namuri Szent Albanus templom alapítása, 1067 k. (MGH SS 15/2: 962–964. o. és ÁKIF 226–228. o.) 1444-ben Ulászló király is tiltotta az ortodox templomok fosztogatását, vö. *Bonfini* 1995. 637. o.
[99] Legenda S. Gerardi episcopi. SRH II. k. 491–492. o. és Árpád kori legendák 76. o.

Esztergomba. Szent János életírása szerint azonban a király szerencsétlenségre utaló csodajelek hatására az ereklyét önként visszaszolgáltatta.[100]

A *Képes krónika* úgy tudja, hogy I. László király a már említett 1074-es mogyoródi csata után, fogadalmát beváltva, Mogyoródon apátságot alapított Szent Mártonnak.[101] Érdekes azonban, hogy a források később erre az eseményre, az alapítóra sosem utalnak, s az 1241-es mongol pusztítás után újra felépített monostor védőszentje Szent György lett. Pedig a hagyománynak lehet valós alapja, mivel a csatában László és Géza szövetségeseként részt vevő morva herceg, Ottó a csata után a morvaországi Hradištében szintén monostort alapított.[102]

A katonai győzelmeket követő egyházalapításokra csak a legsikeresebb uralkodók, illetve Hunyadi János kormányzó kapcsán emlékeztek a források. A lovagkirály, I. Nagy Lajos esetében leginkább a magyar alapítású pálos rend támogatása és a zelli (ma Mariazell, Ausztria) templomának jutatott adományai hozhatók kapcsolatba a hadszíntéren vélhetően megtett, de forrásokkal nem bizonyítható fogadalmaival.[103]

Lajos király hosszadalmas háborúkat vívott Velencével, mígnem Genovával szövetségben egy kedvező békekötésre nem tudták kényszeríteni ellenfelüket Torinóban (1381). Ennek pontjai között szerepelt, hogy a velenceiek átadják a magyar uralkodónak Remete Szent Pálnak még Bizánc 1204. évi elfoglalásakor megszerzett ereklyéit. Valószínűleg jámbor legenda, hogy a pálosok Lajos győzelmét előre megjövendölték – a legendagyártást talán az indokolhatta, hogy Szent Pál testét még 1381 novemberében a Buda melletti apátságukba, Budaszentlőrincre vitték.[104] A szentnek később számos, a hadi eseményekhez kapcsolódó csodát tulajdonítottak Magyarországon.[105]

Lajos király másik adománya látszólag forrásokkal jobban igazolható. Johannes Mannesdorfer 1487-ben örökítette meg, amint Nagy Lajos a döntő csata éjszakáján a mariazelli Szűz Máriához imádkozott, majd szerencsésen győzelmet aratott.[106] E hagyomány talán egy 1430 körüli, mára elveszett mariazelli mirákulumos könyvre megy vissza – a templom timpanonján ugyanis a leírt csatajelenetet már az 1430 körüli években ábrázolták.[107] A szöveg a magyarok jelenetben szereplő ellenfelének az oszmánokat tette meg, de ez az azonosítás régóta problémát okoz a kutatóknak,

[100] *Eutimii pátriárka:* Rílai Szent Iván életírása. Közli *Ivanov* 1936. 107. o.; CFH I. k. 707. o.; *Kristó – Makk* 1981. 101. o. Korábban 1128-ra, illetve 1137-re datálták az eseményeket.

[101] Illuminated Chronicle 226. o. és Képes krónika 80. o. (122. fej.), vö. *Zupka* 2016. 82. o.

[102] *Koszta* 2013. 403–425. o.; *Romhányi* 2000. 44. o.; *Hervay* 2001. 502–503. o. Györffy György úgy vélekedett, hogy talán már az alapításkor Szent György volt a patrocínium. *Györffy* 1998. 531–532. o.

[103] Részletesen lásd *Veszprémy* 2020b.

[104] *Gyöngyösi* 1988. és *Bencze – Szekér* 1993. 7–11. o.

[105] *Zákonyi* 1911.

[106] *Johannes Mannesdorfer:* Über den Ursprung der Kirche der seligsten Jungfrau in Cell und die daselbst geschehenen Wunder, 1487. Közli *Kumorovitz* 1983. 947–979. o.

[107] „Ludovicus rex Hungariae per Matrem Misericordiae victoriam Turcorum gloriose obtinuit." *Szovák* 2003. 86. o.

mivel 1390 előtt a magyar királyi sereg nem ütközött meg közvetlenül a törökkel. Felmerült, hogy az ábrázolt esemény olyan harci cselekménnyel kapcsolatos, amikor a magyarok oszmán segédcsapattal találkozhattak. Erre leginkább a bolgárok földjén, 1365 körül volt esélyük, ahol létrehozták a rövid életű, magyar fennhatóság alatt álló vidini tartományt *(banatus)*.[108]

Kumorovitz L. Bernát arra is utal, hogy nem lehet véletlen s talán fogadalmakhoz köthető a magyar király két hadvezérének, Himfi Benedek volt bolgár bánnak és a Csáktornyán pálos kolostort ekkor alapító Laczkfi István erdélyi vajdának szentföldi zarándoklata 1376-ban.[109] Mások más pálos templomok alapítását is katonai eseményekkel hozzák összefüggésbe, így Márianosztrát az 1352-es litván, Máriavölgyet az 1375-ös havasalföldi hadjárathoz kapcsolva.[110] Kerny Terézia és Serfőző Szabolcs pedig I. Lajosnak a mariazelli templom számára írott, a pápának benyújtott kérvényét (1358) a zárai békekötés eredményének tekinti, amely Velencével az első háborús konfliktus győztes lezárását jelentette.[111]

A 15. század legnagyobb terjedelmű magyar történetének itáliai szerzője, Antonio Bonfini szerint a híres törökverő hadvezér, Hunyadi János az 1442-es Mezid bég feletti győzelme után a zsákmányolt kincsekből templomoknak is juttatott.[112] Talán ezek közé sorolható a gyulafehérvári Mihály arkangyalnak szentelt székesegyház, amely számára Hunyadi 1442-ben ünnepélyes keretek között nagy adományt tett.[113] Saját szavai szerint azért, mert azt reméli, hogy Mihály arkangyal nemcsak itt a földön, hanem majd a mennyei szent fejedelemségben is oltalmába veszi.[114] Mihálynak mint harcos szentnek a tiszteletéről másutt is ír Bonfini. Úgy tudja, hogy Zsigmond király idejében egy éjszakai csatában, a sűrű sötétségben csak Krisztus és Szent Mihály nevét mint jelszót kiáltozva tudott együtt maradni a magyar sereg.[115]

1479-ben Mátyás hadvezérei arattak egy jelentős győzelmet az Erdélybe betörő oszmánok felett a Gyulafehérvár közelében fekvő Kenyérmezőn. Az abban részt vevő magyar vezér, Bátori István országbíró azon a helyen kápolnát emeltetett, ahol az elesett magyarokat eltemették, s abban minden esztendőben gyászbeszédet és

[108] *Papp* 2004. 53. o. A különböző kutatói véleményekre lásd *Kerny – Serfőző* 2004.; *Szovák* 2003.; *Veszprémy* 2020b.

[109] *Kumorovitz* 1983. 919–982. o.

[110] Uo. 960–961. o. és *Szovák* 2003. 89. o.

[111] *Kerny – Serfőző* 2004. 47–48. o. Kerny Terézia Feketeardó (ma Ukrajna, Csornotisziv) Szent László-falképét is ebbe a körbe vonva értelmezi. *Kerny* 2006. 24–26. o.

[112] *Bonfini* 1936–1941. III. k. 110–111. o. és *Uő* 1995. 599–601. o. Érdekes, hogy Hunyadi a csata után könnyek között adott hálát a győzelemért („profusis larimis"). Bonfini szerint Ulászló Budán hálaadó körmenetet is tartott. A győzelmet „római diadalmenetre méltónak" („Romanoque triumpho dignum") mondja, de annak megtartásáról nem ír. Mihály arkangyal harci szerepére lásd *Kotecki* 2021.

[113] *Ritoókné* 2012. 101–106. o.

[114] *Szeredai* 1791. 87. o.

[115] *Bonfini* 1936–1941. III. k. 64. o. és *Uő* 1995. 553. o.

misét mondattatott.[116] Ugyanő a loretói Basilica della Casában is emlékművet állíttatott a következő felirattal: „…Bátori István ispán [emeltette] az istennek és szülőanyjának, Máriának tiszteletére azon okból, hogy 1479-ben bizonyos igen nagy veszélyből megszabadított".[117] A csatahelyen épített kápolna utal az elesettek méltó eltemetésére a csata után, ami szokásos lehetett. Mátyás király a csatában nem volt jelen, de a diadal hírére hálaadást tartott.[118] A Bátoriak nyírbátori alapításait többen megpróbálták közvetlen kapcsolatba hozni a kenyérmezei győzelemmel és az ott szerzett zsákmánnyal, de a források ezt nem támasztották alá.[119]

Végül két kivételes királyi döntésre utalunk. Szabács sikeres ostroma során, 1475–76 fordulóján elesett Mátyás kedvenc zsoldoskapitánya, František Hag (František z Hajé). Őt a király Székesfehérváron, a királyok necropolisában temetette el,[120] ami példátlan elismerése volt a korábban huszita zsoldosként harcoló Hag hadi érdemeinek. Ugyancsak magában álló fogadalmat tett 1241–1242-ben, a mongolok pusztítása idején a királyi pár, IV. Béla és felesége, miszerint akkor született leányukat, Margitot a maguk és az ország megszabadításáért apácának ajánlják fel.[121]

A magyar királyok számos alkalommal személyesen vezettek hadat, s ilyenkor életveszélybe kerültek. Ezek a helyzetek, megmeneküléseik nagy valószínűséggel fogadalmakkal kapcsolódhattak össze, de az általuk tett egyházi adományokat a legtöbb esetben nem tudjuk összefüggésbe hozni ezekkel. Ilyen esetekről tudunk I. Károly kapcsán, aki 1330-ban a posadai csatában alig kerülte el, hogy a moldvai vajda fogságába kerüljön. Nagy Lajos sebesüléseit a krónikás is megörökítette, így Itáliában és a litván hadjáratok során. Zsigmond király hasonkóképpen került életveszélybe 1396-ban a vesztes nikápolyi csatában, és később 1428-ban Galambóc sikertelen ostroma során. Mátyásról tudjuk, hogy veszélybe került Szabács ostrománál, illetve a moldvai hadjárat során életveszélyesen megsérült. A fenti eseményekhez azonban fogadalmakat kapcsolni szinte alig lehet.

Összegzés

A hadjáratok bizonyos visszatérő rítusai a források hiánya ellenére is megragadhatók: a hadjáratok előtt a királyi kápolnában vagy valamelyik királyi egyházban ünnepélyes szertartásra, zászlóáldásra kerül sor, miközben a főpapok imádkoznak a hadjárat sikeréért, a király pedig könnyek között előre vezekel a várható vérontás miatt. A főpapok csak kivételesen, általában csak a legnagyobb veszély (mongol, oszmán támadás)

[116] *Bonfini* 1936–1941. IV. k. 114. o.; *Uő* 1995. 848. o.; *Bethlen* 1994. 82. o. A történetíró Bethlen Farkas (1639–1679) szerint az ő idejében a kápolna még állt. Idézi *Szakály – Fodor* 1998. 324. o.
[117] *Banfi* 1942. 84. o.
[118] *Bonfini* 1936–1941. IV. k. 114. o. és *Uő* 1995. 848. o.
[119] *C. Tóth* 2013. 158–159. o.
[120] *Teleki* 1852–1857. IV. k. 1854: 444. o.
[121] Oldest legend 44. o.; Árpád-kori legendák 104. o.; vö. *Zupka* 2021. 156. o.

esetén kísérik el a királyt a hadba, az udvari papság soraiból ugyanakkor mindig kísérhették, különösen mivel a kancellária vezetői klerikusok voltak. A vezérek csata előtt beszédeket tartanak, ahogyan tette a ferences Kapisztrán János is mint keresztes vezér,[122] nagy veszély esetén fogadalmat tesznek, amit utólagos hálaadás mellett teljesítenek. A zsákmány egy részét templomalapításra illetve kegyes adományokra fordítják, a zsákmányolt zászlókat, címeres pajzsokat egyházakban helyezik el. A 15. században meghonosodott a győzelmet követő ünnepélyes bevonulás, a triumfus tartása, amit humanista történetírók vissza is vetítettek egészen a 11. századig.

Rövidítések, bibliográfia

ÁKÍF — Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. *Kristó Gyula*, (Szegedi középkortörténeti könyvtár 15.) Szeged, 1999.

Althoff 1996. — *Althoff, Gerd:* Der König weint: rituelle Tränen in öffentlicher Kommunikation. In: Aufführung und Schrift in Mittelalter und Früher Neuzeit. Hrsg. *Jan-Dirk Müller.* Stuttgart, 1996. 239–252. o.

ÁMTBF — Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Kiad. *Moravcsik Gyula.* Budapest, 1984.

Annales Altahenses Maiores — Annales Altahenses Maiores. Ed. *Edmund Oefele.* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Vol. 4.) Hannover, 1891.

Anonymus 1999. — *Anonymus:* Magyarok cselekedetei. Ford. *Veszprémy László.* In: *Anonymus:* Magyarok cselekedetei. *Kézai Simon:* Magyarok cselekedetei. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 1999. 7–86. o.

Anonymus – Rogerius 2010. — *Anonymus, notary of King Béla:* The Deeds of the Hungarians. Ed. *Martyn Rady – László Veszprémy. Master Roger*'s Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars. Transl. *János M. Bak – Martyn Rady.* General editor *János M. Bak*. (Central European Medieval Texts 5.) Budapest–New York, 2010.

Anson 2010. — *Anson, Edward:* The General's Pre-Battle Exhortation in Graeco-Roman Warfare. *Greece and Rome,* 57. (2010) 304–318. o.

[122] „Út közben ugyanis, midőn a tisztelendő Atya oly csekély számú segítséggel lefelé hajózván szomorkodó szívvel Péterváradra jutott, ott szent misét mondott…"; „Megérkezése napján szent misét tartott, utána pedig az őrséghez beszédet intézett, őket éberségre, bátorságra, s ha kell vértanúságra serkentvén…"; „Július 4-én tehát szent misét mondott, mise után pedig beszédet intézett a várőrséghez férfias ellenállásra és védekezésre intvén őket…" *Giovanni da Tagliacozzo* 1906. 31., 62., 64. o. és *Tagliakocius* 1907. 9., 11., 15. o.

Árpád-kori legendák	Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból. I. k. Szerk. *Érszegi Géza.* (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2001.
Ashe 2007.	*Ashe, Laura:* Fiction and History in England, 1066–1200. Cambridge, 2007.
ÁÚO	Árpádkori új okmánytár. I–XII. k. Közzé teszi *Wenzel Gusztáv.* Pest–Budapest, 1860–1874.
B. Szabó 2013.	*B. Szabó János:* Háborúban Bizánccal – Magyarország és a Balkán a 11–12. században. Budapest, 2013.
Bachrach 2003.	*Bachrach, David S.:* Religion and the Conduct of War, c. 300 – c. 1215. Woodbridge, 2003.
Balogh 1926.	*Balogh József:* Hangos könyörgés – síró fohász. Néhány adalék az ókeresztény ima történetéhez. *Ethnographia,* 37. (1926) 4. füz. 190–192. o.
Balogh 1928.	*Balogh József:* Az 'ájtatos' és a 'komor' Szent István király. *Egyetemes Philologiai Közlöny,* 52. (1928) 4–10. sz. 49–50. o.
Balogh 1966.	*Balogh Jolán:* A művészet Mátyás király udvarában. I–II. k. Budapest, 1966.
Balogh 1982.	*Balogh Jolán:* Varadinum – Várad vára. I–II. k. (Művészettörténeti füzetek 13/1–2.) Budapest, 1982.
Banfi 1942.	*Banfi, Florio:* Ricordi ungheresi in Italia. Estratto dagli Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma, IV. (1940–1941). Roma, 1942.
Barabás 2021.	*Barabás, Gábor:* Thirteenth-Century Hungarian Prelates at War. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* Leeds, 2021. 39–56. o.
Bencze – Szekér 1993.	*Bencze Zoltán – Szekér György:* A budaszentlőrinci pálos kolostor. • Das Paulinerkloster von Budaszentlőrinc. (Monumenta Historica Budapestinensia 8.) Budapest, 1993.
Bethlen 1994.	*Bethlen Farkas:* Historia de rebus Transylvanicis, 1525–1609. In: Báthori István emlékezete. Szerk. *Nagy László.* Budapest, 1994.
Bitskey 1995.	*Bitskey István:* Tradíció és reprezentáció: humanista szerzők Mátyás király udvari ünnepségeiről. *Irodalomtörténet,* 26. (1995) 2–3. sz. 326–336. o.
Bonfini 1936–1941.	*Bonfini, Antonio:* Rerum Ungaricarum decades. Ed. *Fógel József – Iványi Béla – Juhász László.* Tom. I–IV. Leipzig–Budapest, 1936–1941.
Bonfini 1995.	*Bonfini, Antonio:* A magyar történelem tizedei. Ford. *Kulcsár Péter.* Budapest, 1995.
Borzsák 1974.	*Borzsák István:* Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát exemplumainak antik vonatkozásai. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 78. (1974) 57–65. o.

Buda város jogkönyve	Buda város jogkönyve. I–II. k. Közreadja: *Blazovich László – Schmidt József.* Szeged, 2001.
Buonaccorsi 1961.	*Buonaccorsi, Filippo:* Historia de rege Vladislao. Ed. *Irmina Lichońska – Tadeusz Kowalewski – Anna Maria Komornicka*. Varsoviae, 1961.
C. Tóth 2013.	*C. Tóth Norbert:* A ferencesek megtelepedése Nyírbátorban. In: Nyolcszáz esztendős a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről. Szerk. *Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor.* Budapest, 2013. 153–163. o.
C. Tóth 2015.	*C. Tóth Norbert:* Az apátfalvi-nagylaki csata. In: Keresztesekből lázadók. Szerk. *C. Tóth Norbert – Neumann Tibor.* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Budapest, 2015.
Callimachus 1519.	*Callimachus Experiens:* Historia de rege Vladislao. Augustae Vindelicorum, 1519.
CDH	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. I–XI. Ed. *Georgius Fejér*. Budae, 1829–1844.
CFH	Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI. Tom. I–IV. Ed. *Franciscus Albinus Gombos*. Budapest, 1937–1943. (Reprint 2005 és 2011.)
Chronicon Dubnicense	Chronicon Dubnicense. (Historiae hungaricae fontes domestici I. Scriptores III.) Ed. *Matthias Florianus.* Quinqueecclesiis, 1884.
Continuatio Vindobonensis	Continuatio Vindobonensis. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Vol. 9. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Heinricus Pertz*. Hanovera, 1851. 698–732. o.
Csukovits 2000.	*Csukovits Enikő:* A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523). *Századok*, 134. (2000) 1. sz. 211–244. o.
Dalimils 1859.	*Dalimils* chronik von Böhmen. Hrsg. *Venceslav Hanka*. Stuttgart, 1859.
DHA	Diplomata Hungariae antiquissima. Ed. *Georgius Györffy.* Budapest, 1992.
Długosz 1964.	Annales Joannis Dlugossii. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae: 1431–1444. Lib. 11–12. Ed. *Czesława Pirożyńska – Lidia Korczak.* Warszawa, 1964. (Reprint 2001.)
Engel – C. Tóth 2005.	*Engel Pál – C. Tóth Norbert:* Itineraria regnum et reginarum (1382–1438). (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Budapest, 2005.
Erdélyi 2011.	*Erdélyi Gabriella:* Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Budapest, 2011.

Filipović 2015. *Filipović, Emir O.:* Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur... Contributions to the History of Bosnia in the Second Half of 1463. In: *Пад Босанског краљевства 1463. године.* Ed. Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Драгичевић. Belgrad, Sarajevo, Banja Luka, 2015. 195–226. o.

Font 1996. *Font Márta:* Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szeged, 1996.

Fügedi 1977. *Fügedi Erik:* Kapisztranói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai. *Századok,* 111. (1977) 5. sz. 847–898. o.

Gál 2019. *Gál, Judit:* Changing rituals: The Hungarian royal and princely entries into Dalmatian cities during the twelfth and thirteenth centuries. In: Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society. Ed. *Suzana Miljan – B. Halász Éva – Simon Alexandru.* London–Zagreb–Cluj-Napoca, 2019. 83–101. o.

Gál 2021. *Gál, Judit:* The Role of the Dalmatian Bishops and Archbishops in Warfare During the Twelfth and Thirteenth Centuries: A Case Study on the Archbishops of Split. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* Leeds, 2021. 28–38. o.

Gaposchkin 2013. *Gaposchkin, M. Cecilia:* From Pilgrimage to Crusade: The Liturgy of Departure, 1095–1300. *Speculum,* 88. (2013) 1. sz. 44–91. o.

Giovanni da Tagliacozzo 1906. *[Giovanni da Tagliacozzo]:* Victoriae mirabilis divinitus de Turcis habitae, duce vener. beato Patre Fratre Ioanne de Capistrano, series descripta per Fratrem Ioannem de Tagliacotio, illius socium et comitem, atque beato Iacobo de Marchia directa. Ed. *Leonhard Lemmens. Acta Ordinis fratrum minorum,* 25. (1906) 28–31., 62–68., 108–109., 188–190., 228–229., 290–292., 322–325., 352–357., 399–404. o.

Gyöngyösi 1988. *Gyöngyösi, Gregorius:* Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Ed. *Hervay Ferenc*. Budapest, 1988.

Györffy 1977. *Györffy György:* István király és műve. Budapest, 1977.

Györffy 1998. *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. k. Budapest, 1998.

Halmágyi 2007. *Halmágyi Miklós:* Középkori csatakiáltások. *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 2. sz. 590–601. o.

Halmágyi 2014. *Halmágyi Miklós:* Mi és ők. Azonosság és idegenség az első évezred fordulóján. Szeged, 2014.

Halmágyi 2019. *Halmágyi Miklós:* Sírás és nevetés a korai magyar vonatkozású elbeszélő forrásokban. In: Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére. Szerk. *Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt.* Debrecen–Szeged, 2019. 210–224. o.

Hansen 1993. *Hansen, Mogens H.:* The Battle Exhortation in Ancient Historiography. Fact or Fiction? *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 42. (1993) 2. sz. 161–180. o.

Hervay 2001. *Hervay F. Levente:* A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. *Takács Imre.* Pannonhalma, 2001. 461–548. o.

Hervay 2001. *Hervay F. Levente:* A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. *Takács Imre.* Pannonhalma, 2001. 461–548. o.

Historia Vie 1997. The Historia Vie Hierosolimitane of Gilo of Paris and a Second Anonymous Author. Ed. *C. W. Grocock – J. E. Siberry.* Oxford, 1997.

Hodinka 1916. *Hodinka Antal:* Az Orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916.

Horváth 2011. *Horváth Richárd:* Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). Budapest, 2011.

Horváth 2013. *Horváth Gábor:* Magyar királyok diadalmenetei a középkorban. In: Egy könyvtáros viszontagságai a XXI. század hajnalán. 2013. május 28. http://hagibal.blogspot.com/2013/05/magyar-kiralyok-diadalmenetei.html (A letöltés időpontja: 2020. február 28.)

ÍFMT Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. *Thoroczkay Gábor.* (Szegedi középkortörténeti könyvtár 28.) Szeged, 2018.

Illuminated Chronicle The Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex. Ed. *Bak János – Veszprémy László.* (Central European Medieval Texts 9.) Budapest–New York, 2018.

Istvánffy 1962. *Istvánfy Miklós:* A magyarok történetéből. Ford. *Juhász László.* Budapest, 1962.

Ivanov 1936. Zsitija na Ivan Rilszki. Ed. *Jordan Ivanov.* Sofia, 1936.

Janus Pannonius 1987. *Janus Pannonius* összes munkái. Kiad. *V. Kovács Sándor.* Budapest, 1987.

Janus Pannonius 2009. *Janus Pannonius:* Elegiae – Elegien: Lateinisch – Deutsch. Hg. *Josef Faber.* Norderstedt, 2009.

Kalous 2007. *Kalous, Antonín:* Elfeledett források a mohácsi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 2. sz. 603–621. o.

Képes krónika Képes krónika. Ford. *Bollók János.* (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2004.

Kerny 2006. *Kerny Terézia:* Adorációs kép, dedikációs-kép, fogadalmi kép, supplikációs-kép. (Kísérlet egy középkori ikonográfiai csoport műfaji szétválasztására). In: Kép, képmás, kultusz. Szerk. *Barna Gábor.* Szeged, 2006. 22–38. o

Kerny – Serfőző 2004. *Kerny Terézia – Serfőző Szabolcs:* Nagy Lajos „törökök" elleni csatája. Egy legendakonstrukció eredete. In: Mariazell és Magyarország: egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában, 2004. május 28. – szeptember 12. Budapest, 2004. 47–60. o.

Kézai 1999a. *Kézai Simon:* Magyarok cselekedetei. Ford. *Bollók János.* In: *Anonymus:* Magyarok cselekedetei. *Kézai Simon:* Magyarok cselekedetei. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest Budapest, 1999. 87–173. o.

Kézai 1999b. *Simonis de Kéza* Gesta Hungarorum. Ed. and transl. *László Veszprémy – Frank Schaer.* (Central European Medieval Texts 1.) Budapest–New York, 1999.

Koch 1973. *Koch, Walter:* Ein Augenzeugenbericht über den Einzug des Königs Matthias Corvinus in Wien. *Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien,* 44. (1973) 2. sz. 56–59. o.

Koszta 2013. *Koszta László:* A hradištei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: Blazovich László ünnepi kötet. Szerk. *Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária.* Szeged, 2013. 403–425. o.

Kotecki 2016. *Kotecki, Radosław:* With the Sword of Prayer, or How Medieval Bishop Should Fight. *Quaestiones Medii Aevi Novae,* 21. (2016) 341–369. o.

Kotecki 2020. *Kotecki, Radosław:* Bishops and the Legitimisation of War in Piast Poland until the Early Thirteenth Century. *Przegląd Historyczny,* 111. (2020) 3. sz. 437–470. o.

Kotecki 2021. *Kotecki, Radosław:* Pious Rulers, Princely Clerics, and Angels of Light: "Imperial Holy War" Imagery in Twelfth-Century Poland and Rus. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* Leeds, 2021. 159–188. o.

Kotecki – Jensen – Bennett 2021. *Kotecki, Radosław – Jensen, Carsten Selch – Bennett, Stephen:* An Introduction. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* Leeds, 2021. 1–21. o.

Kotecki – Maciejewski – Ott 2018. *Kotecki, Radosław – Maciejewski, Jacek – Ott, John S.:* The Medieval Clergy and War: A Historiographical Introduction. In: Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018. 1–23. o.

Kovács 1998. *Kovács Éva:* Casula Sancti Stephani Regis. In: *Uő:* Species modus ordo. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1998. 15–54. o. (Első megj.: *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae,* 5. /1958/ 181–221. o.)

Kovács 2000. *Kovács, László:* Die heilige Lanze Ungarns. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archaologie. Vol. II. Ed. *Alfried Wieczorek – Hans M. Hinz.* Stuttgart, 2000. 902–903. o.

Kristó – Makk 1981. *Kristó Gyula – Makk Ferenc:* III. Béla emlékezete. Budapest, 1981.

Kubinyi 1999. *Kubinyi András:* Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: *Uő:* Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 87–99. o. (Első megj. In: Egyházak a változó világban. Szerk. *Bárdos István – Beke Margit.* Tatabánya, 1992. 19–27. o.)

Kumorovitz 1954. *Kumorovitz L. Bernát:* A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. *Hadtörténelmi Közlemények, Új Folyam,* 1. (1954) 3–4. sz. 18–60. o.

Kumorovitz 1983. *Kumorovitz L. Bernát:* I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török") háborúja. *Századok,* 117. (1983) 5. sz. 919–982. o.

Küküllei – Névtelen 2000. *Küküllei János:* Lajos király krónikája. – *Névtelen szerző:* Geszta Lajos királyról. Ford. *Kristó Gyula.* (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2000.

Larson 2009. *Larson, Atria A.*: Bestowing Pardon and Favor: Emperor Henry III's Pardons in Context. *Viator,* 40. (2009) 41–69. o.

Lenart 2011. *Lenart, Mirosław:* Czy Jagiełło płakał pod Grunwaldem? In: Wojny, bitwy i potyczki w kulturze staropolskiej. Red. *Wiesław Pawlak – Magdalena Piskała.* Warszawa, 2011. 34–45. o.

Marinković 2002. *Marinković, Ana:* „Construi et erigi iussit rex Colomannus": the royal chapel of King Coloman in the complex of St. Mary in Zadar. *Annual of Medival Studies at CEU,* 8. (2002) 38–47. o.

MGH SS Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio). Vol. I–XXXIX. Stuttgart–Hannover, 1826–2009.

MGH SSrG Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Vol. I–LXXXIII. Hannover, 1871–2020.

Notae Altahenses	Notae Altahenses. Ed. *Philipp Jaffé.* In: MGH Scriptores. Vol. XVII. Hannover, 1861. 421–427. o.
Oldest Legend	The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary. Legenda vetus, acta processus canonizationis et miracula sanctae Margararitae de Hungaria. Ed. *Ildikó Csepregi – Gábor Klaniczay – Bence Péterfi.* (Central European Medieval Texts 8.) Budapest–New York, 2018.
Papp 2004.	*Papp Sándor:* Magyarország és az Oszmán Birodalom: a kezdetektől 1540-ig. In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. *Zombori István.* Budapest, 2004. 37–90. o.
Patton 2018.	*Patton, Kimberley Christine:* "Howl, Weep and Moan, and Bring It Back to God": Holy Tears in Eastern Christianity. In: Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination. Ed. *Kimberley Christine Patton – John Stratton Hawley.* Princeton and Oxford, 2018. 255–273. o.
Preiser-Kapeller 2011.	*Preiser-Kapeller, Johannes:* Von Ostarrichi an den Bosporus. Ein Überblick zu den Beziehungen im Mittelalter. In: Pro Oriente Jahrbuch 2010. Wien, 2011. 66–77. o.
RA	Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. • Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1. k. Ed. *Emericus Szentpétery.* Budapest, 1923–1943. II/2–4. k. Manuscriptis Emericus Szentpétery adhibitis et completis critice digessit *Iván Borsa.* Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa Iván.* Budapest, 1961–1987.
Radó 1973.	*Radó, Polycarpus:* Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Ed. *László Mezey.* Budapest, 1973.
Ransanus 1977.	*Ransanus, Petrus:* Epithoma rerum hungararum. Ed. *Péter Kulcsár.* Budapest, 1977.
Ransanus 1985.	*Ransanus, Petrus:* A magyarok történetének rövid foglalata. Ford. *Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet.* Budapest, 1985.
Rigord 2006.	*Rigord:* Histoire de Philippe Auguste. Ed. *Élisabeth Carpentier – Georges Pon – Yves Chauvin.* Paris, 2006.
Ritoókné 2012.	*Ritoókné Szalay Ágnes:* Janus Pannonius Hunyadi-epitáfiumai. In: Kutak: tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. (Humanizmus és reformáció 33.) Budapest, 2012. 101–106. o.
Romhányi 2000.	*Romhányi Beatrix, F.:* Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest, 2000.
Searle 1984.	*Searle, Eleanor:* Fact and Pattern in Heroic History: Dudo of Saint Quentin. *Viator,* 15. (1984) 119–138. o.

Spekner 2008. *Spekner Enikő:* A Boldogasszony-plébániaegyház középkori története. In: Mátyás-templom: A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013). Kiállítási katalógus. Szerk. *Farbaky Péter – Végh András et al.* Budapest, 2008. 53–62. o.

SRH Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. *Emericus Szentpétery.* Vols. I–II. Budapest, 1938. (Reprint Budapest, 1999.)

Sroka 1992. *Sroka, Stanislaw A.:* I. Ulászló itinerárium (1440–1444). *Történeti tanulmányok (Debrecen, KLTE),* 4. (1996) 21–48. o.

Sroka – Zawitkowska 2017. *Sroka, Stanislaw A. – Zawitkowska, Wioletta:* Itinerarium króla Wladyslawa III, 1434–1444. Warszawa, 2017.

Storelli 2007. *Storelli, Xavier:* Convaincre pour vaincre: place et fonction des harangues militaires dans l'historiographie anglo-normande (XIe siècle–debut du XIIIe siècle). In: Convaincre et persuader: communication et propagande aux XIIe et XIIIe siècles. Actes des colloques de Fontevraud, Oxford, Barcelone, Saintes, Octobre 2004 – Novembre 2006. Éd. *Martin Aurell.* Poitiers, 2007. 53–80. o.

Strategikon Maurice's Strategikon: handbook of Byzantine military strategy. Transl. *George T. Dennis.* Philadelphia, 1984.

Sümegi 1993. *Sümegi József:* Báta a középkori és törökkori forrásokban, 895–1686. In: Báta évszázadai. Emlékkönyv a bátai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. *Kápolnás Mária.* Báta, 1993. 11–126. o.

Sümegi 2009. *Sümegi József:* Búcsújárás és zarándoklat. In: A pécsi egyházmegye története. 1. k. A középkor évszázadai, 1009–1543. Szerk. *Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József.* Pécs, 2009. 487–546. o.

Szakály – Fodor 1998. *Szakály Ferenc – Fodor Pál:* A kenyérmezei csata, 1479. október 13. *Hadtörténelmi Közlemények,* 111. évf. (1998) 2. sz. 309–350. o.

Szekfű 1938. *Szekfű Gyula:* Szent István a magyar történet századaiban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. 1–3. k. Szerk. *Serédi Jusztinián.* Budapest, 1938. 3. k. 1–80. o. (Reprint 1988.)

Szeredai 1791. *Szeredai, Antonius:* Notitia veteris et novi Capituli Ecclesiae Albensis Transilvaniae. Albae Carolinae, 1791.

Szerémi 1979. *Szerémi György:* Magyarország romlásáról. Ford. *Juhász László.* Budapest, 1979.

Szovák 2003. *Szovák Kornél:* Nagy Lajos király és Máriazell. In: Marizell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai. A „Magna Mater Austriae et Magna Domina Hungarorum" konferencia előadásai: Esztergom, 2002. május 6–9. és Mariazell, 2002. június 3–6. Szerk. *Walter Brunner – Helmut Eberhart – Fazekas István et al.* (Strigonium Antiquum VI.) Esztergom–Graz, 2003. 82–92. o.

Tagliakocius 1907. Kapisztráni Sz. János csodás győzelme Nándorfehérvárnál 1456. július hó 22-én Tagliakocius János szent ferencrendi szerzetesnek marchiai Szent Jakabhoz intézett levele nyomán. Latinból ford. *Krämer Bonifác.* Kolozsvár, 1907.

Teleki 1852–1857. *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. k. Pest, 1852–1857.

Thallóczy 1915. *Thallóczy Lajos:* Jajca (bánság, vár és város) története. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 4.) Budapest, 1915.

Thuróczy 1985. *Johannes de Thurocz:* Cronica Hungarorum. Textus. Ed. *Galántai Erzsébet – Kristó Gyula.* Budapest, 1985.

Thuróczy – Rogerius 2001. *Thuróczy János:* A magyarok krónikája – *Rogerius mester:* Siralmas ének. Ford. *Bellus Ibolya, Kristó Gyula, Horváth János;* jegyz. *Kristó Gyula, Zsoldos Attila.* (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2001.

Varga 2003. *Varga, Gábor:* Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. (Studia Hungarica 49.) München, 2003.

Veszprémy 1995. *Veszprémy László:* Az 1187-es magyar zászlóskocsitól (carroccio) a székesfehérvári zászlóbontásig. A magyar katonai zászlóhasználat kezdetei. *Történelmi Szemle,* 37. (1995) 209–216. o.

Veszprémy 2006. *Veszprémy László:* II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–111. o.

Veszprémy 2012. *Veszprémy László:* Szónokló hadvezérek. Összehasonlító normann–magyar harctéri retorika. *Magyar Könyvszemle,* 128. (2012) 2. sz. 159–169. o.

Veszprémy 2015. *Veszprémy László:* A pityergő Árpádtól a könnyező Szent Lászlóig. A könnyekre fakadó hadvezér a Névtelen Gesztája 39. és a Krónikaszerkesztés 121., 137. fejezetében. *Acta Historica (Szeged),* 138. (2015) 17–32. o.

Veszprémy 2020a. *Veszprémy László:* Forrásközlemény Szt. István korai tiszteletéhez Bambergben. In: „Mestereknek gyengyének." Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára. Szerk. *Hende Fanni – Kisdi Klára – Korondi Ágnes.* Budapest, 2020. 507–517. o.

Veszprémy 2020b. *Veszprémy László*: Nagy Lajos keresztes hadjáratai a Balkánon, 1365–1366. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és az Európához közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. *Isaszegi János – Pósán László – Veszprémy László.* Budapest, 2020. 169–184. o.

Wipo 1915. *Wipo:* Gesta Chuonradi. Ed. *Harry Breslau.* (MGH SSrG 61.) Hannover, 1915.

Wolfram 2006. *Wolfram, Herwig:* Conrad II, 990–1039: Emperor of Three Kingdoms. University Park, PA, 2006.

Yellin 2008. *Yellin, Keith:* Battle Exhortation: The Rhetoric of Combat Leadership. Columbia, SC, 2008.

Zákonyi 1911. *Zákonyi Mihály:* A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története. (Művelődéstörténeti Értekezések 50.) Budapest, 1911.

Zupka 2016. *Zupka, Dušan:* Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301). Leiden–Boston, 2016.

Zupka 2020. *Zupka, Dušan:* Náboženské rituály vojny a vytváranie kresťanskej identity v stredovekej strednej Európe 12. storočia. *Historický časopis,* 68. (2020) 4. sz. 577–591. o.

Zupka 2021. *Zupka, Dušan:* Religious Rituals of War in Medieval Hungary Under the Árpád Dynasty. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* Leeds, 2021. 141–158. o.

Zupka 2022. *Zupka, Dušan:* Political, Religious and Social Framework of Religious Warfare and Its Influences on Rulership in Medieval East Central Europe. In: Rulership in Medieval East Central Europe. Power, Rituals and Legitimacy in Bohemia, Hungary and Poland. Ed. *Grischa Vercamer – Dušan Zupka.* Leiden–Boston, 2022. 135–160. o.

László Veszprémy

RELIGIOUS RITUALS OF WAR AND THEIR MEMORY IN HUNGARY

(Summary)

The early religious rituals of war in Hungary have been preserved in the *Illuminated Chronicle (Képes krónika)* and in the legends. These memories were later amended by diplomatic and further narrative sources. The influence of foreign clerics in this area must have been considerable, as was already attested by the text of the Charter of the Pannonhalma Abbey (1001/1002). In many cases, the events described were written by non-Hungarian authors (e.g. Antonio Bonfini, Jan Długosz, Giovanni da Tagliacozzo, and foreign ambassadors), or if the author was Hungarian, like Simon Kézai, he wrote his work for foreigners. The number of sources multiplies from

the Anjou period onwards (1301), partly due to the accession to the throne of foreign dynasties (Angevins, Jagellos) and partly to the emergence of an international humanist circle in the court of King Matthias of Hungary. Between 1342 and 1526, Hungary fought serious wars outside its borders (against Venice, the Lithuanians, and the Ottomans), where the just nature of the fighting was often emphasised by war rituals as a means of propaganda. Most of the preserved sources are related to the rulers and János Hunyadi, Governor of Hungary, but we know that the nobles tried to follow in their wakes as well. The analysis of these rituals not only places the Hungarian sources in an international context, but also sheds light on the hidden political intentions of the warlords, their religious devotion little known from other sources, and establishes a link between the seemingly distant spheres of their inner religiosity and political careers.

László Veszprémy

KIRCHLICHE KRIEGSRITEN UND IHR ANDENKEN IN UNGARN

(Resümee)

Die Erinnerung an die frühen kirchlichen Kriegsriten ist in der Ungarischen Bilderchronik und in Legenden überliefert und wird in späteren Zeiten durch dokumentarische und andere erzählende Quellen gut ergänzt. Der Einfluss ausländischer Kleriker in diesem Bereich muss beträchtlich gewesen sein, wie dies auch der Text der Gründungsurkunde von Pannonhalma (1001/1002) bezeugt. In vielen Fällen wurden die beschriebenen Ereignisse von nicht-ungarischen Autoren verewigt (z. B. Antonio, Bonfini, Jan Długosz, Giovanni da Taglicozzo, ausländische Gesandte), oder wenn der Autor Ungar war, wie z. B. Simon Kézai, schrieb er sein Werk auch für das Ausland. Ab der Anjou-Zeit (1301) vervielfacht sich die Zahl der Quellen, was zum einen auf die Herrschaft ausländischer Dynastien (Anjou, Jagiellonen) und zum anderen auf das Erscheinen eines internationalen Humanistenkreises am Hof von König Matthias Corvinus zurückzuführen ist. Zwischen 1342 und 1526 führte Ungarn außerhalb seiner Grenzen schwere Kriege (gegen Venedig, Litauen und die Osmanen), in denen der gerechte Charakter der Kämpfe oft durch Kriegsrituale betont wurde, die über ein propagandistisches Gewicht verfügten. Die meisten Quellen sind im Zusammenhang mit den Herrschern und dem Regenten János Hunyadi überliefert, aber auch die Fürsten versuchten, ihnen in dieser Hinsicht zu folgen. Die Analyse dieser Rituale setzt nicht nur die ungarischen Quellen in einen internationalen Kontext, sondern beleuchtet auch die verborgenen politischen Absichten der Kriegsherren, ihre religiöse Hingabe, die aus anderen Quellen kaum bekannt ist, und schafft eine Verbindung zwischen ihrer inneren Religiosität und den scheinbar entfernten Sphären ihrer politischen Karrieren.

László Veszprémy

RITES DE GUERRE ECCLÉSIASTIQUES ET LEUR MÉMOIRE EN HONGRIE

(Résumé)

La mémoire des premiers rituels de guerre ecclésiastiques est conservée dans la Chronique illustrée et les légendes auxquelles s'ajoutent des diplômes et d'autres sources narratives issus d'époques suivantes. L'influence des clercs étrangers dans ce domaine a dû être considérable comme en témoigne le texte de la charte de fondation de Pannonhalma (1001–1002). Dans de

nombreux cas, les événements furent décrits par des auteurs qui n'étaient pas d'origine hongroise (par exemple Antonio, Bonfini, Jan Długosz, Giovanni da Taglicozzo, ambassadeurs étrangers) ou si l'auteur était hongrois, comme Simon Kézai, son œuvre était destinée à l'étranger. Le nombre de sources se multiplie à partir de l'époque angevine (1301) en raison de l'avènement au trône de dynasties étrangères (Angevins, Jagellons) et de la présence d'un cercle humaniste international à la cour du roi Mathias. Entre 1342 et 1526, la Hongrie a mené des guerres importantes à l'extérieur de ses frontières (contre Venise, les Lituaniens et les Ottomans) lors desquelles les rituels de guerre servaient souvent de propagande pour insister sur la nature juste des combats. La plupart des sources conservées sont liées aux souverains et au régent Jean Hunyadi, mais à cet égard, les aristocrates ont également essayé de les suivre. L'analyse de ces rituels permet non seulement de replacer les sources hongroises dans un contexte international, mais d'éclairer également les intentions politiques dissimulées ou la dévotion religieuse des chefs militaires peu connue d'autres sources établissant ainsi un lien entre les sphères apparemment éloignées de leur religiosité intérieure et de leur carrière politique.

Ласло Веспреми

ЦЕРКОВНЫЕ ВОЕННЫЕ ОБРЯДЫ И ПАМЯТЬ О НИХ В ВЕНГРИИ

(Резюме)

Венгерская иллюстрированная хроника и легенды сохранили ранние военные церковные обряды, которые в дальнейшем хорошо дополняются документарными и повествовательными источниками. Влияние заграничных клерикалов священнослужителей в этой области было серьезным, о чем свидетельствует уже и текст сертификата на создание Паннонхалма (1001/1002 гг.). Во многих случаях увековечание описываемых событий является заслугом авторов невенгерского происхождения (например Антонио Бонфини, Ян Длугош, Джованни да Тагликоццо, иностранные послы), или если автором был венгр, такой как например Симон из Кезы, то он писал свою работу и для за границы. Число источников многократно умножается с Анжуйского периода (1301 г.), что отчасти связано с вступлением на трон иноземных династий (Анжуйских, Ягеллонцев), а отчасти с появлением интернационального гуманистического круга при дворе короля Матьяша. В период между 1342 и 1526-ими годами Венгрия вела серьезные войны за пределами своих границ (против Венеции, литовцев и турков), где справедливый характер сражений часто подчеркивался имеющими пропагандистский вес военными церемониями, обрядами. Большинство источников, связанных с правителями и губернатором Янош Хуньяди сохранились, но в этом отношении дворяне также старались следовать за ними. Анализ обрядов помещает венгерские источники не только в международный контекст, но и проливает свет на скрытые политические намерения военачальников и их религиозную преданность, о которой мало известно из других источников, создавая связь между их внутренней религиозностью и казалось бы далекими сферами их политической карьеры.

19. SZÁZADI ERŐDÖK

MÚLTJA *és* JELENE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

BARABÁS GÁBOR

A 13. SZÁZAD HÁBORÚI ÉS A MAGYAR FŐPAPOK*

„…militia est vita hominis super terram…”[1]

Tanulmányunk a hadtörténet és az egyháztörténet egy sajátos metszéspontjára, a magyarországi főpapok különböző háborúkban és harcokban való részvételére fókuszál, azon belül pedig a 13. századra. Bár a klérus számára nem tartozott az alapvető feladatok közé a hadakozás, a 11. századtól kezdve tagjai mégis feltűnnek a forrásokban csatákkal és különböző konfliktusokkal kapcsolatban. Természetszerűleg nem elsősorban hadvezérként vagy harcosként, azaz mint *bellatores* voltak jelen – bár erre is akadt példa[2] –,

* Köszönettel tartozom Veszprémy Lászlónak az írás elkészítéséhez nyújtott segítségéért és tanácsaiért.

1 „Katonasor az ember élete a földön…” Jób 7:1. Az eredeti Biblia-hely hadakozásra utalását a magyar nyelvű Biblia-fordítások közül csak a Szent Jeromos Bibliatársulat által közreadott új fordítás adja vissza. Lásd https://szentiras.hu/KNB/Jób7 (A letöltés időpontja: 2022. július 18.) Vö. Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Ford. *Fodor György et al.* Közreadja a Szent Jeromos Bibliatársulat. Budapest, 1997.

2 Püspökök hadjáratokon való részvételére mások mellett a Kijevi Ruszban a 10. századi alapokon a 11. századtól írt *Régmúlt idők elbeszélése* (PVL) is szolgáltat példát, amely Könyves Kálmán 1099-es hadjáratával kapcsolatban számol be két magyar püspökről Przemyśl ostrománál, egyikük, Koppány ott is lelte halálát. (PVL 203. o.) Az adatot a *Pozsonyi Évkönyv* és a *Képes krónika*, illetve egyéb szövegvariánsainak kritikai kiadása, a 14. századi krónikakompozíció is megerősíti. (*Annales Posonienses*, SRH I. 126. o. [1100] és *Chronici Hungarici compositio saeculi* XIV. 143. fej. SRH I. 424–425. o.) A *Kijevi Évkönyv* II. Géza 1150. évi hadjáratával kapcsolatban említi Kökényes esztergomi érseket mint a magyar sereg egy tagját, illetve 1152-nél egy közelebbről meg nem nevezett magyarországi érseket. (Lásd *Font* 2021. 126., 144–145., 151., 230–232. o.; *Uő* 2022. 127., 130–133., 201. o.; *Zsoldos* 2011a. 79. o.) A magyar főpapok előtt nem lehetett ismeretlen a német püspökök és érsekek katonai tevékenysége, ezt mutatja egyebek mellett Gebhard regensburgi püspök hadvezéri részvétele III. Henrik császár 1051. évi magyarországi hadjáratában, amelyet a 14. századi krónikakompozíció is említ. A szöveghely beszámolója szerint I. András királynak Gebhard elfogott levelének értelmezésében egy bizonyos Miklós püspök segített, aki azonos lehet a tihanyi alapítólevél fogalmazójával. E szerint I. András mellett is volt szerepük a magyarországi főpapoknak hadjárat idején. Feltehetően az említett Miklós püspöknek szerepe lehetett a Gebhardnak III. Henrik nevében írt levél elkészültében is. „[…] vero autem Gebarth episcopus venit in Geurinum et mittens epistolam ad Hemcum cesarem, sciscitabatur ab eo, ubi deberet ipsum expectare. Is autem, qui ferebat litteram, Deo sie volente captus est a latrunculis Andree regis et ad eum ductus. Cumque Nicolao episcopo interpretante tenorem litterarum percepissent, rescripserunt episcopo Gebarth litteras, quas per quendam hospitem ei miserunt. Ille autem simulans se a cesare missum obtulit litteras Gebarth episcopo talia continentes: »Noveris optime Gebarth episcope, quod magna et ardua negotia nostri imperii nos ab Hungaria in Teutoniam ire compellunt; nam inimici nostri imperium nostrum hostiliter occuparunt. Ergo ager, festina et destructis navibus, quam citius poteris, nobis Ratispone occurras. Nec enim tibi tutum est amplius in Hungaria commorari.« Hiis itaque cognitis Gebarth episcopus festinanter fugit in Teutoniam.” *Chronici Hungarici compositio saeculi* XIV. 90. fej. (SRH I. 348. o.) Lásd Képes krónika 60., 197. o. 409. jegyzet.

szerepük inkább a békeközvetítés[3] volt, például a királyi család ellentéteiben.[4] Ezenkívül a dinasztia tanácsadóiként is tevékenykedtek, valamint liturgikus feladatokat láttak el háborúk és hadjáratok idején.[5] Az Árpád-kor általunk vizsgált utolsó évszázada tekintetében azonban a források alapján a korábbi időszakhoz képest némileg változatosabb kép vázolható fel. Több esetben ugyanis – miközben az említett liturgikus feladatok mellett püspökök és érsekek királyi követként is gyakorta működtek Magyarországon kívül és belül egyaránt – a Magyar Királyság főpapjai maguk is aktív szerepet játszottak az egyes konfliktusok alakításában. Bizonyos prelátusok adott esetben állást foglaltak a királyi család ellentéteiben, illetve a század utolsó harmadában az oligarchák harcaiban is. Különösen jelentős, hogy mindez nem kizárólag egyházi pozíciójuknál fogva történt, egyesek maguk is hadvezérként tűntek fel, például várakat védtek ostromok idején. Valamint nem feledkezhetünk el a 13. század legfontosabb háborújáról, a tatárjárásról sem, amely az ország egész lakossága, így a főpapok számára is elkerülhetetlen következményekkel járt.

Mielőtt azonban rátérnénk a rendelkezésre álló adatok bemutatására és elemzésére, először a klérus és a hadakozás kapcsolatának kérdéskörét, valamint a téma kutatástörténetét kell röviden megvizsgálnunk, mivel az egyháziak és a háborúskodás kapcsolata finoman fogalmazva is visszásnak tekinthető.[6] Az erőszak ugyanis számtalan esetben érintette a klerikusok és egyházaik, valamint birtokaik életét, a háború pusztítása elől nem lehetett mindig elmenekülni.[7] Az egyházi rend, az *oratores* tagjai nem minden esetben voltak azonban puszta elszenvedői a háborús helyzeteknek, nem ment ritkaságszámba, hogy valaki felvegye a harcot, legtöbbször maga vagy gyülekezete, esetleg az egyház védelmében *(defensio ecclesiae)* mint *civitatis defensor* (vagyis a városok védelmezői).[8] Az egyház maga természetesen nemcsak mikro-, de makroszinten is érdekelt volt a háborúk kimenetelében, lévén a politikai változások nagyban befolyásolták működését és anyagi helyzetét egyaránt.

A klérus tagjai elméleti szempontból is foglalkoztak a háborúkkal, például annak kapcsán, hogy azok jogosnak tekinthetők-e vagy sem, lehetséges-e gyilkolni az igaz ügyért, a harcok kimenetelét pedig isteni döntésként *(judicium Dei)* interpretálhatták.[9] A főpapok a háborúskodáshoz fűződő viszonya tekintetében azt is figyelembe kell

[3] A pápaság béketeremtő szerepére lásd *Maleczek* 1996 és *Zey* 2021. Az Árpád-kori magyar helyzettel kapcsolatban lásd *Zupka* 2016. 70–116. o.

[4] Lásd *Bagi* 2017. 120–128., 154., 242. o. és *Báling* 2021. 229–233. o. A pogánylázadások során meggyilkolt püspökökkel kapcsolatban legutóbb *Tóth* 2019.

[5] Lásd *Gerics* 1980. 123–130. o. és *Zupka* 2021. 144–152. o.; valamint Veszprémy László tanulmányát ebben a számban.

[6] A téma klasszikus feldolgozása számos magyar vonatkozással: *Prinz* 1971.

[7] *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. 1. o.

[8] *Duggan* 2018. 503–504. o. és *Kotecki* 2016a. 360–367. o. A dalmáciai és boszniai helyzettel kapcsolatban lásd *Majnarić* 2018.

[9] Vö. *Herbers* 2005.; *Gerics* 1980.; *Erdő* 2017. 272–273. o.

venni, hogy többségük a nemesség, azaz a *bellatores* soraiból került ki, így elsődleges szocializációjuk is hathatott az erőszakhoz való viszonyulásukra.[10]

A zsinati határozatok, valamint a középkori gondolkodók a műveikben különböző nézeteket fejtettek ki azt illetően, szabad-e az egyháziaknak fegyvert viselni – azaz klerikusnak és laikusnak egyszerre lenni –, milyen kondíciókkal vehetnek részt hadjáratokon, lehet-e az egyházaknak hadserege, illetve azok mikor vethetők be, vezetheti-e csapatait egy klerikus csatába, és ha igen, meddig mehet el stb. A vélekedések spektruma a teljes tiltástól az imádságra való korlátozáson (lásd *oratores*) át az általános jóváhagyásig terjedt.[11] Utóbbin sem kell csodálkoznunk, az teológiai szempontból is megalapozható volt. Az igaz ügyért folytatott harc, illetve különösen a saját élet jó célért történő feláldozása ugyanis a keresztény tanításban is megjelent a jól ismert „fordítsd oda a másik orcádat" felszólítás mellett; például János evangéliumára alapozva: „Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja barátaiért."[12] Krisztus parancsainak a követése pedig önmagában nem jelentette az erőszak minden formájának elvetését, már csak az evangélium hirdetésének és a hit térítésének kötelezettsége miatt sem, ahogyan az Jézus szavaival is alátámasztható: „és akinek nincs kardja, adja el felsőruháját, és vegyen".[13]

Amennyiben a kérdést teológiai síkról a jogira helyezzük át, úgy megállapítható, hogy a kánonjog szerint a klérus tagjai számára – bár bizonyos kivételekkel, mint az önvédelem és az utazás – a kora középkortól kezdve tiltva volt a fegyver viselése és a személyes részvétel a küzdelmekben. Ugyanakkor a hadseregek melletti liturgikus feladatok ellátását általában a kánonjogászok sem tartották tiltottnak.[14] Természetesen a gyakorlat, mint oly sok más témában, számos esetben némileg eltért az elmélettől. Különösen érdekes például a püspökök katonaállítási kötelezettsége a Nyugati Gót Királyságban, a Karoling, valamint a Német-római Birodalomban és másutt *(servitium regis, Romfahrt),* amelyet már inkább jogi, mint teológiai kérdésnek tekintettek. Mindez a kor gondolkodói számára azonban felvetette azt is, hogy ellentmondásba kerülhet-e egymással a mennyei és a földi uralkodó iránti hűség.[15]

Klerikusokra mindenesetre általánosan nagy szükség volt a hadseregek kötelékében, hogy a létfontosságú liturgikus feladatokat elvégezhessék, egyebek mellett imádkozzanak a győzelemért, valamint hogy a csatára készülők gyónhassanak. Emellett az adott hadjárat – vagy akár egy dinasztia – legitimálásában is fontos szerepük

[10] *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. 2–3. o.
[11] *Duggan* 2018. 500–513. o.; *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. 4. o.; *Jensen* 2018a. 84–88. o.; *Kotecki* 2016a. 344–360. o.
[12] János 15:13. https://szentiras.hu/UF/Jn15. Lásd *Duggan* 2018. 497–498. o.
[13] Lukács 22:36 https://szentiras.hu/UF/Lk22. Lásd *Duggan* 2018. 498. o.
[14] Részletesen lásd *Duggan* 2018. 503–513. o. és *Kotecki* 2016a. 346–350. o.
[15] *Duggan* 2018. 504–505. o.; *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. 5–6. o.; *Kotecki* 2020. 437., 441. o.; *Jensen* 2018a. 85. o.

lehetett.[16] Ennél tovább azonban elméletileg nem mehettek, az érett középkor pápái és a zsinati határozatok újra és újra megismételték a fegyverviselési tilalmat, amely aztán a IX. Gergely pápa (1227–1241) által összeállíttatott, *Liber Extra*ként ismert kánonjogi gyűjteménybe is bekerült.[17] Ugyanakkor ellentétes nézetekről is tudunk, amelyek értelmében önvédelem esetén a klerikusok fegyverhasználata nem vont maga után egyházi fenyítéket. Különösen érdekes ebből a szempontból (bár jelen írásunk fókuszán kívül esik) a lovagrendek és tagjaik fegyverviselésének a kérdésköre.[18] Végezetül arról sem feledkezhetünk el, hogy az egyházi büntetések nem csak a klerikusok ellen voltak alkalmazhatók – azok éppen hogy egyfajta sajátos „fegyvert" jelenthettek a klérus kezében, amelyek alkalmazásával maguk is befolyásolhatták a csaták kimenetelét. A hadjáratokat megelőző és azok során elhangzó imák szerepére már utaltunk feljebb, ezekre az egyház sajátos fegyvereként tekintettek, ami a főpapok konkrét katonai cselekményekben való részvételének egyik oka is lehetett.[19]

A klérus fegyverviselésére vonatkozó egyházi szabályozások, hasonlóan a kánonjog egyéb részeihez, a Magyar Királyságban sem lehettek ismeretlenek,[20] ugyanakkor a 13. század egyes eseményei, elsősorban a tatárjárás, de egyebek mellett a boszniai térítés is, új helyzetet teremtettek. 1241–1242-ben ugyanis a főpapság tagjainak sem maradt más választása, mint hogy igyekezzenek megmenteni magukat és országukat – ki fegyverrel, ki anélkül – egy „jogos ügyben", amikor a „szükség törvényt bontott".[21] Fontos rámutatni, hogy a magyar prelátusok mindezt nem az uralkodó hűbéreseiként tették,[22] mint társaik a Német-római Birodalomban és másutt – lévén nyugati értelemben vett feudalizmusról nem beszélhetünk az Árpád-kori Magyarország esetében. Azt azonban lényeges leszögezni, hogy az érsekek és püspökök hivataluk folytán a királyi tanács tagjai voltak,[23] egyéb szempontok mellett ezért is volt oly fontos az uralkodók számára, hogy befolyással lehessenek királyságuk főpapjainak a megválasztására.[24] A prelátusok – bár erre nézve konkrét szabályozás a korszakból nem, csak a késő középkorból ismert – mint a király alattvalói, szükség esetén egyházuk birtokairól maguk is elküldték csapataikat a királyi seregbe,[25] hasonlóan a 12. század előtt nyugaton elterjedt Karoling és Ottoniánus gyakorlathoz.[26]

---

16 *Duggan* 2018. 505–506. o.; *Kotecki* 2016a. 341–360. o.; *Uő* 2020. 438–439., 441–442., 449–460. o.
17 *Duggan* 2018. 507–508. o.
18 *Duggan* 2013. 90–144. o. és *Uő* 2018. 508–510. o.
19 *Gerrard* 2016. 113–135. o. és *Kotecki* 2016a.
20 A kánonjog hatására lásd *Bónis* 1963. és *Múcska* 2004.
21 Vö. *Duggan* 2018a. 499–500., 504., 506–507., 510–511. o.
22 Lásd *Bónis* 2003. 87–96. o. és *Thoroczkay* 2020. 35–40. o.
23 *Gerics* 1987. 265–309. o.; *Kubinyi* 1999. 88. o.; *Báling* 2021. 229–233. o.
24 Lásd *Barabás* 2021b.
25 Lásd *Kubinyi* 1999. 88. o. és *Mályusz* 2007. 163. o.
26 Lásd *Nelson* 1986. 123–127. o.

Rátérve a kérdés kutatástörténetére, itt nem vállalkozhatunk a teljes historiográfia bemutatására. Az elemzést az utóbbi évtizedre korlátozzuk, lévén ebben az időszakban kifejezetten megélénkült az egyház és a háború kapcsolódásainak vizsgálata. Olyan összefoglaló jellegű monográfiák és tanulmánykötetek láttak napvilágot, amelyek a korábbi historiográfiában is segítenek eligazodni.[27] Kiemelkedő jelentőségűek ebből a szempontból a lengyel Radosław Kotecki nevével fémjelzett kiadványok. A bydgoszczi medievista számos írásában foglalkozott a témakörrel,[28] de talán ennél is fontosabb szerkesztői munkája, amely során egyetemi kollégája, Jacek Maciejewski, illetve John S. Ott, valamint Carsten Selch Jensen és Stephen Bennett közreműködésével több tanulmánykötetben[29] gyűjtött össze olyan írásokat, amelyek általános, valamint elméleti feldolgozásokkal és tematikus elemzésekkel gazdagították a kérdéskör kutatását. A kutatástörténet szempontjából kiemelhető az első szerkesztői hármas 2018-as kötetének bevezető írása, amelyben egyrészt felvázolták a tágabb téma (egyház és háborúskodás) kurrens kutatási irányait, másrészt ismertették a vonatkozó korábbi munkákat.[30]

Az egyház és a klérus, valamint az erőszak és a háborúk kapcsolata kifejezetten összetett, több szempontból is vizsgálta azt a középkorkutatás, mindazonáltal nem minden aspektusa kapott ugyanakkora figyelmet.[31] A kutatásban eleddig sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a téma teológiai és jogi vonatkozásai,[32] a klerikusok részvétele magában a harcban, a jogos és szent háború kérdésköre, valamint a birodalmi főpapok hadseregállítási kötelezettsége.[33] Ugyancsak többen vizsgálták a hadjáratok során elvégzett liturgikus feladatokat és a katonák moráljára gyakorolt hatásukat.[34]

Ha a tematikus nézőpont helyett a kutatások által érintett földrajzi területekre tekintünk, komoly egyenlőtlenség állapítható meg, a tudományos munkák túlnyomó többsége ugyanis Nyugat-Európa régióira koncentrált. A fentebb említett újabb tanulmánykötetek, különösen a 2021-es, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a kutatások földrajzi spektrumát kiterjesszék a nyugati kereszténység összes területére.[35]

Ami a magyar medievisztikát illeti, a téma hazánkban sem keltett nagyobb figyelmet az elmúlt évtizedekben, mint más közép-kelet-európai országokban. Elsőként

[27] Lásd *Kotecki* 2020. 437. o.; *Haas* 2012.; *Nakashian* 2016.; *Gerrard* 2016.; *Webb* 2016.; *Lincoln* 2017.; *Gübele* 2018. 119–148. o.

[28] *Kotecki* 2014.; *Uő* 2016a.; *Uő* 2016b.; *Uő* 2018.; *Uő* 2020.; *Uő* 2021.; *Kotecki – Maciejewski* 2020a.; *Uők* 2020b.

[29] *Kotecki – Maciejewski* 2014.; *Uők* 2016.; *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018a.; *Kotecki – Jensen – Bennett* 2021a.; *Maciejewski* 2014.; *Uő* 2018.; *Uő* 2021.; *Jensen* 2018b.; *Uő* 2021.

[30] *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. Hasonlóan fontos a 2021-es kötet bevezetője: *Kotecki – Jensen – Bennett* 2021b. 3–16. o.

[31] *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. 4–5. o.

[32] A téma legújabb monografikus feldolgozása: *Duggan* 2013.

[33] *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. 4–5. o.

[34] Uo. 6–7. o.

[35] *Kotecki – Jensen – Bennett* 2021a. és *Uők* 2021b. 1–3., 7–16. o.

Gerics József és Kubinyi András tanulmányai emelhetők ki. Gerics 1980-ban megjelent dolgozatában az istenítélet *(judicium Dei)* kérdéskörének a 11. századi magyar történelemben betöltött szerepét elemezte, kitérve a téma elméleti kereteire is.[36] Kubinyi pedig az elsőként 1991-ben publikált, majd 1999-ben ismét közreadott írásában a késő középkori magyar főpapok, valamint az általuk kiállított csapatok szerepét elemezte a királyság életében és védelmében.[37] Az utóbbi években néhány további írás gazdagította a témakör vizsgálatát, amelyek az említett, Radosław Kotecki nevével fémjelezhető kutatásokhoz kapcsolódtak. Az általa szerkesztett kötetben jelent meg ugyanis 2014-ben Kiss Gergely írása, amelyben a 11–14. századi királyi törvénykezés, valamint egyházi zsinati határozatok az egyház védelmére vonatkozó rendelkezéseit vette vizsgálat alá.[38] Gál Judit tanulmánya ugyancsak egy gyűjteményes kötetben látott napvilágot; a budapesti történész a spalatói érsekek háborúskodásokban való részvételét vizsgálta a 12–13. századra vonatkozóan.[39] Meg kell említenünk továbbá Erdő Péter írását is, aki a katolikus egyház hadviseléshez és háborúhoz való hozzáállását mutatta be a kezdetektől a 21. századig.[40] Hunyadi Zsolt a keresztes hadjáratok vallási motivációi kapcsán foglalkozott részletesen az igazságos háború kérdéskörével,[41] Boda Mihály pedig ez utóbbi és az istenítélet elméletének megjelenéseit vizsgálta a középkori Magyarországon.[42]

Jelen írás mindazonáltal nem adhatja a kérdéskör magyarországi vonatkozásainak teljes tárgyalását, fő célja azon esetek bemutatása és elemzése, amelyek új jelenségként tűntek fel a 13. században. Az egyháziak szerepvállalása a hadviselésben elsősorban három kiemelkedő téma kapcsán vizsgálható: II. András (1205–1235) részvétele az ötödik keresztes hadjáraton 1217–1218-ban, a tatárjárás okozta helyzet, valamint a század második felének belső és külső háborúi. Nem vállalkozhatunk mindazonáltal arra, hogy minden fellelhető adatot összegyűjtsünk és a magyar főpapok és a háborúskodás viszonyrendszere minden aspektusának általános elemzését adjuk. Vizsgálódásunk elsősorban az említett fő témakörök bemutatására koncentrál,[43] a rendelkezésre álló elbeszélő és okleveles források, valamint a szakirodalmi feldolgozások alapján.

---

36 *Gerics* 1980.
37 *Kubinyi* 1999.
38 *Kiss* 2014a.
39 *Gál* 2021. A kötetben megjelent jelen dolgozat angol változata is: *Barabás* 2021a. Nem maradhat el az említése Dušan Zupka munkásságának, a pozsonyi történész ugyanis számos írása mellett egy monográfiát is szentelt az Árpád-kori rituális kommunikációnak, amely egyik fejezete a békekötések rítusaival foglalkozik. *Zupka* 2016. 70–116. o. Lásd továbbá pl. *Zupka* 2019. és *Uő* 2021. Zupka 2016-os könyvének kritikájára lásd *Font* 2019.
40 *Erdő* 2017.
41 *Hunyadi* 2020a. 64–67. o.
42 *Boda* 2021.
43 Vö. *Kotecki – Maciejewski* 2020a.

A keresztes hadjárat(ok) és a magyar egyház

A Magyar Királyság és a 11. század végén meginduló katonai vállalkozások, a keresztes hadjáratok kapcsolatának kutatása nagy múltra tekint vissza,[44] legutóbb Hunyadi Zsolt foglalta össze a téma újabb irodalmát.[45] A lovagrendek történetének avatott kutatója munkájában ismertette, majd több kérdésben pontosította a pápai–magyar kapcsolatok egyik legjelentősebb kutatójának, James Ross Sweeneynek – magyarul is megjelent – téziseit.[46] Az amerikai történész szerint ugyanis a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos magyar hozzáállás és a királyság szerepvállalása azokban három periódusra osztható. Vélekedése szerint az első szakasz, amelyet passzivitás jellemzett, az 1160-as évekig tartott, majd az 1169 és 1195 közé tett átmeneti időszakot a keresztes lovagi idea helyi – felületes – elterjedése jellemezte, míg III. Béla (1172–1196) keresztes esküje és II. András uralkodása egyfajta csúcspontként értelmezhető.[47] Az első és az ötödik keresztes vállalkozással kapcsolatban Veszprémy László munkája nyomán rendelkezünk sokkal részletesebb képpel,[48] míg a második és harmadik keresztes hadjárat magyar vonatkozásait, valamint a nagypolitikai és dinasztikus hátteret Hunyadi Zsolt elemezte részletesen,[49] melynek révén az átvonuló uralkodók és seregeik, valamint a Magyar Királyság kapcsolatát illetően egy sokkal összetettebb kép bontakozik ki. Témánk szempontjából hozzátehetjük, hogy a keresztes gondolat magyarországi megjelenésével együtt a jogos háború és a hadjáratok legitimálásának kérdésköre is ismert lehetett a magyar egyházi elit tagjai számára.[50]

Tényleges, nagy volumenű magyar részvételre ugyan először 1217-ben került sor, azonban III. Béla esküje, majd annak III. Ince pápa (1198–1216) általi megerősítése *(Licet universis)*[51] nyomán az Apostoli Szék a negyedik hadjárat esetében elsősorban a vállalás kijelölt örököse, András herceg, de testvére, Imre király (1196–1204) részvételét is szorgalmazta,[52] ám az végül több okból sem valósult meg. Az ország határain belül azonban kirobbant a harc III. Béla halála után, ugyanis a fiatalabb testvér, András az apja által a keresztes eskü teljesítése érdekében ráhagyott anyagi javakat a bátyja elleni lázadásra, Dalmácia, valamint Horvátország saját maga számára történő biztosítására használta fel.[53]

---

44 *Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér* 2006.
45 *Hunyadi* 2020b. 750–752. o.
46 *Sweeney* 1981. és *Uő* 1984.
47 *Sweeney* 1984. és *Hunyadi* 2020b. 751. o.
48 *Veszprémy* 2005. 501–516. o.; *Uő* 2006.; *Uő* 2020a.
49 *Hunyadi* 2020b. 753–766. o.
50 Vö. *Kotecki* 2020. 440–442. o.
51 III. Béla döntését a keresztes eskü örökül hagyását illetően III. Ince megerősítette, amely döntés aztán bekerült a kánonjogba *(Licet universis). Sweeney* 1984. 117., 119–120. o.
52 Az eseményekre lásd *Szabados* 2000.
53 A küzdelemre lásd *Körmendi* 2012.; *Uő* 2020.; *Uő* 2022.; *Gál* 2014. 474–475. o.

A királyi testvérek konfliktusa hatással volt a királyság főpapjaira is, egyes magyarországi és dalmáciai[54] prelátusok egyik vagy másik oldal támogatóiként tűnnek fel a forrásokban. Úgy tűnik, támogatásuk biztosítására a herceg és a király is nagy hangsúlyt fektetett, ami feltehetően földi segítségnyújtásuk és mennyei közbenjárásuk elnyerését egyaránt célozta.[55] Különösen fontos ebből a szempontból Imre és III. Ince pápa egy levélváltása,[56] amely szerint a király oldalán állt a harcban Csák nb. (nembeli) Ugrin győri püspök, illetve más források alapján tudjuk, hogy Domokos zágrábi püspök,[57] valamint a király korábbi nevelője, Bernát spalatói érsek is.[58] Velük szemben a források tanúsága szerint János pannonhalmi apát, valamint Boleszló váci, Elvin váradi és János veszprémi püspök András támogatói voltak, sőt összeesküvést szőttek a király ellen.[59] Arról nincsen tudomásunk, hogy az említett főpapok valamelyike tevékenyen részt vett volna a király és öccse közötti összecsapásokban, akár 1197-ben Mačkinál, akár 1199-ben Rádnál, vagy az 1203. évi ún. varasdi jelenet esetében.[60] Bár a *Kleusterneuburgi Évkönyv* beszámolója szerint utóbbi esetében a király szerzetesek segítségét is igénybe vette öccse elfogásához.[61] Az azonban bizonyos, hogy 1199-ben Imre valóban erőszakkal hatolt be a váci székesegyház kincstárába, ahol a megtalált dokumentumok alapján bizonyosodhatott meg a váci, a váradi és a győri püspök ellene szőtt összeesküvéséről.[62]

János pannonhalmi apát esete talán a legegyértelműbb, vele szemben már 1198-ban is fellépett III. Ince pápa.[63] Egyik legelső intézkedései között Rómába idézte őt az egyházfő, méghozzá Imre király panasza nyomán, lévén korábban III. Celesztin pápa (1191–1198) exkommunikáció terhe mellett tiltotta meg neki András támogatását,[64] amit azonban a bencés elöljáró láthatólag figyelmen kívül hagyott.

Domokos zágrábi püspök helyzete ugyancsak sokatmondó a főpapok konfliktusban való érintettségét illetően. Az ő egyháza a testvérharcok idején nagy károkat szenvedett, amire tekintettel Imre király a püspök népeit felmentette a bánnak fizetendő *descensus, marturina* és *prebenda* alól,[65] méghozzá azontúl a püspöknek juttatva eze-

[54] András dalmáciai törekvésére, hogy híveit juttassa főpapi székekbe, lásd *Szabados* 1999. 98–100. o.; *Gál* 2014. 474–475. o.; *Uő* 2021. 28. o.

[55] Vö. *Kotecki* 2016a. 350–360. o.

[56] RA 187. sz.

[57] *Szeberényi* 2003.

[58] RA 184. sz.; *Szabados* 1999. 100. o.; *Gál* 2014. 476. o.

[59] A négy említett személyhez lásd: RPR 16. sz. (RI III. I. 7. sz.); RA 181. sz.; RPR 283., 565. sz. (RI III. I. 269., 511. sz.); RA 187. sz. Lásd még *Szabados* 1999. 99–102. o. és *Zsoldos* 2011. 91., 96., 98., 100. o.

[60] *Szabados* 1999. 94. o.; *Körmendi* 2012.; *Uő* 2019. 18–26. o.; *Uő* 2020. 206–209. o.; *Kristó* 1986. 99. o.

[61] Continuatio Claustroneoburgensis II. 620. o. Lásd *Szabados* 1999. 104–105., 109. o.; *Körmendi* 2012. 507–510. o.; *Uő* 2019. 22. o.

[62] Lásd továbbá II. András egy későbbi oklevelét: RA 295. sz.; vö. *Szabados* 1999. 101–102. o.

[63] RPR 16. sz.; RI III. I. 7. sz.; RA 181. sz.; ÍFMT 356. o. Vö. *Szabados* 1999. 101. o.

[64] Vö. *Szabados* 1999. 101. o.

[65] A szlavóniai adókra lásd *Weisz* 2010.

ket az adóbevételeket.[66] Figyelemre méltó, hogy nem sokkal korábban András herceg is támogató gesztusban részesítette a zágrábi főpapot, amikor egyháza népei felett kizárólag a püspök vagy bírái ítélkezési jogát ismerte el.[67] A horvát történetírásban ennek nyomán felmerült, hogy Domonkos András herceg támogatói közé tartozott volna. Szeberényi Gábor elemzése szerint azonban ez a változat nem tűnik túl valószínűnek.[68] Végezetül arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az egyik megnevezett összeesküvő, János veszprémi püspök 1199-ig viselte méltóságát, utolsó említése királyi oklevélben éppen a király panaszát előadó diplomában található. Hasonló a helyzet Elvin váradi főpap esetében is, míg a „főszereplő", Boleszló váci püspök tovább, 1212-ig viselte méltóságát.[69] Nem állítható mindazonáltal, hogy bizonyosan Imre retorzióját kell látnunk a személycserék hátterében, de a dátumok egybecsengése legalábbis felvetheti ennek gyanúját.

Bár csak 21 évvel atyja halála után, immáron királyként, de András végül teljesítette a III. Béla által rá hagyott kötelezettséget, és 1217–1218-ban részt vett az ötödik keresztes hadjáraton.[70] Vizsgálódásunk szempontjából is különösen jelentős ez az esemény, lévén a királyság számos főpapja kísérte el uralkodóját a vállalkozásra. Péter győri, Tamás egri és Simon váradi püspök mellett Uros pannonhalmi apát, valamint Csák nb. Ugrin királyi kancellár, későbbi kalocsai érsek is ott volt a magyar seregben.[71] Mások, köztük Róbert veszprémi püspök, János esztergomi érsek, valamint a király sógora, Bertold kalocsai érsek pápai felmentést kaptak a részvétel alól.[72] Utóbbi közben aquileiai pátriárka lett, illetve az ő védelme alatt várta Béla herceg atyja hazatértét,[73] az esztergomi főpapra pedig a királyság kormányzása hárult az uralkodó távollétében – bár nem járt teljes sikerrel, olyannyira, hogy az országot is el kellett hagynia a király ellenzékének fenyegetése miatt.[74]

A hadjáratban jelenlevő magyarországi főpapok 1217–1218. évi konkrét tevékenységéről nem rendelkezünk pontos információkkal, így nem tudhatjuk, mennyiben vették ki részüket a hadakozásból, volt-e esetleg különbség az egyes prelátusok attitűdjében, magatartásában, harciasságában. Az azonban ismert, hogy amikor II. András a hazatérés mellett döntött, nem mindannyian követték őt, a főpapok közül is többen a maradás mellett döntöttek. Választásuk elé a magyar uralkodó nem gördített akadályt,

66 RA 184. sz. Domonkos püspök helyzetére lásd *Szeberényi* 2003. 162–167. o.
67 CDCD II. 297. o. 280. sz.
68 *Szeberényi* 2003. 162–167. o.
69 *Zsoldos* 2011a. 96., 98., 100. o.
70 A király „védelmében" fel kell hoznunk, hogy 1202–1204 után ez volt az első lehetősége arra, hogy így tegyen. Az ötödik keresztes hadjárat megszervezésére és a 4. lateráni zsinatra lásd *Sweeney* 1984. 122–123. o.; *Moore* 2003. 228–252. o.; *Szuromi* 2011. 132–150. o.; *Bácsatyai* 2017. 621–623. o.
71 *Veszprémy* 2006. 109. o.
72 RPR 5427. sz.; RA 313. sz.; VMHH I. 5. o. VII. sz. Lásd *Veszprémy* 2006. 109. o.
73 *Kiss* 2014b. 88. o.
74 *Zsoldos* 2011b. 22–23. o.

Tamás egri püspök[75] és mások így Egyiptomban maradtak a keresztesekkel, egyes elképzelések szerint a hátramaradó magyar sereg vezetőiként.[76] Döntésük háttere nem ismert, de abban feltételezhetően vallásos érzületük és lelkiismereti okok is szerepet játszhattak – talán úgy érezték, a távozás nem összeegyeztethető korábbi esküjükkel, sem az igazságos háború eszményével,[77] és elkötelezett keresztesként tekintettek magukra.[78] Tehát nem lehetünk bizonyosak, vajon a magyar prelátusok inkább spirituális indíttatásból vettek részt a keresztes hadjáraton, imádságukkal igyekeztek segíteni a sikert, vagy harcosként is tevékenykedtek, mint egyes birodalmi főpapok Barbarossa Frigyes idején.[79]

Összességében azonban talán nem túlzás a feltételezés, hogy a magyarországi főpapok nem kizárólag liturgikus feladatokat láttak el az uralkodó és a keresztes sereg mellett. Különösen, mivel a források beszámolnak arról, hogy több klerikus – köztük Péter győri és talán Simon váradi püspök[80] – lelte halálát Damietta 1218-as ostroma során, bár az nem tisztázható, hogy az ellenség kezétől vagy más módon, esetleg betegség következtében.[81] Az említett Tamás püspök maga is jelen volt az 1218–1219-es ostrom során, de ő szerencsésen hazatért onnan 1219-ben, Tolvei János beszámolója szerint szeptember 2-án (esetleg 14-én) hagyta ott az ostromot embereivel együtt.[82]

Amennyiben a püspökök részvételének középkori magyar recepcióját keressük, a hiánnyal kell szembesülnünk. A 14. századi krónikakompozíció II. András keresztes hadjáratával összefüggésben ugyan említi a magyar prelátusokat, de csak a király hazaérkezésével kapcsolatban. Egyes főpapok a narratíva szerint ugyanis az uralkodó fogadására elébe mentek, amiért cserébe később az általa hazahozott ereklyék egyházaikba kerültek.[83]

A magyar püspökök és klerikusok részvétele mindazonáltal nem tekinthető unikálisnak, hiszen a keresztes hadjáratok alapvetően kötődtek a katolikus egyházhoz. A pápák hirdették meg és szervezték azokat, a főpapok kötelessége volt a részvételre való buzdítás, valamint adott esetben az anyagi fedezet összegyűjtése is, az irányítás pedig, legalábbis névleg, a püspökök és elsősorban a pápai legátusok feladata volt.[84] Az 1217-es hadjárattal kapcsolatban is rendelkezünk erre nézve magyar vonatkozású forrással, III. Honorius ugyanis több esetben is az esztergomi érsekhez illetve a ma-

[75] *Zsoldos* 2011a. 88. o.
[76] *Körmendi* 2019. 196. o.
[77] Részletesen lásd *Hunyadi* 2020a. 64–67. o.
[78] *Veszprémy* 2006. 104–105. o.
[79] A keresztes-püspökökre lásd *Haas* 2012.; *Nakashian* 2016. 229–253. o.; *Jensen* 2018a.
[80] Körmendi Tamás Paderborni Olivér elbeszélésére (CFH 4081. sz.) hivatkozva csak Péter győri püspök halálát említi. *Körmendi* 2019. 196. o.
[81] „Duo episcopi Ungarie, qui mortui sunt ante transitum fluminis in sabulo Damiate." Chronica Reinhardsbrunnensis 592. o. Lásd *Veszprémy* 2006. 104. o. és *Zsoldos* 2011a. 91., 98. o.
[82] „Secunda die Septembris episcopus Hungariae cum multis recessit." *Ioannis de Tulbia* 1903. 694–695. o. Lásd *Veszprémy* 2006. 104–105. o. és *Körmendi* 2019. 15., 196. o.
[83] „Modo autem illas reliquias sanctas specialiter ille ecclesie habent, quarum prelati regi venienti obviam occurrerunt." Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 175. fej. SRH I. 466. o.
[84] *Jensen* 2018a. 87–95. o.

gyarországi főpapokhoz fordult, kérve, hogy imádságukkal, azaz a klérus „fegyverével”[85] segítsék a vállalkozást, valamint működjenek közre a hadjárat céljára fizetendő egyházi huszad összegyűjtésében.[86]

A keresztes hadjárat mint igazságos háború kérdéskörét fentebb már érintettük. *Bellum iustum* azonban nem csak a muszlimok ellen volt elképzelhető egyházi szempontból, a hadakozók ugyanis az eretnekek és a pogányok mellett a skizmatikusokkal szemben is számolhattak az egyház támogatásával.[87] III. Ince pápa különösen szorgalmazta a különböző keleti egyházak Rómával történő unióját,[88] ami a Magyar Királyság tekintetében a Bolgár Cárság mellett a Halicsi Fejedelemség irányában is megnyilvánult.[89] Az egyházfő egy legátusára bízta a feladatot, hogy „Ruténia” egyházait vezesse Róma hűségére, azonban nincs adatunk, hogy Gergely bíboros (Gregorius de Crescentio)[90] valóban eljutott volna Magyarország keleti határain túlra. Alkalma éppenséggel lett volna rá, hiszen II. András többször is vezetett vagy küldött sereget a szomszédos fejedelemségek területére.[91] A forrásokban továbbá arra nézve sincs utalás, hogy magyar főpapok bármilyen szerepet játszottak volna a király hadjáratai során. A magyar uralkodó halicsi aspirációival kapcsolatban egyedül Kálmán herceg koronázása kapcsán feltételezhető János esztergomi érsek szerepe, azonban ez feltehetően Magyarországon történt,[92] illetve a harci cselekményekhez csak áttételesen kapcsolható.

A tatárjárás

1217-tel szemben 1241-ben a királyság egyetlen főpapja sem kerülhette el, hogy szembenézzen a fenyegetéssel. A mongol invázió ugyanis az egész országot érintette. Volt, aki a csatatéren tüntette ki magát, mások székhelyükön védekeztek, a király kíséretében voltak, vagy éppen követként Itáliában szolgálták az uralkodót, mint Báncsa nb. István váci püspök.[93]

Az 1241–1242-es esztendőt illetően a forrásadottság lehetővé teszi az események részletes rekonstruálását. Számos okleveles említés mellett rendelkezünk két elbeszélő forrással, amelyek révén viszonylag pontos képet kaphatunk az egyes prelátusok tevékenységéről is. Rogerius közismert *Siralmas éneke* mellett ugyanis a dalmáciai főesperes és történetíró, Spalatói Tamás írása is kortárs narratívákat hagyományozott ránk. A Pecorari Jakab pápai legátus kíséretében a királyságba érkezett, majd ott több

85 Vö. *Kotecki* 2016a.
86 RPO 3. és 94. sz.; RPR 5362. és 5365. sz. Lásd *Barabás* 2015. 136. o.
87 *Kotecki* 2020. 440ff.
88 *Moore* 2003. 123–134. o.
89 Lásd *Barabás* 2015. 171–194. o.
90 Személyére és magyarországi legációira lásd *Barabás* 2019.
91 *Font* 1991.
92 *Font* 2018. 91–92. o.
93 *Kiss* 2015. 22–23. o. és *Bárány* 2020. 490–493. o.

egyházi méltóságot is betöltő itáliai klerikus,[94] Rogerius híradásai különösen jelentősek számunkra, lévén – váradi kanonokként – személyesen élte át az eseményeket, a mongolok fogságába is esett. Tamás pedig a Dalmáciában menedéket keresőktől szerezhetett személyesen is értesüléseket, illetve maga a később a spalatói érseki székre emelkedő Rogerius is lehetett a forrása.[95]

A *Siralmas ének*ben leírtak alapján kijelenthető, a mongolok számos egyházat támadtak meg és pusztítottak el, például a váci püspöki székhely is áldozatul esett az inváziónak. A püspök, István ugyan távol volt, a király környezetében tartózkodott,[96] de a székesegyházban oltalmat keresőket a mongolok lemészárolták.[97] Váradot is támadás érte, az ott menedéket kereső Rogerius maga is fogságba esett, és csak 1242-ben sikerült megszöknie, amikor a mongolok épp elhagyni készültek az országot.[98] Más helyek mellett Gyulafehérvárt és Esztergomot is támadás érte.[99]

Benedek váradi püspökkel kapcsolatban konkrét katonai tevékenységről is beszámol az itáliai krónikás. A főpap ugyanis nem maradt székhelyén, sereget gyűjtött azzal a szándékkal, hogy Egerhez vonuljon, amikor hírül vette annak pusztítását. Egy kisebb győzelmet is aratott, azonban amikor ezen felbuzdulva a főseregre támadt, a jellegzetes nomád taktikát követő, visszavonulást színlelő és lóra ültetett bábukat is bevető[100] ellenség győzelmet aratott felette. Benedek szerencsésen el tudott menekülni, Váradon keresztül a Dunántúlra távozott.[101]

A magyar főpapság tagjai tehát, elsősorban a Dunától keletre fekvő egyházmegyék élén állók, különösen nehéz helyzetbe kerültek, hasonlóan az egész országhoz, és mindannyiuknak reagálnia kellett a kialakult helyzetre. Kiemelkedik azonban közülük egy prelátus, akiről túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a mongolok elleni védekezés egyik kulcsfigurája volt, és személyesen is felvette a harcot az ellenséggel: Csák nb. Ugrin kalocsai érsek. Mint arra fentebb már kitértünk, Ugrin – igaz még királyi kancellárként – már II. András keresztes hadjáratán is részt vett, majd a kalocsai érseki méltóságra emelkedve – mint arról alább még lesz szó – a déli irányú magyar expanziót nem kizárólag egyháza joghatóságának kiterjesztésével kívánta támogatni. Kortársai számára is feltűnt harcra kész természete, ahogyan Spalatói Tamás is megfogalmazta, Ugrin „harcias férfi volt, a harcot mindig készségesen és bátran

[94] Rogerius egyházi pályafutására lásd *Almási* 1988.
[95] *Spalatói Tamás* 2006. és *Anonymus – Rogerius* 2010. 132–228. o. Lásd *Thoroczkay* 2016. 204. o. és *Hardi* 2016. 84. o. Rogerius és Spalatói Tamás munkáinak középkori ismertségére lásd *Veszprémy* 2020b. 460. o.
[96] *Kiss* 2015. 22–24. o.
[97] *Anonymus – Rogerius* 2010. 170–171. o.
[98] Uo. 218–227. o.
[99] *Szűcs* 1993. 3., 5. o.
[100] *Csiky* 2020. 541. o.
[101] *Anonymus – Rogerius* 2010. 178–181. o. Lásd *Zsoldos* 1991. 58. o.; *B. Szabó* 2016. 47–50. o.; *Kristó* 1986. 120. o.

vállalta".[102] A kalocsai érsek,[103] hasonlóan Mátyás esztergomi főpaphoz és további püspökökhöz, az uralkodó parancsát követve[104] csapataival 1241 márciusában Pesten csatlakozott a királyi sereghez. Ismét Spalatói Tamást idézhetjük, aki szerint a magyar főpapok „vagyonuk nagyságának megfelelően hatalmas katonai erőket vonultattak fel".[105]

A közkeletű nézet ellenére, mely szerint IV. Béla királyt felkészületlenül érte a tatárjárás, bizonyosnak tűnik, hogy a magyar uralkodó a kor viszonyai között pontos információval rendelkezett a fenyegetés méreteit és természetét illetően. Egyrészt már hercegként, Erdély élén kapcsolatba került az akkor még a Kárpátoktól keletre élő kunokkal, ugyanis segítette a körükben folyó domonkos missziót és ahhoz kapcsolódva egy új püspökség megalapítását.[106] Feltehetően ettől a tapasztalattól nem függetlenül támogatta a Julianus barát nevével fémjelzett keleti utakat, amelyek révén a fenyegetésről újabb részleteket ismerhetett meg.[107] Végezetül arról sem feledkezhetünk el, hogy Béla szövetségese, Danyiil halicsi fejedelem is többször járt a magyar királyi udvarban, újabb hírekkel szolgálva a mongolokról.[108]

Témánk szempontjából különösen érdekes, hogy 1240-ben egy név szerint nem ismert magyar püspök figyelmeztette Auvergne-i Vilmos (Guillaume d'Auvergne) párizsi püspököt a mongol fenyegetésre,[109] az tehát a magyar főpapi kar számára is nyilvánvaló volt.

A magyar uralkodó jólértesültségét mutatja Rogerius beszámolója is, amely szerint Béla még a mongol támadás előtt összehívta a királyi tanácsot, tehát a bárók mellett az érsekeket és főpapokat is, és arra intette őket, hogy csapataikat tartsák készenlétben.[110] Talán még fontosabb, hogy a gyülekező sereg számára megtiltotta a fel-feltűnő

[102] „Erat enim et ipse vir bellicosus et ad pugnandum satis promptus et audax." *Spalatói Tamás* 2006. 262–263. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 54. o. Vö. *Zsoldos* 2021. 108–109. o.

[103] *Anonymus – Rogerius* 2010. 170–173., 180–185. o.; *Spalatói Tamás* 2006. 261–67. o.; *B. Szabó* 2007. 123–141. o.

[104] „…archiepiscopos, episcopos et alios suos comites et barones eis precipiens firmiter et districte, ut quilibet agregata sibi militia iuxta posse redire ad ipsum et sine dilatione temporis festinaret, prout urgens necessitas et manifesta utilitas exigebat." *Anonymus – Rogerius* 2010. 160. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 136. o. (Vö. *Kristó* 1986. 207. o.) Báncsa nb. István váci püspök Albert aradi préposttal, valamint a csanádi préposttal együtt azt a feladatot kapta, hogy kísérje Mária királynét a nyugati határhoz. „Et precepit magistro Stephano episcopo Waciensi, Orodiensi et Sancti Salvatoris Chanadiensi prepositis, quod ad reginam festinanter accederent et ad confinium Austrie properarent ibidem finem huius negotii expectantes." *Anonymus – Rogerius* 2010. 160. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 136. o. Lásd *Kiss* 2015. 22. o.

[105] Tatárjárás 53. o. „Venerunt et presules Hungarie, qui et ipsi non contenti sobriam ecclesiastice moderationis habere familiam, immo pre divitiarum magnitudine magnas militum aties ductitabant. Affuit Mathias Strigonensis, accessit Hugrinus Collocensis archiepiscopi, uterque cum suffraganeis suis." *Spalatói Tamás* 2006. 256–258. o.

[106] *Kovács* 2014. 243–255. o.; *Barabás* 2015. 189–192. o.; *Szovák* 2016. 117–118. o.

[107] *Györffy* 1965. 7–57. o.; *Szovák* 2016. 117., 119. o.; *Buják* 2019. 414. o.

[108] *Font* 2021. 208. o. és *Uő* 2022. 177–179. o.

[109] *Bárány* 2020. 506. o.

[110] „…archiepisciopis, episcopis […] quilibet haberet suos stipendiarios milites preparatos." *Anonymus – Rogerius* 2010. 158. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 135. o.

mongol előőrsök üldözését, bizonnyal azért, mert pontos információkkal rendelkezett a mongol taktikát illetően. Ugrin érsek azonban – hasonlóan Babenberg II. Frigyeshez (1230–1246), az egyetlen nyugati uralkodóhoz, aki segítségül érkezett[111] – figyelmen kívül hagyta a királyi utasítást, végül pedig egy mocsárba szorulva épp csak el tudott menekülni szorongatott helyzetéből.[112] Rogerius szerint Ugrin érsek nehezen viselte szégyenét, illetve a királyra is megneheztelt a segítség elmaradása miatt,[113] de tettének nem lett komolyabb következménye. Az osztrák herceg akciójának annál inkább, mert bár az a főpapéval ellentétben nem végződött kudarccal, de az elfogott ellenség tagjait a királyi táborban kunnak tartották. Feltehetően nem alaptalanul, lévén a mongol hadsereg gyakorlatához tartozott a meghódított népek katonai erejének beolvasztása a sajátjukba.[114] A népharag ekkor az 1239 óta királyi szolgálatban álló,[115] a seregben tartózkodó kunok ellen fordult, és a feldühödött tömeg végzett vezérükkel, Kötönynyel, valamint más előkelőikkel. A kun sereg erre elhagyta a magyar királyt, és déli irányban távozott az országból, dühödten pusztítva minden útba eső helyet.[116] Bulcsú csanádi püspök, aki seregével a királyi táborba tartott, szerencsétlenségére találkozott a kunokkal, s a Rogerius szerint kocsijában betegen fekvő főpapot emberei mentették csak meg, de katonái, bár felvették a harcot, vereséget szenvedtek.[117]

Mint az közismert, a döntő ütközet a Sajó mellett, Muhinál zajlott 1241. április 10–11-én. IV. Béla ugyanis – nem várva be minden csapatot – úgy döntött, hogy a mongolok ellen vonul. Mind Rogerius, mind Spalatói Tamás leírása részletesen beszámol a csatáról, utóbbi számára Ugrin érsek volt az események egyik főszereplője. Ő volt az ugyanis, aki a király testvérével, Kálmán szlavón herceggel[118] együtt sikerrel állította meg az első mongol támadást a Sajó hídjánál. Mindazonáltal a dalmáciai történetíró narratívája néhol fenntartásokra ad okot, aligha hihető például, hogy az első győzelem után az elégedett magyarok egyszerűen nyugovóra tértek.[119]

Spalatói Tamás elbeszélése szerint az újabb támadás során ismét Ugrin, valamint IV. Béla öccse, Kálmán herceg, illetve a templomosok mestere, Rambald de Carumb vette fel a harcot, de nem voltak képesek visszatartani az ellenséget. A narratíva szerint a táborba visszatérő érsek a királyt és a magyar főurakat hiába korholta távolmaradásuk miatt, így Kálmánnal együtt ismét ők szálltak szembe a mongolokkal. Azt ol-

[111] *B. Szabó* 2007. 116–123. o. Lásd *Anonymus – Rogerius* 2010. 170–173. o.
[112] *Anonymus – Rogerius* 2010. 168–169. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 414–415. o. Vö. *Kristó* 1986. 118–119. o.
[113] *Anonymus – Rogerius* 2010. 168–169. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 414–415. o.
[114] *B. Szabó* 2007. 40–53. o. és *Csiky* 2020. 531–532., 534–536. o. Vö. *Kristó* 1986. 119. o.
[115] *Sweeney* 1994. 39–40. o.
[116] *Spalatói Tamás* 2006. 256–257. o. és *Anonymus – Rogerius* 2010. 174–175. o. Lásd *B. Szabó* 2007. 117–126. o. és *Hardi* 2016. 86–91.
[117] *Anonymus – Rogerius* 2010. 176–177. o.; *Thuróczy – Rogerius* 2001. 417–418. o.; *Zsoldos* 1991. 58. o.; *Uő* 2011a. 87. o.
[118] *Font – Barabás* 2017.
[119] *Spalatói Tamás* 2006. 262–265. o. Lásd *B. Szabó* 2007. 136–137. o.

vashatjuk, Ugrin úgy harcolt, „mint a mennykőcsapás”.[120] Az érsek és a herceg ugyan komoly veszteséget okozott az ellenségnek, de súlyosan megsérültek, Ugrin végül holtan is maradt a csatatéren. Spalatói Tamás leírásával kapcsolatban nem mellőzhető a szöveg tendenciózusságának a kérdése. Nem túlzás azt állítani, hogy a dalmáciai főesperes nem volt kifejezetten jó véleménnyel a magyarokról, narratívája – ahogyan arra B. Szabó János rámutatott – nem véletlenül fókuszálhatott a balkáni aspirációkkal rendelkező kalocsai érsekre, valamint a Horvátországot és Dalmáciát is igazgató Kálmán szlavón hercegre. Hiszen ők jelentették számára az ellenpontot a nem kifejezetten kedvelt és ennek megfelelően is ábrázolt IV. Bélával és a magyarokkal szemben.[121]

Ha Rogerius leírását is bevonjuk a vizsgálódásba, megerősíthetjük, hogy Ugrin érsek ténylegesen főszerepet játszott a csatában, az itáliai klerikus ugyanis szintén beszámol arról, hogy a kalocsai főpap – Béla királlyal együtt – igyekezett harcra bírni a magyar sereget. Rogerius ugyan nem említi Ugrin hadvezéri érdemeit, de nincs okunk kételkedni abban, hogy az érsek ténylegesen kitüntette magát harcosként is. A két narratíva hitelességével kapcsolatban, noha alapvetően az itáliai krónikásé tűnik megbízhatóbbnak, nem feledkezhetünk el arról, hogy – mint korábban említettük – Spalatói Tamás információi a Dalmáciába menekültek mellett származhattak magától Rogeriustól is.[122]

Mindazonáltal nem kizárólag a kalocsai érsek vett részt a csatában. Bár konkrét tevékenységükről nem szólnak az elbeszélő források, ismert, hogy Ugrin mellett Mátyás esztergomi érsek, Gergely győri, Rajnáld erdélyi és Jakab nyitrai püspök is életét veszítette a Sajónál. Csakúgy, mint Miklós szebeni prépost, aki bizonyosan harcolt is – Rogerius szerint egy tatárnak fejét vette a harcban.[123] Ugyancsak az ő leírása alapján ismert, hogy Bertalan pécsi püspök is a magyar táborban volt a csata idején, és csak a királyhoz igyekvő Kán nb. László segítségével sikerült onnan megmenekülnie.[124] Összességében tehát a magyar klérus és a főpapok áldozata kifejezetten nagy volt, illetve feltételezhető, hogy olyanok is részesei lehettek a csatának, akiknek a nevét nem őrizték meg a források.

A magyar király, mint az közismert, el tudott menekülni a vesztes csatából, majd egy kisebb ausztriai kitérő és a II. Frigyes osztrák és stájer herceg által okozott kellemetlenségek után[125] – Zágrábon keresztül Dalmáciába ment, ahol Trau szigetén igyekezett menedéket találni. Spalatói Tamás leírása alapján viszonylag pontos képpel rendelkezünk azt illetően, mely magyarországi egyháziak, éppenséggel jövendő prelátusok voltak ott az uralkodó környezetében. Utóbbi szempont azért is különösen

[120] „…ut velud fulminis ictum magno cum clamore vitarent.” *Spalatói Tamás* 2006. 264. o. Lásd Tatárjárás 55. o.

[121] *Spalatói Tamás* 2006. 262–269. o. és Tatárjárás 55–56. o. Lásd *B. Szabó* 2007. 135–138. o.

[122] *Anonymus – Rogerius* 2010. 180–185. o. Lásd *B. Szabó* 2007. 138–157. o. és *Thoroczkay* 2016. 204. o.

[123] *Anonymus – Rogerius* 2010. 186–89. o. és *Spalatói Tamás* 2006. 268–269., 272–273. o. Lásd *Szűcs* 1978. 167. o. és *Zsoldos* 2011a. 81., 84., 89., 91., 93. o.

[124] *Anonymus – Rogerius* 2010. 184–187. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 421. o.

[125] *B. Szabó* 2007. 149–151. o.

fontos, mivel úgy tűnik, a IV. Béla mellett, az ő szolgálatában átvészelt veszedelem segíthette későbbi egyházi karrierjüket. Közülük Báncsa nb. István váci püspököt már korábban említettük, mellette ott volt a király környezetében Benedek fehérvári, illetve Fülöp dömösi prépost is – vagyis három jövendő esztergomi érsek.[126] A muhi csatát megjárt Bertalan pécsi püspök is jelen volt Trauban,[127] ahogyan Achilles és Vince klerikusok is, későbbi pécsi és váradi főpapok.[128]

A mongol sereg 1242. évi távozása után IV. Béla politikáját leginkább az esetleges újabb támadásra való felkészülés határozta meg, amelyben a királyság főpapjai is jelentős szerepet játszottak. A király felhagyott korábbi birtokvisszavételi politikájával, és támogatta a kővárak építését a királyi birtokokon kívül is, valamint a települések fallal övezését.[129] Utóbbival több püspöki székhely, például Pécs esetében is találkozhatunk, Fülöp zágrábi püspök pedig székesegyházától nem messze építtetett erősséget (Medvevár).[130] Természetszerűleg a király számára továbbra is fontosak voltak a prelátusok által kiállított csapatok, ha azok ereje alatta is maradt a bárókéinak.[131]

A királyság belső konfliktusai

A 13. század második felében a főpapok helyzetére és szerepére nem annyira az országhatáron kívülre vezetett hadjáratok vagy a jelentős védekező harcok voltak kiemelkedő hatással, sokkal inkább a belső konfliktusok.[132] Ugyanakkor az érsekek és püspökök továbbra is részt vettek hadjáratokon, ha nem is harcosként. A *Heiligenkreutzi Évkönyv* beszámolója szerint 1250-es ausztriai hadjáratán Béla a vele tartó bárók és püspökök előtt tett esküt a magyar területeket korábban pusztító ausztriai előkelők, miniszteriálisok elleni bosszúra.[133] V. István (1270–1272) és II. Ottokár cseh király (1253–1278) konfliktusa nyomán 1271-ben pedig ellenséges támadás érte a győri és a nyitrai püspököt valamint egyházmegyéiket, a *Continuatio Vindobonensis* kétes hitelű beszámolója szerint a cseh csapatok elfoglalták Győrt, és Dénes püspököt is foglyul ejtették, míg a nyitrai székesegyházban lemészárolták az odamenekülőket.[134]

[126] *Sweeney* 1999. 48–52. o.; *Varga* 2003. 106. o.; *Beke* 2003a. 112., 116. o.; *Kiss* 2015. 3–29. o.
[127] *Spalatói Tamás* 2006. 290–295. o.; CDH IV/1. k. 246. o.; RA 715. sz. Lásd *Szűcs* 1978. 164. o. és *Uő* 1993. 10–11. o.
[128] *Spalatói Tamás* 2006. 292. o.; *Zsoldos* 2011a. 94., 99. o.; *Szűcs* 1978. 164. o.
[129] *Zsoldos* 1991. 68–69. o.
[130] *Szűcs* 1993. 21., 29. o. és *Beke* 2003b. 116. o.
[131] *Szűcs* 1993. 21. o.
[132] Lásd legutóbb *Zsoldos* 2013. 213–219. o.
[133] „…coram episcopis et baronibus suis, qui cum eo venerant…” Annales Sancrucenses 643. o. Lásd *Rudolf* 2020. 156–157. o. Vö. *Kristó* 1986. 134. o.
[134] „Episcopum etiam Georinum in proprio castrum ceperunt […] Nun multo post Nitriensem episcopatum destruxernt,” Continuatio Vindobonensis, 711. o.; vö. Kun László emlékezete, 99. o. A konfliktusra lásd *Szűcs* 1993. 149–151. o. Vö. *Kristó* 1986. 139–140. o.

A belháborúk sorában IV. Béla és fia, a későbbi V. István viszályát kell elsőként vizsgálat alá vennünk, amelyben magyar főpapok is szerepet játszottak, igaz, elsősorban nem fegyveresen. A király és az Erdély hercegeként egyre nagyobb hatalommal rendelkező elsőszülöttje között 1262 őszén robbant ki a konfliktus, amely azonban ekkor még viszonylag rövid idő alatt rendezhető volt. Erre utal legalábbis a poroszlói oklevélből ismert pozsonyi béke a két uralkodó között, amely a királyság *de facto* felosztását eredményezte.[135] A megállapodás előkészítésében több püspök is tevékenyen részt vett a két érsek, Türje nb. Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai főpap mellett. Ez utóbbiak feladata volt gondoskodni a béke megőrzéséről, illetve kancellárként előterjeszteni a megegyezést az Apostoli Székhez.[136]

A béke azonban nem bizonyult tartósnak,[137] 1264-ben[138] ismételten fegyveres konfliktusba torkollott a királyi családon belüli feszültség, méghozzá nagy valószínűséggel IV. Béla kezdeményezésére.[139] Az immár ifjabb király címet viselő István végül felülkerekedett 1265-ben, de nem használta ki győzelmét arra, hogy elűzze apját a trónról, az újabb béke megőrzésének feladata pedig ismételten az esztergomi és kalocsai érsekekre hárult.[140]

Főpapok azonban nem kizárólag békéltető szerepben tűnnek fel a belháborúra vonatkozó forrásokban. Egyesek ugyanis nemcsak hogy István támogatói közé számítottak már a fegyveres konfliktus előtt is, de a háború során katonai feladatot is vállaltak. Kiemelhető ebből a szempontból Jób pécsi püspök esete, aki a korszak egy – nem túlzás állítani – hírhedt alakja volt. Egyebek mellett erőszakos összetűzésbe keveredett székesegyháza kanonokjaival, ami miatt az Apostoli Széknél emeltek vádat ellene.[141] Jób ismert volt világias életmódjáról, illetve több alkalommal is katonaként tevékenykedett. Bár püspöksége nem István országrészében feküdt, de a pécsi püspök az ifjabb király támogatói közé számított az 1260-as évek elejétől,[142] majd 1264–1265-ben a háború folyamán ő védelmezte Ágasvár erősségét – bár végül nem tudta tartani a várat a királyi csapatokkal szemben. István hercegben fel is merült a gyanú, hogy Jób átpártolt

[135] *Zsoldos* 2005. 238–260. o. és *Uő* 2007. 18–138. o.

[136] MES I. k. 485. o. 627. sz. Lásd *Szűcs* 1993. 113–120. o. és *Zsoldos* 2007. 18–138. o.

[137] IV. Orbán pápa 1264-ben Fülöp érseket és Pál veszprémi püspököt bízta meg a királyi család több tagja birtokainak egyházi jellegű biztosításával. Lásd *Zsoldos* 2007. 34–35. o. és *Barabás* 2022. 50–52. o.

[138] *Zsoldos* 2007. 37., 48. o. Bácsatyai Dániel ugyanakkor nemrég kritikát fogalmazott meg a konfliktus 1264–1265-re helyezésével kapcsolatban, szerinte 1267-ben zajlottak a hadi események (*Bácsatyai* 2020a.). Zsoldos Attila ezt válaszában elutasította (*Zsoldos* 2020.). Bácsatyai újabb közleményben védte meg álláspontját (*Bácsatyai* 2020b), majd az 1250–1260-as években lezajlott bolgár–magyar háborúk vizsgálata kapcsán (*Bácsatyai* 2021.) ismét amellett érvelt, hogy IV. Béla és István belháborúja nem 1264–1265-ben zajlott.

[139] *Zsoldos* 2005. 249–259. o. és *Uő* 2007. 42–74. o.

[140] *Szűcs* 1993. 120–123. o. és *Zsoldos* 2007. 75–88. o.

[141] Lásd *Koszta* 2009. 82–83. o. és *Damian* 2016.

[142] *Szűcs* 1993. 113. o.

IV. Bélához, de később rendezni tudták a nézeteltérést.[143] A pécsi püspök katonai karrierje nem merült ki ennyiben, V. István halála után ő védte Győr várát és Moson vármegyét II. Ottokár cseh király támadása ellen 1273-ban. Annak az említése sem mellőzhető, hogy korábban ő maga volt az, aki elűzte Dénes győri püspököt[144] annak székhelyéről. Jób vezetése nem lehetett kifejezetten népszerű a győri lakosok körében, erre utal, hogy a végül győzedelmeskedő ostromlók belső segítséget is kaptak. Mindazonáltal a pécsi püspök hősiességét az ellenség is elismerte, ausztriai fogságba került, ahonnan azonban hamarosan szabadult, majd 1278-ban baranyai ispán lett.[145]

V. István uralkodása meglehetősen rövid volt, 1272-es halála pedig a bárók megerősödésének és a királyi hatalom válságának a kezdetét jelentette. IV. László fiatal életkora, valamint a főúri pártok vetélkedése ismételten háborús állapotokat idézett elő az országban, amely helyzet természetszerűleg az egyházra is kihatott. Ezúttal mindez egyes főpapok személyes érintettségét is jelentette, mivel alkalmanként a családi kapcsolatok nagyobb súllyal estek a latba, mint a klérushoz tartozás.

1272-ben az esztergomi székeskáptalan tagjait még csak szabadságukban korlátozták Fülöp érsek halála után, amíg *quasi per inspirationem* („mintegy a Szentlélek sugallatára") meg nem választották helyére Erzsébet királyné jelöltjét, Kán nb. Miklós erdélyi prépostot,[146] de az évtized folyamán sokkal súlyosabb következményei lettek a háborús helyzetnek egyes egyházakra nézve. Az 1270-es évek közepén ugyanis a veszprémi és a gyulafehérvári püspöki székhelyet is támadás érte, amely hatalmas károkat okozott mindkét helyen. A veszprémi eset egyértelműen a bárói csoportok küzdelméhez kapcsolható, az ekkor éppen királyi felhatalmazással bíró Csákok 1276 elején a Kőszegiek ellen indították csapataikat, amelyek Kőszegi Péter püspök[147] székhelyére is rátámadtak. A székesegyházba is betörtek, ahol többekkel végeztek, másokat fogságba ejtettek, illetve összetörték az oltárt, kirabolták a kincstárat, valamint felgyújtották a könyvtárat és a levéltárat is. Péter püspök túlélte a támadást, de a püspöki székhely jóvátehetetlen károkat szenvedett,[148] illetve a pusztítás a közeli tihanyi bencés apátságot is elérte.[149]

A gyulafehérvári katedrális felprédálásának okai más jellegűek voltak. Az erdélyi szászok Monoszló nb. Péter erdélyi püspökkel kerültek konfliktusba, aki felrúgva a 12. század óta fennálló egyházjogi helyzetet, joghatósága alá akarta vonni a szebeni prépostságot, bár az közvetlenül az esztergomi érsek juriszdikciója alá tartozott.[150] Péter püspök erőszakot is alkalmazott a szászok ellen, valamint kivégeztette a vezető-

[143] *Szűcs* 1993. 120. o. és *Koszta* 2009. 82. o.
[144] *Zsoldos* 2011a. 92. o. és *Győri* 2008. 29. o.
[145] *Szűcs* 1993. 283. o. és *Koszta* 2009. 83. o.
[146] *Szűcs* 1993. 282. o.
[147] Péterre lásd *Kádár* 2021.
[148] *Zsoldos* 2011a. 21, 101. o.
[149] *Szűcs* 1993. 288. o.
[150] *Kiss* 2013. 130–135. o.

jüket. Az ő fia vezette a székesegyház és a prelátus elleni támadást, közel 2000 embert mészárolva le ott 1277 februárjában. A veszprémi helyzethez hasonlóan itt is áldozatul esett a püspöki székhely kincstára, levéltára és könyvtára is, de a püspök maga ebben az esetben is túlélte a támadást.[151]

A kialakuló tartományúri hatalom, valamint az ehhez kapcsolódó összecsapások tehát komolyan veszélyeztették a magyar egyházat, így prelátusait is. A megoldást a fiatal király támogatásában, az uralkodói hatalom megerősítésében vélte megtalálni az egyház vezető rétege, melynek tagjai többnyire egyetemen tanult jogászok voltak. 1277-ben a rákosi országos gyűlésen az ő, valamint a kunok és a nemesség támogatásával nagykorúsították IV. Lászlót, illetve Báncsa nb. István kalocsai érsek vezetésével kiközösítést alkalmaztak a béke megbontói ellen.[152] A gyűlés után László király igyekezett fellépni az engedetlen bárókkal szemben. Az egyik sereget a korábban említett választott esztergomi érsek, Kán nb. Miklós vezette a Monoszló család vára, Adorján ellen.[153] Maga a király pedig András egri püspök ellen vonult, aki a pártütőket támogatta.[154]

A magyar uralkodó a helyi egyház vezetői mellett a pápaság támogatására is számíthatott, bár IV. László nem minden híve bírta az Apostoli Szék jóindulatát. Kán nb. Miklós például figyelmen kívül hagyta a pápai idézést, és nem jelent meg XXI. János (1276–1277) színe előtt Rómában, hogy elnyerje a megválasztása után szükséges megerősítést, a következő egyházfő, III. Miklós (1277–1280) így 1278 júniusában megfosztotta őt hivatalától. Az ügy első látásra egyházi természetűnek tűnik, egy kánoni választással kapcsolatos eljárás tárul elénk, a szóban forgó prelátus, Miklós prépost személye folytán azonban vizsgálódásunk szempontjából is jelentős. Ő ugyanis nemcsak hogy több alkalommal tevékenykedett hadvezérként a királyi seregben, de pápai oldalról felmerültek ellene a hadviseléshez – és erőszak alkalmazásához – kapcsolható vádak: egyházakat és egyházi birtokokat gyújtott és égetett fel, elűzte az engedetlen kanonokokat, sőt gyilkosságot is elkövetett.[155] Talán nem túlzás kijelenteni, kivette a részét az 1270-es évek konfliktusaiból.

A szerencsétlen beavatkozás

1278 elején minden jel arra mutatott, hogy IV. László támogatói, köztük az ország főpapjai segítségével jó úton volt a királyi hatalom megerősítése felé.[156] Ekkor azonban egy váratlan helyzet radikális változást idézett elő. III. Miklós pápa ugyanis egy legátust hatalmazott fel és küldött a királyságba. Fülöp, az itáliai Fermo püspöke azzal a feladattal érkezett Magyarországra, hogy segítse a királyi hatalom megerősítését,

[151] *Szűcs* 1993. 289. o. és *Zsoldos* 2011a. 90. o.
[152] *Szűcs* 1993. 293–299. o.
[153] *Beke* 2003c. 123. o.
[154] *Szűcs* 1993. 293–299. o.
[155] ÁÚO IV. k. 104. o. 57. sz. Lásd *Beke* 2003c. 123. o.
[156] *Szűcs* 1993. 292–301. o.

ezáltal is biztosítva az egyház védelmét, ő azonban rosszul ítélte meg a szituációt, ugyanis a kunok helyzetének rendezését tekintette fő feladatának.[157] Nem csodálkozhatunk persze az itáliai főpap megdöbbenésén, hogy egy keresztény királyságban pogányok élnek, életmódjukkal és viseletükkel is elkülönülve a keresztényektől, sőt keresztény rabszolgákat tartva. Mint arra már kitértünk, a kunok a királyi hatalom egyik támaszát képezték, így kényszerített megtérítésük és életmódjuk megváltoztatása legkevésbé sem állt IV. László érdekében. Fermói Fülöp nyomására azonban a király kénytelen volt kiadni az ún. kun törvényeket, amelyek épp a fentieket célozták.[158]

Jelen írás azonban nem magára a törvényekre, hanem a következményekre koncentrál. A magyar uralkodó, aki anyja révén maga is kun származású volt, megoldhatatlan dilemma elé került, amely folyományaképp – bár először esküt tett a törvények betartására – a pápai legátus és közte komoly konfliktus alakult ki,[159] amelyben Lászlót több magyarországi egyházi elöljáró is támogatta, a már többször említett Kán nb. Miklóson kívül például Gergely esztergomi prépost.[160] Fülöp legátus kiközösítést alkalmazott a király és támogatói ellen, amelyre válaszul foglyul ejtették és kiszolgáltatták a kunoknak. A legátus kiszabadulása után azonban a király ismét ígéretet tett előtte a törvények betartatására.[161] Az események részletes ismertetését itt mellőzve megállapíthatjuk: a pápai követ végül elhagyta az országot, *anélkül, hogy bármit elért volna* – ahogyan az a 14. századi krónikakompozícióban is olvasható.[162]

Az mindenesetre szerfelett valószínűnek látszik, hogy a kép, amely IV. Lászlóról él, sokkal inkább a következménye, mint előzménye volt Fülöp legátus tevékenységének.[163] Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy a magyar király már 1279-től kezdve keresztény uralkodóhoz nem méltó életmódot folytatott volna. Ekkor még teljes mértékben élvezte az új esztergomi érsek, Lodomér támogatását, amely többek között a szegedi országos gyűlésen is megnyilvánult.[164] Persze nem minden főpap követte Lodomér érsek példáját, ezt mutatja, hogy a király 1283-ban például a Kőszegiek ellen küldte hadait, megostromolva Borostyánkő (Bernstein) várát, amelyet – egyes vélemények szerint[165] – a már említett Kőszegi Péter püspök védelmezett – az ő esetében tehát a családi kötelékek ismételten erősebbnek bizonyultak, mint az egyházfegyelem.[166] A veszprémi főpap 1285–1286-ban is részt vett a családja és a Habsburgok közötti határmenti csa-

[157] Lásd *Berend* 2001. 68–73. o.
[158] *Berend* 2001. 88–93. o. és *Zsoldos* 1997. 81–82. o.
[159] *Fraknói* 1901. 85. o.
[160] Uo. 87. o.
[161] OÖR 328–329. o. és *Kovács* 2019.
[162] „Sed nichil in rege proficiens repatriavit." Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 183. fej. (SRH I. 473. o.) Lásd *Szűcs* 1993. 309. o.
[163] Uo. 300–310. o.
[164] Úgy tűnik, a legátussal szembeni magatartása még bocsánatos bűn volt, például a kunok felett aratott hód-tavi győzelem miatt is. *Szűcs* 1993. 312. o. és *Zsoldos* 1997. 89–98. o.
[165] Lásd *Kádár* 2021. 30. o.
[166] *Szűcs* 1993. 313. o.

tározásokban,[167] majd harc közben lelte halálát is: 1289-ben Habsburg Albert osztrák herceg a Kőszegiek elleni hadjárata idején, egy általa Veszprémbe összehívott tanácskozás során éppen egy Kőszegi-támogató ölte meg.[168] Kőszegi Péter hírhedt lehetett nem egyháziakhoz illő tevékenységéről, a *Continuatio Vindobonensis* – némiképp elfogult – szerzője ugyanis a püspök halálának körülményei kapcsán megjegyzi, hogy Péter „gonosz ember, aki jobban szerette az ellenségeskedést, mint a barátságot, és már korábban is sokat rabolt, zsákmányolt és fosztogatott fivérével együtt".[169]

László említett 1284. évi hadjárata ugyan nem volt sikeres, mégsem ekkor mérgesedett el a király és az esztergomi érsek közötti viszony, hanem az 1285. évi ún. második tatárjárás után. Ez a támadás sem méretében, sem hatásában nem hasonlítható ugyan az 1241–1242. évi eseményekhez,[170] azonban elképzelhető, hogy a királlyal szemben már a kortársakban felmerült a gyanú, hogy ő maga hívta be a tatárokat az országba – bár a szóbeszéd forrása inkább a király újkeletű viselkedése lehetett, mintsem tényleges felbujtó szerepe.[171] Feltehetően ebben az időszakban fordult az uralkodó ténylegesen szembe a kereszténységgel.[172] IV. Honorius pápa (1285–1287) 1287 elején rótta meg IV. Lászlót életvitele miatt, ekkor merült fel, hogy akár keresztes hadjáratot is indíthatnak ellene, amennyiben nem változtat viselkedésén.[173] Lodomér érsek egyenesen arról számolt be a következő egyházfőnek, IV. Miklósnak (1288–1292) írt levelében, hogy IV. László megfenyegette őt, minden kereszténytyt ki fog irtani, egészen a pápáig.[174] Mindezt a király akkor üzente meg az érseknek, amikor a Nyulak-szigetén lévő domonkos zárda elleni támadása után Lodomér két püspököt küldött hozzá.[175] Az esztergomi érsek zsarnoknak bélyegezve a királyt, megtagadta a neki való engedelmességet, és a pápát keresztes hadjárat hirdetésére kérte a magyar király ellen.[176] Továbbá Lodomér, lévén az utódlás kérdése László életvitele folytán megoldatlan volt, II. András unokájához, a későbbi III. Andráshoz (1290–1301) fordult, Itáliából a királyságba hívta őt. Bár IV. László feltehetően fel kívánta venni a harcot, ebben megakadályozta, hogy 1290 nyarán Kőrösszegnél

[167] Lásd *Kádár* 2021. 31. o.
[168] Lásd uo. 35–36. o.
[169] „…episcopurs Vesprimiensis […] homo malignus, plus diligens iniquitatem, quam benignitatem, multa mala excogitaverat contra Austriam, et plura prius spoliis et rapnis una cum fratre suo perpetraverat." Continuatio Vindobonensis 715. Vö. Kun László emlékezete 241. o. Lásd *Zsoldos* 2011a. 101. o.; és *Kádár* 2021. 35–36. o.
[170] *Szőcs* 2010. 20–28. o.
[171] Uo. 28–34. o.
[172] Vö. a Kézai Simon gesztájának keletkezési idejére vonatkozó nézeteket. *Szűcs* 1973. 569–570. o. és *Kristó* 2002. 70. o.
[173] RPR 22591. sz.; lásd *Szűcs* 1993. 316. o.
[174] „Ferina quavis immanium feritate universorum Christianorum non solum regni sui, sed et catolicorum regnorum omnium usque sanctissimos Urbis muros extremum patenter exterminium comminatur." *Karácsonyi* 1910. 3. o.; lásd *Szőcs* 2010. 28–29. o.
[175] *Szűcs* 1993. 316–318. o.
[176] *Karácsonyi* 1910. 2–8. o. és Kun László emlékezete 227–240. o.

meggyilkolták a kunok, talán a tartományúr, Borsa Kopasz megbízásából. Lodomér érsek ebben a helyzetben gyorsan cselekedett, és együttműködve a Kőszegiekkel, a Bécsben Habsburg Albert osztrák herceg „vendégszeretetét" élvező Andrást csellel Magyarországra hozták, majd sietve megkoronázták.[177]

A magyar klérus az új király mögött sorakozott fel, bár IV. Miklós pápa igyekezett az utódlás kérdésében a döntést magának biztosítani.[178] Lodomér érsek az elkövetkező években is támogatta Andrást a királyság oligarcháival folytatott küzdelmében, 1296-ban például személyesen is részt vett egy, a Kőszegiek ellen indított hadjáratban. Ugyan nem kardforgatóként, de a király ellenfelei ellen alkalmazott egyházi fenyítékekkel, azaz a klérus „fegyverével"[179] ki is vette a részét a sikerből.[180]

A tartományúri hatalom megerősödése több szempontból is káros volt a magyar prelátusok számára, nem meglepő tehát, hogy Lodomér 1298-as halála után János kalocsai érsek és a püspökök jelentős része továbbra is a királyt támogatta. Ezzel szemben az újonnan megválasztott, de pápai megerősítést el nem nyert esztergomi érsek, Bicskei Gergely[181] a Kőszegiek oldalára állt – ennek legjobb bizonyítéka talán a korábbi egyházi fenyíték alóli feloldozásuk volt.[182] A választott esztergomi érsek mellett Pál pécsi püspök is a nyugat-dunántúli bárók köréhez tartozhatott. Legalábbis erre utal, hogy egy alkalommal elküldte csapatait Kőszegi Miklós nádoréival együtt Szekcső ostromához, amelyet Mizse, a korábbi nádor védelmezett.[183] Ugyanakkor fontos körülmény, hogy ebben az esetben a Kőszegiek és a pécsi főpap is a királlyal egyetértésben cselekedtek, illetve Pál püspök egyházmegyéje sokat szenvedett az 1290-es évek belharcaiban.[184]

Az eretnekvád

A magyarországi prelátusok eddigi ismertetett háborús részvételei többségükben a Magyar Királyság határain belülre koncentrálódtak, de ismert több ellenpélda is, az egyik ilyen a keresztes hadjárat. Az 1217–1218-as vállalkozással és a tatárjárással kapcsolatban sokszor említett Csák nb. Ugrin kalocsai érsek az 1220-as években kifejezetten nagy energiát fektetett abba, hogy egyházi fennhatóságát – és bizonnyal azzal együtt a magyar világi fennhatóságot – déli irányban, elsősorban Boszniára kiterjessze.[185] Ebben feltehetően III. Honorius pápa is támogatta, ugyanis Bosznia kap-

[177] Andrást a Lodomér érsek által küldött két esztergomi szerzetes szöktette meg Bécsből. Lásd *Szűcs* 1993. 319–322. o.
[178] Continuatio Florianensis 749. o. Vö. *Fraknói* 1901. 98–101. o.; *Szűcs* 1993. 322–329. o.; *Kiss* 2018. 1356–1357. o.
[179] *Gerrard* 2016. 113–135. o. és *Kotecki* 2016a.
[180] *Szűcs* 1993. 329–330. o.
[181] Bicskei Gergelyre legutóbb lásd *Hunyadi* 2021.
[182] *Szűcs* 1993. 333–341. o.
[183] *Koszta* 2009. 86. o.
[184] Uo. 86. o.
[185] RPR 7406. sz.; RPO 5490. sz.; RA 42. sz. Lásd *Majnarić* 2009. 92. o. és *Lorenz* 2011. 107–121. o.

csán már korábban is többször felmerült az eretnekség vádja.[186] Erre utal az egyházfő két 1225. évi levele; Ugrin korábbi boszniai aktivitásáért részesült ekkor dicséretben, amely elképzelhető, hogy akár egy kisebb katonai vállalkozásra is utalhatott,[187] valamint a pápa megerősítette az érsek számára a magyar király által Boszniában tett korábbi adományokat.[188] A rendelkezések vizsgálódásunk szempontjából legfontosabb része, hogy a kalocsai főpap felhatalmazást kapott, hívjon fel keresztes hadjáratra az ún. eretnekek ellen,[189] azaz a püspökök egyik fontos „háborús" feladatát kellett elvégeznie.[190] Ugrin terveiről árulkodik továbbá az is, hogy felbérelte II. András unokaöccsét, Jánost (Kalojánt) – II. Iszaakiosz Angelosz császár és Mária magyar hercegnő a királyságban élő fiát –, hogy hadjáratot vezessen Boszniába. A terv azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményt: a fizetséget ugyan átvette, János a rá bízott feladatot nem teljesítette.[191] Bár Ugrin konkrét katonai tevékenységéről ez esetben hallgatnak a források, későbbi szereplése alapján feltételezhető, hogy amennyiben valóban volt katonai akció, az érsek személyesen vett részt abban.

Összegzés

Írásunkban a magyar főpapok 13. századi háborúskodásokban való érintettségét, elsősorban katonai szerepét jártuk körül. A III. Béla halála utáni időszak trónharcaiban ugyan nem hadvezérként, csapatai élén, de számos prelátus érintett volt, egyik vagy másik királyi testvért támogatva. Imre és András herceg konfliktusa az egyház szempontjából azért is bírt jelentőséggel, mivel III. Ince pápa komoly erőket mozgósított, hogy elérje a magyar részvételt a negyedik keresztes hadjáraton, mindhiába. 1217-ben azonban II. András részt vett az új hadjáraton, útjára pedig a királyság számos főpapja elkísérte, míg mások, pápai felmentéssel, különböző feladatokkal megbízva távol maradtak. A pusztán áttételes adatok ellenére nem elképzelhetetlen, hogy a püspökök kivették a részüket a harcból is, és tudjuk, hogy többen a király engedélyével tovább maradtak a tengerentúlon, mint II. András és a magyar fősereg.

A résztvevő klerikusok között megtalálható volt Csák nb. Ugrin királyi kancellár is, aki hazatérve a kalocsai érseki méltóságot nyerte el, és kétségkívül a század, de talán az egész Árpád-kor egyik legjelentősebb harcos főpapja volt. Tervei egyházi és világi joghatóságának déli irányú kiterjesztésére, valamint a tatárjárás idején, különösen a muhi csatában játszott szerepe nem alábecsülhető. Mindazonáltal a mongol invázió

[186] Lásd *Barabás* 2017. további irodalommal.
[187] RPR 7407. sz. és RPO 5489. sz. Vö. *Zsoldos* 2021. 108. o.
[188] RPR 7406. sz. és RPO 5490. sz. Lásd még RA 421. sz. és *Bárány* 2012. 159. o.
[189] „In partibus illis predices verbum crucis, fideles contra infideles efficaciter exhortando" CDH III/2. k. 33. o.; RPR 7407. sz.; RPO 5489. sz.
[190] Lásd feljebb és *Jensen* 2018a. 87–95. o.
[191] RA 434. sz.; CDH III/2. k. 100. o.; *Koszta* 2013. 19. o.; RPR 7645. sz.; RPO 6158. sz.; *Wertner* 1903. 596–597. o.; *Majnarić* 2018. 447–448. o.

nem egyedül a kalocsai érsek számára jelentett kihívást, az ország egészéhez hasonlóan az egyházat és főpapjait is súlyosan érintette, sokan életüket veszítették, míg mások, köztük a királyság későbbi érsekei a király mellett vészelték át a nehéz hónapokat. A tatárjárás tehát a főpapi kör összetételére több szempontból is komoly hatással volt.

A század hátralévő évtizedei más jellegű kihívásokat tartogattak. A belháború időszakában elsősorban békéltető szerepben, valamint az egyezségek biztosítása kapcsán tűntek fel prelátusok, bár esetenként katonai szerepükről is rendelkezünk adattal. A királyi hatalom gyengülése és a belső küzdelmek ugyancsak számos főpapot és egyházmegyéjüket érintették hátrányosan, így legtöbbjük ott volt IV. László király támogatói között, sőt főszerepet játszott a konszolidációs kísérletben. Voltak persze olyanok is, akik családi kötelékeik folytán egyik vagy másik bárói csoport mellett foglaltak állást, vagy akár támogatták tevékenyen, adott esetben katonaként.

Összességében tehát számos példa felsorakoztatható a magyar főpapok és a hadakozás kapcsolatát illetően, köztük több esetben a személyes részvétel is igazolható, bár ezek száma alatta marad a klérus hagyományos, azaz béketeremtő fellépéseinek. A hadseregbeli jelenlét önmagában nem jelentette a harcban való részvételt is, a klérus tagjai saját eszközeikkel, imákkal, buzdítással és egyházi fenyítékek alkalmazásával is hozzájárulhattak a célok eléréséhez. A keresztes hadjáratok esetében mindehhez hozzátehetjük: egy alapvetően egyházi indíttatású és szervezésű vállalkozással van dolgunk. A tatárjárással kapcsolatban pedig már csak azért sem csodálkozhatunk az egyes főpapok vitézségén, mivel önvédelem esetén a kánonjogi értelmezések szerint is felmentést kaptak az egyháziak a fegyverviselési tilalom alól.

Rövidítések, bibliográfia

Almási 1988.	*Almási Tibor:* Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez. *Acta Historica (Szeged)*, 86. (1988) 9–14. o.
Annales Sancrucenses	Annales Sancrucenses. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Heinricus Pertz.* Hanovera, 1851. 626–646. o.
Anonymus – Rogerius 2010.	*Anonymus, notary of King Béla:* The Deeds of the Hungarians. Ed., transl. and annotated by *Martyn Rady* and *László Veszprémy. – Master Roger*'s Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars. Transl. and annotated by *János M. Bak* and *Martyn Rady.* General editor *János M. Bak.* (Central European Medieval Texts 5.) Budapest–New York, 2010.
ÁÚO	Árpádkori új okmánytár, I–XII. k. Közzé teszi *Wenzel Gusztáv.* Pest–Budapest, 1860–1874.

B. Szabó 2007. — *B. Szabó János:* A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2007.

B. Szabó 2016. — *B. Szabó János:* Az 1241. évi „tatárjárás" és Várad pusztulása az újabb kutatási eredmények tükrében. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk. *Zsoldos Attila* (Tanulmányok Biharország történetéből 3.) Nagyvárad, 2016. 27–54. o.

Bácsatyai 2017. — *Bácsatyai Dániel:* II. András angliai követei. *Történelmi Szemle,* 59. (2017) 4. sz. 621–632. o.

Bácsatyai 2020a. — *Bácsatyai Dániel:* IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje. *Századok*, 154. (2020) 5. sz. 1047–1082. o.

Bácsatyai 2020b. — *Bácsatyai Dániel:* Válasz Zsoldos Attila kritikai észrevételeire. *Századok*, 154. (2020) 6. sz. 1345–1354. o.

Bácsatyai 2021. — *Bácsatyai Dániel:* Bolgár–magyar háborúk az 1250–1260-as években. *Századok*, 155. (2021) 5. sz. 1025–1054. o.

Bagi 2017. — *Bagi Dániel:* Diviso Regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században. Pécs, 2017.

Báling 2021. — *Báling Péter:* Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei. Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. században és a 12. század elején. (Arpadiana VII.) Budapest, 2021.

Barabás 2015. — *Barabás Gábor:* A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs, 2015.

Barabás 2017. — *Barabás Gábor:* Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. *Világtörténe*t, 7. (39.) (2017) 5–32. o.

Barabás 2019. — *Barabás Gábor:* Gregorius de Crescentio bíboros élete és magyarországi legációi. In*:* Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században. Szerk. *Kiss Gergely.* (DeLegatOnline Könyvek 1.) Pécs, 2019. 93–115. o.

Barabás 2021a. — *Barabás Gábor:* Thirteenth-Century Hungarian Prelates at War. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 39–56. o.

Barabás 2021b. — *Barabás Gábor:* A pápaság és a kánoni választások a 13. századi magyar egyházban. *Századok*, 155. (2021) 3. sz. 517–546. o.

Barabás 2022. *Barabás Gábor:* „ipsius ducis et prefati regis" – A magyar királyi család és a pápai küldöttbíróság a tatárjárástól a 13. század végéig. In: Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára. Szerk. *Bagi Dániel – Barabás Gábor – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2022. 45–60. o.

Bárány 2012. *Bárány Attila:* II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. • King Andrew and Székesfehérvár. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András.* Székesfehérvár, 2012. 129–173. o.

Bárány 2020. *Bárány Attila:* A tatárjárás híre Nyugat-Európában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 3. sz. 486–527. o.

Beke 2003a. *Beke Margit:* II. Benedek. 1254. február 25. – 1261. július 2. u. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Uő.* Budapest, 2003. 112–115. o.

Beke 2003b. *Beke Margit:* Türje nb. Szentgróti Fülöp. 1262. január 11. – 1272. december 18. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Uő.* Budapest, 2003. 115–121. o.

Beke 2003c. *Beke Margit:* Kán nembeli II. Miklós, 1273. március 1. – június 7. először. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Uő.* Budapest, 2003. 121–125. o.

Berend 2001. *Berend, Nora:* At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought 50.) New York, 2001.

Boda 2021. *Boda Mihály*: Háborús ideológiák a középkori Magyarországon: istenítéleti ideológia, az igazságos háború elmélete. *Hadtudomány*, 31. (2021) 1. sz. 62–74. o.

Bónis 1963. *Bónis György:* Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 49. (1963) 174–235. o.

Bónis 2003. *Bónis György:* Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok.) Budapest, 2003.

Buják 2019. *Buják Gábor:* Keresztény magyarok gesztája. In: Interdisziplinaritás a Kárpát-medencében I. Külhoni magyar doktorandusz-hallgatók konferencia-előadásaiból. Szerk. *Boda Attila*. Budapest, 2019. 407–424. o.

CDCD Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Tom. I–XV. Ed. *Tadija Smičiklas.* Zagrabiae, 1904–1934.

CDH	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. I–XI. Ed. *Georgius Fejér.* Budae, 1829–1844.
CFH	Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI. Tom. I– IV. Ed. *Franciscus Albinus Gombos.* Budapest, 1937–1943.
Chronica Reinhardsbrunnensis	Chronica Reinhardsbrunnensis. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Supplementa tomorum XVI—XXV. Ed. *Oswaldus Holder-Egger.* Hanovera, 1896. 490–656. o.
Continuatio Claustroneoburgensis II.	Continuatio Claustroneoburgensis II. Ed. *Wilhelmus Wattenbach.* In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Heinricus Pertz.* Hanovera, 1851. 613–624. o.
Continuatio Florianensis	Continuatio Florianensis. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Heinricus Pertz.* Hanovera, 1851. 747–753. o.
Continuatio Vindobonensis	Continuatio Vindobonensis. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Heinricus Pertz.* Hanovera, 1851. 698–732. o.
Csiky 2020.	*Csiky Gergely:* A Nagy Mongol Birodalom hadserege a XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 3. sz. 528–557. o.
Damian 2016.	*Damian, Iulian Mihai:* Eneco ferences szerzetes inquisitiója Pécs püspökével szemben (1267). *Egyháztörténeti Szemle*, 17. (2016) 2. sz. 19–38. o.
Duggan 2013.	*Duggan, Lawrence G.:* Armsbearing and the Clergy in the History and Canon Law of Western Christianity. Woodbridge, 2013.
Duggan 2018.	*Duggan, Lawrence G.:* The Evolution of Latin Canon Law on the Clergy and Armsbearing to the Thirteenth Century. In: Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018. 497–516. o.
Erdő 2017.	*Erdő Péter:* Hadviselés és háború a Katolikus Egyház tanításában. *Magyar Sion*, 11. (2017) 2. sz. 269–281. o.
Font 1991.	*Font Márta:* II. András orosz politikája és hadjáratai. *Századok*, 125. (1991) 1–2. sz. 107–144. o.
Font 2018.	*Font Márta:* Kálmán és Salomea. A koronázás problémái. In: *Uő:* Dinasztikus érdekek nyomában. Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában. Pécs, 2018. 89–97. o.

Font 2019. *Font, Márta:* Dušan Zupka, Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301), Leiden–Boston, MA, 2016 [Review]. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas / jgo.e-reviews,* 67. (2019) 2. sz. 315–318. o. https://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/jahrbucher-fur-geschichte-osteuropas/jgo-67-2019/2/Review-Monograph827629416 (A letöltés időpontja: 2022. 07. 15.)

Font 2021. *Font, Márta:* The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes – Cooperation and conflict in medieval Hungary and Kievan Rus'. (Arpadiana VIII.) Budapest, 2021.

Font 2022. *Font Márta:* Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Érdekek találkozása és ütközése. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 35.) Budapest, 2022.

Font – Barabás 2017. *Font Márta – Barabás Gábor:* Kálmán (1208–1241). Halics királya – Szlavónia hercege. Budapest–Pécs, 2017.

Fraknói 1901. *Fraknói Vilmos:* Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel. I. k. Budapest, 1901.

Gál 2014. *Gál Judit:* The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301). *Hungarian Historical Review,* 3. (2014) 471–493. o.

Gál 2019. *Gál Judit:* A dalmáciai egyházak szerepe Imre és András trónharca idején (1197–1204). *Századok,* 153. (2019) 1. sz. 165–178. o.

Gál 2021. *Gál, Judit:* The Role of the Dalmatian Bishops and Archbishops in Warfare During the Twelfth and Thirteenth Centuries: A Case Study on the Archbishops of Split. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 28–38. o.

Gerics 1980. *Gerics József:* Judicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban. In: Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. *Mezey László.* Budapest, 1980. 113–134. o.

Gerics 1987. *Gerics József:* A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987.

Gerrard 2016. *Gerrard, Daniel M. G.:* The Church at War: The Military Activities of Bishops, Abbots and Other Clergy in England, c. 900–1200. Abingdon–New York, 2016.

Gübele 2018. *Gübele, Boris:* „Deus vult, Deus vult". Der christliche heilige Krieg im Früh- und Hochmittelalter. (Mittelalter-Forschungen LIV.) Ostfildern, 2018.

Györffy 1965. *Györffy György:* Julianus barát és a Napkelet felfedezése. Budapest, 1965.

Győri 2008. *Győri Éva:* Győri püspökök a XIII. században. *Belvedere Meridionale,* 20. (2008) 1–2. sz. 24–43. o.

Haas 2012. *Haas, Thomas:* Geistliche als Kreuzfahrer. Der Klerus im Konflikt zwischen Orient und Okzident 1095–1221. (Heidelberg transcultural studies III.) Heidelberg, 2012.

Hardi 2016. *Hardi, Đura:* Cumans and Mongols in the Region of Srem in 1241–1242: A Discussion on the Extent of Devastation. *Istraživanja – Journal of Historical Researches,* 27. (2016) 84–105. o.

Herbers 2005. *Herbers, Klaus:* „Gott will es!“: Christlicher „Fundamentalismus“ im europäischen Mittelalter? In: Fundamentalismus. Erscheinungsformen in Vergangenheit und Gegenwart. Hrsg. v. *Helmut Neuhaus.* Erlangen, 2005. 9–40. o.

Hunyadi 2020a. *Hunyadi Zsolt:* A szent háború, avagy a keresztes hadjáratok vallási motivációi. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János.* Budapest, 2020. 54–67. o.

Hunyadi 2020b. *Hunyadi Zsolt:* Úton a Szentföld felé. A Magyar Királyság szerepe a II. és III. keresztes hadjáratban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 133. (2020) 4. sz. 750–775. o.

Hunyadi 2021. *Hunyadi Sándor:* Bicskei Gergely választott esztergomi érsek (1298–1303). *Egyháztörténeti Szemle,* 22. (2021) 2. sz. 163–188. o.

ÍFMT Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. *Thoroczkay Gábor.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) Szeged, 2018.

Ioannis de Tulbia 1903. *Ioannis de Tulbia:* Gesta obsidionis Damiatae et Liber duelli Christiani in obsidione Damiatae exacti. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXXI. Annales et chronica Italica aevi Suevici. Ed. *Oswaldus Holder-Egger.* Hanovera, 1903. 669–704. o.

Jensen 2018a. *Jensen, Kurt Villads:* Bishops on crusade. In: Dominus Episcopus: Medieval Bishops between Diocese and Court. Ed. *Anthony John Lappin – Elena Balzamo.* Stockholm, 2018. 83–99. o.

Jensen 2018b. *Jensen, Carsten Selch:* Bishops and Abbots at War: Some Aspects of Clerical Involvement in Warfare in Twelfth- and Early Thirteenth-Century Livonia and Estonia. In: Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018. 404–434. o.

Jensen 2021. *Jensen, Carsten Selch:* Religion and War in Saxo Grammaticus's Gesta Danorum: The Examples of Bishop Absalon and King Valdemar I. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 189–206. o.

Kádár 2021. *Kádár Tamás*: Püspökgyilkosság Veszprémben. Kőszegi (II.) Péter veszprémi püspök pályája. *Veszprémi Szemle*, 23. (2021) 4. sz. 16–38. o.

Karácsonyi 1910. *Karácsonyi János:* A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László király idejéből. *Századok,* 44. (1910) 1. füzet, 1–24. o.

Képes krónika Képes krónika. Ford. *Bollók János,* jegyz. *Szovák Kornél* és *Veszprémy László.* (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2004.

Kiss 2013. *Kiss Gergely:* Királyi egyházak a középkori Magyarországon. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.) Pécs, 2013.

Kiss 2014a. *Kiss, Gergely:* The Protection of the Church by Hungarian Royal Decrees and Synodal Statutes in the 11th to early 14th centuries. In: Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Newcastle upon Tyne, 2014. 313–332. o.

Kiss 2014b. *Kiss Gergely:* Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyházkormányzati tanulságai. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Szerk. *Majorossy Judit*. Szentendre, 2014. 87–94. o.

Kiss 2015. *Kiss Gergely*: Dél-Magyarországtól Itáliáig. Báncsa nembeli István (1205 k.–1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája. Pécs, 2015.

Kiss 2018. *Kiss Gergely:* VIII. Bonifác és Magyarország (1290–1303). A pápai hatalmi legitimációs elképzelések és kormányzat összefüggései. *Századok,* 152. (2018) 6. sz. 1353–1376. o.

Koszta 2009. *Koszta László:* Püspökök és városuk. A 14. század közepéig. In: A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. *Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József.* Pécs, 2009. 57–107. o.

Koszta 2013. *Koszta László:* A kalocsai érseki tartomány kialakulása. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.) Pécs, 2013.

Kotecki 2014. *Kotecki, Radosław:* The Clergy's Complaints and Pleas to Rulers for Protection from Violence in France and the Empire (10th–12th Centuries). In: Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski.* Newcastle upon Tyne, 2014. 280–312. o.

Kotecki 2016a. *Kotecki, Radosław:* With the Sword of Prayer, or How Medieval Bishop Should Fight. *Quaestiones Medii Aevi Novae,* 21. (2016) 341–369. o.

Kotecki 2016b. *Kotecki, Radosław:* Ordynariusz płocki Szymon w Gallowej narracji o bitwie Mazowszan z Pomorzanami (Gall II, 49). In: "Ecclesia et bellum". Kościół wobec wojny i zaangażowania militarnego duchowieństwa w wiekach średnich. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski.* Bydgoszcz, 2016. 142–167. o.

Kotecki 2018. *Kotecki, Radosław:* Lions and Lambs, Wolfs and Pastors of the Flock: Portraying Military Activity of Bishops in Twelfth Century Poland. In: Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018. 303–340. o.

Kotecki 2020. *Kotecki, Radosław:* Bishops and the Legitimisation of War in Piast Poland until the Early Thirteenth Century. *Przegląd Historyczny,* 111. (2020) no. 3. 437–470. o.

Kotecki 2021. *Kotecki, Radosław:* Pious Rulers, Princely Clerics, and Angels of Light*:* "Imperial Holy War" Imagery in Twelfth-Century Poland and Rus'. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 159–188. o.

Kotecki – Jensen – Bennett 2021a. Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021.

Kotecki – Jensen – Bennett 2021b. *Kotecki, Radosław – Jensen, Carsten Selch – Bennett, Stephen:* Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia: An Introduction. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 1–21. o.

Kotecki – Maciejewski 2014. Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Newcastle upon Tyne, 2014.

Kotecki – Maciejewski 2016. "Ecclesia et bellum". Kościół wobec wojny i zaangażowania militarnego duchowieństwa w wiekach średnich. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Bydgoszcz, 2016.

Kotecki – Maciejewski 2020a. *Kotecki, Radosław – Maciejewski, Jacek:* Ideals of Episcopal Power, Legal Norms and Military Activity of the Polish Episcopate between the Twelfth- and Fourteenth Centuries. *Kwartalnik Historyczny*, 127. (2020) English-Language Edition No. 4. 5–46. o.

Kotecki – Maciejewski 2020b. *Kotecki, Radosław – Maciejewski, Jacek:* Writing Episcopal Courage in Twelfth-Century Poland: Gallus Anonymus and Master Vincentius. In: Episcopal Power and Personality in Medieval Europe, 900–1480. Ed. *Peter Cross – Chris Dennis – Melissa Julian-Jones – Angelo Silvestri.* Turnhout, 2020. 35–62. o.

Kotecki – Maciejewski – Ott 2018a. Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018.

Kotecki – Maciejewski – Ott 2018b. *Kotecki, Radosław – Maciejewski, Jacek – Ott, John S.:* The Medieval Clergy and War: A Historiographical Introduction. In: Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018. 1–23. o.

Kovács 2014. *Kovács Szilvia:* A kunok története a mongol hódításig. Budapest, 2014.

Kovács 2019. *Kovács Viktória:* Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279–1281). In: Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században. Szerk. *Kiss Gergely.* (DeLegatOnline Könyvek 1.) Pécs, 2019. 117–166. o.

Körmendi 2012. *Körmendi Tamás:* A „varasdi jelenet” kritikája. Megjegyzés Imre király és András herceg trónviszályának történetéhez. In: Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. *Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András*. Budapest, 2012. 503–513. o.

Körmendi 2019. *Körmendi Tamás:* Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Budapest, 2019.

Körmendi 2020. *Körmendi, Tamás:* The Struggle between King Emmeric of Hungary and Duke Andrew in Dalmatia (1197–1203). In: Stefan the First-Crowned and his Time. Ed. *Aleksandar Rastović – Komatina Ivana*. (Institute of History Collection of Works 42.) Belgrade, 2020. 195–211. o.

Körmendi 2022. *Körmendi Tamás*: Imre király és András herceg trónviszálya a dalmáciai Tengermelléken. In: Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára. Szerk. *Bagi Dániel – Barabás Gábor – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2022. 354–371. o.

Kristó 1986. *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.

Kristó 2002. *Kristó Gyula:* Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002.

Kubinyi 1999. *Kubinyi András:* Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: *Uő:* Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 87–99. o.

Kun László emlékezete Kun László emlékezete. Szerk. *Kristó Gyula.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) Szeged, 1994.

Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006. Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.

Lincoln 2017. *Lincoln, Kyle C.:* Beating Swords into Croziers*:* Warrior Bishops in the Kingdom of Castile, c. 1158–1214. *Journal of Medieval History,* 44. (2017) no. 1. 1–21. o.

Lorenz 2011. *Lorenz, Manuel:* Bogomilen, Katharer und bosnische „Christen“. Der Transfer dualistischer Häresien zwischen Orient und Okzident (11.–13. Jh.). In: Vermitteln – Übersetzen – Begegnen: Transferphänomene im europäischen Mittelalter und in der frühen Neuzeit; interdisziplinäre Annäherungen. Hrsg. *Balázs J. Nemes*. (Nova Medievalia 8.) Göttingen, 2011. 87–136. o.

Maciejewski 2014. *Maciejewski, Jacek:* Making War and Enormities: Violence within the Church in the Diocese of Cracow at the Beginning of the 14th Century. In: Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Newcastle upon Tyne, 2014. 141–165. o.

Maciejewski 2018. *Maciejewski, Jacek:* A Bishop Defends His City, or Master Vincentius's Troubles with the Military Activity of His Superior. In: Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018. 341–368. o.

Maciejewski 2021. *Maciejewski, Jacek:* Memory of the "Warrior-Bishops" of Płock in the Writings of Jan Długosz. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 75–96. o.

Majnarić 2009. *Majnarić, Ivan:* Papinski poslanik Akoncije u Dalmaciji i Hrvatskoj 1219.–1223. godine. In: Humanitas et litterae. Zbornik u cast Franje Šanjeka. Ed. *Lovorka Čoralić – Slavko Slišković.* (Analecta Croatica Christiana 40.) Zagreb, 2009. 79–98. o.

Majnarić 2018. *Majnarić, Ivan:* Tending the Flock*:* Clergy and a Discourse of War in the Wider Hinterland of the Eastern Adriatic during the Late Twelfth and Thirteenth Centuries. In: Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 435–469. o.

Maleczek 1996. *Maleczek, Werner:* Das friedenstiftende Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert. In: Träger und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter. Hrsg. v. *Johannes Fried.* Sigmaringen, 1996. 249–332. o.

Mályusz 2007. *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 2007.

MES Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tom. I–III. Ed. *Ferdinandus Knauz.* Strigonii, 1874–1924. Tom. IV. Ed. *Gabriel Dreska – Geysa Erszegi – Andreas Hegedűs – Tiburcius Neumann – Cornelius Szovák – Stephanus Tringli.* Strigonii–Budapestini, 1999.

Moore 2003. *Moore, John C.:* Pope Innocent III (1160/61–1216). To Root Up and to Plant. Leiden–Boston, MA, 2003.

Múcska 2004. *Múcska, Vincent:* Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia. Brno, 2004.

Nakashian 2016. — *Nakashian, Craig M.:* Warrior Churchmen of Medieval England, 1000–1250: Theory and Reality. Woodbridge, 2016.

Nelson 1986. — *Nelson, Janet L.:* The Church's Military Service in the Ninth Century: A Contemporary Comparative View? In: *Uő:* Politics and Ritual in Early Medieval Europe. London, 1986. 117–132. o.

OÖR — Ottokars Österreichische Reimchronik. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt V./I. Ed. *Joseph Seemüller.* Hanovera, 1890.

Prinz 1971. — *Prinz, Friedrich:* Klerus und Krieg im frühen Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Stuttgart, 1971.

PVL — Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. *Ferincz István.* In: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Szerk. *Balogh László – Kovács Szilvia.* (Magyar őstörténeti könyvtár 30.) Budapest, 2015. 15–228. o.

RA — Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. • Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1. k. Ed. *Emericus Szentpétery.* Budapest, 1923–1943. II/2–4. k. Manuscriptis Emericus Szentpétery adhibitis et completis critice digessit *Iván Borsa.* Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa Iván.* Budapest, 1961–1987.

RI III. — Die Register Innocenz' III. Band I–XIV. Hrsg. *Othmar Hageneder et al.* Graz et al., 1964–2018.

RPO — I Regesti del Pontefice Onorio III. Dall' anno 1216 all' anno 1227. Vol. I–II. Ed. *Pietro Pressutti.* Roma, 1884–1885.

RPR — Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum Natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. Vol. I–II. Ed. *August Potthast.* Berolini, 1874.

Rudolf 2020. — *Rudolf Veronika:* A tét a Babenberg-örökség. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1246 után. In: Micae Mediaevales IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. *Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Szokola László – Veszprémy Márton.* Budapest, 2020. 151–169. o.

Spalatói Tamás 2006. — *Thomae Spalatensis:* Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Ed. *Olga Perić – Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney.* (Central European Medieval Texts 4.) Budapest–New York, 2006.

SRH — Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Ed. *Emericus Szentpétery.* Budapest, 1938. (Bőv. reprint: Budapest, 1999.)

Sweeney 1981. *Sweeney, James Ross:* Hungary in the Crusades, 1169–1218. *The International History Review,* 3. (1981) 467–481. o.

Sweeney 1984. *Sweeney, James Ross:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok,* 118. (1984) 1. sz. 114–124. o.

Sweeney 1994. *Sweeney, James Ross:* "Spurred on by the Fear of Death": Refugees and Displaced Populations during the Mongol Invasion of Hungary. In: Nomadic Diplomacy, Destruction and Religion from the Pacific to the Adriatic. Ed. *Michael Gervers – Wayne Schlepp.* (Toronto Studies in Central and Inner Asia 1.) Toronto, 1994. 34–62. o.

Sweeney 1999. *Sweeney, James Ross:* "Summa Potestas Post Deum" – Papal "Dilectio" and Hungarian "Devotio" in the reign of Innocent III. In: "The Man of many devices who wandered full many ways". Festschrift in honor of János M. Bak. Ed. *Balázs Nagy – Marcell Sebök.* Budapest, 1999. 492–498. o.

Szabados 1999. *Szabados György:* Imre és András. *Századok,* 133. (1999) 1. sz. 85–111. o.

Szabados 2000. *Szabados György:* Egy elmaradt keresztes hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről". Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Piti Ferenc – Szabados György.* Szeged, 2000. 473–492. o.

Szeberényi 2003. *Szeberényi Gábor:* Domonkos zágrábi püspök politikai szerepe a 12–13. század fordulóján. In: Középkortörténeti tanulmányok: A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai. Szerk. *Weisz Boglárka.* Szeged, 2003. 159–168. o.

Szovák 2016. *Szovák Kornél:* A kun misszió helye és szerepe a magyarországi domonkosok korai történeti hagyományában. In: A Szent Domonkos Rend és a kunok. Szerk. *Deme Ágnes – Barna Gábor.* Szeged, 2016. 105–114. o.

Szőcs 2010. *Szőcs Tibor:* Egy második 'tatárjárás'? A tatár–magyar kapcsolatok a XIII. század második felében. *Belvedere Meridionale,* 23. (2010) 3–4. sz. 16–49. o.

Szuromi 2011. *Szuromi Szabolcs Anzelm:* Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. Források és intézmények. Budapest, 2011.

Szűcs 1973. *Szűcs Jenő:* Társadalomelmélet, politikai teória és történetszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. I–II. *Századok,* 107. (1973) 3. sz. 569–643., 4. sz. 823–878. o.

Szűcs 1978. *Szűcs Jenő:* A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla és az egyház. *Történelmi Szemle,* 21. (1978) 1. sz. 158–181. o.

Szűcs 1993.	*Szűcs Jenő:* Az utolsó Árpádok. (História Könyvtár, Monográfiák) Budapest, 1993.
Tatárjárás	Tatárjárás. Szerk. *Nagy Balázs*. (Nemzet és Emlékezet.) Budapest, 2003.
Thoroczkay 2016.	*Thoroczkay Gábor:* A magyarországi legendairodalom és történetírás a 14. század közepéig. In: *Uő:* Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Budapest, 2016. 184–208. o.
Thoroczkay 2020.	*Thoroczkay Gábor:* A középkori Magyarország. Állam és ideológiák. Budapest, 2020.
Thuróczy – Rogerius 2001.	*Thuróczy János:* A magyarok krónikája – *Rogerius mester:* Siralmas ének. Ford. *Bellus Ibolya, Kristó Gyula, Horváth János;* jegyz. *Kristó Gyula – Zsoldos Attila*. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2001.
Tóth 2019.	*Tóth Sándor László:* Püspökök és püspökségek 1046-ban. A Vata-féle pogánylázadás tanúsága. In: Szent Márton és Benedek nyomában: Tanulmányok Koszta László emlékére. Szerk. *Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt.* Debrecen–Szeged, 2019. 540–558. o.
Varga 2003.	*Varga Lajos:* Báncsa nembeli I. István, 1242. május – 1253. november 13. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit.* Budapest, 2003. 106–111. o.
Veszprémy 2005.	*Veszprémy László:* Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118. (2005) 2. sz. 501–516. o.
Veszprémy 2006.	*Veszprémy László:* II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–111. o.
Veszprémy 2020a.	*Veszprémy László:* Szent László keresztes hadjárata és a XII. századi keresztes szentek. *Hadtörténelmi Közlemények,* 133. (2020) 4. sz. 776–804. o.
Veszprémy 2020b.	*Veszprémy László:* A tatárjárás. Magyarország ismét bekerül a nyugat-európai világképbe. *Hadtörténelmi Közlemények,* 133. (2020) 3. sz. 459–485. o.
VMHH	Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Vol. I–II. Ed. *Augustinus Theine*r. Romae, 1859–1860.
Webb 2016.	*Webb, Jeffrey Robert:* Representations of the Warrior-Bishop in Eleventh-Century Lotharingia. *Early Medieval Europe,* 24. (2016) no. 1. 103–130. o.

Weisz 2010. *Weisz Boglárka:* Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében. (11–14. század). In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerk. *Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely.* Pécs, 2010. 125–140. o.

Wertner 1903. *Wertner Mór:* Margit császárné fiai. *Századok*, 37. (1903) 593–611. o.

Zey 2021. *Zey, Claudia:* A pápaság és a béke a középkorban. *Pontes,* 4. (2021) 9–45. o.

Zupka 2016. *Zupka, Dušan:* Ritual and symbolic communication in medieval Hungary under the Árpád dynasty (1000–1301). (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 39.) Leiden–Boston, MA, 2016.

Zupka 2019. *Zupka, Dušan:* Forms of Communication of the Political Elites in Medieval Central Europe (Hungary, Austria and the Czech Lands, 1250–1350). *Historický časopis,* 67. (2019) 785–808. o.

Zupka 2021. *Zupka, Dušan:* Religious Rituals of War in Medieval Hungary Under the Árpád Dynasty. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 141–158. o.

Zsoldos 1991. *Zsoldos Attila:* A királyi várszervezet és a tatárjárás. *Hadtörténelmi Közlemények,* 104. (1991), 1. sz. 45–76. o.

Zsoldos 1997. *Zsoldos Attila:* Téténytől a Hód-tóig. (Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata.) *Történelmi Szemle,* 39. (1997) 1. sz. 69–98. o.

Zsoldos 2005. *Zsoldos Attila:* Az ifjabb király országa. *Századok,* 139. (2005) 2. sz. 231–260. o.

Zsoldos 2007. *Zsoldos Attila:* Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) Budapest, 2007.

Zsoldos 2011a. *Zsoldos Attila:* Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak.) Budapest, 2011.

Zsoldos 2011b. *Zsoldos Attila:* II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle,* 53. (2011) 1. sz. 1–38. o.

Zsoldos 2013. *Zsoldos Attila:* Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. *Hungarian Historical Review,* 2. (2013) 211–242. o.

Zsoldos 2020. *Zsoldos Attila:* Néhány kritikai megjegyzés az 1264–1265. évi belháború újrakeltezésének kísérletéhez. *Századok,* 154. (2020) 6. sz. 1331–1344. o.

Zsoldos 2021. *Zsoldos, Attila:* The Árpáds and Their People. (Arpadiana IV.) Budapest, 2021.

Gábor Barabás

THE WARS OF THE 13TH CENTURY AND THE HUNGARIAN HIGH PRIESTS

(Summary)

The research paper focuses on a particular intersection of military history and ecclesiastical history, the participation of the Hungarian high priests in various wars and battles, mainly in the 13th century. Although warfare was not one of the basic assignments of the clergy, from the 11th century onwards its members appear in the sources in connection with battles and various conflicts. Naturally, they were not primarily present as generals or warriors, i.e. as 'bellatores', although there were examples of that as well, but rather as peace-brokers, for example in conflicts between members of the royal family. They also acted as advisers to the dynasty and performed liturgical duties during wars and campaigns.

The sources of the last century of the Era of the House of Árpád provide a somewhat more varied picture compared to that of the earlier period. In many cases, while bishops and archbishops often acted as royal envoys both within and outside the territory Hungary, in addition to the above mentioned liturgical tasks, the high priests of the Kingdom of Hungary themselves played an active role in shaping the course of certain conflicts. In this paper I will systematically analyse these data on the basis of the available sources.

Gábor Barabás

DIE KRIEGE DES 13. JAHRHUNDERTS UND DIE UNGARISCHEN HOHEPRIESTER

(Resümee)

Die Studie konzentriert sich auf einen besonderen Schnittpunkt von Militär- und Kirchengeschichte, nämlich die Teilnahme der ungarischen Hohepriester an verschiedenen Kriegen und Schlachten, und in diesem Zusammenhang auf das 13. Jahrhundert. Obwohl die Kriegsführung nicht zu den grundlegenden Aufgaben des Klerus gehörte, tauchen seine Mitglieder ab dem 11. Jahrhundert in den Quellen im Zusammenhang mit Schlachten und verschiedenen Konflikten auf. Natürlich waren sie in erster Linie nicht als Generäle oder Krieger, also als *bellatores*, präsent – selbst wenn es auch dafür Beispiele gab –, sondern eher als Friedensvermittler, zum Beispiel bei Konflikten zwischen den Königsfamilien. Sie fungierten auch als Berater der Dynastie und übernahmen liturgische Aufgaben während Kriegen und Feldzügen.

Die Quellen zeichnen ein etwas differenzierteres Bild vom letzten Jahrhundert der Árpádenzeit als von der früheren Periode. Während Bischöfe und Erzbischöfe neben den oben erwähnten liturgischen Aufgaben häufig als königliche Gesandte innerhalb und außerhalb Ungarns

fungierten, spielten die Hohepriester des Königreichs Ungarn in mehreren Fällen selbst eine aktive Rolle bei der Gestaltung des Verlaufs bestimmter Konflikte. In dieser Studie analysieren wir diese Daten auf der Grundlage der zur Verfügung stehenden Quellen systematisch.

Gábor Barabás

LES GUERRES DU 13E SIÈCLE ET LES PRÉLATS HONGROIS

(Résumé)

L'étude est axée sur une intersection particulière de l'histoire militaire et de l'histoire ecclésiastique, notamment la participation des prélats hongrois à diverses guerres et batailles au 13e siècle. Bien que faire la guerre ne fasse pas partie des missions fondamentales du clergé, ses membres apparaissent, dès le 11e siècle, dans les sources ayant trait aux batailles et aux conflits. Sauf quelques exceptions, ils n'y étaient pas présents en tant que chefs militaires ou guerriers, c'est-à-dire en tant que belligérants, mais plutôt comme médiateurs, notamment dans les conflits au sein de la famille royale. Ils faisaient également office de conseillers de la dynastie et remplissaient des fonctions liturgiques pendant les guerres et les campagnes.

Quant au dernier siècle de l'époque Árpád, les sources permettent d'avoir une vue plus complète par rapport à la période précédente. Tandis que les évêques et les archevêques agissaient souvent en tant qu'envoyés royaux à l'intérieur et à l'extérieur de la Hongrie, en plus de leurs fonctions liturgiques mentionnées ci-avant, les prélats du royaume hongrois ont également joué un rôle actif dans certains conflits. Cet écrit entreprend l'analyse systématique de ces données sur la base des sources disponibles.

Габор Барабаш

ВОЙНЫ 13-ОГО ВЕКА И ВЕНГЕРСКИЕ ПЕРВОСВЯЩЕННИКИ

(Резюме)

Это исследование фокусируется на своеобразную точку пересечения военной и церковной истории, на участие венгерских священников в различных войнах и сражениях в рамках XIII-ого века. Несмотря на то, что для священников среди основных заданий не относилось военное дело, начиная с XI-ого века и далее его члены обнаруживаются в источниках в связи с сражениями и различными конфликтами. Естественно, они присутствовали в первую очередь не как военачальники или воины, то есть как беллаторес – но были примеры и этого – а роль их сводилась скорее в посредничестве мира, например в противоречиях королевской семьи. Кроме этого они действовали как советники династии, а также во время войн и сражений исполняли литургические обязанности.

Относительно последнего века эпохи Арпада, на основе источников можно обрисовать несколько более разнообразную картину по сравнению с предыдущим периодом. Во многих случаях – в то время как наряду с литургическим задачам епископы и архиепископы работали в Венгрии и заграницей в качестве королевских послов – священники Венгерского Королевства сами играли активную роль в формировании отдельных конфликтов. В нашей статье мы берем на себя систематическую обработку этих данных на основе доступных источников.

SZABADOS JÁNOS

„…EGYIKET MEGSÉRTVÉN, MÁSTUL SEMMIT SEM REMÉNLHETVÉN, EGYEBET AZ VESZEDELEMNÉL MAGÁRA NEM VÁRHATNA.”

II. Rákóczi György 1657–1658. évi politikája, avagy a fejedelemi cím és Jenő elvesztéséhez vezető út bemutatása a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szemszögéből*
2. rész

Új fejedelem, új helyzet, új tervek

Rákóczi 1657. november eleji lemondása és Rhédey Ferenc fejedelemmé választása újrakeverte a lapokat az erdélyi helyzetet illetően.[1] Ezzel egy új, rövidebb – 1658. január 14-ig, Rákóczi hatalomba való visszatéréséig tartó – szakasz vette kezdetét, az udvar pedig kénytelen volt végiggondolni a friss körülmények között leginkább célravezető stratégiát. A visszatérő Rákóczi hasonlóképpen a Porta számára is új helyzetet teremtett, hiszen a Velence ellen készülődő hadak útjáról is lassan dönteniük kellett.[2]

Az Erdélyben előállt helyzetről a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, a magyarországi politikai elit részéről Wesselényi Ferenc tájékoztatta először a Bécsben hátrahagyott titkos és deputált tanácsosokat, azonban az új fejedelem pontos kilétét feltehetően ekkor még nem tudta.[3] Az információ viszont feltehetően hamarabb is eljutott az uralkodóhoz, különben I. Lipót nem kért volna már november 20-án véleményt Batthyány Ádámtól az ügy kapcsán.[4] Lippay György pár nappal későbbi levelében konkrétan meg is nevezte Rhédeyt, és javaslatokat is tett az új helyzetet illetően.[5] Az érsek ekkor már erősebben hangsúlyozta a változással kínálkozó lehetőséget,

---

* A tanulmány az ELKH–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport munkája keretében készült. A dolgozat elkészültét az Innovációs és Technológiai Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap ÚNKP-20-4-II kódszámú pályázata támogatta. A tanulmány első része a *Hadtörténelmi Közlemények* 135. (2022) 2. számában olvasható (a továbbiakban: *Szabados* 2022.).

1 A körülményekre és Rhédey fejedelemségére lásd EOE XI. 292–326. o. és *B. Szabó* 2019. 91–101. o.

2 A végleges döntést majd csak jóval később hozták meg, vö. *Hadnagy* 2020. 42–44. o.; *Uő* 2021. 337– 345. o.

3 „Der Ragozi würde gewiß abgesezet und ein anderer fürst erwehlet werden.” Wesselényi Ferenc a Bécsben hátrahagyott titkos és deputált tanácsosoknak (a továbbiakban BT). Besztercebánya, 1657. november 20. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Exp. fol. 114v Nr. 41.

4 I. Lipót Batthyány Ádámnak. Prága, 1657. november 20. MNL OL P 1314 Nr. 29163.

5 „Berichtet, däß die ständt in Sybenbürgen auß bevelch der Ottomanischen Porten den Racozy seines fürstenthumbs entsezt und an dessen stet dessen den Franciscum Reday zum fürsten erwöhlt. Dann gibt er in unterschidenen puncten sein parere, waß bey dieser Türkhen unruhe gegen Sybenbürgen zu thuen sein und waß beobachtet werden möchte.” Lippay György a BT-nek. [H. n., Nagyszombat(?)], 1657. november 24. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Exp. fol. 145v–146r Nr. 38.

mégpedig hogy egy követ révén a két vármegyét (Szabolcsot és Szatmárt) visszavehessék, illetve a jezsuitákat újból beengedhessék Erdély területére, valamint egy erdélyi püspökséget lehessen ismételten felállítani.[6] A vármegyék kérdésében a bécsi tanácsosok kikérték Wesselényi konkrét véleményét,[7] illetve újabb konferencia összehívását helyezték kilátásba. A bécsi tanácsosok pedig már arról érdeklődtek I. Lipótnál, vajon tárgyalások útján vagy pedig fegyverrel szerezzék-e vissza a vármegyéket.[8] Közben Wesselényi is beküldte álláspontját, miszerint Rákóczit meg fogja támadni a török, és újabb konferencián kellene tárgyalni Szabolcs és Szatmár visszavételéről, törökkel szembeni védelméről és egy hadsereg felállításáról.[9] Természetesen a történtek ürügyén Rákóczi is követséget küldött I. Lipóthoz Mednyánszky Jónás fia személyében.[10] Az uralkodó azonban úgy döntött, hogy megvárja a további fontosabb magyarországi tisztviselők írásos véleményének beérkezését is a kérdésben.[11]

---

6 „…dem zum neuen fürsten in Sibenbürgen abschikhenden gesandten auch commission aufzutragen, sich zu bemühen, wie die Jesuiter und bischoff wider in Sibenbürgen restituirt werden, ingleichen wegen begehrung der 2 gespanschafften vom Rakoczy." Lippay György I. Lipótnak. Nagyszombat, 1657. november 25. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Anw. Exp. fol. 705v.) Kisdy Benedek egri püspök konkrétan Isten büntetésének nevezte a Rákóczival történteket: „Ecce sic punit Deus arrogantis et elati spiritus homines, Catholicorumque persecuratores Principes." [Íme így bünteti meg Isten a gőgös és kevély embereket és a katolikusokat üldöző fejedelmeket.] Kisdy Benedek Lippay Györgynek. Jászó, 1657. november 14. (MNL OL A 98 12. doboz Nr. 67. fol. 1210.) A jezsuiták kérdéséről lásd *Kármán* 2011. 148–156. o.

7 „…wegen recuperierung der zwei gespanschafften dem palatino umb guetachten zugeschrieben…" BT I. Lipótnak. Bécs, 1657. november 25. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Anw. Exp. fol. 726r–727r Nr. 57.

8 „…waß gestalt die zwei gespanschafften zue recuperieren, ob solches in tractatuum oder armorum geschehen können…" BT I. Lipótnak. Bécs, 1657. november 28. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 315. 1657. Hint. Reg. fol. 79v Nr. 76.) Érdekes, hogy Reniger szerint a Porta beleegyezett volna a két vármegye visszavételébe, vö. Simon Reniger I. Lipótnak. Konstantinápoly, 1657. szeptember 5. (ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. Konv. 4. fol. 82–83.) A törökök később is furcsállták, hogy az uralkodó ezt nem lépte meg, holott megtehette volna, vö. Heinrich Julius Wachin/Wogin Annibale Gonzagának. Keszegfalva, 1658. szeptember 5. *Szabados* 2020. 83. o.

9 „Bedankhet sich wegen communicierter türkhischen zeittung undt seye wohl zu vermuthen, daß die Türckhen den Ragozi infestiren werden. Helt für guet ein conferenz zu Prespurg anzustellen, darbey die hungarischen herrn magnates wie invermelt nebenst den herrn deputirten von Wienn erscheinen und daß werkh überlegen möchten. 1. wie die gespanschafft Zattmar undt Zabolcz zu recuperiern. 2. Wans die Türkhen mit gewalt suchen wolten, wie selbige zu defendiren. 3. Wan ein kgl. khriegs volkh hierzu erfordert würde, wie selbiges zu unterhalten." Wesselényi Ferenc a BT-nek. Besztercebánya, 1657. november 24. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Hint. Exp. fol. Nr. 39.) Wesselényi Csáky István és Kisdy Benedek egri püspök bevonását is kérte. A szakvélemény szövegét lásd Wesselényi Ferenc a BT-nek. Besztercebánya, 1657. 11. 24. MNL OL A 14. Nr. 266.

10 II. Rákóczi György I. Lipótnak. Balázsfalva, 1657. november 16., ill. II. Rákóczi György Szelepcsényi Györgynek. Görgény, 1657. november 21. (EÉKH II. 448–449. o.) Bár Rákóczi a kancellárnak szóló levelében valóban Mednyánszky Jónást is említi, a familiáris leveléből kiderül, hogy valójában a fia ment Prágába. Ennek oka feltehetően Mednyánszky lányának esküvője lehetett, vö. *Fülöp* 2011. 132–137. o., ill.: „Az fiamat igen sokáig tartóztatják Prágában." Mednyánszky Jónás II. Rákóczi Györgynek. Beckó, 1658. január 16. TL 1874–1875. 466. o.

11 „Consultation über daß sübenbürgische wesen und wegen der zwei spanschafften ist nit se tempore biß die hungarische magnates daß begerte guettachten einschickhen." I. Lipót a BT-nek. Prága, 1657. december 5. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 317. 1657. Anw. Reg. fol. 416v Nr. 32.

A korábbi helyzethez viszonyítva jelentős változást okozott Johann Christoph von Puchheim 1657. novemberi halála,[12] ezáltal pedig egy fontos, magyar ügyekben közel két évtizedes tapasztalattal rendelkező „szakértőt" veszített el az udvar.[13] Rákóczi mindeközben Mednyánszky Jónás közvetítése révén felkereste Szelepcsényi Györgyöt is, az uralkodónál való közbenjárását kérve, de mint említettem, követségét nem koronázta siker.[14] Az esztergomi érsek pedig nem díjazta túlságosan Rákóczi támogatását a korábban említett saját céljai miatt, ezt világosan a kancellár értésére is adta: „Érsek Uram, [ti. Szelepcsényi, ekkor kalocsai érsek] Rákóczi fejedelemmel való dolgainak hagyjon békét, mivel az új fejedelemnél [ti. Rhédey] több jót hazánknak megmaradására valót végezhetünk."[15]

A korábbiaktól eltérő, szintén újabb elemként jelent meg – bár már októberben is voltak rá utalások[16] –, hogy a nagyvezír az új fejedelemtől a már régóta áhított Jenő várát kezdte el követelni.[17] A partiumi erősség megszerzése már jó ideje napirenden volt az oszmánok részéről, hiszen egyszer már a kezükön volt, így minden lehetőséget igyekeztek megragadni a visszaszerzésére.[18] Úgy tűnik, Lippay György ekkor még nem túlzottan aggódott Jenő esetleges elfoglalása miatt, mert még az októberi, első török követelésekkel kapcsolatos hírekre is a következő reakciót adta: „elöttünk az tel es Szent Demeter napja, erössegeket ueni immar kessö".[19] Közben az Udvari Haditanács elrendelte a fontosabb végvárak állapotának felmérését és korszerűsítésüket, amit tekinthetünk egy esetleges török támadástól való félelmük jeleként is.[20] A Magyar

[12] A pontos időpontot nem tudni, de valamikor november folyamán történhetett. Nádasdy csak gyengélkedését említette. Nádasdy Ferenc Batthyány Ádámnak. Seibersdorf, 1657. október 15. MNL OL P 1314 Nr. 32563.

[13] Puchheim politikai szerepére lásd *Várkonyi* 2009. 307–311. o. és *Kármán* 2011. 216–219., 223., 276–285., 289–290. o.

[14] Itt minden bizonnyal az I. Lipóthoz küldött Mednyánszky István kapcsán kérte a közbenjárást, bár Mednyánszky Jónás írta alá a kancellárnak címzett levelet. II. Rákóczi György Szelepcsényi Györgynek. Görgény, 1657. november 21. (EÉKH II. 449. o.) Mednyánszky Jónás december 3-án írt a kancellárnak. EÉKH II. 450–455. o.

[15] Lippay György Szelepcsényi Györgynek. [H. n., 1657 ősze]. (MNL OL E 190 47. doboz 11. t. Nr. 88.) Idézi: *B. Szabó* 2019. 118. o.

[16] Lippay György Csáky Ferencnek. Pozsony, 1657. október 18. előtt. (*Tusor* 2015. 301. o.) Kisdy Benedek is említette, hogy az egri törökök Jenőt is akarják egy új fejedelem kinevezése mellett, valószínűleg rajta keresztül jött a hír. Kisdy Benedek Lippay Györgynek. Jászó, 1657. október 18. PL AS AR Cl. X. Nr. 196. 30. csomó pag. 328–329.

[17] Köprülü Mehmed az erdélyi rendeknek. Bagcsa ada, 1657. november. (TMÁO III. 445–446. o.) Ezt már Lippay is említette Szelepcsényinek írt levelében, vö. 15. jegyz.

[18] Már a tizenötéves háború után közvetlenül és Bethlen Gábortól is kérték a vár átadását, és II. Rákóczi György uralma alatt is adódtak konfliktusok a határmenti villongások következtében, vö. *Papp* 2008. 816. o.; *Sudár* 2011 978. o.; *Papp* 2014. 39. o.; *Szabó* 2008. 126–158. o.; *Szabados* 2021. 797–801. o.

[19] Lippay György Csáky Istvánnak. Pozsony, 1657. október 18. előtt. *Tusor* 2015. 301. o.

[20] Az erődítésekre lásd „[Adolph Ehrenreich Puchheim] solle neben dem graffen Forgach und haubtmann Graßen die drey vestungen Raab, Comorn und Neuheußl besichtigen, benebens auch waß für völckher, proviant, stückh, munition und andere zeugs requisiten verhanden, sich erkundigen, darüber relation verfassen und dem haubtmann Graßen damit anhero schickhen." A BT Adolph Ehrenreich Puchheimnek. Bécs, 1657. december 6. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 315. 1657. Hint. Exp. fol. 85v Nr. 20.

Királyságba vezényelt haderő parancsnokává Annibale Gonzaga herceget nevezték ki, a végvidéki főkapitányokat és az országos főméltóságokat pedig felszólították a vele való együttműködésre.[21] Azonban fontos különbség a korábbiakhoz képest, hogy Gonzaga – bár Csáky-lány férje volt[22] – ekkor még nem rendelkezett magyar honfiúsítással.[23] Így – noha volt tapasztalata a határvidéki diplomáciában – nem volt Puchheiméhez hasonló évtizedes beágyazottsága. Ez jól lemérhető a levelezésen is, hiszen a fennmaradt és az eddig vizsgált levelekben jó ideig – 1658 nyaráig, amikor hadvezéri funkciója miatt szükségessé vált – még utalás szintjén (!) sincs jel a magyar főméltóságokkal való közvetlen kapcsolattartásra (lásd a tanulmány első részének 2. ábráját).

Az említett konferenciát végül 1657. december 13-án (a lajstromkönyvek alapján 14-én) hirdették meg a következő év elejére.[24] A gyűlés megvalósítása azonban igen lassan haladt, Lippay jelentett is bizonyos felmerült nehézségekről,[25] így 1657 során nem sikerült dűlőre jutni a helyzet kapcsán. Az erdélyi rendek mindeközben Rhédey fejedelmi megerősítése végett követséget küldtek a Portára,[26] Rákóczi pedig hatalma visszaszerzése érdekében tett lépéseket.[27] A Rhédey Ferenccel való kapcsolatfelvételt Koháry Istvánra vagy Szelepcsényi Györgyre bízták volna,[28] erre azonban már nem kerülhetett sor.

Rhédey sűrű elnézéskérés közepette, csupán levélben kereste meg a nádort, tudatva vele egyúttal a Porta álláspontját is (új fejedelem választása, Jenő átadása), ezen információk azonban beérkezésük időpontjában gyakorlatilag már aktualitásukat vesz-

[21] Gonzaga szerepéről lásd *Czigány* 2017. 321–322. o. Kinevezését és a felszólításokat lásd „Instruction für den fürsten von Conzaga, was er bei der ihme anvertrauten eventual disposition in Khönigreich Hungarn in acht zu nemben." I. Lipót Annibale Gonzagának. Prága, 1657. november 27. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 317. 1657. Anw. Reg. fol. 389r Nr. 112.); „Deß fürsten von Gonzaga ordinanz zu pariren und alle assistenzen zu laisten." I. Lipót Batthyány Ádámnak, Zrínyi Miklósnak, Forgách Ádámnak, Esterházy Jánosnak. Prága, 1657. november 27. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 317. 1657. Anw. Reg. fol. 389r Nr. 110.

[22] 1653-ban vette el Csáky Borbálát, vö. *Barta M.* 2017. 18. o. és *Uő* 2021. 34. o.

[23] Gonzaga csak 1659-ben nyert honfiúsítást, vö. CJH VI. 1659. évi 132. törvénycikk 210–211. o.

[24] A konferenciára hivatalos volt Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám, a bécsi tanácsosok részéről pedig Gonzaga, Schmid és Radolt. Udvari Haditanács a Magyar Udvari Kancelláriának. [Prága], 1657. december 13. MNL OL A 14 Nr. 266. fol. 743.

[25] „Erinnert in unterschidenen puncten, waß sich für difficulteten bey der angeordneten conferenz zu Presspurg eraignen, deß graven Zrin weitte entlegenheit undt wie selbiger für guet erachtet eine zusammenkhunfft oder conferenz zugleich zu Grätz anzustellen." Lippay György a BT-nek. Nagyszombat, 1657. december 26. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Hint. Exp. fol. 152r–v Nr. 56.

[26] Simon Reniger I. Lipótnak. Drinápoly, 1658. január 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 12.

[27] *B. Szabó* 2019. 99–100. o.

[28] „Recuperierung der zwei gespanschafften und vestung Szatmar. Schikhung deßwegen den Stephanum Kohari oder hungarischen canzler zum neuen fürsten in Sübenbürgen." BT I. Lipótnak. Bécs, [1657. november vége]. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Anw. Exp. fol. 728r Nr. 58.) A Rákóczival való hivatalos kapcsolattartást Wesselényi ekkor nem támogatta. „…[Wesselényi] hält derzeit nit für rathsamb einen gesandten zum Ragozy zu schikhen." Wesselényi Ferenc a BT-nek. Besztercebánya, 1657. november 27. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Hint. Exp. fol. 150v Nr. 51.) Koháry István ekkor füleki és szécsényi kapitány volt. *Szabó* 2010. 335–337. o.

tették.[29] Ugyanígy okafogyottá vált I. Lipót Rákóczi korábban említett, novemberi levelére két hónappal később – feltehetően a magyar főtisztviselők véleményének beérkezése után – adott válasza,[30] ami szintén a hezitálást támasztja alá. Rhédey Ferenc tiszavirágéletű uralma tehát, úgy tűnik, arra sem bizonyult elegendőnek, hogy a kínálkozó lehetőségekkel élni tudjon a magyarországi politikai elit egy része, ez azonban nagyban köszönhető a tanulmány első részében vázolt bonyolult korabeli döntéshozási rendszernek és az aktuális kommunikációs adottságoknak is.

Érdekütközések: háború és/vagy béke? (1658. január–július)

Mint ismert, II. Rákóczi György 1658. január 14-én erővel visszavette fejedelmi hatalmát, majd igyekezett diplomáciai úton segítséget kérni, katonailag pedig védekezésre berendezkedni. Az 1658. év eseményeiről már több forráskiadás és feldolgozás is született a közelmúltban,[31] így most kifejezetten az eddig kevésbé vizsgált lényegesebb témákat helyeztem előtérbe. Erre az időszakra különösen jellemző a kommunikációs csatornák sűrűsége és a nagy távolságok következtében kialakult lassú információáramlás, hiszen ekkor utazott el az uralkodó a frankfurti császárválasztó gyűlésre, ahová a kancellár, Szelepcsényi György is elkísérte őt.[32]

Mint látni fogjuk, az udvar ismételten kullogni kényszerült az események után, amit szintén nehezített az uralkodó folyamatos távolléte. Mindenesetre február 4-én megtartották a régóta halogatott pozsonyi konferenciát, amelyen a nádor, az esztergomi érsek, az országbíró, a bécsi tanácsosok képviseletében pedig valószínűleg Annibale Gonzaga, Johann Rudolf Schmid és Clement Radolt vettek részt,[33] de feltehetően még a legfrissebb erdélyi fejlemények ismeretének híján zajlottak a tárgyalások, és csak a királysági területek védelméről esett szó.[34] A legújabb fordulatról való értesülés hiánya abból is sejtető, hogy az uralkodói utasításban is szóba került Jenő várának

[29] BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. január 18. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 57r–v Nr. 14.

[30] I. Lipót II. Rákóczi Györgynek. Prága, 1658. január 15. EÉKH II. 456. o.

[31] Forráskiadások: *Bethlen* 1993. 32–38. o.; *Kraus* 2008. 201–218. o.; *Németh* 1996. 68–80. o.; *Papp* 1991. 26–29. o.; *Szabados* 2019. 292–319. o.; *Uő* 2020. 70–85. o.; *Szalárdi* 1980. 404–460. o. Feldolgozások: *B. Szabó* 2001.; *Uő* 2006.; *Uő* 2019. 103–186. o.; *Czigány* 2017. 321–322. o.; *Kruppa* 2019. 73., 79–81. o.; *Papp* 2009. 164–170. o.; *Uő* 2019.; *Toma* 2005.; *Uő* 2012. 1179–1183. o.; *Viskolcz* 2019. 190–192. o.

[32] A kancellárnak hivatalból kellett az uralkodó mellett tartózkodnia, a döntésekre azonban így is kevés ráhatása volt, ami látszik Nádasdy Ferencnek írt leveléből is, vö. Szelepcsényi György Nádasdy Ferencnek. Frankfurt, 1658. június 27. (*Szilágyi* 1892. 204–205. o.) A kancellár 17. századi szerepére lásd *Fazekas* 2021. 59. o.

[33] Udvari Haditanács a Magyar Udvari Kancelláriának. [Prága], 1657. december 13. (MNL OL A 14 Nr. 266. fol. 743.) Egyelőre nincs adat arra nézve, hogy valóban minden meghívott tanácsos részt is vett a konferencián.

[34] „…wie daß hungarische defensionsweesen gegen deß Türkhen mechtigen khriegs verfassung khönne beobachtet werden.” Konferenciáról készített beszámoló a BT részére. Pozsony, 1658. február 4. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 35v–36r Nr. 26.

kérdése, azonban Rákóczi visszatérését nem említik még.[35] Valószínűleg azonban már ez az utasítás is későn érkezett meg a császárvárosba.

Az uralkodó környezetébe ugyanis hivatalos úton csak meglehetősen nagy csúszással jutott el az újabb erdélyi változás híre,[36] amit feltehetőleg már Rákóczi diplomatája, Kövér Gábor vitt meg oda.[37] Ráadásul I. Lipót a Portáról sem rendelkezett ekkortájt megfelelő mennyiségű és minőségű információval, tekintve, hogy Renigert ekkor éppen a Konstantinápolyból Drinápolyba való átköltözése kötötte le, mivel ő is kénytelen volt követni a szultáni udvart.[38] Reniger először február végén értesült a végvidéki törökök révén Rákóczi visszatéréséről.[39] A bécsi és prágai vezetés a rezidenstől gyéren érkező hírek ellenére igyekezett folyamatos tájékoztatást nyújtani számára, hogy lebeszélhesse a Portát a Rákóczi elleni komolyabb támadásról, illetve próbálja hatástalanítani a velenceiek lobbiját a hadszíntér Erdélybe terelését illetően.[40] Velence ugyanis ekkor azon munkálkodott, nehogy megvalósulhasson az ellene tervezett szárazföldi hadjárat, és ennek érdekében békeajánlatot tett a törököknek, amit a nagyvezír visszautasított.[41] Ekkor tehát meglehetősen bonyolult konstellációval állunk szemben, hiszen Köprülü Mehmed a Velence ellen tervezett hadjárat kapcsán került dilemmába.[42] A nagyvezír Rákóczi megregulázása miatt késznek mutatkozott feladni terveit, de az udvar Rákóczival szembeni semleges magatartásáért cserében Jenő követeléséről is lemondott volna.[43] Velencének szintén érdekében állt Erdély ellen tüzelni a törököket,

[35] „Der Türckhen praetension wegen Jeneö bey der Preßpurger conferenz zu überlegen." I. Lipót a BT-nek. Prága, 1658. február 4. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658 Anw. Reg. fol. 29r Nr. 6.

[36] A bécsi tanácsosok február 20-án továbbították az információt: „Schliessen auch bei deß palatini und erzbischoffs bericht, daß der Rakoczy sich deß fürstenthumb Sibenbürgen wider bemächtiget." BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. február 20. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 100r Nr. 22.

[37] „Communicatur was der deß Rakozi abgeordneter angebracht." I. Lipót a BT-nek. Frankfurt, 1658. március 5. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658 Anw. Reg. fol. 50v–51r Nr. 11.

[38] Renigertől az 1657. november 29. és 1658. január 6. közötti időszakról nem maradt ránk jelentés, aminek az okát minden bizonnyal a Drinápolyba való költözésben kell keresnünk. Érdekes, hogy Ballarino velencei követ sem állandó jelleggel tartózkodott Drinápolyban, a kegyvesztetté vált francia követ pedig nem is mehetett az udvarral, vö. *Hurmuzaki* 1885. 35–56. o.; *Óváry* 1901. 148–149. o.; *B. Szabó – Sudár* 2013. 973. o.

[39] Simon Reniger I. Lipótnak. Drinápoly, 1658. február 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 147.

[40] I. Lipót Simon Renigernek. Prága, 1658. január 10.; ismeretlen, 1658. február 21.; Frankfurt, 1658. március 5.; április 7. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658 Anw. Reg. fol. 7r–v, 40v–41v, 51r–v, 70r, 74r–v, Nr. 22., 47., 12., 66., 7.

[41] *B. Szabó* 2001. 232–233. o. és *Uő* 2019. 126–127. o.

[42] Az előkészületekre és az esetleges irányokra lásd *Hadnagy* 2020. 35–42. o. és *Uő* 2021. 333–347. o.

[43] Ezt megemlítik a Haditanács iratanyagában is, és Mednyánszky Jónás is írt róla. Vö.: „…az török mostani követje által őfelségét megbizlalta, hogy sem Horvátországra nem megyen, sem Jenőt nem fog[ja] kivánni, sem Erdélyt nem akarja szabadságában bántani; egyedül csak urunk ő nagysága személye ellen vagyon igyekezeti…" Mednyánszky Jónás Lórántffy Zsuzsannának. Beckó, 1658. április 28. (TL 1874–1875. 515. o.) Köprülü Mehmed levelét lásd Köprülü Mehmed I. Lipótnak. [Drinápoly], 1658. március vége. *Karácson – Thallóczy – Krcsmárik – Szekfű* 1914. 228–229. o.

ezzel párhuzamosan pedig Rákóczit is biztatták az ellenállásra.[44] A fejedelem pedig I. Lipóttól kért konkrét segítséget követei, Bánffy Dénes és Kövér Gábor,[45] majd Mikes Mihály kancellár révén,[46] de ezzel párhuzamosan a Portára is küldött tájékoztatást, és egyben bocsánatért is esedezett,[47] illetve a tatár kánt is győzködte, hogy támogassa őt.[48]

A Habsburgok politikáját illetően ekkor az egyik fő kérdés az 1649-ben Johann Rudolf Schmid által Konstantinápolyban megtárgyalt és megkötött, és 1650/1651-ben szintén az ő főkövetsége révén ratifikált béke[49] felrúgása volt. A bécsi tanácsosok ugyanis megírták Renigernek, hogy Jenő elfoglalása és az erdélyi ügyekbe való külső beavatkozás a béke 9. cikkelye értelmében – amit meg is küldtek a rezidensnek – békeszegésnek minősül, így a Porta nem követelhet területeket.[50] Ez azonban csak olaj volt a tűzre, Köprülü Mehmed ugyanis – akárcsak annak idején elődje, Naszúh pasa[51] – rendkívül sérelmezte ezt az álláspontot, hiszen az oszmán értelemzés szerint Erdély a birodalomhoz tartozott, és nem tűrték, hogy a rivális nagyhatalom beleszóljon az ügyeibe.[52]

I. Lipót viszont császárrá való megválasztásáig semmiképpen sem kívánt egy török háborúba bonyolódni, és a bécsi tanácsosok folyamatos sürgetése ellenére is csak tavasszal kezdett egy pár ezer fős seregtest mozgósításába, s majd csak nyáron rendelte el a Gonzaga által vezetett csapatok Magyarországra vezénylését.[53] Ezzel pedig még bonyolultabbá váltak a kommunikációs csatornák, hiszen nyáron már a Frankfurt–Bécs–Gonzaga tábora háromszögben cseréltek gazdát az információk, mert bár az uralkodó Gonzagát bízta meg Rákóczi ügyének kezelésével, mégis voltak olyan kérdések, amelyekben a hadvezér kénytelen volt az uralkodótól és a mellette lévő tanácsosoktól véleményt kérni. Az viszont nyilvánvaló, hogy az udvar presztízskérdésként kezelte a helyzetet, mert megparancsolták, hogy a hadvezérként közeledő nagyvezírrel csak Gonzaga tarthatja a kapcsolatot,[54] és valóban ő küldött hozzá követeket az elkövetkezőkben.

---

[44] Velence valóban tett lépéseket az ügy érdekében, azonban a Köztársasággal való kapcsolattartás a távolságokból adódóan szintén nehézkes volt. *Eickhoff* 2010. 157–158. és *B. Szabó* 2019. 105–106. o.

[45] Bánffy és Kövér követségére nézve lásd EOE XI. 388–392. o.; MHHD XXIII. 607–609., 617–621. o.; *B. Szabó* 2001. 238–239. o.; *Gebei* 2013. 315–316. o.

[46] Mikes Mihály követségére nézve lásd a 73. jegyzet tartalmát.

[47] A levél latin fordításban maradt ránk, Reniger továbbította jelentésében, vö. II. Rákóczi György Köprülü Mehmednek. Gyulafehérvár, 1658. február 12. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 58–59.

[48] A Krími Kánság azonban ekkor szintén megosztott volt a kérdésben. *B. Szabó* 2019. 123–125. o.

[49] A béke magyar nyelvű fordítását lásd MHHS VIII. 174–177. o. A béke különböző példányait lásd *Papp* 2018. 97–98. o.

[50] BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. március 17., április 13. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 231.; uo. Kt. 130. Konv. 1. fol. 38.; vö. *Hadnagy* 2020. 40. o.

[51] Naszúh pasa nagyvezír Michael Starzernek, a Habsburgok 1610 és 1622 közötti konstantinápolyi rezidensének kijelentette, hogy egy követ sem enged át Erdélyből. Vö. *Angyal* 1925. 374. o.

[52] Simon Reniger I. Lipótnak. Drinápoly, 1658. május 9. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 136.

[53] A kérdésről bővebben lásd *Czigány* 2017. 321–322. o.

[54] BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. április 26. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 1. fol. 76.

Jól látszik ebben a helyzetben, hogy bizonyos helyi szintű érdekek – Rákóczi György fejedelmi poszton való megmaradása, illetve a magyarországi területek védelme – egybeestek például Velence távlati céljaival, azonban a két meghatározó nagyhatalom érdekeit nem szolgálta egy újabb háború kirobbanása, mindketten inkább a lokális zavar mihamarabbi elhárításában voltak érdekeltek, persze más-más szempontokat szem előtt tartva. Így Bánffy és Kövér sem tudott érdemi segítségnyújtást elérni az udvarnál.[55] A tavasszal először Gonzagához küldött Mikes Mihálynak szintén csak szóban ígértek segítséget Jenő védelmére.[56]

A Rákóczi váratlan visszatérése révén előállt új helyzet természetesen érzékelhetővé vált a magyar főúri körök reakcióiban is, amit szintén az imént vázolt diplomáciai mátrix keretein belül érdemes értelmezni. Ahogy már említettem, I. Lipót Wesselényi Ferencet és Lippay Györgyöt Frankfurtban tartózkodásának idejére a gördülékenyebb kommunikáció érdekében Pozsonyba rendelte. Ez mindenképpen fontos gyakorlati változásnak tekinthető az őszi helyzethez képest. Ezenkívül a fejedelem immáron konkrét lépésekbe kezdett, hogy megnyerje ügyének a magyarországi főméltóságokat, akik közül ekkor elsősorban Nádasdy Ferenc mutatkozott hajlandónak a közbenjárásra.[57] Úgy tűnik, hogy a nádor és az érsek főként közvetett módon – vagyis Mednyánszky Jónáson keresztül – tartotta a kapcsolatot a fejedelemmel,[58] az országbíró esetében viszont a rendszeres közvetlen és a közvetett kapcsolat is kimutatható (lásd a tanulmány első részének 2. ábráját). Levelezésüket részben már elemezte Szilágyi Sándor és Toma Katalin is,[59] tehát itt most csak a tanulmányban korábban említett témákra térek ki részletesebben.

Rákóczi célja egyértelmű volt: megpróbálni rávenni a királysági politikai elitet a diverzióra – ez világosan kiderül a Wesselényinek írt levele utóiratából.[60] A Drinápoly-

[55] A kérdésről lásd *R. Várkonyi* 1984. 75–76. o.; *Toma* 2012. 1180–1181. o.; *Gebei* 2013. 315–316. o.

[56] „…abhandlung neben dem palatino mit des Rakozi canzler, Mikez wegen besazung Kalo und Jeneö, doch ohne schrifftliche instrumenten, einwendung protection bey denen Türckhen wegen besezung Jeneö restituation diser vesstung den könfftigen fürstten…” I. Lipót Annibale Gonzagának. Frankfurt, 1658. május 9. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658. Anw. Reg. fol. 101r–102r Nr. 19.

[57] Nádasdy kötelezte is magát erre, vö. Nádasdy Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Seibersdorf, 1658. április 13. *Szilágyi* 1874. 467–468. o.

[58] Lippay 1658 tavaszán is a konkrét véleményét Mednyánszkyn keresztül üzente meg Rákóczinak: „Hiuattam uala be Mednianski Vramat, ő kegyelme altal aperialtam kegyelmednek sincere az dolgot, az en uekony teczesemetis megh ielentuen ő kegyelmenek, uagy őkegyelme altal kegyelmednek, Kibül eszeben ueheti kegyelmed az en sinceritasomat es io akaratomat…” Lippay György II. Rákóczi Györgynek. Nagyszombat, 1658. április 25. (*Tusor* 2015. 304. o.) A találkozót Mednyánszky is megemlítette. Mednyánszky Jónás Lórántffy Zsuzsannának. Beckó, 1658. április 28. TL 1874–1875. 515. o.

[59] *Szilágyi* 1874. 449–451. o.; *Toma* 2005. 118–122. o.; *Uő* 2012. 1179–1182. o. Mindazonáltal még megbújhatnak érdekes információk kettejük levelezésében, elsősorban a titkosírással írt részek feloldása hozhat új adatokat.

[60] „Az végekbül hamaréb jühetne segitségh, Zrini, Bottyani, Forgach urak distractiot csinálhatnának, Barkóczi uram biztatta az jeneieket, abban ne fogyatkozzunk megh.” II. Rákóczi György Wesselényi Ferencnek. Lónya, 1658. április 6. utóirat. MNL OL E 199 II/88/8. fol. 15.

ban tartózkodó Reniger szerint azonban ez csak eszköz a Habsburg-ellenes hatalmak kezében, hogy Rákóczit I. Lipót ellen tüzeljék,[61] ezért Bécsből ismételten fel akarták szólítani a főméltóságokat a Rákóczival való levelezés beszüntetésére.[62] A folyamatos katonai akciók azonban azt mutatják, hogy bizonyos végvidéki tisztséget betöltő főurak valóban provokálták a törököket,[63] pedig az ügyben egyértelmű tiltóparancsok mentek a végvidéki főkapitányoknak.[64] Lippay György tavasszal még mindezen Rákóczit támogató törekvések ellenére is inkább – feltehetően az Erdélyben való lehetséges nagyobb katolikus befolyás és a két vármegye miatt – Rákóczi lemondatását szerette volna elérni az uralkodónál.[65] Valószínűleg emiatt tarthatta a kapcsolatot Rhédey Ferenccel is, amire a fennmaradt levelezésben találhatunk utalást.[66]

A tavasz folyamán Annibale Gonzaga és a magyar főurak között sor került több egyeztetésre is,[67] a téma elsősorban a Magyarországra irányított csapatok vezénylésének és ellátásának kérdése volt. A hadsereg felszerelését és kiküldését a bécsi tanácsosok folyamatosan sürgették az uralkodónál, mert úgy vélték, a törökök hadi készülődésére

[61] „Ich trage allerunderthenigst sorg, es seye zum theil ein schwedisch undt französisch weesen, daß weillen sy kheine apertur gefunden, die türkhische waffen durch eine liga wider Eure Königliche Maiestät und dero hochlöblichen erzhauß zu wenden, solches vermittels deß Ragozi alß nunmehr eines desperaten menschen zu richten tentiren." Simon Reniger I. Lipótnak. Drinápoly, 1658. március 1. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 162.

[62] BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. április 13. (ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 1. fol. 38–39.) Tényleges tiltó parancsot egyelőre nem találtam a feljegyzések között.

[63] Presztízsügy lett például a Budára küldött Johann Georg Zemper kíséretének megtámadásából is, amiről tucatnyi bejegyzés található a Haditanács lajstromkönyveiben. Vö. *Szabados* 2022. 44. jegyzetében szereplő kötetek passim.

[64] „…und nit irritiering der Türcken, welche wider Sübenbürgen kriegs praeparation machen…" I. Lipót Batthyány Ádámnak, Zrínyi Miklósnak, Forgách Ádámnak, Luigi Gonzagának. Frankfurt, 1658. április 9. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658. Anw. Reg. fol. 75r–v Nr. 10.

[65] „…legen bei des erzbischoffs zu Gran antwortt schreiben auf deß Renigers und Zempers ihme communicierte relation, und vermaint nochmahlß Ihr Mt. solten sich interponiern, daß der Rakoczy vom fürstenthumb Sibenbürgen abstehe…" BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. április 20. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 183v Nr. 25.) Mednyánszky Jónás májusban még Lippaynak a fejedelem iránt tanúsított haragjáról írt. Mednyánszky Jónás Nádasdy Ferencnek. [H. n.], 1658. május 16. (ÖStA HHStA UA Spec. Kt. 309/310/311. Konv. B. fol. 26.) A bécsi tanácsosok is Rákóczi lemondását szerették volna: „Worüber der deputierten mainung, jemants durch den palatinum in Sibenbürgen zu schickhen, welcher den Rakoczy persuadire, sich sambt denen fürsten in der Moldaw und Wallachey auß dem landt zubegeben." BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. május 11. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 238v–239r Nr. 17.

[66] Mednyánszky Jónás említette először Rákóczinak még februárban. Mednyánszky Jónás II. Rákóczi Györgynek. Dohna, 1658. február 12. (TL 1874–1875. 482. o.) A fejedelem állítása szerint Szelepcsényi meg is írta neki. II. Rákóczi György Mednyánszky Jónásnak. Újugar, 1658. február 27. (MNL OL P 497 3. doboz '1658' fol. 21.) Nádasdy Ferenc szerint Lippay nem akarta beismerni a Rhédeyvel való levelezést, de kiderült, hogy Rhédey maga írta meg azt Rákóczinak. Nádasdy Ferenc Mednyánszky Jónásnak. Pozsony, 1658. április 10. (ÖStA HHStA UA Spec. Kt. 309/310/311. Konv. 1658. fol. 8.) A fejedelem április végén árulónak nevezi őt: „Rédei is lator, maga hogy már nem, de áruló lator." II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Szamosújvár, 1658. április 27. MHHD XXIV. 539. o.

[67] *Toma* 2005. 120–121. o. és *Uő* 2012. 1181–1182. o.

szükséges lenne reagálni.[68] A kérdésre nincs módom részleteiben kitérni, az uralkodói döntés azonban világos volt: a hadsereg egyelőre Komáromnál marad, majd csak júniusban döntöttek esetleges Felső-Magyarországra vezényléséről.[69] A lassú felvonulást és a komáromi állomásoztatást természetesen mind Nádasdy, mind Lippay nehezményezte.[70]

Mivel a budai pasa már áprilisban készülődött Erdély irányába,[71] így Rákóczinak is egyre sürgetőbbé vált, hogy hatalmon maradhasson, ezért kettős játszmába kezdett. Köprülü Mehmedet ismételten igyekezett meggyőzni hűségéről,[72] Mikes Mihály kancellárt, majd Mednyánszky Istvánt pedig Frankfurtba küldte I. Lipóthoz,[73] ezúttal azonban Philipp von Schönborn mainzi érsekhez is segítségért fordult, ám komolyabb eredmény nélkül.[74] Ekkor valóban kiéleződött a helyzet, hiszen a helyi oszmán erők, illetve a tatárok és az új vajdák[75] a fejedelem ellen készülődtek, a Drinápolyból május végén elinduló Köprülü Mehmed az említett udvari álláspont miatt Rákóczi megsegítése esetén nemcsak Jenő bevételével, hanem királysági területek megtámadásával is megfenyegette a Habsburgokat.[76] Az uralkodó környezetében ekkor már inkább azon voltak, hogyan tudnák valahogy békés eszközökkel rábírni Rákóczit a lemondásra, és követséget küldtek volna hozzá. Felmerült egy nádor által küldendő követ, illetve

[68] A tanácsosok mind márciusi, mind áprilisi jelentéseikben hangot adtak ezen véleményüknek, vö. BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. március 17., április 13. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 231–232. és uo. Kt. 130. Konv. 1. fol. 39–40.

[69] A kérdésről lásd *Czigány* 2017. 321–322. o.; ill. I. Lipót Lippay Györgynek. Frankfurt, 1658. június 23. MNL OL E 204 26. doboz (I. Lipót) fol. 6–7.

[70] „…meg eddig egyeb ordinantiam nincz, hanem, hogy Komarom fele vitessem üket [ti. a stájerországi hadakat] […] mert egyátalljában ugy lattam, Gonzaga ur[amna]k nincz kedve az Cassai uthoz." Nádasdy Ferenc Mednyánszky Jónásnak. Saibersdorf, 1658. május 13. (ÖStA HHStA UA Spec. Kt. 309/310/311. Konv. B. fol. 19.); „De attul tartok, hogy az mígh ezek ala erkeznek, addigh megh leszen az Vasar." Lippay György II. Rákóczi Györgynek. Nagyszombat, 1658. április 25. *Tusor* 2015. 304. o.

[71] II. Rákóczi György Wesselényi Ferencnek. Utóirat. Lónya, 1658. április 6. MNL OL E 199 II/88/8. fol. 15.

[72] Simon Reniger I. Lipótnak. Drinápoly, 1658. május 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 1. fol. 164–165.

[73] Az instrukció alapján Rákóczi mentegette magát korábbi tettei miatt, és zsarolni is próbálta az uralkodót. II. Rákóczi György Mikes Mihálynak. Gyulafehérvár, 1658. június 1. (EÉKH II. 501–503. o. és EOE XI. 474–475. o.); Mednyánszky Jónás Lóránffy Zsuzsannának. Dohna, 1658. július 3. TL 1874–1875. 581. o.

[74] II. Rákóczi György Johann Philipp von Schönbornnak. Gyulafehérvár. 1658. június 1. (ÖStA HHStA MEA WKA Kt. 30. fol. 450.), vö. *B. Szabó* 2001. 243–244. o. Az érsek végül adott is engedélyt a toborzáshoz, vö. Johann Philipp von Schönborn pátense. Frankfurt, 1658. [augusztus 5.] (MNL OL E 142 20. fasc. Nr. 5.); Toma Katalin kutatásai alapján azonban az engedélyt gyorsan vissza is vonták, legalábbis ami a szász és a kölni választófejedelmet illeti. *Toma* 2012. 1182. o.

[75] Rákóczi hadjáratának kudarca után nem sokkal Köprülü Mehmed elzavartatta/leváltatta a Rákóczi által támogatott Constantin Şerban havasalföldi (1654–1658) és Gheorghe Ştefan moldvai (1653–1658) vajdákat. Helyükre Havasalföldre Mihneát (1658–1659), Moldvába Gheorghe Ghicát (1658–1659) tették. Vö. *B. Szabó – Sudár* 2013. 954–961., 981., 987. o. és *Kármán* 2013. 109–110. o.

[76] Simon Reniger I. Lipótnak. Drinápoly, 1658. május 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 164.

a később a Portára küldött rendkívüli követ, August von Mayer személye is,[77] ettől azonban a bécsi tanácsosok javaslatára elállt az uralkodó.[78] Felvetődött, hogy Rákóczi kérésének eleget téve német katonaságot vigyenek a határmenti várakba (Jenőbe, Kállóba, Szatmárba), ennek gyakorlati megvalósítására azonban nem születtek konkrét lépések.[79] A fejedelemnek tehát önvédelemre kellett berendezkednie, így saját seregével a Partiumba vonult, írt egy meglehetősen provokatív levelet Kenán pasának,[80] majd július 6-án Pálülésénél megütközött a budai pasa seregével és vereséget mért rá, amiről a Gonzaga parancsából a pasához küldött Johann Friedrich Metzger is beszámolt.[81] Szinte ezzel egyidőben, 1658. július 18-án megválasztották I. Lipótot német-római császárrá, aki nem sokkal ezt követően vissza is indult a császárvárosba. A megválasztás híre Renigerhez majd csak szeptember közepén (!) jutott el.[82]

Remények és csalódások: a pálülési csatától és a császárválasztástól Jenő, illetve a fejedelmi cím elvesztéséig vezető út

Rákóczi pálülési diadala ismételten új helyzetet teremtett. A nagyvezír ekkor már úton volt a sereggel Belgrád irányába, és Szófiából az erdélyi rendeknek fenyegető hangvételű levelet küldött a Rákóczi mellett való kiállásukra reagálva.[83] Lippay pedig éppen a pálülési csata napján írta meg a fejedelemnek, hogy bizonyos erdélyiek Egerben panaszkodtak a Porta Erdély iránti haragja miatt, és a kétszeres adó, illetve Jenő követelésének elengedését kérték. A törökök viszont cserébe Rákóczi, valamint

[77] „…abschickhung deß Meiers zun [!] Rakozü(?) mit gewisser instruction in namen des fürstten Gonzaga…" I. Lipót Annibale Gonzagának. Frankfurt, 1658. június 13. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658. Anw. Reg. fol. 137r–v Nr. 14.) „…deß Augustin Meyers abfertigung nach Sübenbürgen…" BT Annibale Gonzagának. Bécs, 1658. július 20. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 315. 1656–1658. Reg. fol. 158r Nr. 45.) Mayer 1659-ben I. Lipót császárrá választását jelentette be a Portán, vö. *Papp* 2009. 158. o.

[78] „Finden des Meyers abfertigung [nach] Sibenbürgen nicht für thuenlich…" BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. július 19. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 302r–v Nr. 83.); „…innenhaltung mit abschickhung des Mayrs in Sübenbürgen." I. Lipót a BT-nek. Frankfurt, 1658. július 28. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658 Anw. Reg. fol. 170r Nr. 51.

[79] A Mikes Mihállyal való tárgyaláshoz is csupán szóbeli biztatást engedélyezett az uralkodó Gonzagának és Wesselényinek, amit teljes titkokban kellett utána tartani: „…abhandlung neben dem palatino mit des Rakozi canzler, Mikez wegen besazung Kalo und Jeneö, doch ohne schrifftliche instrumenten, einwendung protection bey denen Türckhen wegen besezung Jeneö restituation diser vesstung den könfftigen fürstten, correspondenz mit dem Reniger in diser materia, gehaimbhaltung diser tractation…" I. Lipót Annibale Gonzagának. Frankfurt, 1658. május 9. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658 Anw. Reg. fol. 101r–102r Nr. 19.

[80] II. Rákóczi György Gürdzsü Kenánnak. Jenő, 1658. július 1. *Szabados* 2019. 310–312. o.

[81] A csatáról lásd *B. Szabó* 2001. 244–245. o. és *Uő* 2019. 139–146. o.; Metzger útjáról készített jelentését és a róla készített opiniót lásd *Szabados* 2019. 292–310., 312–319. o.

[82] Simon Reniger I. Lipótnak. Drinápoly, 1658. szeptember 16. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 136.

[83] Köprülü Mehmed az erdélyi rendeknek. Szófia, [1658. július]. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 39.

az elmenekült vajdák kiadatását követelték, és maguknál tartottak túszul erdélyieket. Az érsek leveléből is érződik az uralkodó távollétéből adódó folyamatos bizonytalanság.[84] A fejedelem azonban továbbra is megpróbálta kiengesztelni a nagyvezírt, aki kizárólag személyes bocsánatkérés esetén volt hajlandó mérlegelni Rákóczi sorsát.[85] Rákóczi pedig – amennyiben hiteles a Panajoti császári tolmácstól származó információ[86] – igyekezett rávenni Köprülü Mehmedet egy keresztény államok elleni összefogásra,[87] ami meglepőnek tűnhet annak tudatában, hogy mint láttuk, Rákóczi a Magyar Királyság főtisztviselőit is győzködte a támogatására – egész pontosan 10 000 magyar és 15 000 német katonát kért, illetve pár száz katonát a várakba[88] –, akik aligha tudtak a Porta irányában zajló párhuzamos kommunikációjáról.

Az újabb fordulópontot Abaza Mehmed anatóliai lázadása hozta el,[89] amely már Konstantinápolyt is veszélyeztette, és amelynek a híre augusztus elején ért el mind a nagyvezírhez, mind Rákóczihoz. IV. Mehmed szultán emiatt visszarendelte Köprülü Mehmedet a fővárosba, aki összesen negyven napot kapott az erdélyi válság rendezésére. A parancsot a rendelkezésre álló adatok alapján augusztus 6-án kézbesítették a nagyvezírnek, aki valószínűleg emiatt tette a már említett ajánlatot is a Rákóczinak való megkegyelmezésről.[90] A szultáni parancsról a fejedelem viszonylag gyorsan értesült,[91] de már előtte elkezdte sürgetni a Magyar Királyság főtisztviselőinél a segítség-

[84] Lippay György II. Rákóczi Györgynek. Trencsén, 1658. július 6. (*Tusor* 2015. 305. o.) A levélben említett fejedelemválasztással kapcsolatos információkra halványan utal Rákóczi is: „…tartunk attól, az erdélyiek vagy fejedelmet választanak s úgy mellé állanak az ebeknek, ellenünk lesznek…” II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Várad, 1658. július 15. MHHD XXIV. 551. o.

[85] Köprülü Mehmed II. Rákóczi Györgynek. [H. n., 1658. július.] (*Bethlen* 1829. 179–180. o.) A Habsburg diplomácia feltehetően igen későn, csak Wachin/Wogin jelentéséből értesülhetett az ajánlatról, vö. Heinrich Julius Wachin/Wogin Annibale Gonzagának. Keszegfalva, 1658. szeptember 5. *Szabados* 2020. 83–84. o.

[86] Nikúsziosz Panajótész 1645/1646–1669 között volt a császáriak tolmácsa, majd portai főtolmács (1669–1673) lett, vö. *Hering* 1994.; *Janos* 2005–2006.; *Cziráki* 2016. 26–28., 38. o. Megbízhatósága megkérdőjelezhető, hiszen tudjuk, hogy az erdélyi diplomácia is beszervezte, a tárgyalt időszakban pedig ő maga írta meg, hogy turbánt visel a nagyvezír társaságában, vö. *Kármán* 2013. 75. o.; „…er Panioti habe sich auf türckhisch in ein tulbant gekleidet.” BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. augusztus 17. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 338r–v Nr. 11.

[87] Az információ szintén Wachin/Wogin révén jutott el az udvarba, vö. Heinrich Julius Wachin/Wogin Annibale Gonzagának. Keszegfalva, 1658. szeptember 5. (*Szabados* 2020. 83–84. o.) Ebből a szempontból tehát hiteles lehet Reniger korábbi megnyilvánulása, vö. 61. jegyzet!

[88] Rákóczi természetesen a szultán haragját is hangsúlyozta Lippaynak: „Waß der Rakoczy dem erzbischoffen wegen eines succurs von 10.000 Hungarn und 15.000 Teutschen geschriben. Jeneo würde ein 400 oder 500 teutsche einnehmen, dise muessen auß Zendreo incaminirt werden. Rakoczy habe Giula nit verbrennen lassen, dan waß der groß vesir dem Rakoczy entbotten und wie er von des sultans zorn gegen Sibenbürgen und dem Rakoczy erzehllet.” BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. augusztus 3. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 320v Nr. 48.) A kért mennyiségű katona küldése nyilván nem volt megvalósítható, vö. *Czigány* 2017. 321. o.

[89] Az eseményekre lásd *B. Szabó – Sudár* 2013. 988–990. o.

[90] *B. Szabó* 2019. 158. o.

[91] III. Mihnea vajda értesítette őt a fejleményekről, amit Rákóczi már augusztus 7-én megírt édesanyjának, vö. *B. Szabó – Sudár* 2013. 992. o. 144. jegyz. Ez egyben azt is jelenti, hogy Rákóczi a nagyvezírrel nagyjából egyidőben értesülhetett annak visszarendeléséről.

nyújtással kapcsolatos közbenjárást, hiszen innentől vált teljesen világossá, hogy nem Dalmácia, hanem Erdély lesz a célpont, amit a tatár támadás is igazolt.[92]

Július végétől tehát Rákóczi „össztüzet" indított, és Lippayt, illetve Nádasdyt is felkereste, hogy a határ menti várakba a német katonák betelepítését sürgesse.[93] Ezt a lépését a nagyvezír seregétől való félelme is igazolhatta,[94] másrészt meg ekkor valóban úgy vélhette, hogy Lipót császárrá választásával akár esély nyílhat egy törökellenes fellépésre. Számára egy dolog volt a prioritás: ő és családja megmaradhasson Erdély élén, és mindent erre a lapra tett fel. Ekkor már Lippay György is nyitottabbnak mutatkozott a segítségnyújtásra, azonban ebben feltehetően az is szerepet játszott, hogy Rákóczi cserébe még a katolizálásra is hajlandónak mutatkozott.[95] Augusztusban tehát – miután feldúlták Erdélyt a tatárok és miközben Köprülü Mehmed rendíthetetlenül vonult Jenő alá, Rákóczi pedig gyűjtötte hadait[96] – a Magyar Királyság politikai elitje egyhangúlag sürgette a fejedelem megsegítését a Frankfurt és Bécs között úton lévő uralkodónál.[97] I. Lipót viszont hazatérése előtt nem kívánt dönteni,[98] a bécsi tanácsosok

[92] A hadjárat célpontjáról való döntésre lásd *Hadnagy* 2020. 42–44. o.; *Uő* 2021. 344–345. o. Erdély helyzetére és a tatár pusztításra lásd *B. Szabó* 2006. és *Uő* 2019. 167–186. o.

[93] Nádasdynak július 24-én és augusztus 4-én írt: Rákóczi György Nádasdy Ferencnek. Székelyhíd, 1658. július 24. (ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 17.); a fejedelemtől augusztus 4-én küldött levelet Nádasdy említi válaszlevelében: Nádasdy Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Sárvár 1658. augusztus 18. (*Szilágyi* 1874. 469–470. o.) Lippay György augusztus végén szintén említ Rákóczitól kapott levelet: Lippay György II. Rákóczi Györgynek. Pozsony, 1658. augusztus 29. (*Tusor* 2015. 307. o.) Úgy tűnik, ekkor Wesselényiben már nem bízott a fejedelem, legalábbis édesanyjának írt leveléből erre következtethetünk: „Ellenünk való practikában törökkel érsek, magyar urak, palatinuson kivűl részesek legyenek, nem reménljük…" II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Debrecen, 1658. augusztus 30. (MHHD XXIV. 557. o.) Wesselényi egy leveléből pedig csalódottság olvasható ki: Wesselényi Ferenc Mednyánszky Jónásnak. Túriszakállas, 1658. augusztus 16. (*Rumy* 1817. 304. o.) Az Erdélyt megjárt és az imént idézett levélben szintén szereplő Barkóczi László is a német katonákat sürgette Nádasdynál a török sereg közeledése miatt: Barkóczi László Nádasdy Ferencnek. Székelyhíd, 1658. július 24. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 15.

[94] Korábban édesanyjának a következőket írta: „…de emberi ítélet szerint ez erő ellen nem resistalhatunk…" II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Várad, 1658. július 15. MHHD XXIV. 551. o.

[95] Lippay ugyanis titokban támogatta az Erdélyből Rómába tartó követ útját, vö. *Kruppa* 2019. 79–81. o. Toma Katalin szerint az érsek már májusban enyhülni látszott Rákóczi irányában. *Toma* 2012. 1181. o.

[96] *B. Szabó* 2019. 149–159. o.

[97] Nádasdy Ferenc I. Lipótnak. Sopronkeresztúr, 1658. augusztus 3. (ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 58.) „Communicirt, waß der Rakozi an ihne geschriben…" Lippay György a BT-nek. [H. n.], 1658. augusztus 21. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 196v Nr. 22.) Nádasdy másik levelének kivonata alapján Rákóczi a jezsuitákat is beengedné már, fiát Bécsbe küldené, és a török több várat is kér. BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. augusztus 21. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 339v Nr. 18.) A várak esetében – ismerve a történteket – valószínűleg némi (szándékos) túlzásba esett a fejedelem.

[98] Lippay is megírta a fejedelemnek, hogy I. Lipót szeptember 10-e magasságában várható vissza, augusztus végén azonban az érsek már csak Várad megtámadása esetén hivatkozik az uralkodó segítségnyújtására. Lippay György II. Rákóczi Györgynek. Pozsony, 1658. augusztus 29. (*Tusor* 2015. 307. o.) Az uralkodó Wesselényi számára is jelezte, hogy sok egyéb teendője van, majd visszatértekor fog intézkedni, vö. I. Lipót Wesselényi Ferencnek. Frankfurt, 1658. augusztus 5. (MNL E 142 Fasc. 31. Nr. 77.) Ezúton is köszönöm Szabó András Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta jegyzeteit.

– tisztában lévén a fejedelem kettős játékával – pedig nem javallották Rákóczi megsegítését.[99] A nagyvezír még augusztus végén is felkínálta a megbocsátás lehetőségét – még gesztust is tett, hiszen elengedte a fejedelem addig fogva tartott követeit –, Rákóczi azonban nem bízott benne, sőt még a nagyvezírhez küldött tolmács, Wachin/Wogin követsége is gyanút keltett benne, hogy összejátszanak ellene, családját pedig próbálta biztonságba helyezni.[100]

Érdekes jelenség, hogy az események sűrűségét a kommunikációs intervallumoknak a távolságok csökkenése révén adódó rövidülése sem tudta már kompenzálni. Az oszmán hadak ugyanis 1658. augusztus végén körbevették Jenőt, majd a várvédők pár napon belül, szeptember 2-án ostrom nélkül feladták az erősséget.[101] Rákóczi az ostrom elhúzódásának reményében kétségbeesetten próbált segítséget kérni, az idő azonban ellene dolgozott. Az ostrom alatt Nádasdy rendíthetetlenül kérte a segítséget,[102] akárcsak Lippay,[103] sőt ekkor már Wesselényi is közbenjárt az udvarnál.[104] Mikes Mihály azt üzente Rákóczinak, hogy ha Jenő elvész, az udvar megsegíti, de szerinte nem fognak sietni a segítségnyújtással.[105] A fejedelem már szintén az ostrom ideje alatt személyesen is kétségbeesett levelet írt I. Lipótnak, amelyben ecsetelte a körülzárás tényét, és felmentést kért.[106] Ekkor még valószínűleg abban reménykedett, hogy a vár ki fog tartani, azonban csalódnia kellett.[107] Az uralkodó ekkor még a nagyvezír táborába küldött Wachintól/Wogintól származó információkat sem olvashatta – tehát még az is kérdéses, tudott-e már ekkor egyáltalán a nagyvezír visszarendeléséről –, tekintve, hogy a tolmács Gonzaga számára (!) készített jelentése is csak 1658. szeptember 5-én kelt. A bécsi tanácsosok ráadásul megüzenték augusztus végén Köprülü Mehmednek, hogy a német katonák nem segítik Rákóczit.[108] Nádasdy Ferenc jól látta és láttatta a probléma

[99] *Szabados* 2020. 66. o. 34. jegyz.

[100] II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tasnád, 1658. augusztus 25. (MHHD XXIV. 556–557. o.) A foglyok szabadon bocsátását Wachin/Wogin is megemlítette: Heinrich Julius Wachin/Wogin Annibale Gonzagának. Keszegfalva, 1658. szeptember 5. *Szabados* 2020. 82. o.

[101] A körülményekről lásd *B. Szabó* 2019. 159–167. o.

[102] Nádasdy Ferenc a BT-nek. Sopronkeresztúr, 1658. szeptember 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. fol. 118.

[103] Lippay még augusztus végén jelezte a problémát: „[Lippay] berichtet deß Rakozi gefahr, in dem besorglich Jeneo und Wardein in übergang, verlangt hülff gegen die Türkhen." Lippay György a BT-nek. [Pozsony?], 1658. augusztus 29. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 200v Nr. 60.

[104] „Schliest bey unter ersten Septembris, wie beweglich der fürst in Sübenbürgen umb hülff anhelt…" Wesselényi Ferenc a BT-nek. Pozsony, 1658. szeptember 6. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 222r Nr. 13.

[105] II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tasnád, 1658. augusztus 21., Ugra, 1658. szeptember 3. MHHD XXIV. 555., 558. o.

[106] II. Rákóczi György I. Lipótnak. Hajdúszovát, 1658. szeptember 1. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 107.

[107] Édesanyjának a következőt írta: „Jenőt egyszer sem lőtték meg, megadták az átkozottak tegnap reggel." II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tábor, 1658. szeptember 4. MHHD XXIV. 559. o.

[108] „Ablainung durch den Panioti beim groß vesir, daß die Teutschen dem Rakoczy nicht assistiern…" BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. augusztus 28. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw.

lényegét a fejedelemmel az úton lévő uralkodó és a döntésképtelenség összefüggéseit illetően.[109] A bécsi tanácsosok ugyanis például csak hat nappal (!) Jenő eleste után (!) tudósították az uralkodót az ostrom kezdetéről (!),[110] aztán két napra rá már a vár elestét is közölték Lipóttal, majd az uralkodó parancsára Bécsbe citálták a magyar főurakat is.[111] A tanácsosok egyúttal a seregek ellátásában is segítséget kértek a magyar főtisztviselőktől, ez azonban akadályokba ütközött, a rendek ugyanis országgyűlést szerettek volna az ellátmányok kapcsán. Így hiába sürgette Rákóczi, Lippay és Nádasdy, nem történt előrelépés a Magyarországon állomásozó haderő ügyében.[112] Az uralkodó szeptember 30-ra tűzte ki a bécsi tanácskozást – amelyre Gonzaga is hivatalos volt[113] –, az idő és a távolság azonban ismét Rákóczi ellen dolgozott. Az idő szorításában lévő Köprülü Mehmed ugyanis 1658. szeptember 14-én a táborába követként érkező Barcsay Ákost tette meg fejedelemmé – meglehetősen kedvezőtlen feltételek mellett –, amivel a korábbi hagyományokkal szembemenve egészen új precedenst teremtett, és egy merőben más politikai szituáció alakult ki, amely erősen kihatott a fejedelemség további történetére.[114]

Konklúziók

Erdély kálváriáját jelenleg Barcsay Ákos fejedelemmé tételéig állt módomban vizsgálni. A tanulmányban említettekből több fontos tanulság és következtetés is levonható.

Exp. fol. 341v Nr. 29.

109 „Most legalkalmatlanabb; útban lévén ű Felsége: semmi dolgok rendesen nem folyhatnak…" Nádasdy Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Sárvár, 1658. augusztus 18. (*Szilágyi* 1874. 469. o.) „Mind Bécsben az deputátusokhoz, mind érsek uramhoz, Gonzaga herceghez, mely jó informatióval küldöttem volna el [ti. Landor Pétert] – de sehol senki Kegyelmes Urunk híre nélkül semmit cselekedni nem merészelvén…" Nádasdy Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Sopronkeresztúr, 1658. szeptember 2. Uo. 470. o.

110 BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. szeptember 8. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 344v Nr. 40.) Azt egyelőre nem tudni, szándékosan húzták-e az időt a tanácsosok, hiszen korábban is Rákóczi megsegítése ellen érveltek.

111 „…schliessen bey von A bis F, waß der erzbischoff vom 7. und der Nadasdi unterm 4. diß […], daß die vestung Jeneö hin, Sibenbürgen in der Türckhen händen." BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. szeptember 10. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 345r–v Nr. 43.) I. Lipót külön is küldött meghívót: „Citatur nach Wienn zue conferenz." I. Lipót Lippay Györgynek, Wesselényi Ferencnek, Nádasdy Ferencnek, Zrínyi Miklósnak, Batthyány Ádámnak, Forgách Ádámnak, Pálffy Miklósnak, Zichy Istvánnak. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658. Anw. Reg. fol. 189r Nr. 4.

112 „Legen bey deß erzbischoffen und palatini schreiben, daß die obarhungarische gespanschafften von sich selbsten zum Rakozi wider die Türkhen zu gehen im werkh begriffen. Khönte der armada der unterhalt ausser aines landtags nicht verschaffen, noch die soldatesca in der dörffer verlegen…" BT I. Lipótnak. Bécs, 1658. szeptember 11. és 14. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 346v–347r Nr. 48.) Vö. *Czigány* 2017. 322. o. A kérdés tisztázása további kutatásokat igényel. Azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy nem lehet véletlen, hogy a csapatokat vezető Annibale Gonzaga éppen az 1659. évi országgyűlésen nyerte el a magyar indigenátust.

113 I. Lipót a BT-nek. [H. n.], 1658. szeptember 14. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 319. 1658. Anw. Reg. fol. 191v–192r Nr. 15.

114 A körülményeket és a kinevező okmányt lásd *Papp* 1991. 23–29. o.; *Németh* 1996. 65–80. o.; *Papp* 2009. 167–169. o.; *Ső* 2019.

1) Az adatbázis alapján láthatóvá vált bizonyos kommunikációs csatornák létezése vagy nem létezése (például Annibale Gonzaga és a Magyar Királyság politikai elitje között), ami segít jobban megérteni például azt, mennyire fontos volt a személyes beágyazottság. Ez pedig más megvilágításba helyezi, hogy például Puchheimmel ellentétben – leszámítva, hogy Zólyom és Prága között lényegesen könnyebb volt a kommunikáció, mint Komárom és Frankfurt között – Gonzaga számára miért volt nehézkesebb mozgatni az ország területén a német csapatokat. Ezenkívül Mednyánszky Jónás közvetítő szerepe is kimutathatóbbá vált az adatbázis adatainak rendszerezésével, illetve az is, hogy Wesselényi és Lippay 1657 őszével ellentétben 1658 első felében azért nem leveleztek egymással, mert zömében egy helyen (Pozsonyban) tartózkodtak, így politikai szándékuk és egymással való esetleges nézeteltéréseik csak más forrásokból rekonstruálhatók.

2) A fentiekből jól látszik, hogy a Magyar Királyság politikai elitje tagjainak álláspontja miképpen változott. Nádasdy Ferenc 1657 őszén még meglehetősen közömbösnek mutatkozott az erdélyi ügyek iránt, majd 1658 tavaszától ő vált Rákóczi egyik legfontosabb „szócsövévé" a bécsi és az uralkodó mellett tartózkodó tanácsosok körében. Wesselényi Ferenc eleinte kapcsolatban állt a fejedelemmel, majd ez a szál egyre inkább kikopni látszik a levelezés alapján, aminek okára a további kutatásoknak kell majd választ adniuk. Lippay György eleinte teljesen a protestáns fejedelem ellen foglalt állást, hiszen leváltásakor azon nyomban a katolikus egyház szempontjait kezdte érvényesíteni. Álláspontja szintén 1658 tavaszán–nyarán változott meg, amikor Rákóczi a segítség reményében még a katolizálás lehetőségét is megpendítette. Szelepcsényi György az uralkodó távollétével szintén távolabb került az eseményektől, a fent idézett levelek alapján azonban távozása előtt több ponton is nézeteltérései lehettek az esztergomi érsekkel. Az említett tisztviselők és más főurak egymással, az udvari apparátussal és Mednyánszky Jónással, illetve Rákóczival való levelezésének részletekbe menő vizsgálata még feladatként vár a kutatásra.

3) Rendkívül jelentős tanulságokkal szolgált a kommunikációs csatornák korabeli működésének vizsgálata. Mint láthattuk, több alkalommal is úgy születtek meg bizonyos döntések, hogy a meghozataluk pillanatában már teljesen aktualitásukat vesztették. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a korábban részletezett módon szétbontott kormányszervek kommunikációját – főleg, amikor még Gonzaga herceg is külön egységet képezett – igen nehéz volt összehangolni, ami erősen csökkentette a döntéshozatali mechanizmus hatásfokát, és ez az időbeli veszteség az adott helyzetben súlyos következményekhez vezetett.

4) Végül, de nem utolsósorban természetesen a helyi és nagyhatalmi érdekek is erős – ha nem a legerősebb – befolyásoló tényezőként hatottak az eseményekre. Hiszen Rákóczi mindent megtett fejedelmi hatalma megőrzésének érdekében, I. Lipót állama viszont messze nem állt még készen – a velenceik diplomáciai munkálkodása ellenére sem – egy Oszmán Birodalom ellen vívandó háborúra, de ugyanígy a rendek is

ódzkodtak a haderő ellátásának költségeitől. A törököknek pedig egy súlyos belpolitikai konfliktust kellett orvosolniuk, ezért volt szükség a gyors és határozott lépésekre. Ezzel azonban ismét „egérutat" adtak a fejedelemnek, aki élt is a lehetőséggel, és a helyi érdekeit tudta tovább is érvényesíteni. Ez a kérdés viszont egy teljesen új témára vezet már át – Barcsay Ákos fejedelemségének és a Rákóczival való vetélkedésének Bécs és a Magyar Királyság elitjének szemszögéből való vizsgálatára –, ami szintén további kutatásokat igényel a jövőben. A tanulmányban tárgyaltak alapján tehát leszögezhető, hogy a címben idézett mondatával Mednyánszky Jónás remek helyzetértékelést adott, mintha látta volna előre a fejedelemség további sorsát.

Rövidítések

ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
MEA WKA	Mainzer Erzkanzlerarchiv, Wahl- und Krönungsakten
Türkei I.	Staatenabteilungen, Türkei I. – Turcica der Richshofkanzlei/ des Hofkriegsrates (1521–1740)
UA Spec.	Ungarische Akten, Specialia
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
HKR Prot. Bd.	Hofkriegsrat Protokollbücher Band
Anw.	Anwesender (Hofkriegsrat)
BT	Bécsben hátrahagyott titkos és deputált tanácsosok
Exp.	Expedit
Hint.	Hinterlassener (Hofkriegsrat)
Reg.	Registratur
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 14	A Magyar Királyi Kancellária Regisztratúrája, Insinuata Consilii Bellici
E 142	Magyar Kamara Archívuma, Acta Publica
E 190	Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Rákóczi
E 199	Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Wesselényi
P 1314	Batthyány család levéltára, missiles
P 497	Mednyányszky család levéltára
PL AS AR Cl. X.	Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X.

Bibliográfia

Angyal 1925. — *Angyal Dávid:* Az 1615-iki bécsi török békének titkos pontjai. In: Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1925. 367–382. o.

Barta M. 2017. — Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferenccel. Szerk. *Barta M. János.* Budapest, 2017.

Barta M. 2021. — *Barta M. János:* „…valamely Istenét, vallását, Királlyát és hazáját igazán szerető nemes ember…" Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe. Budapest, 2021.

Bethlen 1829. — *Bethlen Imre:* Második Rákótzi György ideje. Nagyenyed, 1829.

Bethlen 1993. — *Bethlen János:* Erdély története, 1629–1673. Ford. *P. Vásárhelyi Judit.* Budapest, 1993.

B. Szabó 2001. — *B. Szabó János:* II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114. (2001) 2–3. sz. 231–278. o.

B. Szabó 2006. — *B. Szabó János:* Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai. *Aetas,* 21. (2006) 2–3. sz. 204–218. o.

B. Szabó 2019. — *B. Szabó János:* Erdély tragédiája, 1657–1662. Budapest, 2019.

B. Szabó – Sudár 2013. — *B. Szabó János – Sudár Balázs:* „Independens fejedelem az Portán kívül" – II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. 2. rész. In: *Századok,* 147. (2013) 4. sz. 931–999. o.

CJH VI. — Magyar Törvénytár, 1000–1895. VI. k. 1657–1740. évi törvényczikkek. Corpus Juris Hungarici. Szerk. *Márkus Dezső.* Millenniumi Emlékkiadás. Budapest, 1900.

Czigány 2017. — *Czigány István:* Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó" háború anatómiája, 1658–1661. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József.* Budapest, 2017. 313–341. o.

Cziráki 2016. — *Cziráki, Zsuzsanna:* Language Students and Interpreters at the Mid-seventeenth-century Habsburg Embassy in Constantinople. *Theatrum historiae,* 19. (2016) 27–44. o.

EÉKH — Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. • Transylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta. I–II. k. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1890–1891.

Eickhoff 2010. — *Eickhoff, Ekkehard*: Velence, Bécs és a törökök: nagy átalakulás Délkelet-Európában: 1645–1700. Ford. *Katona Tamás*. Budapest, 2010.

EOE XI. — Erdélyi országgyűlési emlékek. • Monumenta comitialia regni Transylvaniae. XI. k. (1649–1658). Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1886.

Fazekas 2021. — *Fazekas István:* A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Budapest, 2021.

Fülöp 2011. — *Fülöp László:* Újabb kiegészítések Mednyánszky Jónás beckói lakodalmi feljegyzéséhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 13. (2011) 3. sz. 131–137. o.

Gebei 2013. — *Gebei Sándor:* II. Rákóczi György szakítása a törökkel (1657–1660). In: Az oszmán–magyar kényszerű együttélés hozadéka. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2013. 303–322. o.

Hadnagy 2020. — *Hadnagy Szabolcs:* Az 1658. évi oszmán hadjárat. Egy kettős hadjárat lehetősége. *Aetas,* 35. (2020) 3. sz. 34–45. o.

Hadnagy 2021. — *Hadnagy Szabolcs:* A szultán hadainak tápláléka. Az oszmán sereg élelmiszerellátási rendszere az 1658. évi hadjárat tükrében. Szeged, 2021.

Hering 1994. — *Hering, Gunnar:* Panagiutis Nikusios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 44. (1994) 143–178. o.

Hurmuzaki 1885. — Documente pritivóre la Istoria Românilor. Vol. V. Partea 2. 1650–1699. Publ. *Eudoxiu de Hurmuzaki*. Bucurescĭ, 1885.

Janos 2005–2006. — *Janos, Damien:* Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century. *Archivum Ottomanicum,* 23. (2005–2006) 177–196. o.

Karácson – Thallóczy – Krcsmárik – Szekfű 1914. — Török–magyar oklevéltár. 1533–1789. Szerk. *Thallóczy Lajos – Krcsmárik János – Szekfű Gyula*. A konstantinápolyi levéltárból gyűjtötte és fordította *Karácson Imre*. Budapest, 1914.

Kármán 2011. — *Kármán Gábor:* Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011.

Kármán 2013. — *Kármán Gábor:* Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete. Budapest, 2013.

Kraus 2008. *Kraus, Georg:* Erdélyi krónika 1608–1665. Ford. *Vogel Sándor.* Második, átdolgozott kiadás. Csíkszereda, 2008.

Kruppa 2019. *Kruppa Tamás:* II. Rákóczy György, a Szentszék és Velence 1658-ban. In: Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk. *Nagy Gábor – Viskolcz Noémi*. Miskolc, 2019. 70–83. o.

MHHD XXIII. Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerk. *Szilágyi Sándor.* (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria 23.) Budapest, 1874.

MHHD XXIV. A két Rákóczy György családi levelezése. Szerk. *Szilágyi Sándor.* (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria 24.) Budapest, 1875.

MHHS VIII. Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Szerk. *Szilágyi Sándor.* (Monumenta Hungariae Historica. Ser. II. Scriptores 8.) Budapest, 1867.

Németh 1996. *Németh István:* „Ugyan ott Jenőnél Ur Barcsai Ákos Fejedelemmé tételék" (Ismeretlen magyar nyelvű forrás Barcsay török követjárásáról). *Keletkutatás,* 16. (1996) 1. sz. 57–80. o.

Óváry 1901. A XVII. századból származó oklevelek kivonatai. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. 3. füzet. Szerk. *Óváry Lipót*. Budapest, 1901.

Papp 1991. *Papp Sándor:* Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Tanulmányok a történettudomány, a filozófia és a közművelődés köréből (1989–1990). Szeged, 1991. 21–31. o.

Papp 2008. *Papp Sándor:* Homonnai-Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. *Századok,* 142. (2008) 4. sz. 807–848. o.

Papp 2009. *Papp Sándor:* II. Rákóczi György és a Porta. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk. *Kármán Gábor – Szabó András Péter.* Budapest, 2009. 99–170. o.

Papp 2014. *Papp Sándor:* Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. *Dáné Veronika – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor.* Kolozsvár, 2014. 36–47. o.

Papp 2018. *Papp Sándor:* Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis). *Aetas,* 33. (2018) 4. sz. 86–99. o.

Papp 2019. *Papp Sándor:* Amikor a nagyvezír választott fejedelmet Erdélynek. Köprülü Mehmed pasa audienciája 1658-ban. In: Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk. *Nagy Gábor – Viskolcz Noémi.* Miskolc, 2019. 120–133. o.

Rumy 1817. Monumenta Hungarica, az az Magyar Emlékezetes Írások. I. k. Szerk. *Rumy Károly György.* Pest, 1817.

R. Várkonyi 1984. *R. Várkonyi Ágnes*: A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György fejedelem. *Történelmi Szemle,* 27. (1984) 1–2. sz. 67–78. o.

Sudár 2011. *Sudár Balázs:* Iszkender és Bethlen Gábor: A pasa és a fejedelem. *Századok,* 144. (2011) 4. sz. 975–996. o.

Szabados 2019. *Szabados János:* Adalékok az 1658. július 6-i pálülési csata körülményeihez. *Lymbus,* 17. (2019) 287–328. o.

Szabados 2020. *Szabados János:* Egy tolmács diplomáciai küldetésben a nagyvezírnél. Heinrich Julius Wachin (Wogin) beszámolója Köprülü Mehmed táborában való tartózkodásáról. *Fons,* 27. (2020) 1. sz. 61–95. o.

Szabados 2021. *Szabados János:* A Rákócziak Erdélye egy budai renegát tolmács és kém (Hans Caspar) tevékenységének tükrében (1630–1660). *Századok,* 155. (2021) 4. sz. 783–810. o.

Szabados 2022. *Szabados János:* „…egyiket megsértvén, mástul semmit sem reménlhetvén, egyebet az veszedelemnél magára nem várhatna.” II. Rákóczi György 1657–1658. évi politikája, avagy a fejedelemi cím és Jenő elvesztéséhez vezető út bemutatása a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szemszögéből. 1. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 2. sz. 259–289. o.

Szabó 2008. *Szabó András Péter:* Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2008.

Szabó 2010. A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). Szerk. *Szabó András Péter. Pálffy Géza* bevezető tanulmányával. Salgótarján, 2010.

Szalárdi 1980. *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. Szerk. *Szakály Ferenc.* Békéscsaba, 1980.

Szilágyi 1874. *Szilágyi Sándor:* II. Rákóczy György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferenccel. *Századok,* 7. (1874) 441–476. o.

Szilágyi 1892. *Szilágyi Sándor:* Szelepcsényi György leveles tárczájából. *Magyar Történelmi Tár,* 3. sorozat 15. k. (1892) II. füzet 193–208. o.

TL 1874–1875. *Szilágyi Sándor:* Mednyányszky Jónás jelentései II. Rákóczy Györgyhöz és ennek anyjához. *Történeti Lapok*, 1. (1874. ápr.–1875. márc.) 23–39. sz. 417–419., 434–436., 449–451., 465–467., 481–485., 499–501., 515–516., 531–534., 548–550., 563–565., 580–582. o.

TMÁO III. Török-magyarkori Állam-okmánytár. III. k. Szerk. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor.* Pest, 1870.

Toma 2005. *Toma Katalin:* Gróf Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe (1655–1666). PhD-disszertáció. Budapest, 2005.

Toma 2012. *Toma Katalin:* Egy dunántúli nagyúr erdélyi kapcsolatai. Nádasdy III. Ferenc és II. Rákóczi György. *Századok,* 146. (2012) 5. sz. 1161–1188. o.

Tusor 2015. „Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak". Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Szerk. *Tusor Péter.* Budapest, 2015.

Várkonyi 2009. *Várkonyi Gábor:* Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk. *Kármán Gábor – Szabó András Péter.* Budapest, 2009. 301–323. o.

Viskolcz 2019. *Viskolcz Noémi:* Nádasdy Ferenc információs hálózata 1658-ban. In: Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk. *Nagy Gábor – Viskolcz Noémi.* Miskolc, 2019. 181–197. o.

János Szabados

'OFFENDING ONE, AND HOPING FOR NOTHING FROM THE OTHER, HE COULD EXPECT NOTHING BUT DISASTER'

The Politics of György Rákóczi II in 1657–1658: the Path Leading to the Loss of the Title of Prince and Jenő from the perspective of the Habsburg Monarchy and the Kingdom of Hungary. Part 2

(Summary)

In the second part of my research paper I continue my evaluation of the policies of György Rákóczi II, the Prince of Transylvania between August 1657 and October 1658. First, I analyse the changes triggered by the election of Ferenc Rhédey as prince, including the position of the political elite of the Kingdom of Hungary. After Rákóczi's resumption of power in January 1658, a completely new situation arose, to which the court – temporarily settled in Frankfurt – had to react, since Rákóczi asked for the help of Leopold I, king of Hungary against Mehmed Köprülü who wanted to punish him. However, Leopold after his election as Holy Roman Emperor did not intend to jeopardise peace with the Ottoman Empire. By the end of the summer, the situation

was becoming increasingly tense for the prince, who tried to persuade the emperor to help him by enlisting the support of the Hungarian political elite. However, the imperial troops led by a general unacceptable to the Hungarians (Annibale Gonzaga) did not arrive quickly enough, and Leopold I was reluctant to take any serious action until his return to Vienna, which – due to communication difficulties and events in Ottoman domestic politics – led to the loss of the castle of Jenő and the appointment of Ákos Barcsay as Prince of Transylvania.

János Szabados

„…VERLETZTE DEN EINEN, KONNTE VOM ANDEREN AUF NICHTS HOFFEN UND AUßER DER GEFAHR NICHTS AUF SICH ZIEHEN."
Die Politik von György II. Rákóczi in den Jahren 1657–1658, oder Vorstellung des Weges bis zum Verlust des Fürstentitels und der Burg von Jenő aus Sicht der Habsburgermonarchie und des Königreichs Ungarn. Teil 2

(Resümee)

Im zweiten Teil meiner Studie setze ich meine Bewertung der Politik von György II. Rákóczi zwischen August 1657 und Oktober 1658 fort. Zunächst analysiere ich die Veränderungen, die mit der Wahl von Ferenc Rhédey eingetreten sind, einschließlich der Position der politischen Elite des Königreichs Ungarn. Nach der Wiedererlangung der Macht durch Rákóczi im Januar 1658 ergab sich eine völlig neue Situation, auf die der vorübergehend in Frankfurt ansässige Hof reagieren musste, da Rákóczi Leopold I. um Hilfe gegen Mehmed Köprülü bat, der ihn bestrafen wollte. Der Herrscher, der gerade zum Kaiser gewählt worden war, wollte jedoch den Frieden mit dem Osmanischen Reich nicht gefährden. Ende des Sommers wurde die Situation für den Fürsten immer angespannter, und er versuchte, den Kaiser zu überzeugen, ihm zu helfen, indem er die Unterstützung der ungarischen politischen Elite in Anspruch nahm. Die zur Hilfe entsandten Truppen, die von einem für die Ungarn weniger akzeptablen Feldherrn (Annibale Gonzaga) angeführt wurden, trafen jedoch nicht schnell genug ein, und Leopold I. wollte bis zu seiner Rückkehr nach Wien keine ernsthaften Maßnahmen ergreifen. Dies führte aufgrund von Kommunikationsschwierigkeiten und Ereignissen in der osmanischen Innenpolitik zum Verlust von Jenő (Jenopol, Ineu) und zur Ernennung von Ákos Barcsay zum Fürsten.

János Szabados

« …OFFENSER L'UN SANS POUVOIR RIEN ESPÉRER DES AUTRES NE POURRA QU'ENTRAÎNER UNE MENACE. »
La politique de Georges II Rákóczi en 1657–1658, ou le chemin menant à la perte du titre de prince et de Jenő du point de vue de la monarchie des Habsbourg et du royaume de Hongrie. 2ème partie

(Résumé)

Dans la seconde partie de mon étude, je poursuivrai l'évaluation de la politique de Georges II Rákóczi entre août 1657 et octobre 1658. Tout d'abord, j'analyserai les changements survenus suite à l'élection de Ferenc Rhédey en évoquant notamment la position de l'élite politique du royaume de Hongrie. La reprise du pouvoir par Rákóczi en janvier 1658 apporte une nouvelle

donne à laquelle la cour, temporairement installée à Francfort, doit réagir, puisque Rákóczi demande l'aide de Léopold Ier face à Mehmed Köprülü qui veut le punir. Cependant le souverain récemment nommé empereur ne souhaite pas mettre en péril la paix avec l'Empire ottoman. À la fin de l'été, la situation devient de plus en plus tendue pour le prince. Soutenu par l'élite politique hongroise, il tente de persuader l'empereur de l'aider. Néanmoins, les troupes venant à sa rescousse, dirigées par un chef peu acceptable par les Hongrois (Annibale Gonzaga), n'arrivent pas assez vite et Léopold Ier hésite à prendre des mesures importantes jusqu'à son retour à Vienne. En raison des difficultés de communication et des événements de politique intérieure ottomane, cela conduit à la perte de Jenő et à la nomination d'Ákos Barcsay comme prince.

Янош Сабадош

«... ОБИДИВ ОДНОГО, И НЕ НАДЕЯСЬ НИ НА ЧТО ОТ ДРУГОГО, ОН НЕ МОГ БЫ ОЖИДАТЬ ДЛЯ СЕБЯ НИЧЕГО, КРОМЕ ОПАСНОСТИ».
Политика II.-ого Дьёрдь Ракоци в 1657–1658-ые годы или представление пути, ведущего к потере княжеского титула и к потере Енё с точки зрения Габсбургской Монархии и Венгерского Королевства. Часть 2.

(Резюме)

Во второй половине своей работы я продолжаю оценку политики II. Дьёрдь Ракоци в период с августа 1657-ого года по октябрь 1658-ого года. Во-первых, я анализирую изменения, связанные с избранием Ференц Редей, касаясь точки зрения политической элиты Венгерского Королевства. После того, как Ракоци вновь вернул свою власть в январе 1658-ого года, возникла совершенно новая ситуация, на которую должен был отреагировать и двор, временно обосновавшийся во Франкфурте, поскольку Ракоци просил Леопольд (*Липот) I. о помощи против Мехмеда Кёпрюлю, который хотел его наказать. Однако избранный как раз в то время императором правитель не хотел ставить под угрозу мир с Османской империей. К концу лета ситуация становилась все более стесненной для князя, который старался получить помощь правителя, склонив на свою сторону венгерскую политическую элиту. Однако посланные на помощь войска под предводительством менее приемлемого для венгров генерала (Аннибале Гонзага) прибыли недостаточно быстро, и между тем Леопольд (*Липот) I. не хотел предпринимать никаких серьезных шагов, до своего возвращения в Вену, и это - вследствии трудностей коммуникации и внутреннеполитических событий Османской империи - привело к потере Енё и к назначению Акоша Барчаи князем.

KÖZLEMÉNY

NÉMETH KÁROLY

STRAUSSLER MIKLÓS MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ BRIT MÉRNÖK SZEREPE A D-NAP, A NORMANDIAI PARTRASZÁLLÁS ELŐKÉSZÍTÉSÉBEN ÉS AZ INVÁZIÓ SIKERESSÉGÉBEN

Az 1920-as, 30-as években összetett kihívást jelentett a harckocsik úszóképessé alakítása, vagy egy ilyen páncélos típus létrehozása. Ekkoriban már számos megoldási kísérlet született a problémahalmaz megoldására, amelyet egy korábbi tanulmányomban[1] ismertettem. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a Magyarországon Straussler Miklós néven született, majd fiatalon Angliába kivándorolt mérnök, feltaláló és üzletember, Nicholas P. S. Straussler találmánya. Nagy-Britanniában, még ha csak korlátozott mennyiségben is, de elsőként állítottak hadrendbe Straussler-féle kiegészítőkkel felszerelt, így úszóképessé tett harckocsikat. A magyar származású zseni úszótestekkel elért eredményeit újabb kísérletek követték. Célja egy olyan szerkezet volt, amely alkalmas az egyre nagyobb tömegű és modernebb harckocsitípusok kétéltűvé alakítására is. Nagy-Britanniában ebben az időszakban konstruktőrök sokasága dolgozott más elveken működő úszóképes harckocsi kialakításán, de végül a magyar származású mérnök találta fel a legpraktikusabb megoldást.

Az 1940-ben kitalált új, zseniális ötletének egyik alapja, hogy a harckocsi oldalához rögzített, összecsukható és pneumatikusan felemelhető vázon kifeszített vízhatlan vászonnal akkora felületet hozott létre a harckocsi körül, amely már elegendő felhajtóerőt generált a páncélos víz felett tartásához. A tartóváz könnyen és gyorsan fel- és leengedhető volt, így harci helyzetben nem akadályozta a páncélos rendeltetés szerinti használatát. Találmányának másik lényeges eleme pedig a vízi meghajtást biztosító, a harckocsi motorjához valamilyen módon hozzákapcsolt hajócsavar volt. Az így létrehozott, utólag *Duplex Drive,* röviden *DD,* magyarul „kettős meghajtás" néven emlegetett rendszert lépésről lépésre egyre nagyobb tömegű brit harckocsikon próbálták ki, kezdve a 8 tonnás Light Tank Mark VII, Tetrarch könnyű harckocsitól a megközelítőleg 16 tonnás Infantry Tank Mark III, Valentine gyalogsági harckocsiig. A sikeres próbák lehetővé tették, hogy 1943 tavaszán meginduljon a brit–kanadai–amerikai alakulatok kiképzése a Valentine DD-k segítségével, hogy később ezeket az egységeket a második világháború körvonalazódó legnagyobb szabású partraszállási hadműveletében, a nyugat-európai szövetséges invázió során vethessék majd be.

[1] *Németh* 2022.

1. kép: Egy Valentine IX Duplex Drive úszóképessé alakított harckocsi (IWM, MH 9340)

1942 végére azonban a Valentine harckocsi a fejlesztései ellenére is egyértelműen elavult típusnak számított már. A feladat tehát adott volt: Straussler találmányait egy olyan harckocsihoz kellett adaptálni, amelyet a frontvonalban is be lehet vetni.

A Sherman DD – Straussler találmányának rendszeresítése az amerikai M4 Sherman közepes harckocsin

A szövetséges döntéshozók 1943. év elején határoztak úgy, hogy Straussler találmányát a nyugati szövetségesek legnagyobb példányszámban gyártott harckocsiján, az amerikai M4 Sherman közepes harckocsin és alváltozatain is alkalmazni kívánják. A fejlesztési program továbbra is brit kezekben maradt, de az amerikaiak is figyelemmel kísérték a próbákat, és siker esetén – biztos, ami biztos alapon – készen álltak a sorozatgyártás beindítására.[2] A London Hounslow kerületében lévő Frampton Roadon található kis üzemében Nicholas Straussler és alkalmazottai hozzá is láttak az ezzel kapcsolatos tervezőmunkának, és egy prototípus kikísérletezésének.

Egy átlagos Sherman hozzávetőleg 30-35 tonnát nyomott, közel kétszer annyit, mint a korábban használt Valentine. Így Nicholas Strausslernek ismét meg kellett növelnie a ponyva magasságát, hogy a páncélos vízkiszorítása elegendő legyen ahhoz, hogy az ne süllyedjen el. Emiatt a ponyva felső pereme felemelt állapotban a talajtól már

[2] *Fletcher* 2006. 14. o.

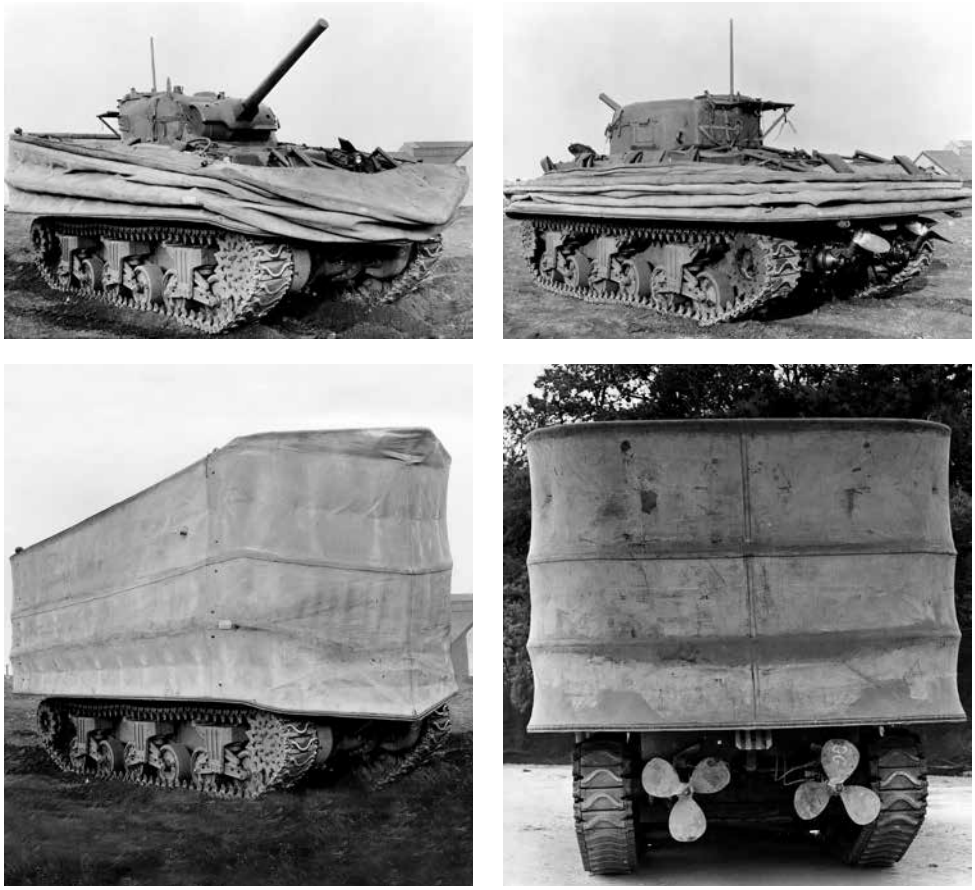

2. kép: A Sherman Duplex Drive leeresztett és felhúzott ponyvával, elöl- és hátulnézetből (IWM, MH 3660, MH 3661, MH 3662, MH 2214)

majdnem 13 láb (kb. 4 m) magasan volt.[3] Annak érdekében, hogy saját súlyát elbírja, illetve a víz nyomásának ellent tudjon állni, a tartóváz középen egy újabb merevítést is kapott. Emellett a váz által kifeszített vízhatlan vászonanyag alsó harmada háromrétegű, középső harmada kétszeres vastagságú, felső harmada pedig egyrétegű lett.

A ponyvaszerkezet felszerelését megkönnyítendő, valamivel a lánctalp fölött lágyacél idomokból egy tartókonzolt szereltek a páncélos oldalára körben. Erre azért is volt szükség, mivel a különböző Sherman-altípusok méretei nem minden esetben egyeztek meg, hiszen a gyártásuk során sokféle típusú motort, felfüggesztési rendszert, harckocsiteknőt használtak. Ezzel a megoldással csak a lágyacélszerkezetet, a tartókonzolt

[3] Összehasonlításképpen: az eleve viszonylag magas felépítésű harckocsitípusnak számító M4 Sherman egy átlagos példánya 2,7 m magas volt a talajtól a torony tetejéig. *Vanderveen* 1992. 38. o.

kellett módosítani a különböző M4 Sherman-variánsok között, a ponyva és az azt tartó váz méreteit nem. Ez nagyban megkönnyítette a későbbi tömeggyártást.[4]

A Sherman kialakítása mindazonáltal sok fejtörést okozott Strausslernek. Az egyik probléma – amire végül nem sikerült megoldást találni – az volt, hogy a ponyva leeresztett állapotban is útban volt a harckocsi homlokpáncéljába rögzített géppuskának. Így azt a ponyvaszerkezet teljes eltávolításáig nem is lehetett használni.

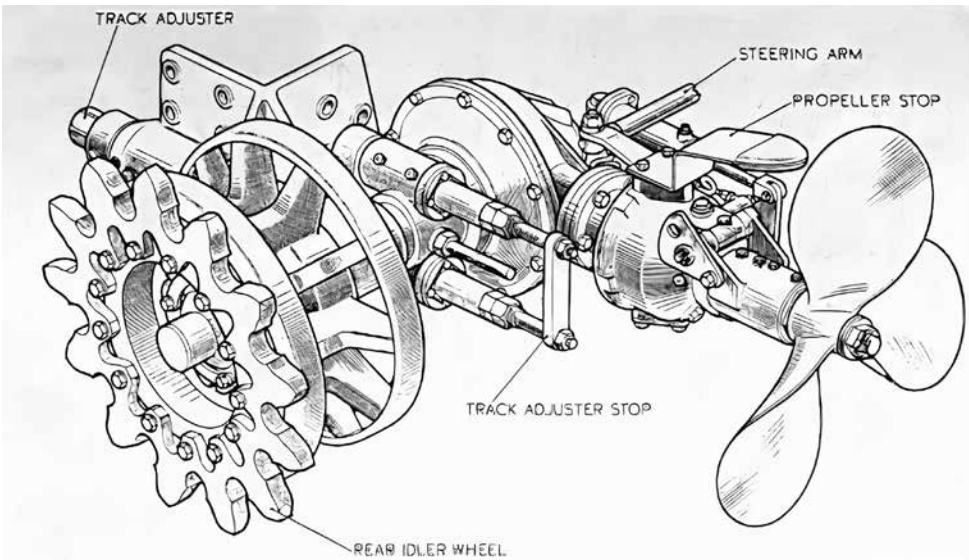

3. kép: A Straussler által létrehozott áttételezés a Sherman hátsó, szabadon futó, láncfeszítő fogaskereke és a hajócsavar között (a szerző gyűjteménye)

A másik, komolyabb gondot a hajócsavar és a harckocsi erőforrásának csatlakoztatása okozta. Ennek oka az volt, hogy a korábban alkalmazott brit harckocsitípusoktól eltérően az amerikai Sherman meghajtott lánckereke, erőátviteli rendszere és sebességváltója a páncélos elejében volt elhelyezve. Így Straussler a hátul lévő hajócsavart nem tudta a korábban alkalmazott módon közvetlenül, egy osztómű segítségével a harckocsi sebességváltójához csatlakoztatni. Erre megoldásképp azzal rukkolt elő, hogy a Shermanre szerelt két hajócsavar külön-külön a tank egy-egy hátsó, szabadon forgó, láncfeszítő kerekéhez kapcsolta egy fogaskerék-áttétel segítségével. A meghajtott lánctalpnak köszönhetően ezek – az egyébként közvetlenül nem meghajtott – kerekek is forogtak, így át tudták adni a motor nyomatékát a hajócsavaroknak is.

A vízben való kormányzást kétféleképpen is meg lehetett oldani. A fékkarok segítségével változtatni lehetett a propellerek forgási sebességét a harckocsi lánctalpainak fékezésével, másrészt a hajócsavarok kis mértékben forgathatók, kormányozhatók is

[4] *Hunnicutt* 1971. 422. o.

voltak. Végeredményben a nehezebb Sherman Duplex Drive vízi kormányozhatósága és végsebessége valamivel jobb is lett a korábbi Valentine DD-éhez képest. Vízi végsebessége a nem túl hidrodinamikus, dobozszerű formája ellenére is megközelítette a 10 km/h-t.[5]

A problémák orvoslása után a Sherman Duplex Drive prototípusa 1943 második felére készült el Straussler műhelyében.[6]

Az M4 Sherman harckocsi személyzete alaphelyzetben 5 főből állt: a toronyban tartózkodott a harckocsi parancsnoka, a lövegirányzó és a töltő, míg a harckocsitestben kapott helyet a vezető és a rádiós-géppuskakezelő segédvezető. Egy átalakított Sherman DD úszása közben azonban csak a vezető tartózkodott a harckocsin belül, majdnem egy méterrel a vízvonal alatt. A többiek a harckocsitest tetején, vagy a torony tetején kialakított konzolon, az úszó páncélos „fedélzetén" ültek vagy álltak.

A vezető járműből történő kilátását a Valentine DD-vel kapcsolatban korábban már említett periszkóp és toldalékának segítségével biztosították, de emellett rászorult a parancsnok iránymutatására is. A vezető (vagy esetenként a segédvezető/rádiós) kezelte a harckocsitestben óhatatlanul előforduló szivárgások, illetve a ponyván átcsapó víz kiemelésére rendszeresített szivattyút, továbbá a ponyvaszerkezetet felemelő és leengedő rendszert is.

A parancsnok a torony tetején kialakított platón állva láthatott ki a ponyva felett. Mindemellett a parancsnok által elérhető távolságban Straussler kialakított egy hatalmas kormányrudat, amely közvetlen összeköttetést biztosított a hidraulikus rendszer segítségével kormányzott hajócsavarokhoz és meghajtáshoz, hogy szükség esetén a parancsnok felülbírálhassa a vezető döntéseit.[7]

Partot éréskor, amikor a ponyvaszerkezet alja is a vízvonal fölé került, a harckocsi vezetője kiengedte a nyomást a ponyvafal gumitömlőiből. A személyzet „fedélzeten" tartózkodó tagjai ezt követően, a tartóváz függőleges, fém merevítőinek kiakasztása után a lehető leggyorsabban elfoglalták a helyüket a küzdőtérben.[8]

A legfőbb problémát a típussal kapcsolatban az okozta, hogy a Valentine DD-k szállítására képes LCT(2)-es[9] és LST(2)-es[10] osztályú partraszálló-hajók rámpái túl rövidek voltak ahhoz, hogy egy Sherman DD-t is indítani lehessen róluk. Az LST(2)-esnél mindemellett a hajó orr-részén a nyílás túl alacsony volt, így a Sherman DD teljesen felemelt ponyvája beakadt volna a rámpa feletti merevítésbe. A részben felemelt ponyvával való indulást a szakértők túl kockázatosnak tartották, ezért – járulékos költséget

[5] *Hunnicutt* 1971. 422–423. o. Vö. *Vanderveen* 1992. 39. o.
[6] *Fletcher* 2006. 16–17. o.
[7] *Hunnicutt* 1971. 423–424. o.
[8] *Kilvert-Jones* 2001. 95. o.
[9] Landing Craft, Tank 2, a szövetségesek 1941 nyarán rendszeresített kisméretű, harckocsiszállító partraszállóhajó -típusa.
[10] Landing Ship, Tank 2, a szövetségesek 1942 tavaszán rendszeresített nagyobb, harckocsiszállító partraszállóhajó-típusa. *Rottman* 2005. 9–18. o.

4. kép: Egy Valentine DD indítása egy LST(2)-es partraszálló hajóról (Bovington). A magasabb Sherman DD már nem fért át a csapóajtón

jelentő és értékes időt felemésztő feladatként – az úszó harckocsikat hosszabb távon szállítani hivatott, módosított partraszálló hajókat kellett tervezni, majd rohamtempóban legyártani, hogy az egyre közelgő invázióban használni lehessen azokat. Mint látni fogjuk, ezt csak részben sikerült megvalósítani.

1943 novemberében a Sherman DD prototípusa sikeresen demonstrálta úszóképességét az angliai Fritton-tavon. Sajnálatos módon azonban az első próbák egyikén ez a példány elsüllyedt, amikor a kezelők figyelmetlensége miatt fennakadt egy, a tavon keresztül kifeszített, hidroplánok leszállásának megakadályozása céljából telepített drótkötélben. A balesetben szerencsére senki sem sérült meg.[11]

Mindenesetre a Sherman DD máskülönben sikeresnek elkönyvelt bemutatóján felbuzdulva a britek hozzá is láttak az általuk használt Sherman III-as[12] és Sherman

[11] *Vanderveen* 1992. 38. o.

[12] Az Egyesült Államok területének védelme érdekében európai országok részére hadi felszerelés átengedését lehetővé tevő, 1941 márciusában életbe lépett Lend-Lease Act („kölcsönbérleti törvény") keretében Nagy-Britanniába érkezett, Amerikában gyártott M4A2 Sherman közepes harckocsi brit elnevezése. Ez a Sherman-altípus a 75 mm-es M3 löveggel volt felfegyverezve, páncélteste hegesztett volt, de a legtöbb, benzinmotorral szerelt Shermannel ellentétben erőforrása egy kétütemű General Motors 6046 típusú dízelmotor volt. *Fletcher* 2014. 30. o.

V-ös[13] harckocsik egy részének átalakításához. Az amerikai hadsereg pedig 350 darab Sherman harckocsi átalakítására jelentett be előzetes igényt a létező legmagasabb prioritással.[14] Ez a harckocsimennyiség – az ekkor született elképzelések szerint – három önálló hadosztály felszerelésére lett volna elegendő a tartalék és kiképző járművekkel együtt.[15]

1944 januárjában a Sherman DD demonstrálhatta képességeit egy, a szövetséges katonai vezetőknek megrendezett bemutatón is. Dwight D. Eisenhower tábornok, a szövetséges erők európai főparancsnoka el volt ragadtatva a megoldástól, és szorgalmazta, hogy a körvonalazódó európai inváziójához a lehető leghamarabb lássák el az amerikai csapatokat is DD tankokkal. A kérést – a korábbi dolgozatomban már említett, többek között a Valentine DD-ken történő kiképzésért is felelős – Percy Hobart vezérőrnagy a brit gyártókapacitások végességére hivatkozva először elutasította. A Sherman DD-kből ugyanis komoly hiány volt a Sherman III alapú DD változat véglegesítésének elhúzódó befejező munkálatai, illetve az időközben felmerült, Nagy-Britanniában gyártandó, Kanadának szánt DD harckocsikra vonatkozó igények kielégítése miatt.[16] Erre megoldásképp pár nappal később a brit és amerikai vezetők megállapodtak a DD rendszer amerikai gyártásáról. Az USA óriási gyártókapacitását jól tükrözi, hogy mindössze hat héttel később, március 10-re megérkezett Liverpoolba az első 100 darab Amerikában gyártott Sherman DD. Ezek jobbára korábban gyártott Sherman I-es[17] és Sherman II-es[18] harckocsik alapján átalakított változatok voltak. A DD felszerelések amerikai gyártását az ohióí Firestone Tire Co. gumigyár, a harckocsik átépítését pedig a Lima Locomotive Works fémmű végezte.[19]

Ezzel egy időben felmerült, hogy a nem sokkal korábban kikísérletezett új, nagyobb tűzerejű, 76 mm-es löveggel szerelt M4A1(76)W Sherman harckocsik[20] is kerüljenek

---

[13] Az amerikai M4A4 Sherman közepes harckocsi brit elnevezése. Szintén a 75 mm-es M3 löveggel volt felfegyverezve, páncélteste hegesztve volt, de erőforrása egy 30 hengeres Chrysler A57 Multibank benzinmotor volt. A gigantikus motor miatt ez az altípus valamivel hosszabb volt a többi Shermanhez képest. Jobbára csak a brit hadsereg alkalmazta ezt a változatot, és az USA viszonylag hamar felhagyott a gyártásával. (*Fletcher* 2014. 30. o.) Érdekesség, hogy a Sherman V (M4A4) nagyobb méretének következtében a hozzá tervezett ponyva is nagyobb felületű volt a többi altípuséhoz képest, tömegük viszont nem különbözött jelentősen. Így a Sherman V alapú Sherman DD harckocsik ún. gátkorona-magassága is megnőtt: a ponyva teteje kb. 30 cm-rel magasabban volt a vízvonaltól. Lásd *Fletcher* 2006. 15. o.

[14] *Zaloga* 2012. 15. o.

[15] *Zaloga* 2005a. 5. o.

[16] *Fletcher* 2006. 17. o.

[17] Az alap M4 Sherman közepes harckocsi brit elnevezése. Fő fegyvere ennek is a 75 mm-es M3 löveg volt, páncélteste hegesztéssel lett összeállítva, de erőforrása egy, a repülőgépiparból kölcsönzött benzinüzemű, léghűtéses Continental R975 csillagmotor volt. *Chamberlain – Ellis* 2001. 130. o.

[18] Az M4A1 Sherman közepes harckocsi brit elnevezése. Az öntési technológiával gyártott harckocsitestet leszámítva szinte teljesen megegyezett az M4 Sherman alapváltozattal. *Chamberlain – Ellis* 2001. 130–131. o.

[19] *Hunnicutt* 1971. 424. o. Vö. *Fletcher* 2006. 19. o.

[20] Az M4A1 Sherman harckocsi egy változata, amelyet a törölt T23-as közepes harckocsi tornyával, 76 mm-es M1 löveggel és a „wet stowage" elnevezésű, biztonságosabb lőszerrekesszel szereltek fel. *Zaloga* 2003. 10. o.

be a DD rendszerre átalakítandó típusok közé. Ezek átalakítását nehezítette, hogy az addig alkalmazott 75 mm-es M3 löveggel ellentétben a 76 mm-es M1 löveg hosszabb csöve túlnyúlt a Sherman harckocsi teknőjén. Azért, hogy a hosszú ágyúcső ne akadályozza a ponyva felemelését, szükség lett volna a tartókeret és a ponyva merevítésének időigényes átszerkesztésére is. Az időszűke, illetve az új típusú Sherman harckocsik ekkor még viszonylag alacsony száma miatt végül maradtak a régebbi, 75 mm-es Sherman-változatok átalakítása mellett.[21]

Nem minden amerikai katonai vezető „rajongott" azonban a DD rendszerű harckocsikért. Több amerikai parancsnok – köztük például az amerikai szárazföldi erők (US Army Ground Forces) parancsnoka, Lesley J. McNair altábornagy[22] – a már kipróbált, az észak-afrikai és olaszországi partraszállások során bizonyított amerikai „Blue Freeze", másnéven Deep Wading Kit gázlóképességet növelő szerkezettel szerelt harckocsik mellett tette le a voksát a „gyengécske" ponyvaszerkezettel ellátott Duplex Drive-okkal szemben.[23] Miután azonban a DD harckocsizó csapatok kiképzése és felszerelése ekkorra már javában zajlott, kompromisszumos megoldásképp az amerikaiak minden, a tervezett nyugat-európai partraszállásban részt vevő harckocsizászlóalja két századnyi DD harckocsit és egy századnyi Deep Wading Kittel szerelt harckocsit kapott.[24] A szövetséges haderőn belül a Brit Nemzetközösség csapatai részére 1944 végéig átalakított 639 darab[25] Sherman DD mellé összesen 199 darab amerikai DD tank átalakítására adtak utasítást.[26]

A Duplex Drive Mark II

A normandiai partraszállást nem sokkal megelőzően Nicholas Straussler már készen volt találmányának javított, megerősített változatával, ami utólag a Duplex Drive Mark II nevet kapta.

A továbbfejlesztett rendszerben a propellereket szervokormánnyal lehetett már irányítani, így javítva a harckocsi vízi kormányozhatóságát. A propeller lapátjainak dőlésszögét is lehetett változtatni.[27] A vászonborítást hátul 30 cm-rel megemelték, hogy vízi menet közben az úgynevezett „követő hullámzás"[28] ne csapjon át a ponyván és

[21] *Zaloga* 2012. 16. o.
[22] *Zaloga* 2005b. 46–48. o.
[23] *Zaloga* 2021. 4–5. o.
[24] *Zaloga* 2005b. 48. o.
[25] *Zaloga* 2012. 17. o.
[26] Uo. 15. o.
[27] Lásd a brit GB 569,867 A számú szabadalmat.
[28] Bizonyos időjárási körülmények között a hullámok a vízben úszó testtel azonos irányban és hasonló sebességgel mozoghatnak, ún. követő hullámzást hozva létre. Ez a jelenség amellett, hogy megnehezíti a kormányzást és magában hordozza a borulás veszélyét, azzal a kockázattal is együtt járhat, hogy a hátulról érkező hullámok átcsapnak a jármű pereme fölött, be a jármű belsejébe, amely ennek következtében el is süllyedhet.

5. kép: Egy Sherman DD harckocsi kiképzés során (IWM, MH 2211)

a víz ne jusson a jármű belsejébe. A vászon függőleges, fém merevítő rúdjait Straussler megerősítette.[29] A zsanérosan rögzített hajócsavar indítás utáni „beakadó" mechanizmusát is módosította, hogy az biztosabban kapcsolódjon az erőátviteli rendszerhez. Továbbá, hogy a vásznat gyorsabban fel lehessen húzni, a függőleges gumitömlőket felfújó korábbi, sűrített levegős palackot nagy teljesítményű légkompresszorra cserélték le. A javasolt módosítások elfogadását követően az újonnan épült DD harckocsikat már ezzel a továbbfejlesztett változattal látták el.[30]

Duplex Drive amerikai módra: a Yagow szerkezet

Az amerikai hadmérnökök ekkoriban számos megoldással kísérleteztek a harckocsik úszóképessé tételére vagy kétéltű típusok létrehozására, azonban ezek bemutatása túlmutat a jelen tanulmány keretein.[31]

Ezek közül az egyetlen, a téma szempontjából említésre méltó kivétel talán a *Yagow Device,* magyarul „Yagow szerkezet". Erre más néven – kombinálva a DD és Yagow elnevezéseket – DY szerkezet néven is hivatkoztak. Ez gyakorlatilag a Straussler-féle vízhatlan ponyvaszerkezet amerikai továbbgondolása volt, amely nevét az egyik

[29] Lásd a brit GB 584,040 A számú szabadalmat és az ezzel megegyező tartalmú amerikai US 2,525,244 A, illetve kanadai CA 452,788 A számú szabadalmakat.
[30] *Fletcher* 2006. 33. o.
[31] Ezzel kapcsolatban bővebben lásd például *Zaloga* 2012. 7–8., 16–46. o.

6. kép: A Yagow szerkezet (NARA)

konstruktőr, egy bizonyos Yagow hadnagy után kapta. Az egyetlen, lényegi különbség Straussler eredeti elképzeléséhez képest az volt, hogy a vízhatlan ponyvát és annak merevítését a Yagow szerkezeten nem sűrített levegővel felfújható gumitömlők emelték a magasba, hanem egy drótköteles, csörlős, mechanikus szerkezet. A ponyva leeresztett helyzetében a függőleges tartóelemeket el lehetett dönteni. Emellett az M4 Sherman közepes harckocsin kipróbált szerkezet tartóelemeinek orr-részét az úszóképesség javítása érdekében csónakformához hasonlóan alakították ki. A vízi meghajtást a prototípuson külön csónakmotorhoz kapcsolt hajócsavarok biztosították.[32]

A Yagow szerkezet prototípusa 1944 januárjában készült el, s a Maryland állambéli Aberdeenben tartott teszteken, úszópróbákon sikeresen át is ment. Ezt egy 100 darabból álló előszéria megrendelésének ígérete követte, de az időközben a hadseregnek bemutatott más, harckocsikat úszóképessé átalakító amerikai találmányok megjelenésével a Yagow szerkezet fejlesztését nem sokkal később felfüggesztették, majd törölték. Az elképzelés nem jutott tovább a prototípus szintjén.[33]

[32] *Zaloga* 2012. 14. o.
[33] Uo. 37. o.

Előkészületek az invázióra

1944 elején megkezdődött a brit, kanadai és amerikai csapatok átképzése a Valentine DD-k-ről a Sherman DD-kre, illetve felkészítésük a közelgő invázióra. Ekkoriban még nem volt véglegesítve, hogy hol és mikor kerüljön majd sor egy ilyen akcióra, de az már biztos volt, hogy a támadás mindenképpen a tengerről indult volna. Viszont a Sherman DD önmagában nem volt alkalmas nyílt tengeri közlekedésre, ezért külön tengeri szállítóeszközre volt szükség ahhoz, hogy a harckocsikat az invázió helyszínének közelébe juttassák.

Erre a feladatra a korábban említett, Sherman DD-k indítására alkalmatlan, elől lenyitható rámpával szerelt, sekély vízben is közlekedni képes partraszálló hajók, a kisebb LCT(2)-es és a nagyobb LST(2)-es továbbfejlesztett változatait tervezték használni. A nagyobb változatból, az LST(3)-asból a szűk határidő miatt végül nem készült időben a Normandiában tervezett invázióhoz szükséges elegendő mennyiség. Így a D-napon a britek és a kanadaiak csak az LCT(2)-eshez képest hosszabb LCT(3)-asokról, az amerikaiak pedig a rövidebb, de szélesebb LCT(5)-ösökről és LCT(6)-osokról indítottak kétéltű Sherman harckocsikat. Bár egy LCT(3)-as elméletben 9 darab Sherman DD szállítására is alkalmas lett volna, a gyakorlatban a gyorsabb indíthatóság és a fedélzeten történő esetleges összeütközés, a ponyva megrongálódásának elkerülése végett a brit–kanadai hajókon csak 5 DD harckocsit szállítottak. A kisebb kapacitású amerikaiakon pedig csak 4 darabot.[34]

7. kép: Egy Sherman DD indítása az LCT 461 jelzésű LCT(3)-ról (IWM, ADM 1036). A képen látható harckocsipéldány már egy ellenállóbb, DD Mk. II ponyvaszerkezetet kapott.

[34] *Fletcher* 2006. 14, 17–20. o. Vö. *Fletcher – Zaloga* 2018. 149–150. o.

A DD harckocsik fejlesztése a katonai rendészet, illetve a titkosszolgálatok felügyelete alatt a lehető legnagyobb titoktartás mellett zajlott. A kezdeti szakaszban, például a Straussler műhelyében végzett kísérleteknél ez a titkolózás még kivitelezhető is volt, azonban ahogy egyre több és több embert vontak be – például a kiképzés során – az előkészületekbe, óhatatlanul megindult a Straussler-féle eszközzel kapcsolatos információk kiszivárgása. Történt ez annak ellenére, hogy a fejlesztésben, kiképzésben részt vevők részére egyértelművé tették, hogy bárminemű, DD harckocsikkal kapcsolatos információ továbbadása hadbírósági eljárást von maga után.[35]

Idővel a DD harckocsik híre eljutott az ellenséghez is. Például egy, a brit hírszerzés által elfogott és megfejtett, titkos német üzenet alapján Erwin Rommel tábornagy 1944 elején arra figyelmeztette az alárendeltségébe tartozó, Normandiát védő csapatokat, hogy a szövetségesek egy olyan úszó harckocsit is használni terveznek egy esetleges támadás során, amelynek teste a víz alatt lesz. Ez a leírás illet a DD rendszerű harckocsikra.[36] Mindazonáltal végül – visszaemlékezések szerint – a figyelmeztetés ellenére is komoly meglepetést okozhatott a partot védő német katonáknak, hogy a partot érést és a ponyva leeresztését követően az addig „ártalmatlannak" tűnő vászoncsónak helyett egy valódi harckocsival találták magukat szemben.[37]

A szövetséges vezetők – a britek legalábbis, az amerikaiak kevésbé – nagy reményeket fűztek a partraszálló DD harckocsikhoz. A partraszállásban részt vevő gyalogságot is buzdította valamennyire az a tudat, hogy olyan, csak nagyvonalakban ismert titkos „szuperfegyverek" is mellettük fognak harcolni, mint az úszó harckocsik.[38]

Azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a harckocsik legénységének is megvolt a maga véleménye Straussler találmányáról. Ezt például olyan gunyoros megfogalmazásokban lehet tetten érni, mint „30 tonna acél egy vászonvödörben"[39] vagy „úszó koporsó", illetve a „DD" rövidítés feloldásaként a „Donald Duck" (Donald kacsa), Walt Disney mesefigurájára utalva. Bevett óvintézkedés volt, hogy úszás közben a harckocsi irányítását végző vezetőn és a parancsnokon kívül a legénység többi tagja általában az úszást lehetővé tevő szerkezetnek dőlve, mintegy élő támasztékként igyekezett megakadályozni a ponyva összecsuklását. Erre természetesen nem volt szükség, a merevítők és tartóelemek megtették ezt helyettük, de ez a pótcselekvés jól mutatja a katonák Straussler találmányába vetett csekély bizalmát.[40] A ponyvaszerkezetet a kezelők maguk közt vicceskedve gyakran csak „bloomers"-nek, magyarul „(bunda)bugyi"-nak, „bugyogó"-nak hívták, mivel a harckocsiteknőn körbefutó „vászonszoknya" emlékeztetett a 19. század közepétől Nyugat-Európában divatos bő, buggyos női alsóneműkre.[41]

[35] *Drez* 1994. 233–234. o.
[36] *Fletcher* 2014. 30. o.
[37] *Eckhertz* 2015. 49–50. o. Vö. *Saunders – Hone* 2021. 51. o.
[38] *Stillwell* 1994. 60. o.
[39] *Zaloga* 2005b. 48. o.
[40] *Zaloga* 2012. 18. o. Vö. *Fletcher* 2014. 31. o.
[41] *Stillwell* 1994. 60. o.

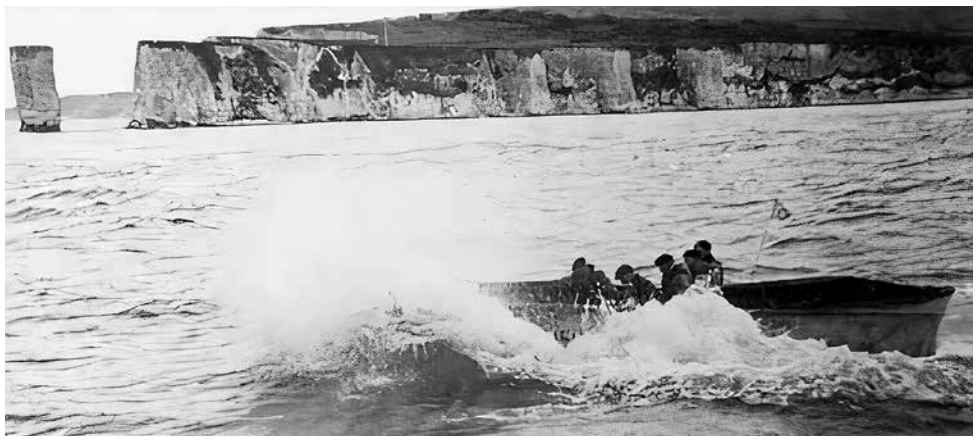

8. kép: Sherman DD tengeri gyakorlatozás közben, Dorset közelében (Bovington)

A szövetségesek végül, 1944 elején a keleten harcoló szovjet csapatokat valamelyest tehermentesítő új, európai hadszínteret megnyitó partraszállás helyszínéül az észak-nyugat franciaországi Normandia partjait választották, időpontját pedig eleinte 1944. május elejében, majd később május 31-ében határozták meg.[42]

Így kevesebb, mint fél év maradt a kellő mennyiségű Sherman DD átalakítására és kezelőszemélyzetük kiképzésére, valamint a szállítóeszközök összegyűjtésére.

1944 májusában elérkezettnek látszott az idő a régóta tervezett invázió megindítására, de a kellő mennyiségű partraszálló hajó hiánya és a kedvezőtlen időjárás miatt többször kellett halasztani a csapatok indítását. Az időjárás kedvezőbbre fordulásával, 1944. június 5-én végre kezdetét vette a történelem eddigi legnagyobb partraszállásának közvetlen előkészítését biztosító Neptun-hadművelet (Operation Neptune).[43] A nap végére több százezer katona és tengerész várta a La Manche csatorna vizein a másnap reggeli apályhoz időzített indulási parancs kiadását, ezzel a Hűbérúr-hadművelet (Operation Overlord) megkezdését.

A Straussler szerkezet vizsgája: a D-nap hajnala, 1944. június 6.

Az úszó harckocsik alkalmazása szempontjából fontos tudni, hogy a partraszállás napjának kitűzött június 6-ára előre jelzett időjárás csak a május végén és június első napjaiban tapasztalható orkán erejű szélhez, több méter magas hullámokhoz és alacsony felhőzethez képest volt kedvezőbb.[44] A „D-nap" (D-Day) hajnalán azonban még így is az átlagosan 5-ös szélerősség (hozzávetőleg 30-40 km/h sebességű konstans

[42] *Kilvert-Jones* 1999. 30–33. o.
[43] *Schofield* 2008. 16–21. o. Vö. *Ford* 2014. 28–34., 51–54. o.
[44] *Schofield* 2008. 51–61. o.

szél) miatt kb. 2-3 méter magas hullámzásra kellett számítania a partra szálló katonáknak. Ez jóval magasabb volt, mint amit a Duplex Drive harckocsik és személyzetük a korábbi próbák és gyakorlatok alapján megtapasztaltak, vagy előzetesen egyáltalán biztonságosnak tartottak volna.

Elméletben ahhoz, hogy egy, a fejlesztések ellenére is igen alacsony hajóoldal-magasságú Sherman DD sikeresen partot érhessen, a szélnek nem lett volna szabad 3-as erősségűnél (hozzávetőleg 10-20 km/h-nál) erősebben fújnia, ami körülbelül fél-egy méteres hullámokat kelt a nyílt tengeren. Mindemellett, a szabályzat szerint a DD páncélost nem volt szabad a parttól 4000 yardnál (2,3 km-nél) messzebbről vízre bocsájtani az LCT partraszálló hajókról. Amennyiben a fenti követelmények nem teljesülnek – a szabályzat szerint – a DD tankokat közvetlenül a parton kellett kirakni a hordozó járműveikről.[45]

Így 1944. június 6-a hajnalán az alegységparancsnokok döntésén múlt, hogy megkockáztatják-e a harckocsik indítását és esetleges elsüllyedését, vagy pedig a hajóról történő közvetlen partraszállást kísérlik meg, amelynél viszont a DD harckocsikat szállító hajókat a part menti tüzérség és a part közelébe telepített tengeri aknák fenyegették. Az inváziót azonban több okból sem lehetett már tovább halogatni, így a csapatok a közel sem ideális körülmények ellenére is útnak indultak.

Az előzetes tervek szerint a normandiai partraszállás során a DD harckocsikat LCT(3)-as, LCT(5)-ös és LCT(6)-os típusú partraszálló hajókról indították volna valamivel hajnali 5:55, a napfelkelte időpontja előtt. Hozzávetőleg egy-másfél órás úszás után, az adott partszakaszon a gyalogság támadása kezdeti időpontjaként meghatározott „H-óra" (H-Hour) előtt körülbelül 5-10 perccel[46] kellett, hogy partot érjenek, elsőként véve fel a harcot a partszakaszt védő, zömmel német csapatokkal.[47]

A DD harckocsik parancsnokai azt az utasítást kapták, hogy talajfogást követően csak annyira merészkedjenek ki a vízből Shermanjeikkel, hogy csak a tornyuk látszódjon ki. Egyrészt így kisebb célpontot nyújt a páncélos, másrészt a harckocsi teknője valamennyivel jobban védve lett volna az ellenséges páncéltörő lövedékektől. Ennek megfelelően alakították ki a ponyva tartóelemeit is úgy, hogy adott esetben az elülső merevítőket össze lehessen csukni, miközben a hátsók felemelt pozícióban maradnak. Így a löveg elől a tüzelést akadályozó fal eltűnik, míg a páncélos hátulról továbbra is védett a hullámzástól.[48]

Az elsőként partot érő DD harckocsik előrenyomulását akadályozták a partot védő német aknamezők, amelyeken az átkelés megkezdése az aknamentesítő harckocsik érkezéséig tilos volt.[49] A gyakorlatban később nem egy DD harckocsi parancsnoka

[45] *Zaloga* 2012. 18. o. Vö. *Sharp* 2014. 40–43. o.
[46] *Ladd* 1976. 13. o.
[47] *Anderson* 2010. 34–35. o. Vö. *Zaloga* 2012. 21. o.
[48] *Vanderveen* 1992. 39. o.
[49] *Kilvert-Jones* 2001. 96. o.

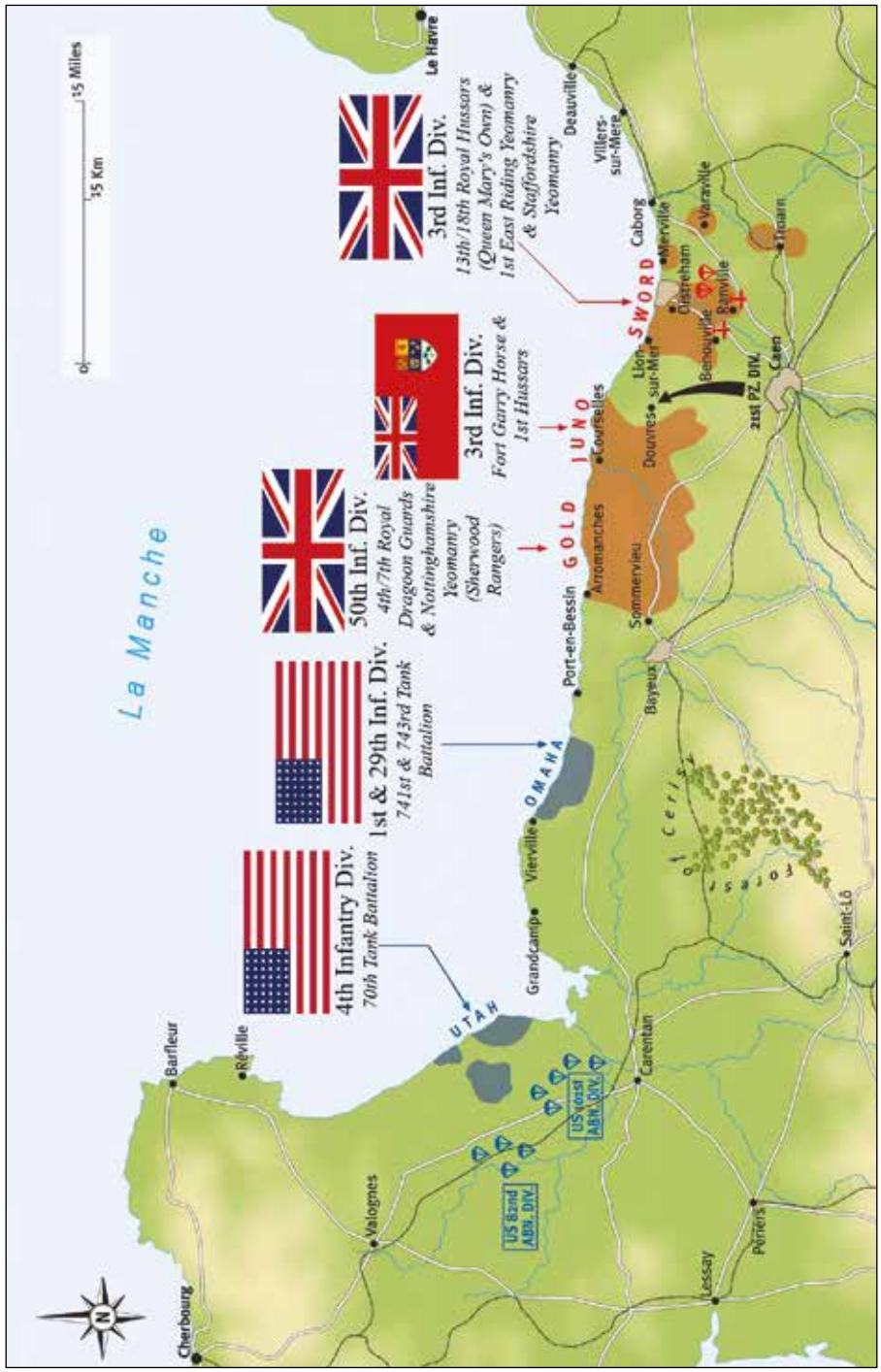

*1. térkép: A normandiai partraszállás partszakaszai, a résztvevő DD harckocsizó-egységek és a D-nap végére visszafoglalt területek**

* A szerző által szerkesztett térképhez használt eredeti kép forrása: https://www.military-history.org/feature/d-day-plan-of-operations-on-6-june-1944.htm (A letöltés időpontja: 2022. február 21.)

figyelmen kívül hagyta a biztonságosabb előrehaladás érdekében kiadott utasítást, és partot érést követően azonnal – mélyen benyomulva az ellenséges vonalak mögé – harcba bocsátokozott a védőkkel.[50]

A normandiai partraszállás során az öt nagyobb kijelölt partszakaszon – az amerikai hadsereg részére kijelölt Utah és Omaha, a brit Gold és Sword, illetve a kanadai Juno partszakaszokon – szétosztva a tíz amerikai, brit és kanadai páncéloszászlóalj vagy -ezred között – összesen 290 darab Sherman DD került bevetésre.[51]

A partraszállás első hullámaiban az amerikai partszakaszokon a Duplex Drive harckocsik mellett bevetésre kerültek a partraszálló hajókról a tengerparttól pár méterre, sekély vízbe indított, megnövelt gázlóképességű Deep Wading Kittel szerelt, illetve a közvetlenül a partra letett dózeres amerikai harckocsik is. A brit és kanadai partszakaszokon a DD harckocsikat nem sokkal később követték a „Hobart viccesek", a brit 79. páncéloshadosztály aknamentesítő, lángszórós vagy műszaki csapatoknak szánt akadályromboló harckocsijai.

A Sherman DD harckocsik normandiai bevetésének tapasztalatai

A csapatok tényleges indítása után azonban közel sem minden alakult az előre eltervezettek szerint. A brit Sword partszakasznál az LCT partraszálló hajók hozzávetőleg 5000 yard (kb. 4,6 km) távolságról tették vízre Duplex Drive harckocsijaikat.[52] Az indítás során azonban az egyik LCT fedélzetén az első indítani szánt Sherman DD vezetője hibázott, a rámpához manőverezés során kiszakította a harckocsi ponyváját. Mivel a mögötte sorakozó többi Sherman DD nem tudott az útban lévő, sérült harcesköz miatt indulni, a harckocsi vízbe dobása helyett ez a partraszálló hajó közvetlenül a partra tette le rakományát. Egy másik LCT-nek a fedélzeten szállított utolsó, ötödik Sherman DD indítása előtt az erős hullámzásban leszakadt a rámpája, ami így kénytelen volt a harckocsival a fedélzetén hazaindulni. A hadművelet kaotikusságát pedig jól tükrözi az, hogy egy elindított Sherman DD-t véletlenül úszás közben „legázolt" egy partraszálló hajó, ami a ponyvaszerkezet összecsuklását és a harckocsi elsüllyedését okozta. A balesetet a DD személyzetének egyetlen tagja élte csak túl.[53]

Ezeket az eseteket leszámítva a Sword partszakaszokon a többi Sherman DD tengeri indítás után úszva ért partot, és felvette a küzdelmet a német csapatokkal. Az itt bevetett 40 darab DD harckocsiból 33 a hídfőkből történő kitörés során is aktívan kivette a részét a harcokból.[54]

---

50 *Zaloga* 2005b. 48–50. o.
51 *Zaloga* 2012. 17. o.
52 *Kilvert-Jones* 2001. 93. o.
53 *Fletcher* 2006. 20–22. o.
54 *Buckley* 2004. 13., 18. o.

9. kép: Brit katonák szállnak partra a Sword partszakaszon. A fövenyen már Sherman Duplex Drive harckocsik várják őket (IWM, B 5103)

A Juno partszakaszon a kedvezőtlen időjárás miatt a kanadai csapatok a rendelkezésükre álló 38 Sherman DD harckocsiból csak 15 darabot indítottak a tengerről, a többit közvetlenül a parton tették ki.[55] A haditerv változása így itt azt eredményezte, hogy a DD harckocsik késve, a gyalogsággal egy időben vagy kicsivel azt követve értek csak partot.[56] A parttól 1500–2500 yardra[57] (kb. 1,4–2,3 km-re) tengerre szállt DD harckocsikból csak 7 jutott el a partig. A többi a hullámzásnak vagy az ellenséges tűznek vált áldozatává.[58] A partot védő beton géppuskafészkekkel kialakult állóharc miatt ezen a partszakaszon az érkező dagály hamarosan a legtöbb DD harckocsit megtöltötte tengervízzel.[59]

Az amerikai Utah szektornál a reggeli 6:30-as partot éréshez képest a 32 darab DD harckocsi[60] 15 perc késéssel indult a vezérhajó elsüllyedése miatt.[61] Ezen a partszakaszon nem sokkal később 4 DD még az indításuk előtt megsemmisült, amikor az azokat szállító LCT tengeri aknára futott és elsüllyedt.[62] A robbanás 20 emberéletet követelt.[63] A parttól körülbelül 1000 yardra (kb. 914 m-re) vízre tett 28 darab Sherman DD-ből 27 ért partot, ahol előrenyomulásuk nem ütközött különösen nagy nehézségekbe. A partraszállást „megkönnyíteni" hivatott füstfüggöny okozta kavarodás miatt a gyalogság első hulláma a harckocsiktól hozzávetőleg 2000 yard (kb. 1,8 km) távolságra

55 *Fletcher* 2006. 23. o.
56 *Ford* 2002. 5–61. o.
57 *Saunders* 2004. 74–76. o.
58 *Fletcher – Zaloga* 2018. 154. o.
59 *Ford* 2002. 62. o.
60 *Shilleto* 2001. 54. o.
61 *Fletcher – Zaloga* 2018. 153. o.
62 *Zaloga* 2012. 25–26. o. Vö. *Shilleto* 2001. 106. o.
63 *Trigg* 2019. 74. o.

10. kép: Egy német páncéltörő ágyú által kilőtt, majd az előrenyomuló amerikai katonák által félretolt Sherman DD az Utah partszakasz egyik kijáratánál (MHI)

ért partot nem sokkal később, de ők is csak viszonylag gyengébb ellenállásba ütköztek a part közelében.[64]

A brit Gold partszakasz menti vizeken a mostohább időjárás és magasabb hullámok miatt a zászlóaljak parancsnokai végül úgy döntöttek, hogy a tervezett 3000 yard (kb. 2,7 km)[65] helyett közelebbről, a parttól mindössze 700 yardnyi (kb. 646 m) távolságra indítják a DD harckocsikat. Ez jelentős késéssel járt, ami miatt a 38 darab[66] DD kicsivel a gyalogság és a brit 79. páncéloshadosztály „vicceseinek", egyéb speciális harckocsijainak partot érését követően kapcsolódtak csak be az ütközetbe. A magas hullámoknak és az ellenség 8,8 cm-es tankelhárító lövegeiből leadott, célzott tűznek még így is 8 parthoz közeledő DD harckocsi esett áldozatul.[67]

A legnagyobb veszteségeket több okból is az amerikai Omaha partszakaszhoz rendelt Sherman DD-k szenvedték el. Egyrészt komoly nehezítő tényező volt, hogy az itt jellemző földrajzi körülmények miatt a DD-knek aznap egyébként is túl magas hullámok ezen a partszakaszon meredekebbek voltak és gyorsabban követték egy-

[64] *Fletcher – Zaloga* 2018. 153–154. o.
[65] *Saunders* 2002. 58. o. Vö. *Ford* 2002. 33. o.
[66] *Ford – Zaloga* 2009. 290. o.
[67] *Fletcher* 2006. 23. o. Vö. *Ford* 2002. 41. o.

mást a többi szektorban tapasztalhatóhoz képest.[68] Másrészt az amerikai 741. harckocsizó zászlóalj (741st Tank Battalion) parancsnokainak utólag hibásnak bizonyuló döntései alapján a parttól túl messze – hozzávetőleg 6000 yardnyira (kb. 5,6 km-re) – tették vízre a harckocsikat. Ezen körülmények együttes hatása számos DD harckocsikezelő életét követelte, de ennél is nagyobb volt a veszteség a páncélosok támogatására váró gyalogság soraiban. A 741. harckocsizó zászlóalj 32 darab Sherman DD-jéből 29 darabot tett tengerre, amelyekből útközben rövid időn belül 27 elsüllyedt[69] a 6 láb (kb. 1,8 m) magas hullámzásban.[70] Csak 2 ért sikeresen partot, amelyből az egyik hamarosan találatot kapott, és harcképtelenné vált. A maradék 3 darabot a partraszálló hajók egyike közvetlenül tette partra az LCT rámpájának meghibásodása miatt. Ezek közül 2 kisvártatva szintén a német tankelhárító ágyúk áldozata lett.[71]

A 741. zászlóalj harckocsizói életüket kockáztatva, a harckocsik elsüllyedése közben sikeresen tájékoztatták a később érkezőket a kialakuló katasztrófáról. Így a partszakaszhoz rendelt másik amerikai egység, az 743. harckocsizó zászlóalj (743rd Tank Battalion) meg sem kísérelte 32 darab DD harckocsijának tengeri indítását, s azokat „szárazon", az LCT-ről közvetlenül a partra tették le.[72]

11. kép: Egy Gold partszakaszon elakadt Sherman DD (Bovington). A parton az ellenséges tűz és az aknák mellett a puha iszap és a marasztaló sár is „szedett áldozatokat".

[68] *Fletcher – Zaloga* 2018. 154. o.
[69] *Hunnicutt* 1971. 424. o.
[70] *Fletcher* 2014. 31. o.
[71] *Kilvert-Jones* 1999. 80–81. o.
[72] *Kilvert-Jones* 1999. 110–112. o. Vö. *Fletcher – Zaloga* 2018. 154. o.

12. kép: Egy Duplex Drive úszó és két Deep Wading Kittel szerelt mélygázló Sherman harckocsi az Omaha partszakaszon (NARA)

Az Omahánál elsüllyedt Sherman DD-k kezelőit jórészt sikerült a tengerből kimenteni, de öten hullámsírba vesztek.[73]

Sok hadtörténész vallja azt a nézetet, hogy többek között – például az alacsony felhőzet, az elégtelen tüzérségi támogatás, a partot ért egyéb harcjárművek elégtelen mennyisége, illetve a kedvezőtlen terepviszonyok, vagyis az Omaha szektoraira jellemző meredek partszakasz mellett – a partot ért harckocsik alacsony száma is közrejátszott abban, hogy az Omaha partszakaszért folytatott küzdelem lett a normandiai partraszállás legvéresebb ütközete. Ezen a helyen – a kedvezőtlen körülmények együttes hatására – a gyalogság egy egész napnyi küzdelem után is mindössze néhány száz métert tudott előrenyomulni június 6-án éjszakáig.

Ezzel szemben például a Sword partszakaszon a kedvezőbb feltételek, illetve a nehézfegyverek, harckocsik kellő számú jelenlétének következtében már néhány órával a hadművelet kezdete után, reggel 9:30-ra hozzávetőleg 1,5 mérföld (valamivel kevesebb mint 2,5 km) mélyen benyomultak a szövetséges csapatok az ellenség területére.[74]

Egyes vélemények szerint az Omaha szektoraiban zajló ütközetet az amerikaiak gyakorlatilag elvesztették, és csak a többi partszakaszon elért sikeres áttörés mentette meg őket a teljes vereségtől.[75] Mindazonáltal a sok változó miatt a szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy befolyásolta volna-e egyáltalán az Omaha partszakaszon történteket, ha az amerikai hadsereg esetleg több úszó harckocsit tud ott partra tenni.[76]

---

[73] *Harrison* 1993. 309–315. o.
[74] *Belchem* 1981. 108. o.
[75] Lásd például *Lewis* 2001. 9–33. o. Vö. *Hart* 2004.
[76] *Zaloga* 2012. 28. o.

Nehézségek és veszteségek

Az Egyesült Államok DD-s harckocsizó-egységei 38%-os veszteséget szenvedtek június 6-án, míg a brit és kanadai csapatok 31%-osat. A fenti adatokat tovább árnyalhatja, hogy az amerikai veszteségek leginkább egy alakulatra, a már említett 741. harckocsizó zászlóaljra korlátozódtak, amely a nap végére szinte teljesen megsemmisült.[77]

Mérleget vonva megállapítható, hogy a D-napon bevetett 290 darab Sherman DD-ből – bár sokszor jelentősnek számító késéssel – 120 indult végül a terveknek megfelelően a tengeren úszva. Ezek közül – nagyobb részt a rossz időjárás, kisebb részt ellenséges tűz következtében – 42 süllyedt el a partot érést megelőzően, 1 pedig a gondatlanságból bekövetkezett baleset miatt került a tenger fenekére. A harckocsik többsége – 170 darab – vagy olyan sekély vízből indult, ahol bár a felemelt ponyvára szükség volt, de a harckocsi lánctalpai megkapaszkodhattak a tenger aljában, vagy „szárazon" értek partot, vagyis a partraszálló hajók rámpáiról közvetlenül a homokos-kavicsos fövenyre tették le azokat.

A partot érést követően a Sherman DD-k a ponyva leengedése után 75 mm-es ágyúikkal és koaxiális (a lövegekkel párhuzamosított) torony-géppuskájukkal felvették a harcot a német védelemmel. A partot azonban több Sherman DD később nem tudta elhagyni, mivel a 30 tonnás harckocsik a hullámok és az érkező dagály miatt egyszerűen belesüppedtek a francia tengerpart puha, homokos-kavicsos fövenyébe,

13. kép: Sherman DD-k támogatják a brit gyalogság előrenyomulását Ouisterham település közelében, néhány órával a Sword partszakaszon történt partraszállás után (IWM, MH 2012)

[77] *Zaloga* 2012. 27–28. o.

és megfeneklettek. Ezeket a Shermaneket addig használták a harcok kezdeti szakaszában, amíg az érkező dagály teljesen el nem öntötte a járműveket. A dagály elvonultával a műszaki csapatok igyekeztek ismét működőképessé tenni a harckocsikat.

A megmaradt, harcképes Sherman DD-k később hagyományos harckocsikként folytatták a harcot a normandiai hídfőkből történő kitörés során.

A Franciaország visszafoglalásáért vívott harcok szünetében számos Sherman DD legénysége egyszerűen levágta páncélosáról a vízhatlan vásznat és eltávolította annak vázát. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy akadályozták a harckocsitestben elhelyezett géppuska használatát, másrészt tartottak attól, hogy az éghető anyagból készült

14. kép: Sherman DD harckocsik a franciaországi harcok szünetében. Jól látszik, hogy csak a ponyvaszerkezet gumitömlői, vagy csak annak tartóváza maradt meg, miután a kezelők eltávolították az addigra általuk feleslegesnek ítélt kiegészítőket (Bovington).

15. kép: Az Utah partszakasz közelében egy kiegészítőitől megszabadított Sherman DD amerikai gyalogosokat „fuvaroz", miközben német hadifoglyok mellett hajt el (NARA)

vászon esetleg a német lángszórók tüzétől lángra kaphat, veszélyeztetve a páncélos épségét.[78] Az egyéb kiegészítőket – a hajócsavarokat, merevítőket stb. – is amint lehetett, leszerelték a páncélosokról. A ponyvaszerkezet lágyacél „talpazatát", a harckocsira szerelt keretet azonban általában megtartották, ugyanis az kiváló rögzítési pontnak bizonyult plusz felszerelések és az ellátmány tárolásához.[79]

Szemben a háború utáni regények, filmek és számítógépes játékok által táplált, közhiedelemben elterjedt mítosszal, miszerint alig vettek részt harckocsik a normandiai partraszállásban, a szövetséges haderő a támadás első lépcsőjét követő újabb hullámokban összesen 1500, különböző típusú harckocsit tett partra a hadművelet első napján.[80] A felvonultatott szövetséges páncélosok háromnegyede – a Sherman Duplex Drive-ok mellett az amerikai rendszerű, Deep Wading Kittel szerelt mélygázló, illetve dózeres Sherman harckocsikat is ideértve – így vagy úgy, de kivette a részét az előrenyomulásból.

A Duplex Drive harckocsik bevetései a D-nap után

Mivel a normandiai partraszállás után az ott bevetett Sherman DD-k hagyományos harckocsiként folytatták tevékenységüket a hadjáratban, azok további sorsa a magyar származású Nicholas Straussler által tervezett eszközök szempontjából nem releváns. Mindazonáltal a szakirodalomban itt-ott előforduló téves közléssel és a közhiedelemmel ellentétben a Duplex Drive harckocsik nem egyedül a D-napon voltak éles bevetésen.

Az amerikaiak, akik igazából csak azért támogatták a Straussler-féle eszköz használatát az invázió során, mert nemigen tudtak jobb megoldást időben felmutatni, az Omaha partszakaszon tapasztaltak tükrében Normandiát követően tartózkodtak az eszköz széleskörű alkalmazásától.[81] Épp ezért a távol-keleti hadszíntéren, ahol a Japánnal folytatott háborúban számos partraszállási hadműveletet hajtottak végre, nem vetettek be DD harckocsikat. Ezen a hadszíntéren az USA hadserege végeredményben csak hazai fejlesztésű, speciális partraszálló harcjárműveket, illetve olyan, az Egyesült Államokban kifejlesztett és legyártott, úszást biztosító kiegészítő eszközöket vetett be, amelyek már nem Straussler ötletén alapultak.

A Sherman DD harckocsik következő alkalmazására 1944. augusztus 15-én, a Dragonyos-hadművelet (Operation Dragoon) keretében, a dél-franciaországi partraszállás során került sor. A hadműveletben összesen 36 darab brit Sherman DD vett részt, melyek közül 20 indult rendeltetésszerűen a tengerről, 16 pedig az azokat szállító LCT-k fedélzetéről „szárazon" ért partot. Itt az összes bevetett úszóképes páncélos épségben

[78] *Fletcher* 2014. 32. o.
[79] *Fletcher* 2006. 24. o.
[80] *Kilvert-Jones* 1999. 9. o.
[81] Uo. 33. o.

partot ért.[82] Ennek a totális sikernek a normandiainál jóval kedvezőbb időjárás és a gyengébb német ellenállás volt az oka.[83]

Straussler későbbi visszaemlékezésével[84] ellentétben ugyanakkor a DD harckocsikat a belgiumi Antwerpen 1944. szeptemberi visszafoglalása során nem vetették be.

1944. október 26-án került sor a történelem leghosszabb, DD harckocsik által végrehajtott vízi hadműveletére, amikor 18 darab Sherman DD 11 km-t úszva kísérelt meg átkelni a belgiumi Schelde folyó torkolatán, hogy azután Hollandiában érjenek partot. Bár a DD harckocsik sikeresen megtették ezt a jelentős távolságot, az útjuk „ragacsos" véget ért. Partot éréskor ugyanis egész egyszerűen beragadtak a part menti sárba és iszapba. 14 páncélos mozgásképtelenné vált, és csak 4 tudta folytatni az előrenyomulást. A beragadt Sherman DD-ket csak három nappal később sikerült kiszabadítani.[85]

Ekkor, tehát 1944 őszén történt, hogy az európai hadszíntér szövetséges parancsnoksága intézkedett a normandiai partraszállás óta szétszóródott, de még működőképes DD harckocsik összegyűjtésére, hogy a közelgő egyik legnagyobb földrajzi akadály leküzdésénél, a Ruhr és a Rajna folyókon történő átkelésekben használják majd azokat.[86]

Összesen 115 Sherman DD volt ekkor még papíron úszóképes állapotban,[87] de végül jóval kevesebbet sikerült alkalmazni. Erre egyrészt az a magyarázat, hogy a harcmezőkön a csapatok rendre eltávolították DD harckocsijaikról az úszáshoz szükséges kiegészítőket. Másrészt pedig a korabeli technológiával készült tömítések, gumialkatrészek és ragasztók általában egy alkalmazást követően elfáradtak, és csak kivételes esetben tették lehetővé a többszöri használatot. Ráadásul a járművek több hónapig voltak kitéve az időjárás viszontagságainak, ezek között az UV sugárzásnak, amitől a tömítő anyagok berepedeztek vagy elgyengültek. Így 1944 októberére-novemberére a korábban bevetett Sherman DD-k már csak egy komoly felülvizsgálatot és újbóli felkészítést követően lettek volna ismét úszóképesek.[88] Mindenesetre 1944 őszétől Angliában, illetve a felszabadított francia, belga, holland területeken új csapatokat képeztek ki a DD-k használatára.[89]

1944 novemberében megkísérelték bevetni a Sherman DD-ket a hollandiai Mark-csatornán történő átkeléskor is, de ennek végrehajtására a harckocsik a csatorna meredek fala miatt végül nem voltak képesek.[90]

---

82 *Zaloga* 2009. 42–43. o.
83 *Zaloga* 1994. 22. Vö. *Fletcher* 2006. 35–36. o. és *Zaloga* 2012. 28–29. o.
84 *Gallai* 1947. 2. o.
85 *Fletcher* 2006. 36–37. o.
86 *Zaloga* 2005b. 66. o.
87 Uo. 67. o.
88 *Fletcher* 2006. 36. o.
89 Uo. 36–37. o.
90 Uo. 37. o.

16. kép: Sherman DD harckocsik kelnek át a Rajnán (IWM, BU 2172)

A szövetséges csapatok a Rajnán 1945. március 23–24-én a Fosztogatás-hadművelet (Operation Plunder) keretében keltek át, melyben egy brit[91] és három amerikai egység vett részt DD harckocsikkal. A megterhelő odavezető menet miatt végül csak 18 darab amerikai Sherman DD volt úszóképes állapotban a harcok kezdetekor.[92] Ezek közül március 23-án hajnalban Oppenheimtől nem messze 8 harckocsi szállt vízre, amelyek közül 1 példány ellenséges tűz áldozatává vált. A maradék 10 Sherman DD uszályokon kelt át a folyón. Ezek és az amerikai LVT úszóképes harcjárművek végül jelentős segítséget nyújtottak a folyó keleti parti hídfőit elfoglaló szövetséges gyalogságnak.[93]

A brit Sherman DD harckocsikat legközelebb egy hónappal később – 1945. április 24-én – az olaszországi hadműveletekben, a Pó folyónál vetették be. Néhány nappal később, április 28-án ugyanezek a Duplex Drive rendszerrel ellátott harckocsik az olasz Adige folyón is átkeltek. Ugyanitt került sor az eddig csak kiképzési feladatokra alkalmazott Valentine DD-k egyetlen éles bevetésére is, amikor is ellenséges tűz közepette üzemanyagot szállítottak át a folyón a frontvonalban harcoló Shermaneknek. Nem sokkal később a Sherman DD-k részt vettek Velence elfoglalásában is, azonban ehhez már az úszást segítő eszközeikre nem volt szükségük.[94]

1945. április 29-én, a németországi Elba folyón történő átkelés volt utolsó alkalom, amikor a második világháborúban bevetették az úszóképes Sherman DD harckocsikat is.[95]

[91] *Fletcher – Zaloga* 2018. 160. o.
[92] *Zaloga* 2005a. 5. o.
[93] Uo. 37–38. o. Vö. *Zaloga* 2005b. 46–47., 67. o., ill. *Ford* 2007. 77. o.
[94] *Fletcher* 2006. 38. o.
[95] *Hunnicutt* 1971. 425. o.

Az előzetes tervekkel ellentétben a DD harckocsikat az Amsterdam visszafoglalására 1945. május 5-én indított hadműveletekben már nem alkalmazták.[96]

Európán kívül 1944 júliusában, Indiában elkezdték átképezni az addig Burmában (a mai Mianmarban) harcoló brit/indiai 25. dragonyos (25th Dragoons) harckocsiezred katonáit Duplex Drive harckocsik használatára. A terv az volt, hogy a DD-ket majd a Maláj-félsziget visszafoglalása, illetve később a Japán-szigetek tervezett elfoglalása során vetik be. A hadi helyzet változása miatt az ezredet 1945 áprilisában visszarendelték Burmába, ahol hagyományos harckocsikkal vették fel a harcot a japán csapatokkal. A Japán-szigetek inváziójára Hirosima és Nagaszaki atombombával történt elpusztítása és a japán fegyverletételt követően nem volt szükség, így végül egyetlen DD harckocsit sem vetettek be a távol-keleti hadszíntéren.

A Távol-Keletre szállított DD harckocsikat a britek 1947–1948 során átadták a függetlenségét elnyerő Indiának.[97] Egy példány még manapság is látható az indiai Ahmednagar Cavalry Tank Museumban.[98]

A második világháború utolsó hónapjaiban felmerült, hogy az összes eddig megépült DD harckocsit alakítsák át DD Mk. II-essé, de a terv az európai háború 1945. májusi végével lekerült a napirendről.[99]

Következtetések a Straussler szerkezet és a Duplex Drive rendszer harci alkalmazásával kapcsolatban

Komoly árnyékot vetnek Nicholas Straussler találmányára az Omahán elszenvedett amerikai veszteségek. A DD harckocsik szereplését a „Véres Omaha”[100] partszakasz tapasztalatai alapján az USA hadseregének szakértői egész egyszerűen totális kudarcnak ítélték meg – néhány racionálisabb, de szintén kritikus hangvételű véleménytől eltekintve.[101]

A hadtörténészek a korszakban illetve később született – olykor némi amerikai nemzeti büszkeséggel átitatott – értékeléseiből kiemelhető megállapítás, hogy a normandiai partraszállás során a brit eredetű Duplex Drive harckocsikhoz képest szinte az összes amerikai Deep Wading Kittel szerelt mélygázló harckocsi sikeresen partot ért.[102] Ennek feltételezhető okaira – az Omaha partszakasznál a DD harckocsik indításakor meghozott hibás döntésekre, emberi mulasztásokra, az időjárási viszonyok szempontjából biztonságosabb partraszállási technikára, a bevetett alacsonyabb mennyiségű „mintaanyagra”, a partraszállás során történt időzítésbeli különbségekre stb. – ezek

[96] *Fletcher – Zaloga* 2018. 161. o.
[97] *Fletcher* 2006. 39. o.
[98] *Fletcher – Zaloga* 2018. 162. o.
[99] *Fletcher* 2006. 33. o. Vö. *Fletcher* 1993. 57. o.
[100] *Kilvert-Jones* 1999. 10. o.
[101] *Zaloga* 2005b. 48–50. o.
[102] *Zaloga* 2005a. 5. o.

17. kép: Egy német tüzérségi lövedék robbanása által középen kettétört, süllyedő amerikai LCT(A) partraszálló hajó az Omaha partszakasznál. Egyetlen szerencsétlen találat ez esetben egyszerre három mélygázló Sherman harckocsi elvesztését jelentette (NARA).

az elemzések általában már nem térnek ki. A két rendszer közötti alapvető különbségek ugyanakkor problémássá teszik azok ilyen leegyszerűsítő összehasonlítását.

A háborút követően nagy visszhangot kaptak emellett az Omaha partszakaszon bevetett gyalogos katonák visszaemlékezései is,[103] illetve az ezeken is alapuló, a heroikus, drámai küzdelmet méltató művészeti alkotások, regények, mozifilmek, illetve később videójátékok is. Véleményem szerint ezek tovább erősítették a DD harckocsikkal kapcsolatos általános negatív képet, mert úgy utaltak a szerkezetre, mint amely „cserbenhagyta" az Omaha partszakaszért küzdő gyalogosokat. Ez az egy partszakasz olyan mértékben felülreprezentált mind az amerikai levéltári forrásokban (s ezáltal az angolszász hadtörténeti művekben), mind a kollektív emlékezetben, ami miatt a laikus olvasó/néző hajlamos lehet megfeledkezni arról, hogy nem csak ezért az egy partszakaszért és nem csak az amerikai katonák vívtak ekkor harcot.

A DD harckocsik többi partszakaszon nyújtott teljesítményét is figyelembe véve azonban jóval árnyaltabb kép bontakozik ki, mint amit az amerikai haderő szakértői megfogalmaztak ezzel a harceszközzel kapcsolatban. Az amerikai állásponttal merőben szembemegy például a brit katonai szakértők véleménye. A világháború után a Duplex Drive harckocsik létrehozásáért brit kitüntetésre és pénzjutalomra való felterjesztés mellé Nicholas Straussler több magas rangú brit katonai vezető véleményét, méltatását is kérte, amelyre a válaszok napjainkig fennmaradtak. Ezek alapján a brit

[103] *Stillwell* 1994. 68–71. o.

tisztek egyetértettek abban, hogy a Normandia partjain folytatott küzdelem nagyságrendekkel több anyagi és emberáldozatot követelt volna a brit szektorokban a DD harckocsik nélkül. Mindazonáltal többen a normandiai partraszállást egy kivételes, egyszeri alkalomnak minősítették, és a DD harckocsik alkalmazását a háborús erőfeszítés szempontjából a D-napot követően már nem tartották kifejezetten hasznosnak.[104]

Összegzésképp megállapíthatjuk, hogy a vízhatlan ponyva és a hozzá kapcsolódó Straussler szerkezet, illetve a Duplex Drive kettős-meghajtási rendszer kombinációjával kialakított DD harckocsi közel sem volt tökéletes megoldás a páncélosok vízről a szárazföldre juttatásához. Viszont – sok más, ugyanerre a problémára megoldást kereső kísérleti szerkezettel ellentétben – működött, és a brit–amerikai erőfeszítéseknek hála, a kellő időben és a kellő mennyiségben a Normandiában partra szálló csapatok rendelkezésére állt.

Straussler DD rendszere más, ekkoriban kifejlesztett, még akár az úszást hatékonyabban lehetővé tévő megoldásokkal szemben kellőképp kompakt, gyorsan és olcsón előállítható, egyszerűen üzembe helyezhető és a létező logisztikai hálóba könnyen adaptálható volt ahhoz, hogy a szűk határidőn belül és a már meglévő felszerelésekkel kompatibilisen lehessen rendszerbe állítani.

Tény, hogy a Duplex Drive harckocsik időjárási elemekkel szembeni ellenállósága hagyott kívánnivalót maga után, elvégre csak pár milliméter vastag gumírozott vászon, légnyomás és némi acélmerevítés állt ellen a tenger hullámainak, akadályozta meg ezzel a soktonnás harckocsik elsüllyedését. Műszaki korlátaival a katonai döntéshozók is tisztában voltak, mivel azt a gyakorlatban is kipróbálták. Már a kísérletek és próbák kezdeteitől fogva minden, teszteken alapuló jelentés leszögezte, hogy a DD harckocsik bevetése tengeren erős hullámzásnál baleset- és életveszélyes a kezelőkre nézve. Még később, a kiképzés során is vesztek oda emberéletek ennek következtében.

Épp ezért a DD rendszerrel szerelt harckocsikat a tervező elsősorban folyókon való átkelés során javasolta használni, ugyanakkor nyugodt időjárás esetén a tengerről történő partraszállásra is alkalmasnak tartotta. A tervezettel szembeni eredeti elvárások között nem szerepelt, hogy a Straussler szerkezet olyan mostoha időjárási körülményekkel is megbirkózzon, mint amilyenekkel a normandiai partraszállás során szembesültek a csapatok. A találmány korlátait tudomásul véve a megfogalmazott doktrína is előírta, hogy kedvezőtlen körülmények között, ha lehet, ne alkalmazzák, hanem más – egyébként hasonlóan kockázatos – megoldást, a hajóról közvetlenül partra letételt javasolták. Mindezek alapján megállapítható, hogy a közel sem ideális időjárás miatt a Sherman DD-k D-napon történt bevetése nem számított „rendeltetés szerinti" alkalmazásnak. Későbbi, kedvezőbb körülmények között végrehajtott partraszállási akciók, folyón történő átkelések során már például egyetlen dokumentált veszteség sem volt az elemek rovására írható.

[104] *Fletcher* 2006. 42–43. o. Vö. *Gallai* 1947. 2. o.

18. kép: Nicholas Straussler londoni irodájában, 1945-ben (Gedeon, 1945)

A Duplex Drive harckocsi, bár nem volt egy, a háború menetét gyökeresen megváltoztató „szuperfegyver", minden bizonnyal számos emberéletet menthetett meg azzal, hogy biztosította harckocsik bevethetőségét az első vonalban az emberiség eddigi legnagyobb szabású inváziós hadműveletében. A dieppe-i kudarc korábban ugyanis bizonyította, hogy mivel jár, ha egy partraszállási hadműveletet nem támogat kellő mértékben nehézfegyverzet. A gyakorlatban a DD harckocsik – a sikeres alkalmazást korlátozó és akadályozó körülmények ellenére is – épp elég megbízhatónak, épp elég használhatónak, hasznosnak bizonyultak ahhoz, hogy nem elhanyagolandó szerepet játsszanak a normandiai partraszállás egészének sikerességében, s ezáltal a szövetséges hatalmak későbbi – a náci Németország felett aratott – győzelmében.[105]

A második világháború után a magyar származású – s a magyarságára mindvégig büszke – Nicholas Strausslert a brit korona kitüntetésben és nagy összegű pénzjutalomban részesítette a Duplex Drive harckocsik létrehozásában nyújtott elismerésre méltó tevékenységéért.[106]

Nicholas Straussler és a Duplex Drive rendszer öröksége

A második világháború időszakában a Royal Engineers és Nicholas Straussler maga is fáradozott a DD rendszer továbbfejlesztésén, vélt illetve valós, a gyakorlatban is felmerült korlátjainak kiküszöbölésén. Így születtek például a ponyvaszerkezet javított

[105] *Penrose* 2009. 107. o.
[106] *Fletcher* 2006. 42–43. o.

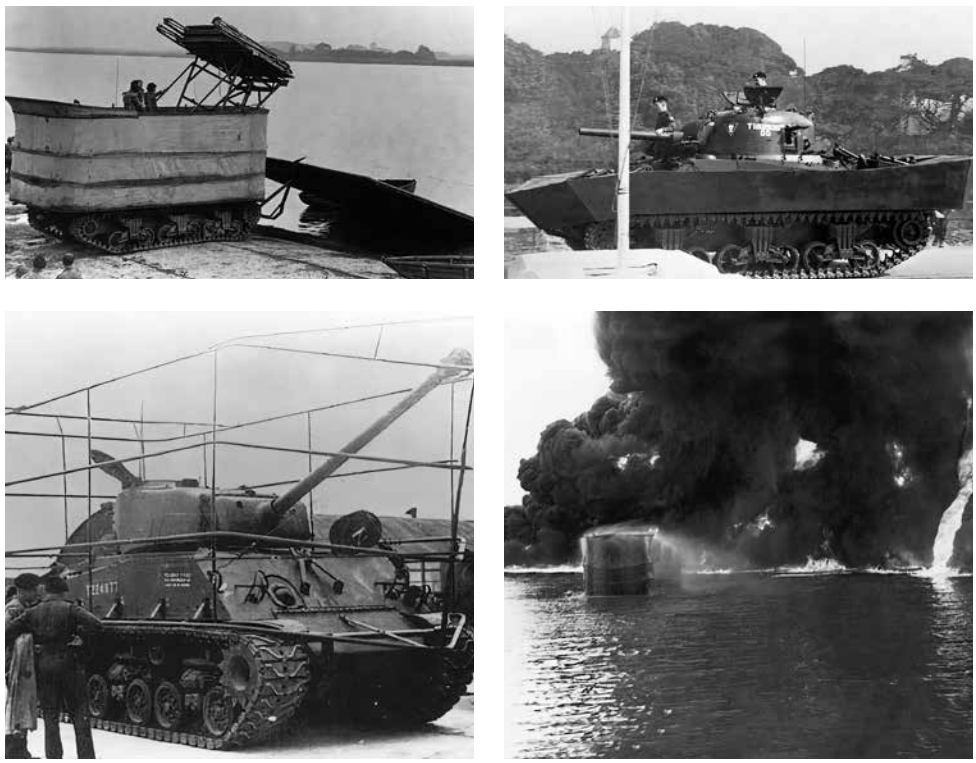

19. kép: Néhány, a világháború során kikísérletezett, de végül be nem vetett Duplex Drive-kiegészítő: a Straussler Gin-and-It útfektető eszköz (balra fent, Bovington), a Straussler Topee ponyvaszerkezet-védő burkolat (jobbra fent, Bovington), a hosszúcsövű Sherman-változatokhoz létrehozott Duplex Drive Mk. III (balra lent, NARA) és a Belch tűzvédelmi berendezés (jobbra lent, IWM, A70 5-1 – a képen egy nagy füsttel a víz felszínén égő lángtengeren áthajtó harckocsi látható).

változatai, a Duplex Drive Mark II és Mark III,[107] a Topee kódnevű védőburkolat,[108] a Holy Roller, a Hopper,[109] illetve a Straussler Gin-and-It[110] partraszállást segítő eszközök, valamint a Belch tűzvédelmi berendezés.[111] Azonban ezek legtöbbje vagy kudarcot vallott kipróbálásukkor, vagy túl későn érkeztek ahhoz, hogy bevetésre kerüljenek.

A háború után Nagy-Britannia egészen az 1960-as évekig kísérletezett még a Duplex Drive rendszerrel, többek között például a Centurion alapharckocsi úszóképessé tételével. A kísérleti, úszóképes Centurion DD többször is sikeresen teljesítette a próbáit, de

[107] *Fletcher* 2006. 33–34. o.
[108] Lásd a brit GB 623,427 A számú szabadalmat. Vö. *Fletcher* 2006. 23. o.
[109] *Fletcher* 2006. 33., 35. o.
[110] Lásd a brit GB 643,141 A számú szabadalmat. Vö. *Chamberlain – Ellis* 2001. 133. o.; *Hunnicutt* 1971. 428–429. o.; *Fletcher* 2006. 39–40. o.
[111] *Hunnicutt* 1971. 428. Vö. *Fletcher* 2006. 24., 34–35. o.

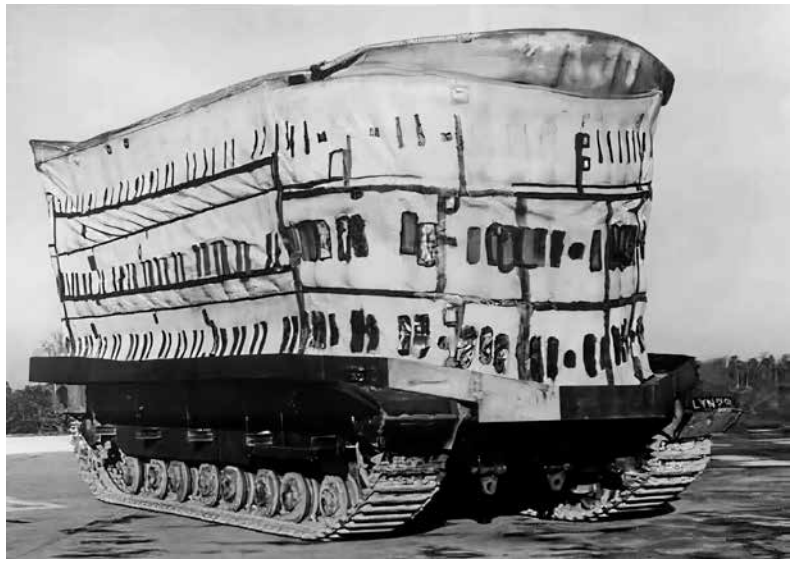

20. kép: A háború utáni brit Duplex Drive-okkal kapcsolatos kísérletek egyike: a végül elvetett FV201 univerzális harckocsi DD rendszerrel is szerelt példánya valamikor 1946–1948 körül. Közel 60 tonnájával és 5 méteres magasságával ez volt a legnagyobb megépült és valóban úszóképes Duplex Drive harckocsi (Bovington).

végül egy változatát sem rendszeresítették. A háborút követően gyakran pénzszűkében lévő brit hadsereg igazából csak arra volt kíváncsi, hogy a gyakorlatban is úszóképessé tenné-e Straussler szerkezete a közel 50 tonnás Centuriont, hogy amennyiben egy esetleges konfliktus, például egy európai szovjet invázió során folyókon történő átkelésekkor szükség lenne rá, azt mihamarabb tömeggyártásba lehessen venni.[112]

Straussler elképzelésének továbbgondolásait egyes ma is hadrendben álló típusokon[113] is felfedezhetjük, azonban a gyakorlatban egyetlen ilyen harceszköz sem alkalmazza manapság aktívan ezeket az úszóképességét is biztosító berendezéseit, azok nem képezik részét a hadrendben megkövetelt felszereléseiknek. A Straussler-féle elképzelésen alapuló kétéltű járművek napjainkra kikoptak a világ hadseregeiből.

Csupán pár darab Valentine DD és számos Sherman DD maradt fenn a mai napig, a legkülönbözőbb állapotokban. Egyes példányok például mindmáig hullámsírban fekszenek a La Manche csatorna fenekén – ott, ahová a mostoha időjárás miatt süllyedtek 1944. június 6-a hajnalán.[114] Más példányokat emlékműként állítottak ki a világ számos pontján. Egy múzeumi tárggyá alakított Sherman III (Sherman M4A2) Duplex Drive a Nagy-Britanniában található Bovington Tank Museum kiállításában

[112] *Munro* 2005. 70–71. o.
[113] Például az amerikai M2 Bradley gyalogsági harcjárművön.
[114] *Cousins – Harrison – Parham* 2020. 649–656. o. Vö. *Fletcher* 2006. 32. o.

21. kép: Az FV4008 Centurion DD (Bovington)

tekinthető meg. Illetve egy több évtizednyi, kitartó felújítást követően[115] menet- és úszóképessé restaurált Valentine Mk. IX DD harckocsi egy angol gyűjtő tulajdonában van, és rendszeres résztvevője a Nagy-Britanniában megrendezett megemlékezéseknek, hadijátékoknak.[116]

Hivatkozott szabadalmak

CA 452,788 A. https://worldwide.espacenet.com/patent/search?q=pn%3DCA452788A

GB 584,040 A. https://worldwide.espacenet.com/patent/search?q=pn%3DGB584040A

GB 569,867 A. https://worldwide.espacenet.com/patent/search?q=pn%3DGB569867A

GB 623,427 A. https://worldwide.espacenet.com/patent/search?q=pn%3DGB623427A

GB 643,141 A. https://worldwide.espacenet.com/patent/search?q=pn%3DGB643141A

US 2,525,244 A. https://patents.google.com/patent/US2525244A

Rövidítések

Bovington	Bovington Tank Museum (Nagy-Britannia), Archives and Reference Library
IWM	Imperial War Museums (Nagy-Britannia)

[115] *Vanderveen* 1984. 23. o.
[116] *Young* 2011. 20–26. o. Vö. *Groom* 2014. 78–81. o.

MHI	U.S. Army Military History Institute, U.S. Army Heritage and Education Center Administration (Amerikai Egyesült Államok)
NARA	National Archives and Records Administration (Amerikai Egyesült Államok)

Bibliográfia

Anderson 2010.	*Anderson, Richard C. Jr.:* Cracking Hitler's Atlantic Wall (The 1st Assault Brigade Royal Engineers on D-Day). Mechanicsburg, PA, 2010.
Belchem 1981.	*Belchem, David:* Victory in Normandy. London, 1981.
Buckley 2004.	*Buckley, John:* British Armour in the Normandy Campaign 1944. London–New York, 2004.
Chamberlain – Ellis 2001.	*Chamberlain, Peter – Ellis, Chris:* British and American Tanks of World War II. London, 2001.
Cousins – Harrison – Parham 2020.	*Cousins, Thomas – Harrison, Thomas – Parham, Dave:* The Maritime Archaeology of Duplex Drive Tanks. In: IKUWA6 Shared Heritage: Proceedings of the Sixth International Congress for Underwater Archaeology. Ed. *Jennifer A. Rodrigues – Arianna Traviglia.* Fremantle, 2020. 649–656. o.
Drez 1994.	Voices of D-Day – The Story of the Allied Invasion Told by Those Who Were There. Ed. *Ronald J. Drez.* Baton Rogue, LA, 1994.
Eckhertz 2015.	*Eckhertz, Holger:* D DAY Through German Eyes. Eyewitness Accounts by German Soldiers of June 6th 1944. [H. n.], DTZ History Publications, 2015.
Fletcher 1993.	*Fletcher, David:* The Universal Tank – British Armour in the Second World War, Part 2. London, 1993.
Fletcher 2006.	*Fletcher, David:* Swimming Shermans. Sherman DD amphibious tank of World War II. (New Vanguard 123.) Oxford, 2006.
Fletcher 2014.	*Fletcher, David:* First Ashore. *Classic Military Vehicles,* 158. (2014) 7. sz. 30–33. o.
Fletcher – Zaloga 2018.	*Fletcher, David – Zaloga, Steven J.:* British Battle Tanks – US-Made Tanks of World War II. Oxford–New York, 2018.
Ford 2002.	*Ford, Ken:* D-day 1944 (4) Gold & Juno Beaches. (Campaign 112.) Oxford, 2002.

Ford 2007. *Ford, Ken:* The Rhine Crossings 1945. (Campaign 178.) Oxford, 2007.

Ford 2014. *Ford, Ken:* Operation Neptune 1944 – D-Day's Seaborne Armada. (Campaign 268.) Oxford, 2014.

Ford – Zaloga 2009. *Ford, Ken – Zaloga, Steven J.:* Overlord – The D-Day Landings. Oxford–New York, 2009.

Gallai 1947. *Gallai Ágnes:* Mr. Straussler, aki megmentette életünket… *Haladás,* 3. (1947) 40. sz. 2. o.

Gedeon 1945. *Gedeon Pál:* Magyar mérnök találta fel Montgomery úszó tankját. *Képes Figyelő,* 1. (1945) 13. sz. (Oldalszámozás nélkül.)

Groom 2014. *Groom, Ronald:* Exercise Smash. *Military Machines International*, 14. (2014) 7. sz. 78–81. o

Harrison 1993. *Harrison, Gordon A.:* Cross-Channel Attack. Washington, DC, 1993. (1951.)

Hart 2004. *Hart, Stephen:* Second World War 60th Anniversary – The D-Day Landings Northern France 6 June 1944. [H. n.], Crown, 2004.

Hunnicutt 1971. *Hunnicutt, Richard Pearce:* Sherman – A History of the American Medium Tank. Novato, CA, 1971.

Kilvert-Jones 1999. *Kilvert-Jones, Tim:* Omaha Beach. V Corps' Battle for the Normandy Beachhead. (Battleground Europe / Normandy) Barnsley, 1999.

Kilvert-Jones 2001. *Kilvert-Jones, Tim:* Sword Beach – 3rd British Infantry Division's Battle for the Normandy Beachhead 6 June – 10 June 1944. (Battleground Europe / Normandy) Barnsley, 2001.

Ladd 1976. *Ladd, J. D.:* Assault from the Sea 1939–45. Newton Abbot–London–Vancouver, 1976.

Lewis 2001. *Lewis, Adrian R.:* Omaha Beach – A Flawed Victory. Chapel Hill, NC–London, 2001.

Munro 2005. *Munro, Bill:* The Centurion Tank. Marlborough, 2005.

Németh 2022. *Németh Károly:* Straussler Miklós magyar származású brit feltaláló szerepe a második világháborús szövetséges harckocsikat úszóképessé alakító Duplex Drive rendszer létrejöttében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 135. (2022) 2. sz. 325–364. o.

Penrose 2009. The D-Day Companion. Ed. *Penrose, Jane.* Oxford–New York, 2009.

Rottman 2005. *Rottman, Gordon L.:* Landing Ship, Tank (LST) 1942–2002. (New Vanguard 115.) Oxford, 2005.

Saunders 2002. *Saunders, Tim:* Gold Beach JIG – JIG Sector and West. (Battleground Europe – Normandy) Barnsley, 2002.

Saunders 2004. *Saunders, Tim:* Juno Beach – Canadian 3rd Infantry Division. (Battleground Europe – Normandy) Barnsley, 2004.

Saunders – Hone 2021. *Saunders, Tim – Hone, Richard:* 12th Hitlerjugend SS Panzer Division in Normandy. Barnsley, 2021.

Schofield 2008. *Schofield, B. B.:* Operation Neptune – The Inside Story of Naval Operations for the Normandy Landings 1944. Barnsley, 2008.

Sharp 2014. *Sharp, Dan:* D-Day Operation Overlord and the Battle for Normandy. Horncastle, 2014.

Shilleto 2001. *Shilleto, Carl:* Utah Beach St Mère Église – VII Corps, 82nd and 101st Airborne Divisions. (Battleground Europe – Normandy) Barnsley, 2001.

Stillwell 1994. Assault on Normandy – First-Person Accounts From the Sea Services. Ed. *Paul Stillwell.* Annapolis, MD, 1994.

Trigg 2019. *Trigg, Jonathan:* D-Day Through German Eyes – How the Wehrmacht Lost France. Stroud, 2019.

Vanderveen 1984. *Vanderveen, Bart:* Discoveries. *Wheels & Tracks,* 10. (1984) 5. sz. 21–23. o.

Vanderveen 1992. *Vanderveen, Bart:* DD Tanks. *Wheels & Tracks,* 40. (1992) 3. sz. 34–42. o.

Young 2011. Rare Amphibian – The restoration of a rare WW2 British Valentine Mk. IX DD tank. Ed. *Ian Young. Military Machines International*, 11. (2011) 12. sz. 20–26. o.

Zaloga 1994. *Zaloga, Steven J.:* The M4 Sherman at War. The European Theater 1942–1945. (Armor at War 7001.) Hongkong, 1994.

Zaloga 2003. *Zaloga, Steven J.:* M4 (76mm) Sherman Medium Tank 1943–1965. (New Vanguard 73.) Oxford, 2003.

Zaloga 2005a. *Zaloga, Steven J.:* US Armored Funnies – US Specialized Armored Vehicles in the ETO in World War II. (Armor at War 7052.) Hongkong, 2005.

Zaloga 2005b. *Zaloga, Steven J.:* US Tank and Tank Destroyer Battalions in the ETO 1944–45. (Battle Orders 10.) Oxford, 2005.

Zaloga 2009. *Zaloga, Steven J.:* Operation Dragoon 1944 – France's other D-Day. (Campaign 210.) Oxford, 2009.

Zaloga 2012. *Zaloga, Steven J.:* US Amphibious Tanks of World War II. (New Vanguard 192.) Oxford, 2012.

Zaloga 2021. *Zaloga, Steven J.:* Tanks of D-Day 1944. Armor on the beaches of Normandy and Southern France. (New Vanguard 296.) Oxford, 2021.

Károly Németh

THE ROLE OF HUNGARIAN-BORN BRITISH ENGINEER MIKLÓS STRAUSSLER IN THE PREPARATION FOR D-DAY (NORMANDY LANDINGS) AND IN THE SUCCESS OF THE INVASION

(Summary)

Examining the amphibious tanks developed in Great Britain between 1930 and 1945 as well as their utilization in combat operations during World War II the article focuses on a very important Hungarian connection, i.e. the role of Hungarian-born British engineer Miklós (Nicholas) Straussler in the innovation process.

An earlier article by the same author gave an insight into the massive problem of overcoming water obstacles by armoured vehicles. He also introduced the reader to Straussler's career and his early inventions of several floating devices fitted to the tanks finally resulting in the system called Duplex Drive, or DD.

This paper picks up the thread in 1943 when the DD-system was adapted to the American M4 Sherman medium tanks. First, the author investigates the new challenges faced during the adoption of the Straussler device developed and tested for smaller and lighter armoured vehicles to this American model, as well as the engineer's solutions during the process. Then we are informed about the problems of building DD tanks, the training necessary to utilize them, as well as their direct effect on the preparation of the Normandy landings as the operation got more and more clearly outlined. The author also enumerates all the military events deploying DD tanks on 6 June 1944, their utilization after the Normandy landings, as well as the afterlife of the Straussler device. At the end of his paper, the author confronts different assessments from the literature, and against some quite biased analyses, he tries to give a more objective evaluation of the utilization of the flotation screen and the Duplex Drive system in combats.

Károly Németh

DIE ROLLE DES BRITISCHEN INGENIEURS UNGARISCHER ABSTAMMUNG, MIKLÓS STRAUSSLER, IN DER VORBEREITUNG DES D-DAY, DER LANDUNG IN DER NORMANDIE UND DES ERFOLGS DER INVASION

(Resümee)

Bei der Untersuchung der zwischen 1930 und 1945 in Großbritannien entwickelten schwimmenden Panzer und ihrer Verwendung im Zweiten Weltkrieg stellt der Verfasser einen sehr wichtigen ungarischen Aspekt in den Mittelpunkt seiner Untersuchungen: die Rolle des in Ungarn geborenen britischen Ingenieurs und Erfinders Nicholas Straussler (geboren als Péter Miklós Sträussler) bei ihrer Entwicklung.

In einer früheren Studie haben wir die äußerst komplexen Probleme bei der Überwindung von Wasserhindernissen für einen Panzer kennengelernt. Im Anschluss daran gab der Verfasser einen kurzen Überblick über Strausslers Werdegang und seine frühen Errungenschaften mit Schwimmkörpern, die an Panzern befestigt werden konnten, was zu der später unter der Bezeichnung Duplex Drive – oder kurz DD – eingeführten Panzerumbauvorrichtung führte.

Die vorliegende Studie greift die Ereignisse ab dem Jahe 1943 auf, als das DD-System auf den amerikanischen mittleren Panzer M4 Sherman angewendet wurde. Der Autor untersucht zunächst die neuen Herausforderungen und Lösungen für die Anpassung eines Mechanismus, der zuvor nur an relativ kleinen und relativ leichten Panzern getestet worden war, an den größeren und schwereren amerikanischen Typ. Anschließend werden die Probleme im Zusammenhang mit der Produktion von DD-Panzern sowie die Ausbildung der Mannschaft und die indirekten Auswirkungen auf die Entwicklung der sich immer stärker abzeichnenden Landung in der Normandie untersucht. Der Verfasser bietet danach eine detaillierte Zusammenstellung der militärhistorischen Ereignisse der DD-Panzer, die am 6. Juni 1944 eingesetzt wurden, ihres Einsatzes nach der Landung in der Normandie und des Nachlebens der Struktur. Schließlich vergleicht der Autor die in der Fachliteratur veröffentlichten Bewertungen und versucht, einige Schlussfolgerungen über den Kampfeinsatz der Straussler-Struktur und des Duplex-Drive-Systems zu ziehen, die weniger voreingenommen sind als einige frühere, manchmal voreingenommene Analysen und so objektiv wie möglich sind.

Károly Németh

LE RÔLE DE MIKLÓS STRAUSSLER, INGÉNIEUR BRITANNIQUE D'ORIGINE HONGROISE, DANS LA PRÉPARATION DU JOUR J, LE DÉBARQUEMENT EN NORMANDIE ET LE SUCCÈS DE L'INVASION

(Résumé)

En examinant les chars flottants développés en Grande-Bretagne entre 1930 et 1945 et leur utilisation dans les combats de la Seconde Guerre mondiale, l'auteur se concentre sur un aspect hongrois très important : le rôle de l'ingénieur-inventeur britannique d'origine hongroise Nicholas Straussler (né Péter Miklós Sträussler) dans ces développements.

Une étude précédente de l'auteur a présenté les problèmes extrêmement complexes que le franchissement des cours d'eau posait aux chars avant de résumer la carrière de Straussler et ses premiers résultats qui consistaient à fixer des flotteurs sur les chars. Le perfectionnement de cette solution a conduit au système de transformation des chars, appelé plus tard Duplex Drive (DD).

La présente étude reprend les événements à partir de 1943, lorsque le système DD est appliqué au char moyen américain M4 Sherman. L'auteur examine d'abord les nouveaux défis et les solutions apportées pour adapter le mécanisme à un type de char américain plus grand et plus lourd, alors qu'il n'avait été testé auparavant que sur des chars relativement petits et moins lourds. Il examine ensuite les problèmes liés à la production des chars DD, la formation de leur personnel et l'impact indirect de ces engins sur le débarquement en Normandie qui se profilait alors. Ensuite, l'auteur énumère les événements d'histoire militaire liés aux chars DD déployés le 6 juin 1944, leurs déploiements après le débarquement en Normandie et évoque aussi le sort du mécanisme par la suite. Enfin, l'auteur compare les évaluations publiées dans la littérature spécialisée et tente de tirer quelques conclusions aussi objectives que possible sur l'application au combat du mécanisme de Straussler et du système Duplex Drive dans le but d'être moins partial que certaines analyses précédentes.

Карой Немет

РОЛЬ БРИТАНСКОГО ИНЖЕНЕРА ВЕНГЕРСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ НИКОЛАУСА ШТРАУСЛЕРА В ПОДГОТОВКЕ ДНЯ «Д», ПРИ ВЫСАДКЕ В НОРМАНДИИ И В УСПЕХЕ ВТОРЖЕНИЯ

(Резюме)

Рассматривая плавучеспособные танки, разработанные в Великобритании между 1930 и 1945-ими годами, и их использование на поле боя во время Второй мировой войны, автор ставит в центр внимания очень важную нить в венгерском отношении: роль британского инженера-изобретателя венгерского происхождения Николауса Штрауслера (урожденного Петер Миклош Штрауслер) в разработках.

В предыдущем исследовании мы могли узнать тот чрезвычайно сложный круг проблемы по преодолению водных преград, который означал тяжёлую проблему для танка. После изложения этого, автор сжато представил жизненный путь Штрауслера и ранние достижения инженера с плавучими баржами, прикрепляемые к танкам, результатом чего стала конструкция переоборудования танков, представленная позднее как Duplex Drive, сокращенно DD.

Настоящее исследование излагает нить событий от 1943-ого года, когда система DD применялась на американских средних танках M4 Sherman. В первом кругу автор рассматривает новые задачи, возникающие в связи с адаптацией конструкции, которая ранее опробировалась только на танках относительно меньшего размера и веса, к более крупному и тяжелому американскому типу, а также созданные для них решения. После этого мы можем ознакомиться с проблемами, связанными с производством танков DD и связанной с ними подготовкой, а также с их косвенным влиянием на формирование высадки в Нормандии, которое становилось все более и более обрисованным. Затем автор вслед за этим подробно собирает военно-исторические события, связанные с танками DD, учавствующими 6-ого июня 1944-ого года введением в бой после высадки в Нормандии и дальнейшей жизни конструкции. Наконец, сопоставляя опубликованные в спецлитературе оценки, автор старается сделать менее предвзятый, максимально объективный вывод относительно боевого применения конструкции Штрауслера и системы Duplex Drive по сравнению с некоторыми предыдущими, порой предвзятыми анализами.

FORRÁSKÖZLEMÉNY

JASON SNIDER

A KEY DOCUMENT OF HUNGARY'S DANUBE FRONTIER FROM 1429 REVISITED

In the first half of the fifteenth century, a set of twenty-two fortresses were organized into a defensive line on the Danube River, set to protect the southern frontier of the Kingdom of Hungary. This defense line was linked to the history of the Teutonic Order, a religious military order active in the Baltic region. In 1426, King Sigismund of Hungary (1387–1437) proposed that an expedition from the Teutonic Order take up a part of the southern defense of the Hungarian Kingdom. They would be located along the entire length of the Iron Gates Gorge system (Hungarian: *Vaskapu,* Romanian: *Porțile de Fier,* Serbian: *Ђердапска клисура / Đerdapska klisura* or *Гвоздена капија / Gvozdena kapija,* Bulgarian: *Железни врата,* and German: *Eisernes Tor*) forming a larger defensive front connecting the buffer states of the Despotate of Serbia on the Western flank, and the Voivodeship of Wallachia to the East.[1] The brothers of the Order were to set up operations in the gorge along the northern shore of the Danube River, which formed the actual frontier line, as at that time the lands on the opposite shore were under the control of the ever-active Ottoman Empire.[2] This particular stretch of the Danube within the Iron Gates spanned 134 km (83 miles) and included twenty-two fortresses (sixteen were manned) at the beginning of the Teutonic Order's occupation in 1429. (These fortress locations are shown in *Map 1.*) The Teutonic Order's expedition there would last only a short time, with the expedition permanently leaving the region around 1435.

The documentary examination of a relevant historical source is important in order to understand how this defensive line worked militarily – especially given its role in the on-going Ottoman Wars on the European Continent (beginning in the 14th century). This topic has been the focus of both my master thesis and my current doctoral dissertation, in which I am attempting to apply (beyond the documentation) landscape archaeology from a military perspective by using a combination of more contemporary tools. This includes satellite images and three-dimensional modelling – as well

[1] Regarding place names used in this article, I will use the Late Medieval German names for the fortresses as they are listed in the primary documents, because my argument is based on these sources, and also because many of these fortification sites no longer correspond to present-day Romanian settlements. In these cases, I suggest the reader to refer to *Map 1. Manned Castle Locations.* For all other place names, I will give their current Romanian names, followed by their Hungarian equivalents in parentheses when I am able to find them.

[2] *Pósán* 2021b. p. 111.

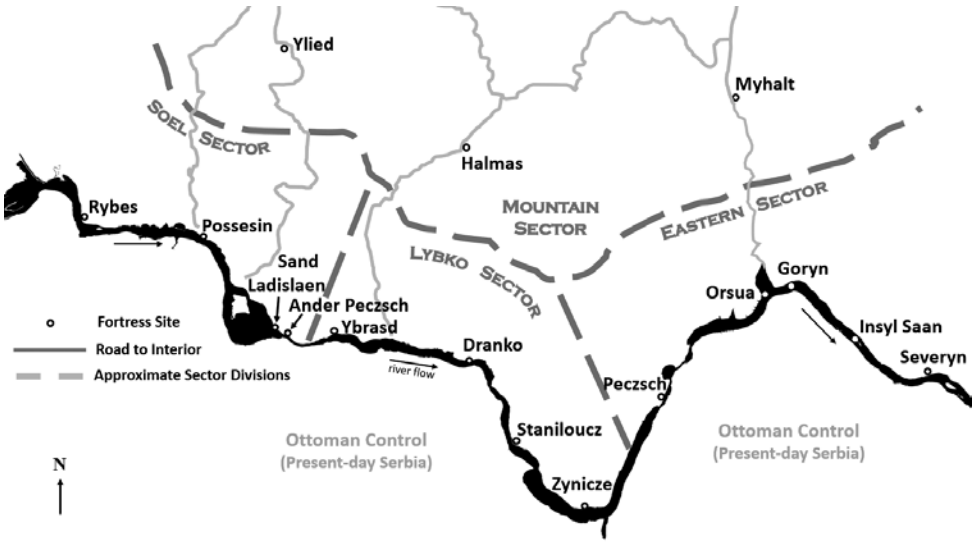

Map 1. Manned Castle Locations

as more traditional means like historical cartography and site inspection through the multiple visits that I have made to the fortress sites within the Iron Gates. The aim is to understand these fortifications as individual defensive features in their immediate geographical surroundings, as well as a strategic collective in a regional landscape.[3] An effective military analysis of function can then be instructive to the evolution of defensive strategies within the history of the centuries-long Ottoman Wars, as well as can help explain how and why events occurred therein.

The Document

We know of the existence of these fortifications because they are listed in a document first transcribed from the original by archivist Erich Joachim in 1912 – at that time designated as document *StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21*.[4] The archive in which Joachim found it (i.e., Staatsarchiv Königsberg, Ordensbriefarchiv) was inevitably transferred to the Secret State Archives of Prussian Cultural Heritage, in Berlin *(Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv)*, where the collection of the Order's correspondences can be found currently.[5]

[3] I currently have three works published regarding the defensive line in the Iron Gates gorge system. *Snider* 2020.; *Snider* 2021.; *Snider – Laszlovszky* 2019.

[4] *Joachim* 1912. pp. 108–109.

[5] This correspondence archive of the Teutonic Order has had a very complicated history in itself. With the dissolution of the Order's state in Prussia in 1525, most of these documents were transferred to Warsaw, Poland in accordance with a treaty. It was returned in 1941 to Königsberg, partially divided and distributed among a number of archives until 1944, when the remainder was

However, in terms of this individual document, I must now disclose that I am currently in contact with the Berlin archive to try and locate the original manuscript *(cota veche)* StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21, which appears to be missing. It is not clear if it has been misplaced, misnumbered, or completely lost since Joachim last laid eyes upon it in 1912 due to numerous archival transfers or loss caused by war. I will from this point forward refer to this original document as *Cota Veche 21,* as there does not seem to be a new designation for it in the registers of the correspondence archives in Berlin.

To be more clear, there seems to be an assumption among historians dealing with Cota Veche 21 that this manuscript is actually a part of another document sent from the same author (Nikolaus von Redwitz) and the same rough date (according to Romanian historian Feneșan, September/October 1429), listed in the Berlin archives as GStAPrKB, XX. HA, OBA, Nr. 27837. Therefore, Cota Veche 21 has been erroneously labelled in their works as OBA, Nr. 27837 as well.[6] Nevertheless, Joachim makes it clear that these are two distinct documents in the Königsberg Archives where they both were located in 1912: StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21 (Cota Veche 21), and StA Königsberg, OBA, Kg. VII 25 a. Furthermore, when the present-day designation of OBA, Nr. 27837 is requested from the Berlin Archives, only StA Königsberg, OBA, Kg. VII 25 a (an expense report for eight of these fortresses) is there under that designation – Cota Veche 21 is not.[7] Again, it is unclear what happened to Cota Veche 21, and it is also unclear how and when the incorrect designation has been attributed to it within scholarship.

Despite this, Cota Veche 21 is a very important document, as a rereading of it provides indications that the defensive line on the Danube was more complex and organized than has been previously understood. Methodologically speaking, a rereading of the original manuscript would be ideal to particularly analyze two structural elements found within it that indicate this complexity. However, given the manuscript's lack of availability to me at this time, I must instead demonstrate in this article that its transcription by Joachim is a faithful representation of the information contained within it – and by that laying the foundation for making any arguments in regard to its data structure. This shall be done in the chapter labelled "Cota Veche 21".

transferred to the shelter of the Grasleben salt mine near Helmstedt in Lower Saxony due to the war. Despite this, only approximately one third of the total archive survived this period of conflict, which was then sent to Goslar in 1945, then to Göttingen in 1953, and finally to the Private State Archives of Prussian Cultural Heritage in Berlin in 1978/79. *Sarnowsk,* 2014. pp. 95–96.

[6] This seems to be a minor error, which most likely comes from a single source that all of these scholars seem to have used in good faith. The two most recent works that use this incorrect designation includes *Feneșan*, 2015. p. 187 (the work where I had first obtained the incorrect designation to search within the Secret State Archives in Berlin), and *Pósán*, 2021a. p. 264, fn. 544.

[7] In fact, when one goes to the online databank register of the Order's correspondence archive *(Virtuelles Preußisches Urkundenbuch),* the entry describing manuscript 27837 clearly states that this document is VII 25a. See: https://www.spaetmittelalter.uni-hamburg.de/Urkundenbuch/pub/Undatiert.html (Last access 16 January 2022.)

The Greater Historical Context of the Expedition

Disaster and setbacks marked the decades surrounding the turn of the fifteenth century for both the Hungarian King and the Teutonic Order and shaped the military policies for both in the following few decades. King Sigismund already had a history of struggle against the Ottomans long before his proposal to the Teutonic Order to enter the Iron Gates. For him, the troubles began in 1396 with his sound defeat and narrow escape from Ottoman forces on the battlefield of Nicopolis.[8] Leading a pan-European crusade to counter recent rapid advances by the Ottomans into the southern Balkans, Sigismund ventured out from the Kingdom of Hungary through the Iron Gates with a force of about 15,000 men.[9] They set a two week-long siege of the city of Nicopolis that contained a slightly smaller enemy force within. The result was a route of Sigismund's Christian forces, with their full retreat to the river Danube. Panic set in once they realized that not enough ships were available to rescue all of the battle's survivors. The result of this loss was that there was almost no remaining crusading fervor on a large scale left in Europe.[10] This forced Sigismund to try a number of other solutions to slow or halt the steady northern movement of Ottoman armies. It began with an attempt to overhaul his military forces – requiring local nobles to arm one out of twenty peasants under them –, and it eventually led to his request to the Teutonic Order for help.[11]

The Order, for its part, had fallen suddenly and sharply from its greatest extent in influence, territory, and martial power with its defeat at the Battle of Tannenberg in 1410.[12] Estimates of troop strengths vary wildly (anywhere between 25,000 to 60,000 total combatants), but it appears to be the largest medieval battle in terms of troop sizes for both the Teutonic Order and the combined Polish and Lithuanian force.[13] The Order lost three-fourths of its total amount of serving brothers (those who had taken the Oath to become full members of the Order).[14] Furthermore, it was almost entirely decapitated of its leadership including its Grandmaster, Grand Marshal, Grand Commander, Supply Marshal, one of its two Grand Treasurers, and ten Commanders of the local commanderies.[15]

8 *Whelan* 2013. pp. 215–216.
9 *Nicolle,* 1999. p. 37.
10 *Tuchman* 1978. p. 560.
11 *Whelan* 2013. p. 216.
12 *Urban* 2003. pp. 30–32.
13 *Urban* 1999. pp. 138–139.
14 *Frost* 2015. pp. 106–107.
15 Within the Teutonic Order, a commandery (*Komturei* or *Kommende*) was the basic military and economic organizational unit made up of estates tied to a fortress under the administration of a House Commander (*Komtur* or *Hauskomtur*). Several commanderies make up a Bailliwick *(Ballei). Jučas* 2009. pp. 85–86.

The Order also had to pay an indemnity to the victors in an amount that would bankrupt most kingdoms of the time: equaling ten times the annual income of the King of England.[16] Furthermore, the Order would go back to war with the Kingdom of Poland three more times within the next three decades: 1414, 1422, and 1431–1433. The last war would help to ensure that the success of the expedition into the Iron Gates took a low priority for the Order as a whole. These wars were marked by invasions into the territory of the Order, causing problems with the peasantry and nobles alike as they resulted in famine, loss of property, and a disaffection of the privileges for townspeople. These problems were exacerbated by the conservative policies under Grandmaster Rußdorf, who was trying to restore the political, social, and economic control of the Order over the state *(Ordensstaat)* to pre-Tannenberg levels. This disaffection of the local populace would come to a head several times for the remainder of the century.[17]

In fact, these difficulties also colored the budding relationship between the Teutonic Order and Sigismund – one in which the Order increasingly relied on the King's support in its struggles with the papacy, the Kingdom of Poland, and the Grand Duchy of Lithuania – as the king began courting the military support of the Teutonic Knights against the advancing Ottoman forces as early as 1412.[18] Sigismund also played an important role in the Order's purchase of the territory of the Neumark from the Margravate of Brandenburg in 1402, although it did not obtain its full control until 1429 – the same year that the expedition set out, also becoming yet another matter with a higher priority than the Iron Gates expedition for the Order.[19]

Moreover, Sigismund also had a negative effect on the Order's war with Poland in 1422 (the Gollub War), though indirectly. His war against the Hussites in Bohemia made it very difficult for the Teutonic Order to raise the vital mercenaries from that land. It could typically rely on this resource to help boost its fighting numbers during times of conflict, and Władisław II of Poland and Duke Witold of Lithuania counted on this disruption to launch their invasion of 1422.[20] Incidentally, the Hussite War would, many times, take a higher priority for Sigismund over the expedition that he had proposed.

Sigismund also had an influence in the conclusion of the 1422 Gollub War. The Treaty of Mełno signed the following year stipulated that Sigismund would no longer continue his support for the Teutonic Order, in exchange for Poland and Lithuania agreeing to cease their support for the Hussites in Bohemia.[21] The dire situation in the Ordensstaat had forced Grandmaster Rußdorf to agree to very unfavorable terms

[16] *Christiansen* 1997. p. 228.
[17] *Burleigh* 1984. p. 8.
[18] Following the defeat at Tannenberg (1410), the Order relied on Sigismund as a third-party broker for a more acceptable peace deal with victors (Poland and Lithuania). *Whelan* 2014. pp. 68–69.
[19] *Burleigh* 1984. pp. 70–71.
[20] *Krollmann* 1932. p. 127. Cited in *Burleigh* 1984. p. 84.
[21] *Urban* 1999. pp. 281–283.

in order to stop the conflict, and furthermore, the angry nobles of the Ordensstaat forced a concession from the Order stipulating that if it were ever to engage in a war of aggression, the Estates would be freed from their oaths to it.[22] The historical context of crisis and decline for the Order, the shifting of official alignments, and serious division in military priorities of the Hungarian King becomes very important in explaining why the expedition to the Iron Gates would number a mere eight brother-knights from the Order. This circumstance also underlines that military strategy and organization were crucial for Redwitz to defend the lynchpin of Hungary's southern defensive line of twenty-two fortresses in the Iron Gates.[23]

The Strategy in Geography and Terrain

The location of the Iron Gates on the threshold of Central Europe has made it strategically important for millennia. The chain of the Carpathian Mountains separates the Hungarian Plain from the rest of the Great Eurasian Steppe, making this plain the valuable defensible endpoint to hold against all nomadic horse cultures who had travelled along the Great Steppe from the East.[24] The Iron Gates system of gorges and canyons marks the southern entrance into the Kingdom of Hungary via the Danube River (see *Map 2*). It is formed structurally by the Southern Carpathians (in nowadays' Romania) and Serbian Carpathians meeting on opposite sides of the river and then falling down into it. The Iron Gates is actually comprised of three gorges (Golubacka, Gospodjin Vir, and Sipska) with steep walls towering over the river. These are separated by two canyons (Mali Kazan and Veliki Kazan) with straight vertical walls, and three valleys (Orsavska, Donjomilanovacka, and Ljupkovska) with more gently sloping gradients.

Put together, the entire gorge system forms a bottleneck between the two mountain ranges for all river traffic, as the Danube is a major river capable of transporting large flotillas along its length – except here. In the Iron Gates itself, the river forms ninety degree turns in general flow at five major places, and one of sixty degrees. Furthermore, prior to the twentieth century, it had nine cataracts (extremely fast-moving courses of the river studded by large rocks and boulders) spread along its length, and three giant rock formations *(Felsen)* jutting out of the water at separate narrow points in the river (see *Map 2*).

[22] *Burleigh* 1984. p. 143.

[23] These eight brothers were to act as a command structure for the garrisons of mercenaries enumerated in the Cota Veche 21 manuscript. Cf. GStAPrKB, XX. HA, OBA, Nr. 5096, in *Feneșan* 2015. p. 168.

[24] These groups began their westward migrations on the Eurasian Steppe along varying points, ending their long migration at the doorstep of the Pannonian (Hungarian) Plain. The long list includes the Scythians, Sarmatians, Alans, Goths, Huns, Avars, Bulgars, Magyars, Khazars, Pechenegs, Cumans, and Mongols.

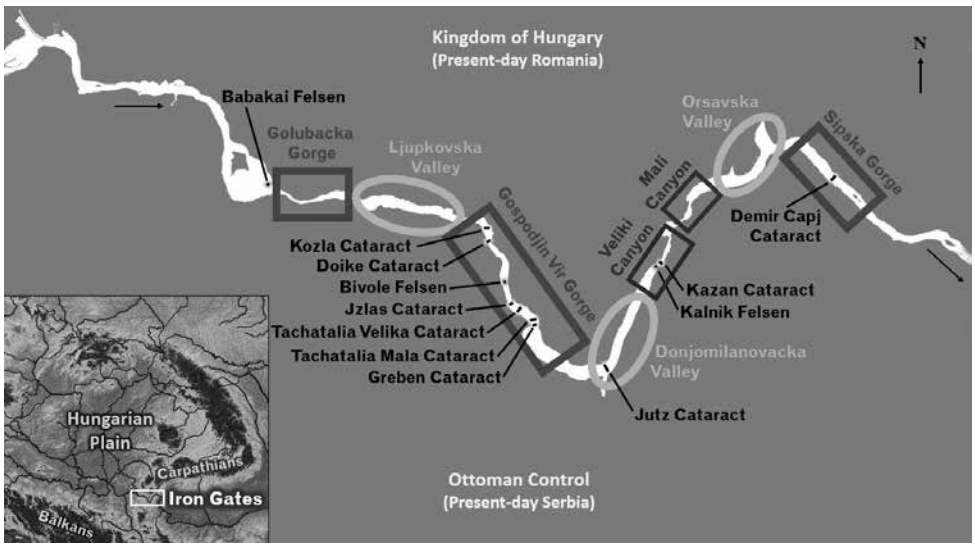

Map 2. The Gorge System. Insertion: The Iron Gates and the Hungarian Plain

All of these obstacles meant careful navigation was necessary, and so control of passage through and around them would aid in the defense of the gorge system as a whole. By extension, control of the Iron Gates was strategically important in defending the wide, flat interior of Hungary from an invasion coming from the Wallachian Plain to its east and south (once again, separated by the Carpathian Mountains). This need to control the Iron Gates theater of operations was answered by a complex system of fortifications that stretched the entire length of the gorge and needed to be adequately garrisoned.

Cota Veche 21

Cota Veche 21 is in fact a troop strength report of the castle system in the Iron Gates composed by the expedition's overall commander, lay brother Nikolaus von Redwitz (fl. 1423–c. 1435). It was prepared for his superior, Grandmaster Paul von Rußdorf (c. 1385–1441) along with two other documents, which deal with the costs of maintaining the defensive line. Strictly speaking, there are twenty-four placenames listed in Cota Veche 21, but I will argue that only twenty-two are fortresses whose entries relate the size and composition of their garrisons. The remaining two names are displayed in a very different manner from the rest, and without any of the accompanying information found in the remainder of the entries – see the faithfully rendered transcription below. These anomalous two are key to the focus of this article.

To begin with, in historiographical terms, all twenty-four names have been interpreted as fortifications since Joachim published his study on the history of the

expedition in 1912. He included in his notations conjectures as to the possible locations for what he interpreted to be twenty-four fortresses – which had by his time not only fallen into disuse but were also forgotten and lost to the long march of time.[25] The latest study centered specifically on the documents of the expedition themselves was created by Romanian historian Costin Feneșan in 2015. In it, Feneșan carries on the assertion that all twenty-four names are fortresses but offers alternate possibilities for some of the twenty-four locations.[26] Since they specifically discuss interpretations of the names from the list in Cota Veche 21, I will use these two works (Joachim's article and Feneșan's book) to determine whether all twenty-four entries do, indeed, designate fortifications.

In fact, the argument of this article is that the two inconsistent entries ("Lybko" and "Soel") are not fortresses at all; rather they are section headings in the formatting of the list representing sector divisions within the defensive line created by the leaders of the expedition to better conduct defensive operations within the Iron Gates. This possibility indicates a more complex defensive plan than has previously been credited to the expedition, one that reorganizes the castle chain into more manageable zones of operation that are placed under a central command. This would come in the person of Procurator Nikolaus von Redwitz.[27] Thus, a more comprehensive strategic plan seems to emerge on the southern frontier of the Kingdom of Hungary in the third decade of the fifteenth century.

As a matter of fact, Hungarian historian László Pósán also suggests that the defensive line was complex and multilayered, as it has been presented in his authoritative monograph on the extensive relationship of the Teutonic Order and the Kingdom of Hungary from the thirteenth through the sixteenth centuries. It is the most recent and comprehensive work on the association between these two entities.

Regarding the section of his book that deals with the Iron Gates defense line from 1429 through c. 1435, I agree with Pósán in his analysis that there were multiple lines of defense set up by the Teutonic Order on the frontier. The documents make this clear. However, I diverge from him slightly, as I am not convinced that the three castles of his proposed third line – Sebes (today Sebeș), Krassóvár (Carașova), and Borzafő (next to Reșița) – were viewed by the Teutonic Order as specifically a defensive line,[28] since these places are only listed in another document (GStAPrKB, XX. HA, OBA, Nr. 27838) that deals exclusively with the production of revenues for the maintenance of the entire expedition.[29] In comparison, the twenty-two fortifications listed in in Cota Veche 21 and the aforementioned OBA, Nr. 27837 have

[25] *Joachim* 1912. pp. 108–109.
[26] *Feneșan* 2015. p. 187.
[27] *Pósán* 2021b. p. 123.
[28] *Pósán* 2021a. p. 266.
[29] For a transcription of GStAPrKB, XX. HA, OBA, Nr. 27838, see *Feneșan* 2015. pp. 200–204.

a clear military purpose spelled out in manned garrisons and military equipment. Sebes, Krassóvár and Borzafő do not in any way, as they are presented only in OBA, Nr. 27838, and are not even mentioned in Cota Veche 21, nor in OBA, Nr. 27837. This indicates (I believe) that the same author of all three documents (Procurator Redwitz) viewed these three places as different in nature from the other twenty-two fortifications.[30]

However, I do not believe that Sebes, Krassóvár, and Borzafő have no military aspect to them at all – it would be ridiculous to claim that a functioning fortress serves no military purpose – but given the nature of the relevant documents I am not persuaded that the Teutonic Order's expeditionary force viewed them specifically as a defensive line. Also, Pósán does not include Lybko nor Soel at all in his treatment of the fortresses listed in Cota Veche 21. I do not know if he assumes, as I do, that they were not names of castles at all, or if there is some other reason why they are missing from this portion of his work.[31]

Cota Veche 21 is written in the typical Late Medieval Middle German dialect that is found in the majority of correspondences and documents of the Prussian branch of the Teutonic Order at that time.[32] Despite being undated, the most recent scholarship conducted on it by Costin Feneșan dates this manuscript's composition to October or November 1429.[33] To understand its place in the expedition's timeline, this comes only a month or two after their arrival to the Iron Gates, as an earlier letter dated to 9 September 1429 sent from King Sigismund to Grandmaster Rußdorf states that Redwitz and his men had only recently left Pressburg (present-day Bratislava/Pozsony) to take possession of the castles on the border. This makes Cota Veche 21 an initial strength report from Redwitz to his direct superior, Rußdorf.[34]

In order to determine the nature of the placenames found within (particularly Lybko and Soel), it becomes necessary to examine the contents of this report. First, an impediment must be overcome. As the original manuscript is currently missing, an analysis can only be accomplished once it has been established that Joachim's published transcription is accurate in its representation of the original.

[30] *Feneșan* 2015. pp. 190–204.

[31] *Pósán* 2021a. p. 267.

[32] While the brotherhood of the Livonian branch largely tended to come from the Hanseatic cities and territories of what is the northern parts of Germany and the Netherlands today, speaking and writing in a version of the Low German or Saxon dialect, those members of the Prussian Ordensstaat were most inclined to come from the more central regions of Franconia, Thuringia, Swabia, and Hesse, and speak a form of the Middle dialect. *Burleigh* 1984. p. 37.

[33] *Feneșan* 2015. p. 187.

[34] GStAPrKB, XX. HA, OBA, Nr. 5171, in *Feneșan* 2015. pp. 184–186.

Joachim's Transcription of Cota Veche 21

Das huws Severyn hat 200 person und 40 schutczen.
Die insyl Saan hat 216 person.
Vaskapu, das huws ist wuste.
Sente Peters huws ist wuste.
Ken Severin obir ist eyn huws und ist wuste.
Czu Goryn sien 60 person.
Czu Orsua 60 person, 30 schutczen, 260 sulcher knechte, di do thun mussen allles das man sie heisset, und sien ouch weerhaftig.
Kegen dem huwsze Orsua obir ist eyn huws und ist wuste.
Czu Peczsch sien 32 personen und 20 schutczen.
Ober dem Peczsch ist aber eyn huws und ist wuste.

L y b k o

Czu Zynicze sien 40 person und 6 schutczen.
Czu Stanilouc 32 person und 4 schutczen.
Dranko 24 person und 4 schutczen.
Ybrasd 24 person und 4 schutczen.

S o e l

Do ist eyn ander Peczsch und do sien 20 person und 4 schutczen.
In Sand Ladislaen huwsze sien 400 person und 56 schutczen.
Czu Possesin 200 Person und 30 schutczen, und czwuschen den beiden hewsern, als Sand Ladislaen und Possesin, ist eyn gute feere.
Kegen Possesin obir ist eyn wuste huws.
Czu Rybes 40 person.
Das huws Myhalt mit sienen czuhorungen und jegenoth hat 294 knesien, das sien gute freyen etc., 1112 puwer, 30 die die wege bewaren und 20 brieffuwrer.
Halmas das huws mit siener jegenoth hat 223 knesien, 504 puwern, 32 die der wege huwten und 26 brieffuwrer.
Das huws Ylied mit siener czuhorunge hat 126 knesien, 450 puwern etc.

The scheme above is a faithful reproduction to the transcription published in the appendix of Joachim's article, excluding his footnote markers.[35] The second line hanging indentations for longer entries that extend beyond the first line are broken at the exact words as are done by Joachim. Both lines containing "Lybko" and "Soel" are indented

[35] It should be noted that the line: "*mussen allles das man sie heisset, und sien ouch weerhaftig*", that the word "*alles*" contains an extra letter "L" as is reflected in Joachim. As Cota Veche 21 is currently missing, it is impossible to know for sure if the fault lies with the original scribe putting in too many strokes. *Joachim* 1912. pp. 108–109.

to the exact alignment with the word directly below them in his transcription.[36] I have been as accurate as possible to best illustrate for the reader how significantly different the line for Lybko and the line for Soel are from the rest of the entries in the list. Let me recall once again, that these two names have historiographically been assumed to be castle names, the same as all other entries in the list. I will now begin to argue differently.

Analyzing Joachim's Transcription

To begin with, Erich Joachim already had experience in the transcription of fifteenth century documents from the Teutonic Order by the time of his 1912 article. He published *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409* sixteen years earlier, in 1896.[37] Though it only covered a period of ten years, it contains six hundred pages of transcription. I believe this in part establishes his *"bona fides"* as a transcriber of documents.

In addition to this, although the original for Cota Veche 21 is currently missing, it is still possible to assess the quality of Joachim's transcription of it by examining the very next document which he transcribes within the same work – a manuscript that does happen to exist in the present-day correspondence archive in Berlin. In Joachim's time, this second document was known as *StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 25 a*. Nevertheless, to avoid confusion, from now on I shall refer to it by its current designation in the Berlin archive: *OBA 27837.* This is an accounting report set in the form of an itemized list for eight of the fortifications previously named in Cota Veche 21. Moreover, current scholarship places the composition dates of both documents to about the same period in the expedition (October-November 1429), which is another similarity between the two.[38] As OBA 27837 is also a list, its structure lends itself to direct comparison with the list in Cota Veche 21, and their similarities are helpful in determining what Lybko and Soel could be, if they are not fortifications.

Examining a digital copy of the original document OBA 27837 – published by Feneșan –, it becomes clear that Joachim is indeed faithful to the manuscript text with his transcription.[39] He reproduces the format of the data in the same manner as it appears in the digital copy. He also organizes all of the individual entries in the same hanging indentations, the sums and totals set to the same margin, and the headings for each fortress horizontally centered above the section to which they correspond – just

[36] The start of the name "Lybko" is aligned above the space following the word "und" in the line below it, and the beginning of "Soel" is aligned with the "o" in the word "do" in the line directly below it.

[37] This was the ledger book for one of the two financial officers of the Teutonic Order who was located in the main headquarters of Marienburg (now Malbork, Poland). *Joachim* 1896. pp. 1–600.

[38] *Feneșan* 2015. pp. 187., 190.

[39] Ibid. p. 90.

as they were recorded in the original ledger. All of this suggests that he employed a careful transcription technique in his article that contains both OBA 27837, and Cota Veche 21, and therefore, faith in the accuracy in the former may be projected on the latter. Bottom line: the Order's manuscripts use centered headings, and Joachim preserved them in transcription.

Now, turning to a comparison between the two transcriptions themselves, similarities appear. Individual entries in OBA 27837 that extend longer than the first line are shown in the same hanging indentation format as they appear in Cota Veche 21. What is most significant is that the single placenames in OBA 27837 that are centered alone on their own lines of text are unquestionably title-headings that organize the entries below them into sections, and these are in the same format as Lybko and Soel in Cota Veche 21.[40] Therefore, I suggest that they are also section headings. But headings for what?

Unlike every other entry in the list, Lybko and Soel appear as single words with no other information tied to them. The rest of the entries either state that there are fighters and bowmen/gunners located there, or that they are abandoned for the time being. Lybko and Soel cannot be interpreted as unmanned fortresses because it is clearly stated six other times in the list when a fortress is "abandoned" *(wuste)*. Also, all of the other entries give language signifiers indicating that they are definite geographical places. For example, there is a commandery *(huws)* located there, or it is on an island *(Insyl)*, or it is upriver *(kegen/ken, obir/ober)* from another place. The lack of signifiers suggests that Lybko and Soel are general locations, and combined with the observation that they appear as section headings, makes me believe that they describe a division of the entire defensive chain of fortresses into military sectors containing the places named beneath them.

Dispelling Counterarguments

Joachim posited that Lybko could be the fortress of *Lugoj* (Lugos) in present-day Timiș County, Romania, however this is highly unlikely, as this castle was under the control of the Counts of Logoj at the time of the expedition between 1429 and 1435, and it is also located about 180 km north of the Iron Gates. This second fact means that it would make no sense militarily as the location of Lybko, because it would be an outlier – far away from the defensive line on the Danube. Nor would it make sense geographically, as Cota Veche 21 lists locations as if one were moving westward upriver from the easternmost location at Severyn (Szörényvár, present-day Drobeta-Turnu Severin), ending

[40] *Joachim* 1912. pp. 109–113.

with the three nearby fortresses on the mountain interior – again in a westward order.[41] If Lybko were Lugoj castle, it would in fact be listed at the very end of the list.

Feneșan, on the other hand, stated in his 2015 work that he believes it to be most likely a fortress located in present-day *Liubcova*. This is far more reasonable, as it would fall into place in the westward order of the list, however there were two locations that have been historically known as Liubcova (alternative spelling Lupkova). Today's settlement of Gornea was once known as Upper Liubcova (Felsőlupkó, Gorna-Lupkova), but according to Pál Engel's work on the Ottoman tax registers for this region after the Turks took control in the beginning of the sixteenth century, the name of Lupkova is not attached to this settlement before 1554.[42] This means that no fortress named Lybko (i.e., Lupkova) was in existence between 1429 and 1435.

The settlement that is known today as Liubcova, used to be called Lower Liubcova (Alsólupkó). However, Klára Hegyi's 2007 study of fortifications in the period of the Turkish occupation states that the settlement of Ljupkovadolnja or Liubcova de Jos (both mean Lower Liubcova) did not have a palisade until around 1600, built by the Ottomans.[43] This means that there was no fortification at this site in the time of the expedition.

There is, however, a general geographical location named the Liubcova Depression. This is an eighteen-kilometer stretch along the river, where the more gently sloping valley supports agriculture, ranging from Liborajdea (Liborásdia) to Drecova (Berszászka).[44] Dumitru Ţeicu states that a District of Liubcova had developed within the Liubcova Depression, documentarily confirmed by the 15th century.[45] This would seem to bolster the idea that Lybko refers to a larger area that contains a portion of the fortresses recorded within Cota Veche 21: Zynicze, Staniloucz, Dranko, and Ybrasd.

As for Soel, Joachim has no idea where it could be, and simply states in his footnotes that it is, *"Nicht festzustellen"* (undetermined).[46] Feneșan appears to use the principle of the westward order of progression in the list of Cota Veche 21 at this point. He suggests that it may be located between Ybrasd and the second fortress referred to as Peczsch (Ander Peczsch), seemingly because that is where it falls in the list.[47] However, given the argument established above that Lybko and Soel are organizational

[41] It has also been believed by Joachim and, once again, others after him (like Feneșan) that Insyl Saan is the now completely submerged island of Ade Kaleh (near present-day Orsova/Orşova), going against the idea that the fortresses are listed in an order like traveling upriver. However, I plan to produce an article in the near future arguing that Insyl Saan is a misreading of the handscript for Insyl Baan (Insula Banului), an old name for present-day Insula Golul near Gura Văii – thus putting the list back into a westward order.

[42] *Engel* 1996. p. 86.

[43] *Hegyi* 2007. pp. 1423–1424.

[44] *Patroescu – Vintila* 1997. p. 36.

[45] *Ţeicu* 2002. pp. 207–208.

[46] *Joachim* 1912. pp. 108–109.

[47] *Feneșan* 2015. p. 187.

headings in the structure of the list, I would like to put forth that the name Soel, like Lybko, reflects a description of the geographical area that contains its contingent of fortresses (Ander Peczsch, Sand Ladislaen, Possesin, an unnamed fortification "up-river of Possesin", and Rybes). This particular section lies just outside the actual gorge system at its western entrance. It is marked by gentle slopes along the riverside before becoming the slopes of the Locva Mountains (Munţii Locvei). To this day, multiple vineyards line this stretch of the Danube on the northern bank, creating a very different landscape from the other sectors within the gorge system.[48] One possibility may be that the word Soel is connected to the viticulture of this area.

The Hungarian word *szőlő* means grape, and this had been the southern frontier for the Kingdom of Hungary since the thirteenth century.[49] In addition, there is a pattern within that kingdom during the High Middle Ages for using toponyms containing szőlő,[50] For example, there is documentary attestation in 1423 of a settlement named Szőlősardó in today's Borsod-Abaúj-Zemplén County of northeastern Hungary.[51] Closer to the Iron Gates, there is a meadow along the Danube in the vicinity of the Serbian city of Futog with the name of Szőlősjakabfölde. This in fact has been attested in documents dating to 1320/1322.[52] Within the area controlled by the expedition, more closely within the Soel defensive sector, there exists on the road between the fortresses of Possesin and Ylied the town of Kaluđerovo (appr. 15 km due north of Fortress Possesin, in present-day Serbia) that has been and is still known as Szőlőshegy. However, it cannot be substantiated for the time being that this name was used in the medieval period.[53] Regardless of whether Soel is a toponym connected to viticulture, it is still a heading separating the list of fortresses into smaller sections in Cota Veche 21. The true meaning of the name Soel bears no real obstacle to the theory on establishment of defensive sectors within the castle chain in the Iron Gates.

The Implications of Defensive Sectors

It is hard not to succumb to the false dichotomy that if the military technology found in conflicts of the distant past was comparatively less sophisticated than the technology used in current warfare, then the tactical and strategic organization used to properly deploy these technologies was necessarily more primitive as well. Narrowing this postulate's focus to defensive combat, it would be equally fallacious to assume that a fifteenth century collection of castles – positioned along a well delineated frontier –

[48] Though anecdotal, my most recent trip to the Iron Gates in August of 2021 has yielded photographs of vineyards all along the river in this section of the Danube.
[49] *Ţeicu* 2002. p. 208.
[50] *Reszegi* 2016. p. 246.
[51] *Tóth – Rácz – Hoffmann* 2017. p. 190.
[52] Ibid. 2017. p. 140.
[53] *Lelkes* 1992. p. 377.

would only reflect a simple line drawn on a map, and by extension it was not likely to have been a well-organized structure divided into smaller defensive sectors for more intensive command and control of individual access points and unique local objectives because of our prejudices of military theory within the medieval period.

In general terms, there has always been a complexity of threats posed by an enemy in the field (infiltration, espionage, sabotage, etc.) – there are endless ancient and classical examples that would illustrate this point. It would follow that defenders, therefore, would need to face the nebulosity of these dangers in an equally complex set of strategies in order to be successful.[54] A 134 km defensive line formed by a river and shared with an enemy where both sides control opposing riverbanks would unavoidably contain multiple points of infiltration (to include the river itself, located up- or downriver), as well as strategic objectives that might provide opportunities for the adversary to gain an upper hand. It would be logical that a partition of that defensive line into, let us say, four smaller zones or sectors could have a positive effect upon the management of these problems by breaking them up and focusing individual garrisons along the line to face a fewer number of objectives within a manageable distance.[55] Yet, when combined, these sectors would cover the length of the entire frontline under the overall control of a hierarchical chain of command.[56]

Just looking at Cota Veche 21, if you take out the six fortresses recorded as being abandoned, the remaining occupied fortifications fall very evenly into the proposed sector system. Five comprise the first sector on the list guarding the eastern door to the Iron Gates (Severyn, Insyl Saan, Goryn, Orsua, and Peczsch), four belong to the Lybko sector (Zynicze, Stanilouc, Dranko, and Ybrasd), four fall within the Soel sector (Ander Peczsch, Sand Ladislaen, Possesin, and Rybes), and three are guarding the three interior valleys of the Mountain sector (Myhalt, Halmas, and Ylied). This balanced distribution pattern would point to a planned organizational structure designed to control the multiple objectives contained along the broad 134 km frontline, in order to provide a proper military defense of the Iron Gates.

The Mountain Fortresses

The last three fortresses of Myhalt, Halmas, and Ylied in Cota Veche 21 can be positively located in present-day Romania's Mehadia (Mehádia), Almaj (Dalbosec) and Illidia (Illyéd) respectively. They are not set on the Danube like the others, but in three

[54] *Kramer* 2007. p. 10.

[55] Tactical Principles and Decisions 3, pp. 24–25.

[56] Within the terms of modern management science, the typical organizational structure found in various armies is labeled as "Scalar" or "Line" organization. It is a top-down structure that is designed to provide a unified chain of command that branches down to control an increasing number of subordinates at each succeeding level like the roots of a tree radiating out from one trunk. *McCollum*: Military Review. LVI. Nr. 3. (1976), 69. Also *Chand* 2006. p. 200.

different mountain valleys at an average distance of about 33 km from the river to the North. Each guard the objective of a major road (defined as being capable of allowing a large enemy force passage to the Transylvanian interior). (See *Map 1* for the relationship of these fortresses to the interior roads.) They also serve as communication nodes that connect the fortresses along the defensive line on the river with places further to the interior – including the court of the Hungarian king as well as with the headquarters of the Grandmaster in Prussia. In fact, Cota Veche 21 mentions twenty message couriers *(brieffuwrer)* stationed at Myhalt, and twenty-six at Halmas.[57]

Besides monitoring the major valley roads, these three fortresses also serve as income generators to help finance the perpetual costs of maintaining the expedition. This is proved by the types of people tied to them in the list. Instead of soldiers and bowmen/gunners (*person* and *schutczen*) found in the river fortresses, village officials and peasants (*knesien* and *puwern*) are recorded in their entries. Also, a third document transcribed by Joachim in the same 1912 article further illustrates this by specifically itemizing the produce and animals (wheat, oats, honey, cows, sheep, pigs, etc.) owed to each of the three fortresses in the mountain sector on the Feast of St. George (April 23) and Michaelmas (September 29).[58]

The River Fortifications

The defensive objectives of a sector located on the river differs from those of the mountain interior. Although the heads of major roads that start at the riverbank should also be controlled and patrolled, it is the river serving as a highway in itself that an enemy may want to take advantage of for intelligence gathering, sabotage, or invasion. Control of the river involves the mastery of the physical features scattered along it that hinders or slows the enemy's river traffic. In the Iron Gates, this includes three narrows/gorges (Golubacka, Gospodjin Vir, and Sipska), along with the aforementioned nine cataracts (namely, Demir Capj, Kazan, Jutz, Greben, Tachatalia Mala, Tachatalia Velika, Jzlas, Doike, and Kozla), and three giant rock formations (Babakai, Bivole, and Kalnik) towering out of the water surface (see *Map 2*).

The easternmost defensive zone from the fortresses of Severyn to Pezcsch stretches approximately 60 km in length (see *Map 1*). It controls the eastern entrance to the gorge system from an approach off the vast Wallachian Plain. It also controls the one major road that starts at the fortification of Orsua on the Danube and winds along the Cerna (Cserna) River to pass the fortress of Myhalt in the mountain region. In terms of river traffic, this sector would also be responsible for control of the Vârciorova–Gura Văii Narrows with the Demir Capj cataract in its eastern entry point, the Kazan Cataract and

[57] *Joachim* 1912. pp. 109–113.
[58] GStAPrKB, XX. HA, OBA, Nr. 27838. In *Joachim* 1912. pp. 113–115.

nearby Kalnik giant rock that both impede travel through the Veliki Canyon, and the Jutz Cataract that separates this sector from the Lybko sector.

The Lybko sector from Zynicze to Ybrasd (approximately 45 km long) would handle the control of one large rock formation (Bivole) and the remaining six cataracts (Greben, Tachatalia Mala, Tachatalia Velika, Jzlas, Doike, and Kozla) in the Danube. All of which are contained within the Berzasca–Greben Narrows, greatly hampering a hostile force's travel along the river in this part. It would also be responsible for the protection of one major road that starts at the river between the fortifications of Dranko and Ybrasd and passes the fortress of Halmas in the interior.

The final sector of Soel spans 30 km from the fortresses of Ander Peczsch (the other Peczcsh) to Rybes. As discussed above, the immediate terrain along the river edge within this section is gentler than the geography found within the gorge system. However, it is tightly flanked all along by the Locva Mountains. This ordains that there are only two major roads for it to dominate. Both provide direct access to the Hungarian Plain – as opposed to the other two roads leading into the internal mountainous areas of Transylvania. Near the entrance to the gorge between Sand Ladislaen (Szentlászlóvár, today Lászlóvára) and Ander Peczsch lies the last rock formation (Babakai) that used to set within a tiny narrow formed by the shore of Ostrov Island and the northern bank.

Therefore, if the defensive line is broken into smaller segments in this manner, it becomes far easier for a limited force to protect this frontier when coordinated, because it provides a structure for fortifications within these groups to cooperate and focus on the immediate tactical and strategic objectives nearby. I have argued that there is documentary evidence for the possibility of this division and have discussed how this integrated system may have been applied to the realities of the Iron Gates defensive line. I plan to continue to work on this issue as it relates to my dissertation applying a military analysis to the entire Iron Gates castle system between 1429 and 1437.

References

Achim 2014. *Achim, Viorel:* Locul Ordinului teuton în istoria Banatului de Severin. *Banatica,* 24 (2014) no. 2, pp. 37–46.

Burleigh 1984. *Burleigh, Michael:* Prussian society and the German order: an aristocratic corporation in crisis c. 1410–1466. New York, 1984.

Chand 2006. *Chand, S. N.:* Dictionary of Commerce and Management. New Delhi, 2006.

Christiansen 1997. *Christiansen, Eric:* The Northern Crusades: The Baltic and Catholic Frontier, 1100–1525. Minneapolis, 1997.

Engel 1996.	*Engel Pál:* A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579). Szeged, 1996.
Feneşan 2015.	*Feneşan, Costin:* Cavalerii teutoni în Banatul Severinului şi la dunărea de jos în prima jumătate a secolului al xv-lea. Timişoara, 2015.
Frost 2015.	*Frost, Robert:* The Oxford History of Poland-Lithuania: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569. Vol. 1. Oxford, 2015.
GStAPrKB	Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem
XX. HA, OBA	XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv
Hegyi 2007.	*Hegyi Klára:* A török hódoltság várai és várkatonasága: Oszmán védelmi rendszer Magyarországon. 3. k. Budapest, 2007.
Joachim 1896.	*Joachim, Erich:* Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg, 1896.
Joachim 1912.	*Joachim, Erich:* König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429–1432. Mitteilungen aus dem Staatsarchiv zu Königsberg. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung,* 33. (1912) No. 1. pp. 87–119.
Joachim – Hubatsch 1948.	*Joachim, Erich – Hubatsch, Walther:* Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum, 1198–1525. Bd. 1. Göttingen, 1948.
Jučas 2009.	*Jučas, Mečislovas:* The Battle of Grünwald. Vilnius, 2009.
Kramer 2007.	*Kramer, Eric-Hans:* Organizing Doubt: Grounded Theory, Army Units and Dealing with Dynamic Complexity. Copenhagen, 2007.
Krollmann 1932.	*Krollmann*, *Christian:* Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen. Königsberg, 1932.
Lelkes 1992.	*Lelkes György:* Magyar helységnév-azonosító szótár. Budapest, 1992.
McCollum 1976.	*McCollum, James K.:* Contribution to Organizational Theory. *Military Review,* LVI. (1976) Nr. 3. pp. 65–76.
Nicolle 1999.	*Nicolle, David:* Nicopolis 1396: The Last Crusade. London 1999.
Patroescu – Vintila 1997.	*Patroescu, Maria – Vintila, Gabriela:* "Natural, Cultural and Historical Potential for Tourism of the 'Iron Gates' National Park." *Geographica Pannonica,* Vol. 1. (1997) pp. 35–38.
Pósán 2021a.	*Pósán, László:* Hungary and the Teutonic Order in the Middle Ages. Budapest, 2021.

Pósán 2021b.	*Pósán, László:* Nicolaus von Redewitz – Ein Diplomat und Informant des Deutschen Ordens am Hof von Sigismund von Luxemburg. *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders* [online], 26 (Nov. 2021) pp. 109–137. https://doi.org/10.12775/OM.2021.006 (Last access: 15 May 2022.)
Reszegi 2016.	*Reszegi, Katalin:* A Linguistic-typological study of the mountain names of two mountain ranges in medieval Hungary. *Acta Onomastica,* 55. (2016) pp. 237–262.
Sarnowsky 2014.	*Sarnowsky, Jürgen:* Das Historische Staatsarchiv Königsberg und die Erschließung seiner Bestände. In: Das „Virtuelle Archiv des Deutschen Ordens": Beiträge einer internationale Tagung im Staatsarchiv Ludwigsburg am 11. und 12. April 2013. Stuttgart 2014. pp. 93–105.
Snider 2020.	*Snider, Jason:* A Military Analysis of the Iron Gates Castle Chain Entrusted to the Teutonic Order (1429–c. 1436). *Annual of Medieval Studies at Central European University Budapest,* 26. (2020) pp. 161–176.
Snider 2021.	*Snider, Jason:* Digital Geographies and Virtual Landscape Archaeology: Reconstructing the Iron Gates Castle System Under the Miasma of COVID-19. *Hungarian Archaeology* [e-journal], 10. (2021) no. 2. pp. 47–55. https://doi.org/10.36338/ha.2021.2.3 (Last access: 15 May 2022.)
Snider – Laszlovszky 2019.	*Snider, Jason – Laszlovszky, József:* Szentlászlóvár – A Német Lovagrend egy fontos erőssége a Zsigmond-korban. *Várak, kastélyok, templomok,* 50. (2019. december) pp. 34–37.
Ţeicu 2002.	*Ţeicu, Dumitru:* Mountainous Banat in the Middle Ages. Cluj-Napoca, 2002.
Tactical Principles and Decisions 3. 1922.	Tactical Principles and Decisions. Vol. 3. The Defensive, Counterattack, Raids. Prep. by The Command and General Staff School. Fort Leavenworth, KS, 1922.
Tóth – Rácz – Hoffmann 2017.	*Tóth, Valéria – Rácz, Anita – Hoffmann, István:* History of Hungarian Toponyms. Hamburg, 2017.
Tuchman 1978.	*Tuchman, Barbara:* A Distant Mirror: the Calamitous 14th Century. New York, NY, 1978.
Urban 1999.	*Urban, William:* Tannenberg and after: Lithuania, Poland, and the Teutonic Order in search of immortality. Chicago, IL, 1999.
Urban 2003.	*Urban, William:* Teutonic Order: A Military History. Barnsley, 2003.

Whelan 2013. *Whelan, Mark:* Catastrophe or Consolidation? Sigismund's Response to Defeat after the Crusade of Nicopolis. In: Between Worlds: The Age of the Jagiellonians. Ed. *F. N. Ardelean – C. Nicholson – J. Preiser-Kapeller.* New York, NY, 2013. pp. 215–227.

Whelan 2014. *Whelan, Mark:* Sigismund of Luxemburg and the Imperial Response to the Ottoman Turkish Threat, c. 1410. PhD diss. London, 2014.

Jason Snider

A DUNAI MAGYAR HATÁRVÉDELEM EGY KULCSDOKUMENTUMÁNAK (1429) ÚJ ÉRTELMEZÉSE

(Rezümé)

1429-ben a Német Lovagrend nyolc lovagját küldték a Poroszországtól ezer kilométerre fekvő Magyar Királyságba, hogy átvegyék a déli határt védelmező várrendszer irányítását. Ezek az erősségek a magyar védelmi rendszer központjában feküdtek, stratégiailag kapcsolták össze az ütközőállamokat, a szerb és havasalföldi fejedelemséget a II. Murád szultán (1421–1451) idején indított oszmán előrenyomulással szemben. Zsigmond magyar király (1387–1437) bizakodóan úgy gondolta, hogy ezt a várrendszert a nagy tapasztalattal rendelkező Német Lovagrendre bízhatja, amivel helyére teheti a hiányzó láncszemet a déli határszakasz szerb és havasalföldi szárnya között.

A lovagrend levéltára megőrzött egy nem könnyen értelmezhető beszámolót ezeknek az erősségeknek az aktuális létszámáról, amelyet 1429-ben továbbítottak Paul von Rußdorfhoz, a rend nagymesteréhez (1422–1441) Poroszországba. A jelentést arról a várrendszerről küldték, amely a Dunának egy 134 kilométeres kanyargó szorosát, a Vaskaput (német: *Eiserne Tor,* román: *Porțile de Fier,* szerb: Ђердап, Đerdap) biztosította. Ez az a terület, ahol a Déli-Kárpátok déli nyúlványa találkozik a Szerb-érchegység északi vonulatával, és a hegyoldalak szinte függőlegesen szakadnak a Dunába, amely ma határfolyó Románia és Szerbia között.

Jelen tanulmány az előzetes felmérést *(StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21)* újraolvasva nyújtja a Német Lovagrendre bízott várrendszer hadszervezetének új értelmezését. Megcáfolja azt az évszázados véleményt, miszerint a listán szereplő összes földrajzi név mögött egy-egy erősséget kellene keresni. A szerző felfogása szerint ezek közül kettő nem vár volt, hanem a védelmi rendszeren belüli frontszakasz megnevezésére szolgált. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy ezt bizonyítsa a forrásszöveg szerkezetének vizsgálatával, a szektorfelbontás mögötti katonai észszerűség felvázolásával. Ezek alapján igazolja azt is, hogy a Vaskapu várrendszere sokkal ambiciózusabb volt a korábbi kutatásokban feltételezettnél, és felveti, hogy a lovagrend expedíciós műveleteinek vezetési és irányítási rendszere is jóval összetettebb lehetett.

Jason Snider

A KEY DOCUMENT OF HUNGARY'S DANUBE FRONTIER FROM 1429 REVISITED

(Summary)

In 1429, eight knights of the Teutonic Knights were sent to the Kingdom of Hungary, a thousand kilometres from Prussia, to take control of the fortifications defending the southern border. These fortifications lay in a strategic position between the buffer states of the Despotate of Serbia and the Voivodeship of Wallachia defending Hungary against the advances of the Ottoman Empire launched by Sultan Murad II (1421–1451). Sigismund of Luxembourg, king of Hungary (1387–1437) was confident that he could entrust this fortress system to the experienced Teutonic Knights, thus putting in place the missing link between the Serbian and the Wallachian wings of the southern border.

The archives of the Order of Teutonic Knights have preserved a not easily interpretable account of the actual strength of these fortresses *(StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21)*. The report – forwarded to Paul von Rußdorf, Grand Master of the Order (1422–1441) in Prussia in 1429 – described the fortification system that secured the Iron Gate (German: *Eiserne Tor,* Romanian*: Porțile de Fier,* Serbian: Ђердап, Đerdap), a 134-kilometre-long winding gorge system on the River Danube. This is the place where the Southern Carpathians and the Serbian Carpathians meet with almost vertical slopes on both sides of the river that is the present-day border between Romania and Serbia.

The present research article, revisiting the preliminary survey, provides a new interpretation to the military organisation of the fortress system entrusted to the Order of Teutonic Knights. It refutes the centuries-old view that each geographical name in the list stands for a fortress. In the author's opinion, two of these names designate sectors within the defensive system instead. The research paper attempts to prove this by examining the structure of the source text and outlining the military rationale behind the sectoral division. On this basis, it also demonstrates that the Iron Gate fortress system was much more ambitious than assumed in previous research, and suggests that the command and control system of the expeditionary operations of the Order of the Teutonic Knights may have also been more complex.

Jason Snider

NEUINTERPRETATION EINES SCHLÜSSELDOKUMENTS DES UNGARISCHEN GRENZSCHUTZES AN DER DONAU (1429)

(Resümee)

Im Jahr 1429 wurden acht Ritter des Deutschen Ordens in das tausend Kilometer von Preußen entfernte Königreich Ungarn entsandt, um die Kontrolle über das Festungssystem, das die Südgrenze schützte, zu übernehmen. Diese Festungen bildeten das Zentrum des ungarischen Verteidigungssystems, das die beiden Pufferstaaten, das Fürstentum Serbien und Walachei, strategisch gegen den osmanischen Vormarsch unter Sultan Murad II. (1421–1451) miteinander verband. Sigismund von Luxemburg, König von Ungarn (1387–1437), war zuversichtlich, dass er dieses Festungssystem dem erfahrenen Deutschen Orden anvertrauen und damit das fehlende Bindeglied zwischen dem serbischen und walachischen Flügel der Südgrenze schaffen konnte.

In den Archiven des Ritterordens ist eine nicht leicht zu interpretierende Aufstellung über die tatsächliche Anzahl dieser Festungen erhalten geblieben, die im Jahr 1429 an Paul von Rußdorf, Hochmeister des Ordens (1422–1441) in Preußen, übermittelt wurde. Der Bericht bezog sich auf das Befestigungssystem zur Sicherung des Eisernen Tores (ungarisch: Vaskapu, rumänisch: Porțile de Fier, serbisch: Ђердап, Đerdap), einer 134 Kilometer langen, gewundenen Donauenge. In diesem Gebiet trifft der südliche Ausläufer der Südkarpaten auf den nördlichen Ausläufer des serbischen Erzgebirges, und die Hänge brechen fast senkrecht in die Donau ab, die heute die Grenze zwischen Rumänien und Serbien bildet.

Die vorliegende Studie, die die vorläufige Analyse (StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21) wieder aufgreift, liefert eine Neuinterpretation der militärischen Organisation des dem Deutschen Ritterorden anvertrauten Festungssystems. Sie widerlegt die jahrhundertealte Ansicht, dass sich hinter jedem geografischen Namen in der Liste eine Festung verbirgt. Nach Ansicht des Verfassers waren zwei davon keine Festungen, sondern dienten dazu, eine Frontlinie innerhalb des Verteidigungssystems zu kennzeichnen. Der Beitrag versucht dies zu beweisen, indem er die Struktur des Quelltextes untersucht und die militärischen Gründe für die sektorale Aufteilung darlegt. Auf dieser Grundlage beweist er auch, dass das Festungssystem des Eisernen Tores weitaus ehrgeiziger war, als in den bisherigen Forschungen angenommen, und lässt vermuten, dass das Kommando- und Kontrollsystem der Expeditionsoperationen des Ritterordens ebenfalls weitaus komplexer gewesen sein könnte.

Jason Snider

NOUVELLE INTERPRÉTATION D'UN DOCUMENT CLÉ DE 1429 SUR LE DISPOSITIF DE DÉFENSE DES FRONTIÈRES HONGROISES DANUBIENNES

(Résumé)

En 1429, huit chevaliers de l'ordre des chevaliers teutoniques furent envoyés dans le royaume de Hongrie, à mille kilomètres de la Prusse, pour prendre le contrôle du réseau de fortifications qui défendait la frontière sud. Ces forteresses se trouvaient au cœur du dispositif de défense hongrois reliant stratégiquement les États tampons, la Serbie et la Principauté de Valachie en première ligne contre l'avancée ottomane sous le sultan Mourad II (1421–1451). Le roi Sigismond de Hongrie (1387–1437) pensait pouvoir confier ce réseau de fortifications aux chevaliers teutoniques chevronnés en vue d'assurer la jonction entre les ailes serbe et valaque de la frontière sud.

Les archives de l'ordre des chevaliers ont conservé un rapport difficile à interpréter quant au nombre réel de ces forteresses. En 1429, ce rapport fut transmis à Paul von Rußdorf, grand maître de l'ordre (1422–1441) en Prusse. Il parlait du réseau de fortifications qui sécurisait les Portes de Fer (en allemand : *Eiserne Tor,* en roumain : *Porțile de Fier,* en serbe: Ђердап, Đerdap), une gorge sinueuse de 134 kilomètres du Danube. C'est la région où les prolongements des Carpates méridionales rencontrent la ligne nord des monts métallifères serbes et où les versants tombent presque verticalement dans le Danube, frontière actuelle entre la Roumanie et la Serbie.

Après relecture de l'étude préliminaire (*StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21*), l'auteur de la présente étude fournit une nouvelle interprétation de l'organisation militaire du réseau de forteresses confié à l'ordre des chevaliers teutoniques. Il réfute l'opinion séculaire selon laquelle chaque nom géographique de la liste désigne une forteresse. L'auteur estime que deux d'entre eux ne désignaient pas des forteresses, mais des secteurs du front situés au sein du dispositif de défense. L'étude cherche à le prouver en examinant la structure du texte source et en présentant

la logique militaire qui sous-tend la répartition des secteurs. Sur cette base, il démontre également que le réseau de forteresses des Portes de Fer était beaucoup plus ambitieux que ce que supposaient les recherches précédentes et suggère que le système de commandement et de contrôle des opérations expéditionnaires de l'ordre des chevaliers devait être beaucoup plus complexe.

Джасон Снайдер

НОВЫЙ ВЗГЛЯД К РАЗЬЯСНЕНИЮ КЛЮЧЕВОГО ДОКУМЕНТА О ДУНАЙСКОЙ ГРАНИЦЕ ВЕНГРИИ ОТ 1429 Г.

(Резюме)

В 1429-ом году восемь рыцарей Тевтонского ордена были отправлены в Венгерское Королевство, расположенное в тысячу километров от Пруссии, для того чтобы взять под контроль управление системы замков, защищающих южную границу. Эти силы крепости находились в центре венгерской системы обороны, они стратегически связывали конфликтующие государства, сербское и валашское княжества во время Второй мировой войны против османского продвигающегося вперед наступления, начатого во время правления султана Мурада II. (1421–1451). Король Венгрии Сигизмунд (1387–1437) надеясь полагал и думал что он может доверить эту систему замков имеющим большой опыт немецким рыцарям, тем самым может поставить на место недостающее звено между сербским и валашским крыльями на южном пограничном участке.

В письменном архиве рыцарского ордена сохранился один нелегко интерпретируемый отчет об актуальном численном составе этих крепостей, который был отправлен в 1429-ом году Паулю фон Рюсдорфу, великому магистру ордена (1422–1441) в Пруссию. Отчет был отправлен о той системе крепостей, которая обеспечивала охрану одной 134-километровой извилистой теснины Дуная, Железные ворота (нем. *Eiserne Tor,* румынский: *Porțile de Fier,* сербский: Дердап, Đerdap). Это территория, где южный отрос Южных Карпат встречается с северной грядой Сербских Рудных гор, а склоны гор почти вертикально обрываются в Дунай, который сейчас сегодня является пограничной рекой между Румынией и Сербией.

Перечитывая заново предварительный обзор (*StA Königsberg, OBA, Kg. VII, 21*), настоящее исследование предлагает новую интерпретацию военной организации замковой системы, доверенной рыцарям Тевтонского ордена. Он опровергает многовековое мнение о том, что во всех географических названиях в списке нужно искать крепость. По мнению автора, два из них не были крепостями, а служили для обозначения названия участка фронта внутри системы обороны. В исследовании делается попытка доказать это, изучая структуру источника текста и обрисовывая в общих чертах военную рациональность, стоящую за разбивкой сектора. На основе этих он также доказывает и то, что система крепости Железных ворот была гораздо более амбициозной, чем предполагалось в предыдущих исследованиях, и выдвигает, что система управления и контроля экспедиционными операциями рыцарского ордена могла быть гораздо более сложной.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

BIBLIOGRÁFIA

HEGEDŰS ANNAMÁRIA – MOHÁCSI ZOLTÁN

A 2020. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A bibliográfia beosztása

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK
Bibliográfiák, közgyűjtemények 1–20
A hadtörténelem határterületei 21–152

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI
A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet 153–171
A hadművészet és a fegyveres erők története 172–272
Csapattörténetek 273–291
A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői 292–309
Hagyományápolás, emlékezetkultúra 310–328
Haditechnika 329–415
Katonai jog, holokauszt, veszteség, hadifogság 416–456
Helytörténet 457–479
Életrajzok, visszaemlékezések, naplók 480–568

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM
A kezdetektől a 15. század végéig 569–585
16–17. század 586–627
18. század 628–643
1848–1849 644–664
1914–1918 665–703
1919–1938 704–779
1939–1945 780–840
1946–1989 841–854
1990–2020 855–858

IV. NÉVMUTATÓ

V. TÁRGYMUTATÓ

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. *Farkas Kornél:* A II. világháború következménye a magyar nemzeti műkincsállományra, a Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyeinek Miniszteri Bizottsága tevékenysége. 1–2. rész. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 1. 173–209. o., 2. 338–372. o.
2. *Feith László:* Időutazók. Ahány történelmi korszak, annyi feladat. *Magyar Honvéd.* 2020. 5. 10–13. o.
3. *Feith László:* Információs kárpótlás. Törlesztették az adósságot. *Magyar Honvéd.* 2020. 11. 30–35. o.
4. *Forgács Márton:* Egy publikálatlan Oroszhegyi Józsa-levél a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 67–75. o.
5. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 352 o.
6. *Hegedűs Annamária – Mohácsi Zoltán:* A 2018. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 2. 373–438. o.
7. *Kálmánfi Gábor:* A relikviagyűjtő. Világháborús emlékek a győri laktanyában. *Magyar Honvéd.* 2020. 10. 42–45. o.
8. *Kapronczay Károly:* A nagy háború képekben. *Valóság.* 2020. 8. 109–110. o.
9. *Kárpáti Endre:* Bunkermúzeum. Repülőgépek a föld alatt. *Aranysas.* 2020. 10. 56–61. o.
10. *Kloska Tamás – Tömöri Szilvia – Sári Zsolt:* Amikor minden más lett. A nagy háború alatt és után / When everything has changed. Everyday life during and after the Great War. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 173 o.
11. Magyarország és a „visztulai csoda". Magyar segítség a lengyel–bolsevik háborúban. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Lengyel Hadsereg Múzeumának közös időszaki kiállítása / Węgry a „cud nad wisła". Węgierska pomoc w wojnie polsko–bolszewickiej. Wspólna wystawa czasowa węgierskiego Instytutu i Muzeum Historii Wojskowości i Muzeum Wojska Polskiego / Hungary and the 'Miracle on the Vistula'. Hungarian Help During the Polish–Soviet War. Joint temporary exhibition of the Hungarian MoD Military History Institute and Museum and the Polish Army Museum. Összeállította és szerk. *Soós Péter.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 16 o.
12. *Meggyes Anita – Tombor Krisztián:* A Hadtörténeti Múzeum papírrestaurátor műhelyének megújulása. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 149–157. o.
13. *Miklós Tamás:* Észrevételek, kiegészítések Mihályi Balázs „Budapest ostroma – a polgári áldozatok" című könyvéhez. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 643–654. o.
14. *Nagy-Lukács Fanni:* Kékben szebb – Cianotípiák az első világháborúból a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 167–173. o.

15. *Pallos Lajos:* Fejérpataky László világháborús gyűjtésének numizmatikai anyaga a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 175–186. o.
16. *Polgár Tamás:* Bunkertúra. Atomháborúra készülve. *Regiment.* 2020. 1. 58–61. o.
17. *Solymosi József:* Négy kiadatlan Kossuth-levél a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 249–258. o.
18. *Szvitek Róbert József:* S Boží pomoci za vlast a svobodu. František II. Rákóczi. Stálá expozice v bývalé jezuitské koleji v Jindřichově Hradci věnovaná knížeti Rákóczimu. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2020. 42 o.
19. *Várkonyi Melinda:* Házitanár. A HM HIM digitális oktatási segédletei. *Magyar Honvéd.* 2020. 5. 44–45. o.
20. Zrínyiek a haza szolgálatában. Kiállítás a költő-katona Zrínyi Miklós születésének 400. évfordulójára. A katalógust készítette és a bevezetőt írta *Hausner Gábor.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2020. 23 o.

A hadtörténelem határterületei

21. 50 év a közösség szolgálatában. A ceglédi Dózsa György Honvéd Nyugdíjas Egyesület jubileumi kiadványa. Cegléd, Dózsa György Honvéd Nyugdíjas Egyesület, 2020. 20. o.
22. 102-es zubók (zuhanóbombázók) és csatarepülők. Emlékező összeállítás Fehér Endre II. világháborús dokumentumaiból. Szerk. *Balázs József.* Kaposvár, Magánkiadás, 2020. 47 o.
23. *Baczoni Tamás:* A „babmérő". A Magyar Királyi Honvédség barna társasági sapkái. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 15–19. o.
24. *Bakacsi Ernő:* Árpád álma. A 907-es pozsonyi csata. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2020. 205 o.
25. *Bálint Ferenc:* A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum csapatkarjelzése. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 21–23. o.
26. *Bányai D. Ilona:* Sasok közt a galamb. Zrínyi Ilona életregénye. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 186 o.
27. *Bárány Attila:* Az utolsó keresztes lovag. II. Lajos ábrázolásai a brüsszeli katedrálisban. *Rubicon.* 2020. 4. 76–81. o.
28. *Bekő Tamás:* Hadigyámoltak gondozása Zalaegerszegen az I. világháború idején és a két világháború között. In: Zalaegerszeg és az első világháború. Szerk. *Kiss Gábor.* Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 40–71. o.
29. *Berekméri Árpád Róbert – Nemes Gyula:* „Becsülettel viselje!" Maros-Torda vármegye vitézeinek albuma, 1940–1944. Marosvásárhely, Dokumentum Egyesület–Lector Kiadó, 2020. 139 o.

30. *Berg, Raffi:* Vörös-tenger búvárparadicsom. Egy üdülőhely a Moszad szolgálatában. Fordította *Rézműves László.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 322 o.
31. *Bernátsky Ferenc – Kovács Ferenc:* Hódmezővásárhely Trianon emlékalbuma, 1920–2020. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ–Hősi Emlékművek Ápolásáért Alapítvány, 2020. 99 o.
32. *Botlik Richárd:* A mohácsi csata (1526) értelmezése Brodarics István kancellár leghitelesebb történetének új fordítása kapcsán – Válasz Kasza Péter kritikai észrevételeire. *Magyar Könyvszemle.* 2020. 1. 46–59. o.
33. *Brown, Borsa:* Frontvonal. Budapest, Álomgyár Kiadó, 2020. 154 o.
34. *Corera, Gordon:* Hírszerző postagalambok. Fordította *Rindó Klára. BBC History.* 2020. 6. 65–67. o.
35. *Czink, Peter:* The Wool-Sleeved Leather Jerkin Adventure. *Magyar Front.* 2020. 3. 13. o.
36. *Csapó Fanni:* Buda ostroma, 1541. Erhardt Schön fametszetsorozata. *Rubicon.* 2020. 1. 62–63. o.
37. *Csekő Ernő:* Vöröskereszt-vezetők szerepvállalása az első világháborúban és az azt követő években (Ifj. Leopold Lajos, Simon Elemér). In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 7–30. o.
38. *Csorba László:* Haza, nemzet, felekezet. Tanulmányok a polgári átalakulás politikai, társadalmi és felekezeti viszonyainak köréből. Budapest, Line Design, 2020. 269 o. ('48-as könyvtár)
39. *Egyed Emese:* Színpadi álom a Rákóczi-emigrációról. *Világtörténet.* 2020. 3. 409–429. o.
40. Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére / New studies and insights on the Battle of Mohács 1526. Szerk. *Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila.* Budapest, Martin Opitz Kiadó–Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Régészettudományi Intézet–Janus Pannonius Múzeum–Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatóság–Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület–Hungari Dzsebedzsi Hagyományőrző Egyesület, 2020. 247 o.
41. *Etényi Nóra, G.:* Hír és hírnév. Zrínyi Miklós a korabeli nyomtatott újságokban. *Élet és Tudomány.* 2020. 19. 589–591. o.
42. *Feith László:* Nevezetes történetek. A Mercurius Hungaricus-tól a Magyar Honvédig. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 36–41. o.
43. Felhők között. Weinstock Ernő első világháborús fényképalbuma. Szerk. *Sári Zsolt.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 225 o.
44. *Fodor Pál:* Turbék. Szulejmán szultán szigetvári Türbevárosa a 16–17. századi oszmán-török forrásokban. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 176 o. (Szigetvár-könyvek)
45. *Fóris Ákos:* Az 1941-es NKVD-tömeggyilkosságok magyarországi recepciója. *Múltunk.* 2020. 1. 4–34. o.
45. *Fülöp Márton:* Vicclapok és karikatúrák a második világháborús propaganda szolgálatában Németországban és Magyarországon, 1939–1944. *Múltunk.* 2020. 1. 59–90. o.
47. *Gerencsér Tibor:* „Legyen ez a szobor a világ előtt a magyarok felszabadításának szimbóluma!" A budapesti Bem-szobor története. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 298–313. o.

48. *Gödölle Mátyás:* Buda 1541-ben a hegyek felől és a Duna felől. Nikolaus Meldemann rajza alapján Johan Siebmacher rézkarca. *Rubicon.* 2020. 1. 70–71. o.
49. *Gödölle Mátyás:* Pest ostroma 1542-ben. Enea Vico (1523–1567) rézmetszete, 1542. *Rubicon.* 2020. 1. 64–65. o.
50. *Graus, Igor:* Gróf Tomáš Erdödy a mantovský Rad Spasitel'a. *Vojenská Historia.* 2020. 3. 33–47. o.
51. *Hausner Gábor:* A magyarországi hadtudományi irodalom a 16–18. században. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 535–559. o.
52. Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 302 o.
53. A haza szolgálatában – szabadságunk védelmében. A Honvédelmi Minisztérium 20. katonai képzőművészeti pályázatának katalógusa 2019. Szerk. *Farkas Kinga*, fotók: *Tischler Zoltán*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 52 o.
54. Hazakerült az ismeretlen, elesett magyar katona gyűrűje. *Múlt-kor.* 2020. Tél. 9. o.
55. *Hermann Róbert:* Hentaller Lajos kéziratos jegyzetei Görgeiről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 77–88. o.
56. *Hermann Róbert:* Nemzetiségek az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban. In: Az együttélés történelme. Nemzetiségi kérdés Magyarországon. Szerk. *L. Balogh Béni – Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 99–120. o.
57. *Iványi Miklós:* 50 éves a Nagykanizsai Honvéd Egyesület, 1970–2020. Képes emlékkönyv. Nagykanizsa, Czupi Kiadó, 2020. 156 o.
58. *Jankó Annamária:* Jeney János Mihály és az első katonai felmérés. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 119–127. o.
59. *Kapronczay Károly:* Gondolatok a Trianonhoz vezető útról. *Valóság.* 2020. 6. 3–8. o.
60. *Katona Anikó:* Az első világháború magyar plakátjai. In: A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 67–76. o.
61. *Kincses Katalin Mária:* Az első egész alakos Rákóczi-szobor története. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 147–171. o.
62. *Kincses Katalin Mária:* Rákóczi-szobrok külhonban. *Világtörténet.* 2020. 3. 431–465. o.
63. *Kotán Dávid Márk:* Középkori ostromgépekhez köthető leletanyag Margat várában. In: Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2020. Szerk. *Kósa Pál.* Kökény, ZIMédia Kiadó–Kárpát-medence Örökségturisztikai Alapítvány, 2020. 96–100. o.
64. *Kötter Tamás:* Férfiak fegyverben. Frontnovellák a II. világháborúból. Budapest, Kalligram, 2020. 229 o.
65. *Kreutzer Andrea:* „Vár állott…" Huszt virágok és vetemények tükrében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 129–135. o.

66. *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese:* „Kedves ismeretlen!" A szélposta emlékei a HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá." Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 548–569. o.
67. *Krizmanics Réka:* Addressing the Trianon Peace Treaty in Late Socialist Hungary. Societal Interest and Available Narratives. *The Hungarian Historical Review.* 2020. 1. 90–112. o.
68. *Kulcsár Viktor:* Leletmentők. Két csata, egy helyszín. *Magyar Honvéd.* 2020. 12. 44–45. o.
69. *Laskai-Varga Botond:* A névtelen katona nyomában. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 112 o.
70. *Laszlovszky József:* A muhi csatatér. Egy emlékmű és a csata helyszíne. In: Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2020. Szerk. *Kósa Pál.* Kökény, ZIMédia Kiadó–Kárpát-medence Örökségturisztikai Alapítvány, 2020. 110–114. o.
71. *Lengyel Beatrix, Cs.:* Klapka György fotográfiái a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában. *Honismeret.* 2020. 3. 23–26. o.
72. *Magyar István – Gabrovszky Gábor:* Volt egyszer egy laktanya. Mozaikok a Hadik/Zalka Máté-laktanya történetéből. Évkönyv 2020. Szerk. és sajtó alá rendezte *Ledács Kiss Jenő.* Budapest, Felderítők Társasága Egyesület, 2020. 86–97. o.
73. A magyar nemzet aranykönyve. 1914–1918. Reprint. Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2020. 288 o.
74. *Makai Ágnes:* The Insignia of the National Guard. *Magyar Front.* 2020. 4. 7–11. o.
75. *Makai Ágnes:* „A Radetzky induló." Regény az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregéről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 137–147. o.
76. *Megyeri Anna:* Az egészségügyi ellátás Zalaegerszegen az I. világháború idején. In: Zalaegerszeg és az első világháború. Szerk. *Kiss Gábor.* Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 90–107. o.
77. *Mészáros Géza:* Múzeumbarátok. „Kincskeresés" hatósági engedéllyel. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 44–45. o.
78. *Mitchell, Marcia – Mitchell, Thomas:* Egy kém az iraki háború ellen. Fordította *Szieberth Ádám.* Budapest, Athenaeum Kiadó, 2020. 292 o.
79. Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatatáj történeti földrajzi kutatása. Szerk. *Pap Norbert.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 349 o. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet)
80. *Nagyné Batári Zsuzsanna:* Hátországi húsvét az első világháborúban sajtószemelvények tükrében. Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 73–100. o.
81. *Négyesi Lajos:* Mohács felé félúton. Elhibázott döntések, elveszett háború. *Rubicon.* 2020. 1. 24–31. o.
82. *Négyesi Lajos:* Vár állott... Zrínyi-Újvár kutatásának másfél évtizede. *Magyar Honvéd.* 2020. 5. 36–39. o.
83. *Négyesi Lajos – Németh András – Padányi József – Szabó András:* Zrínyi-Újvár kutatása a hadirégészet eszközeivel. 1. rész. *Haditechnika.* 2020. 6. 64–68. o.

84. *Oborni Teréz:* Izabella királyné Szulejmán szultán követét fogadja. Madarász Viktor festménye. *Rubicon.* 2020. 1. 74 o.
85. *Pallag Márta:* A mohácsi csata emlékérme. *Rubicon.* 2020. 1. 7. o.
86. *Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor:* Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 111–151. o.
87. *Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor:* II. Lajos halálának helye. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 73–109. o.
88. *Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor:* Mohács 1526. A történelmi táj rekonstrukciója. *Rubicon.* 2020. 1. 32–43. o.
89. *Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor:* Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél..." és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely" című tanulmányaiban vázolt koncepciójára. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 179–188. o.
90. *Papp Júlia:* II. Lajos holttestének megtalálása. J. A. Thellott rajza után. Rézkarc. In: *Paul Rycaut – Giovanni Sagredo:* Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte. Augsburg, 1694. *Rubicon.* 2020. 4. 64. o.
91. *Papp Júlia:* II. Lajos holttestének megtalálása. Orlai Petrics Soma festménye. *Rubicon.* 2020. 1. 18–19. o.
92. *Papp Júlia:* A mohácsi csata. A Des Türckischen Keysers Solymon Schlacht... című hírlevél illusztrációja. Fametszet, Nürnberg, 1526. *Rubicon.* 2020. 4. 62–63. o.
93. *Papp Júlia:* A mohácsi csata. Dorfmeister István festménye, olaj, vászon, 1787. Mohács, temetői emlékkápolna. Borsos József másolata 1837-ből. *Rubicon.* 2020. 4. 66–67. o.
94. *Papp Júlia:* A mohácsi csata. Illusztráció az Ehrenspiegel des Hauses Österreichban. *Rubicon.* 2020. 1. 8–9. o.
95. *Papp Júlia:* A mohácsi csata. Székely Bertalan festménye. *Rubicon.* 2020. 1. 16–17. o.
96. *Papp Júlia:* A mohácsi csata. Török miniatúra Dzselálzáde Musztafa Az országok osztályai és az utak felsorolása című munkájának másolatából, 1575. *Rubicon.* 2020. 1. 13. o.
97. *Papp Júlia:* A mohácsi csata. Wenzel Pohl festménye. *Rubicon.* 2020. 1. 10. o.
98. *Papp Júlia:* Egy mohácsi csatáról tudósító hírlevél illusztrációi. Fametszet, Augsburg, 1526. *Rubicon.* 2020. 4. 68–69. o.
99. *Papp Júlia:* Perényiné eltemeti a mohácsi holtakat. Orlai Petrics Soma festménye. *Rubicon.* 2020. 1. 20–21. o.
100. *Papp Júlia:* Perényiné Ilona a mohácsi hősöket temeti. Vízkeleti Béla festménye nyomán Grund Vilmos litográfiája, 1864. *Rubicon.* 2020. 1. 22–23. o.
101. *Petercsák Tivadar:* A porosz tüzértől a bélyegnyelvig. 150 éves a képes levelezőlap. *Élet és Tudomány.* 2020. 44. 1382–1384. o.
102. *Pihurik Judit:* „Agitgránátok" – antifasiszta propaganda a szovjet hadifogolytáborokban. *Múltunk.* 2020. 1. 35–58. o.
103. *Plihál Katalin:* Egy különleges és ritka térkép az 1566-os magyarországi hadi eseményekről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 187–194. o.
104. *Polgár Balázs:* Csata a Harsány-hegynél, 1687. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 242 o.
105. *Pollmann Ferenc:* Mit tudott az osztrák–magyar Vezérkar Albániáról? Hírszerzői jelentések 1913-ból. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky

Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 195–199. o.
106. *Prohászka László:* A költő és hadvezér Zrínyi Miklós csáktornyai emlékműve. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 998–1007. o.
107. *Ravasz István:* A magyar honvédelem eszméje. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 201–210. o.
108. *Róbert Péter:* Hadiérettségi, avagy nincs új a nap alatt. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 2. 24–25. o.
109. *Rudi János:* Magyar passió. Gencsapáti, Szülőföld Könyvkiadó, 2020. 272. o.
110. *Ságváry György:* „Ő cs. és apostoli királyi felsége a honvédség parancsnokai élén." Carl Kobierski festménye a millenniumi kiállításon. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 221–227. o.
111. *Sallay Gergely Pál:* „Hadiszalagon, kardokkal". Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 179. o.
112. *Sallay Gergely Pál:* Hungarian Parachute Troop and Qualification Insignia, 1939–1945. *Magyar Front.* 2020. 1. 7–15. o.
113. *Sallay Gergely Pál:* A m. kir. 9. honvéd gyalogezred jelvényterve, 1943. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 133–138. o.
114. *Sallay Gergely Pál:* A Magyar Királyi Honvéd Légierők jelvényei. *Rubicon.* 2020. 9. 83. o.
115. *Sallay Gergely Pál:* A Magyar Királyi Honvéd Légierők századjelvényei. *Rubicon.* 2020. 9. 84. o.
116. *Sallay Gergely Pál:* „Medáliák, csillag nem izgatnak." Lakatos Géza és a kitüntetések – egy magánlevél tükrében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 229–240. o.
117. *Sallay Gergely Pál:* Továbbélő emlékezet. Első világháborús osztrák–magyar jelvények kutatása. In: A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 159–170. o.
118. *Sallay Gergely Pál – Szentváry-Lukács János:* Charles IV's Knights of the Golden Spur, 1916. *Magyar Front.* 2020. 3. 3–12. o.
119. *Samu Botond Gergő:* Évekkel megelőzte korát. Gotthárd Lajos olasz hadszíntér-térképe 1913-ból. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 241–247. o.
120. *Samu Botond Gergő:* „A kivételes állapotokkal járó izgatott közhangulatra tekintettel..." A Nagy Háború első hónapja az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének tükrében. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 265–280. o.
121. *Kozma László:* Sandala Ferenc. Levelek a frontról, 1914–1915. Debrecen, Magánkiadás, 2020. 50 o.

122. *Sári Zsolt:* Egy első világháborús fényképalbum tanulságai. In: A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 103–120. o.
123. *Sikora László:* A Waffen-SS lovagkereszt birtokosai 1940–45. 2. „Das Reich" SS-páncéloshadosztály. Miskolc. Magánkiadás, 2020. 339 o.
124. *Simeonova, Ruja – Vetov, Chavdar:* The War in Pictures. Peter Darvingov's Fund as a Source of Visual Information about the First World War. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 421–434. o.
125. *Simon Beáta:* A zalaegerszegi sajtó az első világháború éveiben. In: Zalaegerszeg és az első világháború. Szerk. *Kiss Gábor.* Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 136–176. o.
126. *Stencinger Norbert:* Katonakarácsony. A magyar királyi 40. honvéd gyaloghadosztály harctéri karácsonya 1915 decemberében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 259–266. o.
127. *Suba János:* A hadak útján. Úttérkép a keleti hadszíntérről. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 24–27. o.
128. *Surányi Barnabás:* Emlékezzünk a vértanúkra. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 4. 5. o.
129. *Szabó János, B. – Máté Gábor:* Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció határairól a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 189–201. o.
130. *Szabó János, B.:* Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 169–177. o.
131. *Szabó Máté – Bertók Gábor – Haramza Márk – Szajcsán Éva – Neményi Réka – Simon Béla:* Hadileletek nyommintázata a Mohácsi-síkon. In: Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2020. Szerk. *Kósa Pál.* Kökény, ZIMédia Kiadó–Kárpát-medence Örökségturisztikai Alapítvány, 2020. 86–90. o.
132. *Szőts Zoltán Oszkár:* Enthusiasm for War in the Hinterland. A Case Study of the National Széchényi Library, Budapest. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 321–337. o.
133. *Takács László:* A katonai rangok terminológiája II. Rákóczi Ferenc Confessio Peccatoris című művében. *Világtörténet.* 2020. 3. 393–407. o.
134. *Takács Zoltán Bálint:* Huszáros képeslapok. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 81–88. o.
135. *Tegzes Ferenc:* „A pécsi hadiárvák jótevője". Mendlik Oszkár, 1871–1963. In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. *Bősz Attila.* Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. 2020. 221–239. o.
136. *Torma Galina:* „A legigazibb és legbiztosabb krónika" – 100 éves filmhíradók a legújabb kutatások fényében. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 31–54. o.

137. *Tóth Orsolya:* A Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 275–284. o.
138. *Tóth Orsolya:* Plakátok az utcákon, 1918–1921. Király, elnök, kormányzó. Gyűjteményi katalógus. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 220 o.
139. *Tömöri Szilvia:* Kapcsolattartás a Nagy Háborúban. Az első világháborús levelezőlapok és képeslapok forrásértéke. In: A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 87–102. o.
140. *Trautmann Balázs:* Szemrevalók. Darth Vader a pilótafülkében. *Aranysas.* 2020. 5–6. 30–34. o.
141. Trianon 100. 1–4. kötet. Budapest, Osiris Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2020. 503, 590, 288, 8. o. (1–2. Emlékező Magyarország. Szerk. *Gyurgyák János;* 3. Vérző Magyarország. Szerk. *Kosztolányi Dezső;* 4. Mellékletek.)
142. Turbék. Szulejmán szultán zarándokvárosa. Szerk. *Pap Norbert.* Budapest, Pécs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Pécsi Tudományegyetem, 2020. 593. o. (Szigetvár-könyvek 2.)
143. Az újjáalakult HONSZ 30 éve. Főszerk. *Husonyicza Gábor.* Budapest, Hadirokkantak Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetsége, 2020. 119 o.
144. Üdvözlet a győzőnek. Tanulmányok 1918 mikrotörténelméről. Szerk. *Kappanyos András.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 434 o.
145. *Varga Szabolcs:* Megjegyzések II. Lajos király halálához. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 57–71. o.
146. *Vastag Gazsó Hargita:* A porvárosi Kávé Mátyások – Munk Arthúr: A hinterland – A mögöttes országrész háborúja. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 101–130. o.
147. Vérző Magyarország. Szerk. *Kosztolányi Dezső.* Reprint. Gencsapáti, Szülőföld Könyvkiadó, 2020. 285 o.
148. *Vizi László Tamás:* Amikor „Megállt a nemzet szívverése...” 1920. június 4-e a korabeli magyar sajtóban. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá.” Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 275–288. o.
149. *Völgyesi Zoltán:* A Monarchia végzetes háborúja és a magyarországi nemzetiségek. Közép-Európa „kisállami” átalakítása. In: Az együttélés történelme. Nemzetiségi kérdés Magyarországon. Szerk. *L. Balogh Béni – Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 163–191. o.
150. *Wolf Mária – Barkóczy Péter:* Hejőkeresztúr-Vizekköze lelőhely réz alapanyagú leleteinek régészeti és archaeometriai vizsgálata. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 604–627. o.
151. *Závodi Szilvia:* Babér a hőseinknek, 1914–1916. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 315–320. o.

152. *Závodi Szilvia:* A háborús propaganda hétköznapi eszközei a háztartásokban – kerámiatárgyak. In: A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 171–180. o.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

153. *Hajdu Tibor:* Új megközelítés az 1918–1919-es forradalmak hadseregszervezésének vizsgálatához. *Múltunk.* 2020. 2. 198–207. o.
154. *Harangi-Tóth Zoltán:* Az indokínai háború kutatásának sajátosságai. *Hadtudomány.* 2020. 4. 123–132. o.
155. *Hegedűs Ernő – Kende György:* A hazai haditechnikai kutatás-fejlesztés szervezeti háttere. A Magyar Honvédség K + F szervezetei, 1920–2020. *Haditechnika.* 2020. 6. 27–30. o.
156. *Kasza Péter:* Brevissima responsio avagy Nagyon rövid viszontválasz Botlik Richárdnak. *Magyar Könyvszemle.* 2020. 1. 60–62. o.
157. *Kincses Katalin Mária:* Rudimenta Militiae. Írások a művelődés és mentalitás hadtörténeti vonatkozásainak témaköréből. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 396 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
158. *Kiss Gábor:* A katonaősök utáni kutatás lehetőségei az Osztrák–Magyar Monarchia időszakára vonatkozóan a Hadtörténelmi Levéltárban és a bécsi Hadilevéltárban. In: A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 13–22. o.
159. *Kovács Csaba:* Naplók, visszaemlékezések, memoárok, levelek, képeslapok, tábori levelezőlapok a Nagy Háborúról. A világégés írott emlékei. In: A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 77–86. o.
160. *Nagy László:* 30 év a hadtudomány szolgálatában, 1990–2020. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2020. 79 o.
161. The Role of Territorial Defense Forces in Peace and War. Proceedings of the 19th Annual Conference of the Conflict Studies Working Group, Budapest, Hungary, 27–31 May 2019. Ed. *Zoltán Jobbágy – Viktor Andaházi Szeghy – Frederik Erikson – Álmos Péter Kiss.* Budapest, Hungarian Defence Forces Scientific Research Centre, 2020. 327 o.
162. *Romsics Ignác:* A Trianonhoz vezető út. Historiográfiai áttekintés. *Magyar Tudomány.* 2020. 6. 727–737. o.
163. *Süli Attila:* 1848. november 16. „Lészen ágyú!" Egy évforduló kérdéséhez. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 267–273. o.
164. *Szabó János, B.:* „Most rabló mongol nyilát zúgattad felettünk". Historiográfiai vázlat a tatárjárás újabb kori magyar történeti irodalmáról. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 559–571. o.
165. *Szakály Sándor:* Magyar katonapolitika és haderőszervezés a forradalmak (1918–1919) korában. Révész Tamás: Nem akartak katonát látni? című könyvéről. *Honvédségi Szemle.* 2020. 4. 151–153. o.

166. *Szőts Zoltán Oszkár:* Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban. Nézőpontok, műfajok, intézmények. Pécs, Kronosz Kiadó, 2020. 267 o.
167. *Tőrös István:* „Szabó György a nevem, de ez nem igaz." Három újabb ügy a Szatmár megyei inszurgens lovasezred auditori iratai közül. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 297–301. o.
168. Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 520 o.
169. *Veszprémy László:* A tatárjárás. Magyarország ismét bekerül a nyugat-európai világképbe. Az elbeszélő források tanúsága. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 459–485. o.
170. *Zahorán Csaba:* Trianon párhuzamos emlékezetei – a történelmi Magyarország felbomlása a rendszerváltás utáni szlovák és román történetírásban. *Magyar Tudomány.* 2020. 6. 774–785. o.
171. *Zrínyi Miklós:* Vitéz hadnagy. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 167 o.

A hadművészet és a fegyveres erők története

172. *Andaházi Szeghy Viktor:* A magyar haderő útja Padovától Trianonig 1918–1920. *Hadtudomány.* 2020. 4. 107–122. o.
173. *Arday Géza:* Az emigráció a titkosszolgálat hálójában. Az intézményesült hírszerzőrendszer és a hálózat hálója. A Magyarok Világszövetsége. *Valóság.* 2020. 5. 98–104. o.
174. Árnyékhadsereg? Válogatott dokumentumok a Kettőskereszt Vérszövetség katonai titkos társaság 1920-as évekbeli működéséről. A forrásokat közreadta, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta *Kántás Balázs.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2020. 157 o.
175. A B.-A.-Z. megyei hadkieg. története, 1955–2007. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 212 o.
176. *Bacher, Dieter:* A menekültek mint informátorok. A „WRINGER"-program és a magyar menekültek Ausztriában. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 59–75. o.
177. *Bagi Zoltán Péter:* A Habsburg Birodalom első dragonyos kompániáinak felállítása, felszerelése és finanszírozása a tizenöt éves háborúban. *Aetas.* 2020. 3. 14–33. o.
178. *Bagi Zoltán Péter:* A hadseregellátás problémája a tizenöt éves háborúban. *Történelmi Szemle.* 2020. 4. 527–547. o.
179. *Balla Tibor:* A trianoni békediktátum és az önálló magyar haderő. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 4. 16–19. o.
180. *Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos:* A magyar hírszerzés Ausztriában. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 99–126. o.
181. *Bartha Ákos:* A kisegítő honvéd karhatalom és az ellenállás Budapesten, 1944–1945. *Századok.* 2020. 2. 281–326. o.
182. *Báthori Gábor:* A hírszerzés eszközei és lehetőségei a Nagy Háború frontjain. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 43–46. o.

183. *Bekő Tamás:* Nemzetőrségből terroralakulat. A nagykanizsai Fabik-féle tengerész-különítmény működése 1918–1919-ben. In: Tanácsköztársaság Zala megyében. Szerk. *Paksy Zoltán.* Zalaegerszeg, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2020. 157–235. o.
184. *Beňa, Samuel:* Naučení o šikování jízdních, pěších i vozů z pera českého rytiera Václava Vlčka z Čenova (cca 1440 – 1500) ako vzácny prameň pre skúmanie taktiky jazdeckých oddielov na sklonku stredeurópskeho streoveku. *Vojenská Historia.* 2020. 3. 19–32. o.
185. *Béres Sándor:* Négylábú seregek. A lovasság hadászati szerepe. *Rubicon.* 2020. 1. 44–53. o.
186. *Čaplovič, Miloslav:* Z histórie Dunajskej flotily rakúsko-uhorskej monarchie 1871–1918. In: Slovensko proti fašizmu slovensko na strane demokracie. Životné jubileum Jozefa Bystrického. Red. *Mária Stanová.* Bratislave, Vojenský historický ústav, 2020. 51–63. o.
187. *Cole, Myke:* Legio a phalanx ellen. Az antik világ két leghatékonyabb gyalogságának küzdelme. Fordította *Sisák Gábor.* Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 334, 16 o. (Hadiakadémia)
188. *Csiky Gergely:* A Nagy Mongol Birodalom hadserege a XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 528–557. o.
189. *Dinev, Angel:* The Military Brilliance of the Bulgarian Cavalry in Dobrudzha in 1916. The Resurrection of the Militant National Spirit. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 451–466. o.
190. *Dobrovits Mihály:* Bursától Mohácsig. Az oszmánok birodalma a hódoltság előtt. *BBC History.* 2020. 9. 32–37. o.
191. *Ehrenberger Róbert:* A BM III/V. Csoportfőnökség szervezettörténete 1971–1990 között. *Szakmai Szemle.* 2020. 1. 7–23. o.
192. Évkönyv 2019. Szerk. és sajtó alá rendezte *Ledács Kiss Jenő.* Budapest, Felderítők Társasága Egyesület. 2020. 122 o.
193. Évkönyv 2020. Szerk. és sajtó alá rendezte *Ledács Kiss Jenő.* Budapest, Felderítők Társasága Egyesület, 2020. 141 o.
194. *Farrell, Henry – Newman, Abraham L.:* Magánszféra és hatalom. Transzatlanti küzdelem a szabadságért és a biztonságért. Fordította *Radó Nóra.* Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., 2020. 299 o.
195. *Feith László:* A káosz lovasai. Öngyilkos roham az ágyúk ellen. *Magyar Honvéd.* 2020. 12. 34–37. o.
196. *Ferguson, Niall:* A világ háborúja. A gyűlölet évszázadának története. Fordította *Gebula Judit.* Budapest, Scolar Kiadó, 2020. 759, 24 o.
197. *Fodor Gábor:* Egy magyar kórház Konstantinápolyban. *Történelmi Szemle.* 2020. 3. 413–424. o.
198. *Forgács Balázs:* Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 238 o.
199. *Földesi Ferenc:* Fejezetek a területi katonai igazgatási rendszer történetéből. 1–2. rész. *Honvédségi Szemle.* 2020. 1. 114–135. o., 5. 105–119. o. (1. rész: A közvetlen katonai ellenőrzéstől az új honvédelmi törvényig, 1922–1939.; 2. rész: Az 1939. évi honvédelmi törvény hatálybalépésétől a második világháború befejezéséig.)
200. *Földi László:* Háború. Köröstárkány–Kápolnásnyék, Kárpátia Stúdió, 2020. 289 o.
201. *Galambos Sándor:* (Öreg)hídépítők. Az értelmetlen pusztítás jelképe. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 36–39. o.

202. *Galambos Sándor:* Történelmi misszió. Volt egyszer egy műszaki kontingens. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 32–35. o.
203. *Gebei Sándor:* Kozákok. *Rubicon.* 2020. 12. 72–85. o.
204. *Glósz József:* Gabonakereskedelem és hadseregellátás. *Történelmi Szemle.* 2020. 4. 595–608. o.
205. *Gondos László:* Tűzzel, vassal. A szabadságharc harcászata és fegyverzete. *Magyar Honvéd.* 2020. 12. 24–29. o.
206. *Gürkan, Emrah Safa:* A szultán kémei. Oszmán hírszerzési módszerek és ügynökhálózatok a 16. században. Fordította *Pál Laura.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 287 o.
207. *Hausner Gábor – Padányi József – Süli Attila:* A hévízi Zrínyi Miklós magyar királyi honvédtiszti gyógyház, 1933–1944. *Hadtudomány.* 2020. 1. 114–131. o.
208. *Hermann Róbert:* A semmiből építkezve. A honvédsereg műszaki szolgálata. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 10–13. o.
209. *Hidán Csaba László:* A hadviselés művészete – emberi tényezők. Budapest, Unicus Műhely, 2020. 135 o.
210. *Horváth Csaba:* Nemzetvédelem és nemzeti munkavédelem. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 88–94. o.
211. *Horváth Csaba:* A Trianon utáni katonai lehetőségek és az új hadrend kialakítása. 1921–1937. In: Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Szerk. *Szidiropulosz Archimédesz.* Budapest, L'Harmattan–Trianon Kutatóintézet, 2020. 260–268. o.
212. *Ivanics Mária:* Krími tatárok. Egy kelet-európai muszlim nép. *Rubicon.* 2020. 12. 86–98. o.
213. *Jobbágy Zoltán – Krizbai János – Papp Tibor:* Haderő és humánerőforrás-gazdálkodás. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 100 o.
214. *Jobst Ágnes:* Az oberammergaui NATO-kiképzőközpont magyar tagozatának felderítése. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 127–144. o.
215. *Kapronczay Károly:* Lengyel légionisták szervezetei Magyarországon. *Valóság.* 2020. 1. 32–38. o.
216. *Kasznár Attila:* Kína és a Távol-Kelet posztmodern ellensége: a terrorizmus. Budapest, Kairosz Kiadó, 2020. 143 o.
217. *Kávássy János Előd:* Baljós napfelkelték. A Manhattan projecttől a szuperbombáig. *Múltkor.* 2020. Tavasz. 82–89. o.
218. *Kedves Gyula:* Dzsidáikon fekete-sárga lobogó. A császári-királyi hadsereg ulánusai az 1848–1849-es szabadságharcban. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 37–67. o.
219. *Kenyeres Dénes:* Az 1956 Magyar Nemzetőrség Kecskeméti Parancsnokság rövid és vázlatos története. Nemzetőrség históriája Magyarországon. Kecskemét, Magánkiadás, 2020. 160 o.
220. *Kovács Tamás:* A halál angyalai. Emberkísérletek a harmadik birodalomban. *Múlt-kor.* 2020. Tavasz. 72–79. o.
221. *Kovács Vilmos:* Harctámogatók. Műszaki csapatok a Monarchia haderejében. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 14–19. o.

222. *Kovaliczky Gergely:* Lovagkirályok alkonya. II. Lajos a mohácsi csatában. *Rubicon.* 2020. 4. 70–75. o.
223. *Köbel Szilvia:* Kémkedési ügy a nyolcvanas évek végén, Magyarországon – a „fennálló rend" elleni bűncselekmények kontextusában. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 243–257. o.
224. *Krahulcsán Zsolt:* Pártállambiztonság. Arcképek Kádár titkosszolgálatából. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020. 330 o.
225. *Krámli Mihály:* Tűz a mélyből. Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeralattjárói. *Magyar Honvéd.* 2020. 4. 12–17. o.
226. *Lázár Balázs:* A császári-királyi hadsereg ellátási rendszere a Magyar Királyságban az 1751. évi szabályzattól 1815-ig. *Történelmi Szemle.* 2020. 4. 549–564. o.
227. *Lewis, Matthew:* Apokalipszis – vagy mégsem? Fordította *Rindó Klára. BBC History.* 2020. 9. 54–58. o.
228. *Ligeti Dávid Ádám:* Gyilkos szellem a palackból. Fritz Haber és a harci gázok. *Múlt-kor.* 2020. Tavasz. 62–69. o.
229. *Ligeti Dávid Ádám:* A magyar haderő a változó politikai viszonyok között, 1918–1919. In: 1919 – A Nagy Szétesés. Szerk. *Hermann Róbert – Ligeti Dávid.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 257–274. o.
230. *Máthé Áron:* Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–1945-ben. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 231 o. (Modern magyar történelem)
231. *Mészáros László Antal:* Rubin-feladat. A Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainak hadrendi változásai 1987-ben. Kitekintéssel a Magyar Néphadsereg egészére. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 214 o.
232. *Mihók Sándor:* A Pesti Honvéd Menház története. *Honvédségi Szemle.* 2020. 2. 136–150. o.
233. *Mitchell, Aaron Wess:* A Habsburg Birodalom nagystratégiája. Fordította *Ledó Anna.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020. 447 o.
234. *Morris, Ian:* Háború! A civilizáció folyamata és ellentmondásai a főemlősöktől a robotokig. Fordította *Bojtár Péter.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020. 56 o.
235. *Mujzer Péter:* Hungarian Paratroopers, 1938–1941. *Magyar Front.* 2020. 1. 3–6. o.
236. *Palasik Mária:* Egy magyar hírszerző tiszt rejtélyes eltűnése. Bécs, 1953. május. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 187–218. o.
237. *Papp Sándor:* Tervek a Habsburg Birodalom dunai flottájának új alapokra helyezésére a 17. század végén. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá". Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 52–64. o.
238. *Pelle János:* Az utolsó nemesi felkelés. *Valóság.* 2020. 4. 102–104. o.
239. *Pető Andrea:* A hidegháború hírszerzése a társadalmi nemek szempontjából. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 11–24. o.
240. *Pogányné Rózsa Gabriella:* Ludwig Andreas Khevenhüller instrukciói a tábori felcserek számára. *Hadtudomány.* 2020. 3. 77–87. o.

241. *Porkoláb Imre:* Az aszimmetrikus hadviselés adaptációja. A tradicionális és irreguláris hadikultúrák összecsapásának vizsgálata. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 16 o.
242. *Őcz Péter:* A japán kamikaze harceszközök ideológiája és alkalmazása. 1–2. rész. *Haditechnika.* 2020. 3. 66–71. o., 4. 69–75. o.
243. *Remek Éva:* Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. Párbeszéd Vancouvertől Vlagyivosztokig. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 231 o.
244. *Sáry Zoltán:* Testvérháború. Az Armada tengeralattjáróinak hőskora. *Regiment.* 2020. 5. 22–26. o.
245. *Schramek László:* A megyék szerepe a hadi szállításokban. Pest megye példája. *Történelmi Szemle.* 4. 577–593. o.
246. *Slachta Krisztina:* Az idegenforgalom mint kémtevékenység – a kémtevékenység mint idegenforgalom? Egy „IBUSZ-os" Bécsben. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 219–241. o.
247. *Slachta Krisztina:* „Rokonlátogatók". A magyarországi németek kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése. Egy ellenségkép története. Elemzés és források. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2020. 324 o.
248. *Solymosi József:* A Klapka-légió. Az emigráció elfeledett epizódja. *Magyar Honvéd.* 2020. 12. 30–33. o.
249. *Somkutas Róbert:* A Magyar Királyi Honvédség páncélozott eszközökkel felszerelt felderítő csapatai a Barbarossa hadművelet során. A gyorshadtest alkalmazása a Kárpát-csoport alárendeltségében, 1941. június 30. – július 9. 4–5. rész. *Haditechnika.* 2020. 1. 63–68. o., 2. 70–75. o.
250. *Sőregi Zoltán:* A Magyar Királyi Honvédség első kerékpáros csapatai. 1–2. rész. *Haditechnika.* 2020. 5. 70–73. o., 6. 69–73. o.
251. *Sparrow, Bartholomew:* A stratéga. Brent Scowcroft és a nemzetbiztonság hivatása. Fordította *Vajda Tünde.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020. 702 o.
252. *Süli Attila:* Az esztergomi katonai egészségügyi szolgálat története a 19. század elejétől 1918-ig. *Hadtudomány.* 2020. 3. 88–103. o.
253. *Süli Attila:* Vonzások és választások. Az európai hatalmi rendszer átalakulása. *Magyar Honvéd.* 2020. 12. 14–19. o.
254. *Sz. Kovács Éva:* „Ölel barátod, Lehel". Ausztriába telepített magyar ügynökök tevékenysége, 1945–1965. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 145–163. o.
255. *Szabó János, B.:* A Szapolyaiak hadserege Szapolyai János és II. János korában. Magánföldesúri, vajdai, királyi hadak, 1510–1571. In: Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak. Szerk. *Fodor Pál – Varga Szabolcs.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 213–241. o.
256. *Szabó János, B.:* A székelység hadi ereje a korai fejedelemség idején. *Rubicon.* 2020. 12. 58–63. o.
257. *Szabó Péter:* Lehetetlen küldetés. A 2. hadsereg műszaki alakulatai. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 20–23. o.
258. *Szakály Sándor:* A magyar Nemzeti Hadsereg létrejötte és első évei. In: „Valami fáj, ami nincs". A trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk. *Anka László.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 271–282. o.

259. *Szendy István:* A hadügy és a 21. század. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 180 o.
260. *Tóth Imre:* Fagyból a tavaszba. Globális felmelegedés és lokális klímaváltozások a „vasfüggöny" tövében 1948–1989. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 259–273. o.
261. *Tőrös István:* Császári kapituláció. Fehér zászló a sedani citadella tornyán. *Regiment.* 2020. 4. 8–15. o.
262. *Tőrös István:* Hitlerjugend. Ők sem születtek katonának. *Regiment.* 2020. 2. 38–45. o.
263. *Trautmann Balázs:* Keresünk és ellenőrzünk. Az Amerikai Parti Őrség légiszolgálata. *Aranysas.* 2020. 5–6. 14–18. o.
264. *Trautmann Balázs:* Pilóták földi szemmel. Sebészi pontossággal. *Aranysas.* 2020. 7. 25–29. o.
265. A Trebitsch-ügyirat. A Magyar Királyi Belügyminisztérium titkos dokumentumai Trebitsch Ignác nemzetközi kémről és kalandorról, 1930–1938. Közzéteszi, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta *Kántás Balázs.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2020. 103 o.
266. *Tulipán Éva:* A hadsereg átalakítását kísérő propaganda 1948–1949-ben. In: A Rajk-per éve. Közelítések 1949-hez. Szerk. *Takács Tibor.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 99–108. o.
267. *Turing, Dermot:* X, Y, Z. Az Enigma feltörésének igaz története. Fordította *Gyárfás Vera.* Budapest, Typotex, 2020. 301 o.
268. Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézményi és jogi kihívások. Szerk. *Farkas Ádám – Végh Károly.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 239 o.
269. Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 298 o. (Közelmúltunk hagyatéka)
270. *Varga Csaba Béla:* Öngyilkos küldetések. Az esélytelenek bátorsága. *Regiment.* 2020. 5. 52–57. o.
271. *Varga Csaba Béla:* Szamurájok. A felkelő nap lovagjai. *Regiment.* 2020. 5. 38–45. o.
272. *Wegener Früs, Thomas – Frimark, Adi:* A legkevésbé gyanús ellenfél. Magyar hírszerzés Dániában a hidegháború idején. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 77–97. o.

Csapattörténetek

273. *Balla Tibor:* Das Kaiserliche und Königliche 11. Husarenregiment „Ferdinand der Erste, König der Bulgaren" im Ersten Weltkrieg. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 435–449. o.
274. *Báthory Csaba:* Miskolc város háziezrede a két világháború között. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 47–56. o.
275. *Cservenka Ferdinánd:* A szlovák Gyorshadosztály létrehozása és részvétele a Kijev környéki harcokban. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 2. 275–300. o.
276. *Galambos Sándor:* Specialisták. 85 éves a szentesi helyőrség. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 40–45. o.

277. *Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András:* A 47. honvédzászlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2020. 334, 16. o.
278. *Kedves Gyula:* Egy teljesen szabálytalan honvéd zászló, és ami mögötte van. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 29–40. o.
279. *Kiss Gábor:* Zalai katonák és katonai alakulatok az első világháborúban. In: Zalaegerszeg és az első világháború. Szerk. *Kiss Gábor.* Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 9–20. o.
280. *Kiss Roland:* Az elfelejtett légideszant. A 17. légideszant hadosztály a II. világháborúban. *Regiment.* 2020. 1. 32–37. o.
281. *Komáromi Csaba:* Műszaki katonák a napfény városában. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 2. 16–19. o.
282. *Molnár András – Szabó Péter:* Zalaegerszegi honvédek a keleti arcvonal mögött. Dokumentumok a megszálló feladatokat ellátó magyar királyi 47/III. honvéd zászlóalj történetéhez, 1941–1944. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 396. o.
283. *Nagy Szabolcs:* Az összeomlás módozatai. Veszprémi alakulatok hazatérése a ’18-as frontról. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 59–72. o.
284. *Nagy Szabolcs:* A Székely Hadosztály. Kratochwill Károly, a Székely Hadosztály parancsnoka. *Rubicon.* 2020. Különszám 1–2. 40–51. o.
285. *Péterfi Bence:* A fekete sereg. Mátyás király sziléziai zsoldosai. *Rubicon.* 2020. 3. 70–72. o.
286. *Sáry Zoltán:* Roham a belvárosban. Az SAS londoni túszszabadító akciója. *Regiment.* 2020. 1. 50–53. o.
287. *Silye Sándor:* Arcok, harcok, emberek, életutak. 25 év, 25 történet a Honvédség és Társadalom Baráti Kör Székesfehérvári Szervezete életéből. Székesfehérvár, Honvédség és Társadalom Baráti Kör Székesfehérvári Szervezete, 2020. 199 o.
288. *Szabó Péter:* Fejezetek az 1. huszárhadosztály téli harcairól a Vértes hegységben. 1945. január 18. – március 6. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 139–152. o.
289. *Szekér Imre Tibor:* Háborús emlékek a császári és királyi 48. gyalogezredről, 1914–1918. Zalaszántó, Zalaszántói Lokálpatrióta Egyesület, 2020. 489 o.
290. *Udovecz György:* A 68. Jászkun gyalogezred az első világháborúban. In: Tisicum XXVIII. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve. Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2020. 171–182. o.
291. *Varga Csaba Béla:* Kísértetek fegyvertára. A SOE különleges eszközei. *Regiment.* 2020. 5. 16–21. o.

A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői

292. *Balla Tibor:* A haderő vezetésének kérdései az első világháborús osztrák–magyar tábornoki kar példáján. *Hadtudomány.* 2020. 2. 65–78. o.
293. *Domonkos László:* Átállt szovjet katonák 1956-ban. Tények és legendák. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2020. 201 o.
294. Fiatal tisztek zsebkönyve. Szerk. *Krizbai János.* 5. javított kiadás. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 342 o.

295. *Hajdú László:* Egy életre szóló hivatás. 1. rész. *Regiment.* 2020. 5. 8–15. o.
296. *Hermann Róbert:* Kossuth Lajos és a fővezéri kérdés 1848–1849-ben. Miért Dembiński? Miért Görgei? Miért Bem? *Rubicon.* 2020. 11. 34–47. o.
297. A Honvédelmi Minisztérium Évkönyve 2019 / Yearbook of the Ministry of Defence Hungary 2019. Szerk. *Illés Roland – Szvercsek Dávid.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 191 o.
298. *Kollár László:* Az altiszti kar presztízse. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 1. 22–25. o.
299. *Kollár László:* Szentesi laktanyatörténet. 1–5. rész. *Magyar Honvéd.* 2020. 8. 42–45. o., 9. 42–45. o., 10. 40–41. o., 11. 40–45. o., 12. 40–43. o. (1. rész: Huszárvágta, 2. rész: A háború kora, 3. rész: Mozgalmas évek, 4. rész: A műszakiak fellegvára, 5. rész: Út a mába)
300. *Kollár László:* Zrínyi és a katonai nevelés. 1–2. rész. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 2. 12–15. o., 3. 14–18. o.
301. *Lőrincz Kálmán:* Menetben. Túl a nyolcadik ikszen. 2. bővített kiadás. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 183 o.
302. *Nagy-L. István:* A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 456 o.
303. *Perjés Géza:* Tiszt – képzés. Sajtó alá rendezte, jegyzetelte és a bevezető tanulmányt írta *Hausner Gábor.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 287 o.
304. Portrete de ofiţeri de origine română din Armata de Honvezi, 1868–1918. Ed. *Nicoleta Hegedűs – Csaba Horváth – Vlad Popovici.* Kolozsvár, Editura Mega, 2020. 464 o.
305. *Saïh, Elisabeth – Tóth Ferenc:* Rodostótól Párizsig. *Világtörténet.* 2020. 3. 345–370. o.
306. *Siposné Kecskeméthy Klára:* Ludovikás hagyományok a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen. *Honvédségi Szemle.* 2020. 6. 120–139. o.
307. *Szakály Sándor:* A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia II. főcsoport, majd jogutód intézményeinek parancsnokai, 1931–1945. *Honvédségi Szemle.* 2020. 6. 95–110. o.
308. *Szakály Sándor:* A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia parancsnokai, 1919–1945. *Honvédségi Szemle.* 2020. 4. 130–150. o.
309. *Varga Csaba Béla:* Sorozási lottóhúzás. A 158-as bevonul! G.I. Joe háborúba megy. *Regiment.* 2020. 3. 10–13. o.

Hagyományápolás, emlékezetkultúra

310. A 20. század katonai hősei. Budapest, Ringier Axel Springer Magyarország Kft., 2020. 143 o. (Bookazine Bestseller)
311. *Bálint Ferenc – Polgár Balázs – Pórszász Anna:* Hadtörténeti régészeti kutatás a komárom-herkálypusztai „ulánus-temető”-ben, 2018–2019. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 1. 125–156. o.
312. *Bodó Imre:* Felújították az I. világháborús emlékművet Attalán. *Honismeret.* 2020. 2. 100. o.
313. *Farkas Ferenc:* Fegyverrel, hittel, lélekkel. Tábori lelkészek Borsod megyében. *Honismeret.* 2020. 3. 95–99. o.
314. *Fröhlich Dávid – Káplár Zsolt:* Székesfehérvár épített katonai öröksége, 1867–1918. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 120 o.
315. *Jakusch Gabriella:* Emlékezethelyek. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 109–118. o.

316. *Katona Tamás – Ráday Mihály:* A kétszáz éve született Klapka György emlékezete. Szerk. *Csorba László. Honismeret.* 2020. 3. 16–23. o.
317. *Katona Tamás – Ráday Mihály:* Arcok és sorsok. Hol sírjaik domborulnak... Szerk. *Csorba László.* Budapest, Corvina Kiadó, 2020. 442 o.
318. *Kollár László:* Hervadhatatlan dicsőség övezze a Zrínyiek nevét! *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 6. 19–21. o.
319. *Kollár László:* A Hősök országos emlékköve. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 3. 20–23. o.
320. *Kollár László:* Az ismeretlen katona sírja. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 6. 15–18. o.
321. Közös erővel. Emlékmű a „poklok poklában". Összeállította *Feith László. Magyar Honvéd.* 2020. 5. 40–43. o.
322. *Mészáros József:* Ágyúkészítők. Pont úgy dörög, pont úgy néz ki. *Magyar Honvéd.* 2020. 9. 38–41. o.
323. *Nagybaczoni Molnár Ferenc:* Erdővidék szabadságharcosa. Pályakép és életleírás Száldobosi Borbáth László századosról. 4. javított kiadás. Budapest, Kultúr-Kör, 2020. 80. o.
324. *Novák Béla:* A párbajozó úriember. Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem, 2020. 261 o. (Kulturális örökség)
325. *Snoj Péter:* Húsz éve menetben. Doni hősök emléktúra. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 42–43. o.
326. *Szluk István:* 50 éves a Fegyveres Erők és Rendvédelmi Szervek Nyugdíjas Klubja, Nyíregyháza. Nyíregyháza, Fegyveres Erők és Rendvédelmi Szervek Nyugdíjas Klubja, 2020. 96 o.
327. *Tóth István:* A szegedi k. u. k. 46-os gyalogezred emlékművének keletkezés-megszűnés története és újraalkotása. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 89–97. o.
328. *Zakar Péter:* Kassai egyházmegyés papok az 1848–1849-es szabadságharcban. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 159–187. o.

Haditechnika

329. 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 119 o.
330. *Bagi Zoltán Péter – Domokos György:* Magyarországi várépítészet a 16. század második felében. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 499–514. o.
331. *Bálint Ferenc:* Az elfeledett erőd. Egy oldalazó „kiserőd" a komáromi vasúti híd déli hídfőnél. In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 36–41. o.
332. *Černilogar, Damjana Fortunat:* A boveci blokádrendszer (Sperre Flitsch). In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 56–65. o.
333. *Cockle, Tom:* War photographer 1.2. Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 59 o.
334. *Csonkaréti Károly:* Lélekvesztők. Zseb-tengeralattjárók és egyéb furcsaságok. Budapest, Kornétás Kiadó, 2020. 171 o.

335. *Drole, Ernesta:* Kluže erőd. Műemlékvédelem és államgegóvás. In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 66–69. o.
336. *Feenstra, Jon:* Panzerwaffe on the Battlefield 2. Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 110 o. (World War Two Photobook Series 21.)
337. *Fehér Gábor:* A Mi–24 harci helikopter. Illusztrálta *Hovári Éva.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 67 o. (Haditechnika fiataloknak)
338. *Feith László – Trautmann Balázs:* Embertelen megoldások. Felderíteni és megsemmisíteni. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 4–9. o.
339. *Feith László:* Rendszertan. A pilóta nélküli légi járművek osztályozása. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 10–15. o.
340. *Forisek Péter:* Tudós a birodalommal szemben. *Múlt-kor.* 2020. Tavasz. 42–49. o.
341. *Hajdu Péter:* A magyar Fokker D.VII-es vadászrepülőgépek története. 1–2. rész. *Haditechnika.* 2020. 3. 72–75. o., 4. 64–68. o.
342. Hitünk a jövő. Poppától a C–17-esekig. Összeállította *Feith László. Magyar Honvéd.* 2020. 8. 38–41. o.
343. *Jamrich Viktor:* Üsd, vágd! Zrínyi Miklós korának fegyverzete. *Magyar Honvéd.* 2020. 5. 32–35. o.
344. *Kárpáti Endre:* Coléoptére. A gyűrűszárú bogár. *Aranysas.* 2020. 11. 60–64. o.
345. *Kárpáti Endre:* Változások kora. P–26-os: már nem régi, de még nem új. *Aranysas.* 2020. 9. 62–66. o.
346. *Kékesi György:* Kézigránátok története. 24–35. rész. *Kaliber.* 2020. 1. 12–15. o., 2. 10–13. o., 3. 10–13. o., 4. 12–15. o., 5. 12–15. o., 6. 34–37. o., 7. 10–13. o., 8. 10–14. o., 9. 10–13. o., 10. 10–12. o., 11. 10–12. o., 12. 10–12. o. (24. rész: Szovjet kézigránátok 1945-ig; 25. rész: Szovjet–orosz kézigránátok; 26. rész: Japán kézigránátok; 27. rész: Japán kézigránátok 2.; 28. rész: Olasz kézigránátok; 29. rész: Finn kézigránátok 1.; 30. rész: Finn kézigránátok 2.; 31. rész: Svéd kézigránátok; 32. rész: USA – M26 kézigránát; 33. rész: USA: M33, 67, 68 kézigránátok; 34. rész: USA: nem halálos, különleges rendeltetésű gránátok; 35. rész: Szovjet–orosz kézigránátok 3.)
347. *Kiss Attila:* „Íjuk, mint Isten karja, és nyilaik elől nincs menekvés". Sztyeppei típusú szaru-ín összetett íjak és nyílvesszők használati értékének vizsgálata. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 953–997. o.
348. *Kiss Roland:* Ellenfelek. Az angliai csata repülőgéptípusai. *Aranysas.* 2020. 10. 44–49. o.
349. *Kiss Roland:* Az utolsó dobás. 1–7. rész. *Aranysas.* 2020. 1. 26–31. o., 2. 66–71. o., 3. 62–67. o., 4. 52–56. o., 5–6. 62–67. o., 7. 66–71. o., 8. 50–55. o. (1. rész: Légi háború Európa felett; 2. rész: Szemben álló felek, 1945; 3. rész: Csodafegyverek; 4. rész: Végjáték a Reich felett 1945; 5. rész: Légi háború a Reich felett; 6. rész: Légi háború a Reich felett, 1945; 7. rész: Légi háború a Reich felett: végjáték)
350. *Kovács S. Tibor:* A kora újkori magyar fegyvertörténet vázlata. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 515–534. o.
351. *Kovács Vilmos:* A trianoni békediktátum hatása a magyar haderő ellátására. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 51–58. o.

352. *Kovács Vilmos:* A trianoni békediktátum hatása a magyar hadiiparra, 1920–1927. Rejtett hadiipari kapacitások. In: Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Szerk. *Szidiropulosz Archimédesz.* Budapest, L'Harmattan–Trianon Kutatóintézet, 2020. 269–278. o.
353. *Kovács Zoltán András:* Az önmagát megvédeni képes bombázó mítosza. *Rubicon.* 2020. 9. 38–39. o.
354. *Krámli Mihály:* The Development of the Hungarian Arms Industry, Especially the Naval Industry, 1900–1914. In: The Role of Territorial Defense Forces in Peace and War. Proceedings of the 19th Annual Conference of the Conflict Studies Working Group, Budapest, Hungary, 27–31 May 2019. Ed. *Zoltán Jobbágy – Viktor Andaházi Szeghy – Frederik Erikson – Álmos Péter Kiss.* Budapest, Hungarian Defence Forces Scientific Research Centre, 2020. 27–45. o.
355. *Magdó Csaba:* Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének vezetékes híradástechnikája. Katonai távbeszélők akkor és most. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 131–146. o.
356. *Magó Károly:* Velünk élő múlt. 1–10. rész. *Aranysas.* 2020. 2. 78–82. o., 3. 78–82. o., 4. 78–82. o., 5–6. 78–82. o., 7. 78–82. o., 8. 78–82. o., 9. 78–82. o., 10. 78–82. o., 11. 78–82. o., 12. 78–82. o. (1. rész: Az első összecsapások; 2. rész: Légi háború a front felett; 3. rész: Sikerek nappal és éjszaka; 4. rész: A Re.2000 is bizonyít; 5. rész: Szezonvég; 6. rész: Ismét a fronton; 7. rész: Hídfőcsaták; 8. rész: Légi harcok a Donnál; 9. rész: Súlyos veszteségek; 10. rész: „Ratavadászat")
357. *Major Balázs:* Egy keresztes erődítés építéstörténete. Margat – Szíria. In: Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2020. Szerk. *Kósa Pál.* Kökény, ZIMédia Kiadó–Kárpát-medence Örökségturisztikai Alapítvány, 2020. 28–33. o.
358. *Meruk József:* Pilótáik vakmerően semlegesek voltak. Svájc minden behatolóval elbánt a II. világháborúban. *Aero Magazin.* 2020. 12. 74–76. o.
359. *Mihályi Balázs:* Az Árpád-vonal története, 1939–1944. Köröstárkány–Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2020. 200 o.
360. *Molochnikov, Alexei:* A breszt-litovszki erőd története, 1830–1918. In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 42–55. o.
361. *Munk Sándor – Négyesi Imre:* Informatikai eszközök a 172 éves Magyar Honvédségben. Jövőbeni célok és feladatok. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 368 o.
362. *Nagy László:* Magyar fegyverek, 1630–1662. Reprint. Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2020. 109 o.
363. *Nagy Norbert:* A T–72 harckocsi. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 68 o. (Haditechnika fiataloknak)
364. *Németh András:* Sok kicsi sokra megy. A tömeg ereje. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 24–29. o.
365. *Nevenkin, Kamen:* Bloody Vienna. The Soviet Offensive Operations in Western Hungary and Austria, March – May 1945. Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 212 o.
366. *Obuch László:* Örökös második. Az angliai csata szürke eminenciása. *Aranysas.* 2020. 8. 68–71. o.
367. *Ocskay Zoltán:* Ford gépjárművek az első világháborúban. *Haditechnika.* 2020. 2. 64–69. o.
368. *Ozimy, Andrej:* Végvárból citadella. Az észak-komáromi Központi erőd átalakulása a 19. század folyamán. In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk.

Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 20–35. o.
369. *Pachauer, Volker K.:* Cattaro. Osztrák–magyar hadikikötő és erőd. In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 70–89. o.
370. Past and Present of 19th-Century Fortifications Built in Central Europe. Ed. *Zsolt Káplár – Zsuzsanna Páli-Herczeg.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 119 o.
371. *Polgár Balázs:* Múlt, jelen, jövő. A komáromi erődrendszer története. *Magyar Honvéd.* 2020. 12. 20–23. o.
372. *Polgár Tamás:* Égi blokádtörők. Repülő csempészek Skandinávia fölött. *Aranysas.* 2020. 7. 49–53. o.
373. *Polgár Tamás:* Mosógép Charlie lecsap. Po–2-esek és társaik a koreai háborúban. *Aranysas.* 2020. 4. 58–63. o.
374. *Polgár Tamás:* Az utolsó utáni vadászgép. Német repülőgép-tervezők sikerei Argentínában. *Aranysas.* 2020. 10. 37–43. o.
375. *Punka György:* Csodafegyver. Támadjuk meg Amerikát! Német távolsági bombázók sosemvolt kalandja. *Aero Magazin.* 2020. 4. 56–59. o.
376. *Punka György:* Háborúk, csaták ászai. 1–5. rész. *Aero Magazin.* 2020. 8. 56–59. o., 9. 58–61. o., 10. 56–59. o., 11. 54–57. o., 12. 66–69. o. (1. rész: Angolul csillagok, németül nagyágyúk; 2. rész: Dán, ír és francia hősök; 3. rész: Eriksen Norvégiából, Paddy Írországból; 4. rész: Sikeres kanadai és japán vadászpilóták; 5. rész: Amikor Moszkva még sebezhető volt)
377. *Punka György:* A „hanyatló nap" harci repülőgépei. Japán repülőgépgyártás. *Aero Magazin.* 2020. 7. 54–57. o.
378. *Remes Péter:* Az első magyar űrrepülés története. Kecskemét, Magánkiadás, 2020. 420. o.
379. *Sajtos Zoltán:* Bazooka Charlie, az őrült tankvadász. Egy amerikai L–4-es felderítőgép pilótájának története. *Aero Magazin.* 2020. 12. 77–79. o.
380. *Sajtos Zoltán:* A legnagyobb légideszant-hadművelet. 75 éve történt: Operation Varsity. *Aero Magazin.* 2020. 4. 64–67. o.
381. *Sáry Zoltán:* A felkelő nap árnyékában. Japán páncélosok 1945 előtt. *Regiment.* 2020. 2. 51–55. o.
382. *Sáry Zoltán:* Átmeneti megoldás. A T–55 harckocsi. *Regiment.* 2020. 5. 27–31. o.
383. *Sáry Zoltán:* A hangnál is sebesebben. F–100 Super Sabre. *Aranysas.* 2020. 5–6. 48–51. o.
384. *Sáry Zoltán:* Harcokban is bizonyított. Aermacchi MB–339. *Aranysas.* 2020. 9. 68–71. o.
385. *Sáry Zoltán:* Idegen földön a hazáért. A szabadság vándorai. *Aranysas.* 2020. 10. 50–54. o.
386. *Sáry Zoltán:* Királytigris. A későn született fenevad. *Regiment.* 2020. 1. 38–43. o.
387. *Sáry Zoltán:* Lánctalpas kuriózumok. Modern japán harckocsik. *Regiment.* 2020. 4. 64–66. o.
388. *Sáry Zoltán:* Megkésett dicsőség. Hawker Hurricane. *Aranysas.* 2020. 9. 48–52. o.
389. *Sáry Zoltán:* Tito erre is gondolt. Jugoszláv tengeralattjárók. *Regiment.* 2020. 5. 58–61. o.
390. *Sáry Zoltán:* A versenyfutás eredménye. Lokátor+légiharc-rakéták: MiG–17 Fresco. *Aranysas.* 2020. 12. 66–71. o.
391. *Sáry Zoltán:* Versenygépből bombázó. Savoia–Marchetti SM.79. *Aranysas.* 2020. 1. 56–59. o.

392. *Suba János:* Két olasz hegyvidéki záróerőd. Punta Corbin és Casa Ratti. In: Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2020. Szerk. *Kósa Pál.* Kökény, ZIMédia Kiadó–Kárpát-medence Örökségturisztikai Alapítvány, 2020. 170–176. o.
393. *Sudár Balázs:* A honfoglalás kori íjtegzek keleti hátteréről. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 723–749. o.
394. *Szatai Zsolt – Horváth Tibor:* A robbanószerkezetek felderítésének története 1., 700–1950. *Honvédségi Szemle.* 2020. 6. 81–94. o.
395. *Tóth Ferenc:* Repülőgépek a vizek fogságában. 1–3. rész. *Aero Magazin.* 2020. 10. 60–63. o., 11. 58–61. o., 12. 70–73. o.
396. *Tőrös István:* A csillagok útján. Farkas Bertalan, az első magyar űrhajós. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 169 o.
397. *Tőrös István:* Hibernált gatyaszárító. A Siegfried-line második élete. *Regiment.* 2020. 1. 16–19. o.
398. *Trautmann Balázs:* Csapatlégvédelem. Nagy úr a muszáj. *Regiment.* 2020. 2. 46–50. o.
399. *Trautmann Balázs:* A csataterek napszámosai. Műszaki harcjárművek. *Magyar Honvéd.* 2020. 2. 28–31. o.
400. *Trautmann Balázs:* Csendes gyilkosok. Halk és hatékony. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 20–23. o.
401. *Trautmann Balázs:* Csikorgó kezdetek. A legelső csapatszállító járművek. *Magyar Honvéd.* 2020. 11. 6–9. o.
402. *Trautmann Balázs:* Égi szemek. A felderítők „madarai". *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 30–35. o.
403. *Trautmann Balázs:* Elvtársi vendégség. Kitüntetésnek számító „frontvonal". *Aranysas.* 2020. 10. 30–35. o.
404. *Trautmann Balázs:* Egy jól bevált ötlet. A légi utántöltés hőskora. *Aranysas.* 2020. 4. 46–51. o.
405. *Trautmann Balázs:* A Kaszpi-tengeri szörny. Repülőgép-hordozók támadására tervezték. *Aranysas.* 2020. 11. 35–39. o.
406. *Trautmann Balázs:* Komolyan gondolták. Német bombázók Washington felett? *Aranysas.* 2020. 10. 24–28. o.
407. *Trautmann Balázs:* Szárnyaló piac. Mindenki másképp csinálja. *Magyar Honvéd.* 2020. 3. 16–19. o.
408. *Trautmann Balázs:* Sztálin öklei. Tervezőiroda a fogolytáborban. *Aranysas.* 2020. 12. 59–64. o.
409. *Varga Csaba Béla:* Guadalcanal hőse. Vadmacskák a zöld pokolban. *Aranysas.* 2020. 4. 72–77. o.
410. *Varga Csaba Béla:* Óriások pusztulása. Szingapúr elfoglalása. *Aranysas.* 2020. 1. 72–77. o.
411. *Varga Csaba Béla:* A sedani áttörés. Csata helyett mészárlás. *Aranysas.* 2020. 5–6. 72–77. o.
412. *Vass Gábor:* Történelemfordító Mauser-lövések. Megtörtént esetek. *Kaliber.* 2020. 6. 16–20. o.
413. *Wielgus, Krzysztof – Majkowski, Mirosław – Rojkowska, Halina:* Przemyśl és Krakkó. Az osztrák–magyar erődökkel kapcsolatos örökségvédelmi, újraértelmezési és működtetési problémák Lengyelországban. In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Euró-

pában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 100–117. o.

414. *Zabrana, Lilli:* Esettanulmányok a monarchia korabeli montenegrói erődökről. A bécsi Osztrák Régészeti Intézet jelenleg folyó kutatása. In: 19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. Szerk. *Káplár Zsolt – Páli-Herczeg Zsuzsanna.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 90–99. o.
415. *Zsille Péter:* Ezerhatszáz újsággal kezdődött. Az első magyar légi fuvarozó, a Maefort. *Aero Magazin.* 2020. 2. 56–61. o.

Katonai jog, holokauszt, veszteség, hadifogság

416. *Applebaum, Anne:* Vörös éhínség. Sztálin háborúja Ukrajna ellen. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020. 510 o.
417. *Bank Barbara:* Ne csak őrizd, gyűlöld is! Titkos kommunista kényszermunkatábor Recsken. *Múlt-kor.* 2020. Ősz. 12–17. o.
418. *Bimba Brigitta:* Kárpátaljai menekültek és repatriánusok. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle.* 2020. 3. 22–31. o.
419. A bombavetők nyomában. A Horthy-korszak egyik leghírhedtebb büntetőperének politikai kontextusáról és sajtóvisszhangjából. Előmunkálat egy nagyobb volumenű forráskiadványhoz. A forrásokat közreadja, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta *Kántás Balázs.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2020. 124 o.
420. *Borvendég Zsuzsanna:* A nyugatos hadifoglyok sorsa a kommunizmusban. In: Ecsettel a nyugati hadifogságban. Kiss Sándor naplója. Szerk. *Köő Artúr.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020. 121–138. o.
421. *Bödők Gergely:* A terror anatómiája. Vörösterror és fehérterror Magyarországon, 1919–1920. In: 1919 – A Nagy Szétesés. Szerk. *Hermann Róbert – Ligeti Dávid.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 143–160. o.
422. *Cserényi-Zsitnyányi Ildikó – Szekér Nóra:* Két ügynöktörténet Ausztria megszállási zónáiban. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 165–185. o.
423. *Csősz László:* Zsidópolitika és népirtás Magyarországon, 1920–1945. In: Az együttélés történelme. Nemzetiségi kérdés Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. *L. Balogh Béni – Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 237–259. o.
424. *Dévavári Zoltán:* Egy elmesélhetetlen történet. Impériumváltások, holokauszt, emigráció a szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete, 1918–1945. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020. 240 o.
425. *Evans, Richard John:* Amikor megérkeztek a felszabadítók. Fordította *Kállai Tibor. BBC History.* 2020. 2. 76–81. o.
426. *Foki Ibolya:* Olasz-szlovén menekültek 1915-ben Zalaegerszeg környékén. In: Zalaegerszeg és az első világháború. Szerk. *Kiss Gábor.* Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 108–122. o.
427. *Fuchs György:* A Dolesch–Velich-ügy. Nyilas tisztviselők internálása Pest megye Kiskőrösi járásában 1944 nyarán. *Történelmi Szemle.* 2020. 3. 471–495. o.

428. *Gorcsa Oszkár:* Szerb hadifoglyok Bihar vármegyében, 1914–1920. *Belvedere Meridionale.* 2020. 2. 22–41. o.
429. *Gut, Philipp:* Ítélet a gonosz felett. Fordította *Mesés Péter.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020. 400 o.
430. *Gyimesi Endre:* Hadifogolytábor Zalaegerszegen az első világháború idején, 1915–1918. In: Zalaegerszeg és az első világháború. Szerk. *Kiss Gábor.* Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 21–39. o.
431. *Jäger Zsuzsa, T.:* Orosz hadifogoly munkások az enyingi Csekonics-uradalomban az első világháború idején. *Valóság.* 2020. 5. 69–76. o.
432. *Juhász Balázs:* Az első világháborús osztrák–magyar hadifoglyok és az olaszországi egészségügyi rendszer. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 2. 301–324. o.
433. *Kaba Eszter:* „Obsitnak egy mankót kapott, mer' védte/a királyát és vele lányát". Rokkantkérdés az első világháborúban. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 55–72. o.
434. *Kelemen Roland:* A háromórás cenzúra és azt enyhíteni hivatott objektív és szubjektív sajtótilalom elhatárolása. Sajtótilalmak az első világháború éveiben. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 20–38. o.
435. *Kiss Csaba:* Hol vannak a katonák… Debrecen, Magánkiadás, 2020. 177 o.
436. *Kiss Dávid:* A Magyar Kommunista Párt levelezése a szovjet fogságban lévő hadifoglyok kiszabadítása érdekében. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá". Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 538–547. o.
437. *Kiss Gábor:* Az I. világháború osztrák–magyar veszteségi adatainak kezelése 1914-től napjainkig. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 2. 325–337. o.
438. *Kovács Vilmos:* A magyar katona áldozatvállalása a Nagy Háborúban. In: Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Szerk. *Szidiropulosz Archimédesz.* Budapest, L'Harmattan–Trianon Kutatóintézet, 2020. 252–259. o.
439. *Láczay Magdolna:* Lengyel menekültek Nyíregyházán. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle.* 2020. 3. 13–21. o.
440. *Macadam, Heather Dune:* 999 fogoly. Az első auschwitzi női transzport története. Fordította *Kenyeres Anna.* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2020. 383, 16 o.
441. *Márkus Beáta:* „Csak egy csepp német vér". A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról, 1944/1945. Pécs, Kronosz Kiadó, 2020. 469 o.
442. *Marossy Endre:* Kovács István vezérőrnagy, vezérkari főnök és társai pere, 1958–1959. Budapest, Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2020. 201 o.
443. *Nagy Imre Gábor:* Az első világháború hadifoglyainak sorsa Pécsett és hazaszállításuk. In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. *Bősz Attila.* Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 119–175. o.
444. *O'Reilly, Bill – Dugard, Martin:* Az SS kiiktatása. Hajsza a történelem legkegyetlenebb háborús bűnösei után. Fordította *Babits Péter.* Budapest, Libri Könyvkiadó, 2020. 319 o.
445. *Pelle János:* Vérvád, hisztéria, népítélet. „Zsidókérdés" Magyarországon 1945-ben és 1946-ban. Budapest, Milton Friedman University Press, 2020. 222 o.
446. *Porat, Dán:* Keserű számvetés. A náci kollaborációval vádolt holokauszt-túlélők ellen indított izraeli perek. Fordította *Jakab Attila.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020. 355 o.

447. *Révész Tamás:* 1918. Az erőszak éve. Fegyelem és lázadás a hadseregben az első világháború végétől a Tanácsköztársaság kikiáltásáig. *Rubicon.* Különszám 1–2. 14–23. o.
448. *Schramek László Péter:* Antant hadseregek hadifoglyai Magyarországon. Pest megye példája, 1914–1922. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 1. 40–75. o.
449. *Somogyi László:* A Nagy Háború szürke zónája. A váci civil internálótábor működésének története. *Történelmi Szemle.* 2020. 3. 399–411. o.
450. *Stelzl-Marx, Barbara:* „A nyugati hírszerző szolgálatok karjaiban". A szovjet katonai törvényszékek által magyar civilek ellen hozott halálos ítéletek Ausztriában 1950–1953 között. In: Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Baráth Magdolna – Szekér Nóra.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2020. 25–57. o.
451. *Stenge Csaba, B.:* Puskás Sándor, a budapesti forradalmi események első halottja 1956. október 23-án. In: Tanulmányok Tatabánya történetéből II. Szerk. *B. Stenge Csaba.* Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2020. 69–96. o.
452. *Szabó István:* A Monarchia felbomlásának hatásai a magyar közjogra. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 203–221. o.
453. *Szekér Nóra:* A kistarcsai toloncház embermentő parancsnoka. *BBC History.* 2020. 8. 48–52. o.
454. *Tyekvicska Árpád:* És nem vesz rajtuk erőt a halál. Szentendre első világháborús katonahősei. Szentendre, Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, 2020. 193 o.
455. *Ványai Márton:* A Vörös Hadsereg személyi állományának veszteségei az 1945. évi budai kitörési kísérlet során. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 1. 157–172. o.
456. *Zakar Péter:* Lelkészekre kiszabott halálos ítéletek a pesti cs. és kir. hadbíróságon. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 926–951. o.

Helytörténet

457. Akik harcoltak a hazáért. A gyöngyöshermáni katonák emlékére. Gyűjtötte és szerk. *Máté Ernőné.* Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2020. 143 o.
458. *Bagi Gábor:* Szolnok a török korban. Történeti vázlat. Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2020. 600 o.
459. *Bakonyi Péter:* Megszállók és áldozatok. Zala megye német és szovjet megszállása, a háború polgári áldozatai, 1944–1945. Dokumentumok és személyi adattár. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2020. 415 o.
460. *Balahó Zoltán:* A magyar–csehszlovák határ kialakulása 1919-ben és annak módosítása egy konkrét eseten keresztül. Avagy volt-e népszavazás Susán? In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 193–204. o.
461. *Bálint László:* A forradalom dokumentumai. Szeged, 1956. Válogatás. Százhalombatta, Magánkiadás, 2020. 191 o.
462. *Bognár Zoltán:* Adalékok Siófok 1919-es történetéhez. In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. *Bősz Attila.* Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 41–51. o.
463. *Feld István:* A déli végvárrendszer Mátyás idején. In: Mátyás király emlékkönyv. 2., javított kiadás. Szerk. *Bódvai András.* Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2020. 63–81. o.

464. *Fucskár Ágnes – Fucskár József Attila:* Várak és erődtemplomok a Kárpát-medencében. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 176 o.
465. *Gerencsér Péter:* Bécs kapujában. A Rábaköz hadtörténete a török korban. Csorna–Kapuvár, Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata, 2020. 241 o.
466. *Hingyi László:* Budapest ostroma, 1944–45. Források Budapest ostromának történetéből III. Budapest, Etalon Kiadó, 2020. 407, 16 o.
467. *Jakusch Gabriella:* Adalékok Przemyśl város hétköznapjairól, 1914–1915. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 281–291. o.
468. *Jobst Ágnes:* Csepreg a 20. századi történelem viharában, 1900–1960. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2020. 232 o.
469. *Kaján Marianna:* A gödöllői kastély története a Monarchia utolsó évtizedeiben. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 140–157. o.
470. *Kaposi Zoltán:* Az első világháború gazdasági hatásai Pécsett. In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. *Bősz Attila.* Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 95–118. o.
471. *Polgár Tamás:* Caricin ostroma. Az angol, aki elfoglalta „Sztálingrádot". *Regiment.* 2020. 4. 16–21. o.
472. *Pusztay Sándor:* Kövekbe zárt történelem. Várak és várkastélyok Szlovákiában. Budapest, Kornétás Kiadó, 2020. 242 o.
473. *Simon Zsolt:* A csákánydoroszlói és a környékbeli közép Rába-vidéki várak története az oszmán korszakban, 1526–1690. Csákánydoroszló, Magánkiadás, 2020. 331 o.
474. Studies of the Military Orders, Prussia, and Urban History. Essays in Honour of Roman Czaja on the Occasion of His Sixtieth Birthday / Beiträge zur Ritterordens-, Preußen- und Städteforschung. Festschrift für Roman Czaja zum 60. Geburtstag. Ed. by / hrsg. von *Jürgen Sarnowsky – Krzysztof Kwiatkowski – Hubert Houben – László Pósán – Attila Bárány.* Debrecen, "Hungary in Medieval Europe" Research Group, 2020. 721 o.
475. *Sudár Balázs:* Földvár falu a török korban. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 153–168. o.
476. *Szabó Sándor:* Kunszentmártoniak a Nagy Háborúban. Szeged, Délvidék Kutató Központ, 2020. 403 o.
477. *Szendrei János:* A diósgyőri vár története. Reprint. Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2020. 94 o.
478. *Végh József:* Állj be, Berci, katonának! '48 emlékezete Nyugat-Nógrádban. Diósjenő, Magánkiadás, 2020. 368 o.
479. Zalaegerszeg és az első világháború. Szerk. *Kiss Gábor.* Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár–Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, 2020. 206 o. (Zalaegerszegi Füzetek 17.)

Életrajz, visszaemlékezés, napló

480. *Arlett Tamás – Bálint Ferenc – Czirók Zoltán – Szabó Csaba:* Justice for Hungary. Endresz György gyalogsági tiszt, tábori pilóta és az első magyar óceánrepülő emlékkönyve. Budakalász. Koronás Kerecsen Kiadó, 2020. 290, 8 o.

481. *Babucs Zoltán:* Művésztanár honvéd gyalogostiszti egyenruhában. In: Ecsettel a nyugati hadifogságban. Kiss Sándor naplója. Szerk. *Köő Artúr.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020. 9–16. o.
482. *Balla Tibor:* Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy, a katonatudós. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 25–32. o.
483. A Bandholtz-napló. Román megszállás Magyarországon. Harry Hill Bandholtz dandártábornoknak, a magyarországi Szövetséges Katonai Misszió amerikai tagjának feljegyzései 1919–1920 között. 2. kiadás. Szerk. *Lengyel Gábor.* Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2020. 401 o.
484. *Bencsik Gábor:* Az elég jó államfő. *BBC History.* 2020. 12. 18–19. o.
485. *Berend Miklós:* Dr. Berend Miklós hadi önkénytes honvéd törzsorvos harctéri naplója. Adatok a magyar honvédség, főkép az 5. h. huszárezred történetéből. Reprint kiadás. Budapest, Magánkiadás, 2020. 405 o.
486. *Bern Andrea:* Államférfi volt-e a kormányzó? *BBC History.* 2020. 12. 14–17. o.
487. *Bogoly József Ágoston:* Az 1848-as szabadságharc egyik szerepvivője: Ormós Zsigmond. Pályaív a politika küzdőterétől az irodalom és a művészettörténet-írás felé. *Valóság.* 2020. 4. 94–99. o.
488. *Braun, Otto:* Levelek és naplófeljegyzések az első világháborúból. Pécs, Varázsló Macska Kiadó, 2020. 170 o.
489. *Czink Péter:* Hungarian–Canadian Cultural Confusion. Sifting Through the Microcosmic Fallout. *Magyar Front.* 2020. 4. 3–6. o.
490. *Czirók Zoltán:* Vitéz Makláry (Macourek) Béla repülőtiszt pályafutása. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 1. 3–39. o.
491. *Csapody Tamás:* Pártos Imre bori notesze és munkaszolgálat utáni pályája. *Aetas.* 2020. 4. 116–143. o.
492. *Csatáry György:* Perényi Zsigmond kultusza a kárpátaljai magyarság nemzeti identitásának megőrzésében. In: Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 255–265. o.
493. *Csorba György:* Perényi Zsigmond jogászi pályafutása és a Hétszemélyes Főtörvényszék megszervezése. In: Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 209–252. o.
494. „Életem kalandja volt". Negyvenedik évforduló. Interjú Farkas Bertalan űrhajóssal. *Aero magazin.* 2020. 5. 46–48. o.
495. Előre az Úz völgyében. Szerk. *Kocsis Károly.* Sepsiszentgyörgy, Háromszék Vármegye Kiadó, 2020. 386 o.
496. *Emerson, Clint:* Jófajta őrült. Fordította *Farkas Veronika.* Budapest, 21. Század Kiadó, 2020. 318 o.
497. *Feitl István:* Ki volt Rákosi Mátyás? Budapest, Napvilág Kiadó, 2020. 292, 16 o.
498. Földváry László első világháborús hadinaplója. Szerk. és a jegyzeteket írta *Barta Róbert – Takács Bálint.* Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2020. 240 o.
499. *Gúth Zoltán:* Szibériai napló, 1948–1954. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020. 505 o.

500. *Havas Rezső:* A Kárpátoktól az Alpokig. Egy légvédelmi tüzér főhadnagy naplója, 1944–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta *Illésfalvi Péter – Molnár András.* Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2020. 180 o.
501. *Hermann Róbert:* A hős várvédő. Közép-Ázsia helyett Komárom. *Magyar Honvéd.* 2020. 12. 8–13. o.
502. *Hermann Róbert:* „...igen munkátlan ember" (?) Perényi Zsigmond báró az Országos Honvédelmi Bizottmányban. In: Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 151–205. o.
503. *Hermann Róbert:* Zámbelly Lajos honvéd ezredes emlékirata Henryk Dembiński fővezérségéről és a kápolnai csatáról. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 97–138. o.
504. *Hermann Róbert – Számadó Emese:* Klapka György Komárom hőse. Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2020. 136 o.
505. *Hódosi Zoltán:* A zsoldos. II. rész. Háború. Budapest, Papirusz Book, 2020. 240 o.
506. *Horváth Ferenc:* Ők is a hazát szolgálták I. A második világháborút megjárt pápai katonák történetei. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2020. 213 o.
507. *Hóvári János:* Fiala János 1899. évi levele Bem apó haláláról. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 201–244. o.
508. *Huszár Mihály:* A kettétört fa árnyéka. A marcali Kohn–Dénes család háborúban és békeidőben. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 173–191. o.
509. *Illésfalvi Péter:* „Ran an den Feind". Kiss-Kónya Ernő m. kir. főhadnagy jegyzetfüzete az 1941. évi Szovjetunió elleni hadjárat idejéből. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 117–132. o.
510. *Kádár Lajos:* A doni halálbánya. Kádár Lajos juhászbojtár naplója. Pilisvörösvár, Időjel Kiadó, 2020. 240 o.
511. *Kapás Viktor:* Kétszázkét éve született Görgey Artúr. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 1. 6–7. o.
512. *Kedves Gyula:* Régi forma új közegben. Perényi a forradalom és szabadságharc felsőházának élén. In: Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 107–147. o.
513. *Kenyeres István:* Budapest ostroma egy kapucinus szerzetes látószögéből. Dr. P. Frey Ferenc Jácint ostromnaplója, 1945. január 1. – 1945. április 1. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá". Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 516–537. o.
514. *Kiss Sándor:* Ecsettel a nyugati hadifogságban. Kiss Sándor naplója. Szerk. *Köő Artúr.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020. 138 o.
515. *Kollár László:* A kard és a lant hőse. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 1. 3–5. o.
516. Leszek-e még újra ember? Takáts Pál harctéri naplója, 1915–1917. Szerk., a párhuzamos naplót és a kiegészítéseket írta *Takács Judit.* Kökény, ZIMédia Kiadó, 2020. 173 o.
517. *Lőcsei Judit:* Zalka Máté. Legendák nélkül. Budapest, Atlantic Press, 2020. 172 o.

518. *Martelli, Paul:* Az ördög farkán. Harcban a kommunistákkal 1945-ben a keleti fronton a Waffen-SS soraiban, majd 1951–54-ben Indokínában a francia haderő kötelékében. Fordította *Moczok Péter.* Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó, 2020. 351, 16 o.
519. *Melkovics Tamás:* Egy atipikus életút. Perényi Zsigmond báró a reformkorban. In: Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 13–35. o.
520. *Mészáros Kálmán:* Dolhay György huszti főkapitány halála és temetése. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 159–166. o.
521. *Miskolczy Ambrus:* Az Erdéllyel való unió és Perényi kormánybiztossága. In: Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 63–103. o.
522. *Molnár András:* A 47. honvédzászlóalj második parancsnoka. Inkey Kázmér honvéd őrnagy (1818–1882). *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 898–925. o.
523. A név kötelez. 400 éve született Zrínyi Miklós. Összeállította *Feith László. Magyar Honvéd.* 2020. 5. 14–17. o.
524. *Oborni Teréz:* Izabella királyné megaláztatása. A kiszolgáltatott királyné kiűzetése. *Rubicon.* 2020. 1. 68–77. o.
525. *Papp Sándor:* Bocskai István. A magyar nemzet királya és Erdély fejedelme. *Rubicon.* 2020. 12. 18–33. o.
526. *Pavličenko, Lûdmila Mihajlovna:* A halál asszonya. Sztálin mesterlövésze voltam. Fordította *Molnár György.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 349, 16 o.
527. *Pelles Márton:* Az innovatív haditechnikára alapozott meggazdagodás és politikai befolyásszerzés. Robert Whitehead szerepe a fiumei torpedógyártás világsikerében (1823–1923). *Korall.* 2020. 81. 78–99. o.
528. *Pelyach István:* Perényi Zsigmond báró az 1848. márciusi forradalmi napokban Pozsonyban és Bécsben. In: Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 39–59. o.
529. *Perjés Antal Patrik:* Emlékirataim. Magyarként a második világháborús közel-keleti és afrikai internálótáborokban. Szerk. *Bernáth Gábor.* Székesfehérvár, „Azonosságtudat" Alapítvány, 2020. 214 o.
530. *Pomsel, Brunhilde – Hansen, Thore D.:* Goebbels titkárnője voltam. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020. 274 o.
531. *Réfi Attila:* Csécsi Nagy Imre altábornagy évszázados életútja, 1868–1967. A Ludovikától a Nagy Háború lezárultáig. In: Veritas évkönyv 2019. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Gali Máté – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020. 115–129. o.
532. *Ress Zoltán:* Egy megosztó személyiség – Mikár Zsigmond élete és botrányai. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 211–219. o.
533. *Révay Mór Jánosné:* A bolsevizmus napjai. Naplójegyzetek, 1918–1919. A szöveget gondozta, szerkesztette, lábjegyzetekkel ellátta, az eredetivel egybevetette *Szakács Árpád.* Köröstárkány–Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2020. 443 o.

534. *Rosen, Richard von:* Páncélostiszt. Panzer III-assal, Tigerrel és Königstigerrel a II. világháborúban. A Vaskereszttel és a Német Kereszt arany fokozatával kitüntetett páncélosparancsnok emlékirata az orosz-, a francia- és a magyarországi páncélosharcokról. Fordította *Moczok Péter.* Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó, 2020. 383 o.
535. *Sarkady Sándor:* Oroszlán a pumák között. Egy soproni repülő ász, vitéz nemes Molnár László élete a családi dokumentumok tükrében. Sopron, B. H. N. Kft., 2020. 219 o.
536. *Sáry Zoltán:* Adolf Galland. Aki Göringtől Spitfire-eket mert kérni. *Aranysas.* 2020. 9. 53–57. o.
537. *Sebők János:* Akasztófa vagy ciánkapszula? A hűséges Heinrich árulása. *Regiment.* 2020. 3. 56–67. o.
538. *Siposné Kecskeméthy Klára:* Czetz János nyomában Argentínában. *Honvédségi Szemle.* 2020. 5. 120–129. o.
539. *Siposné Kecskeméthy Klára:* Czetz-album. Czetz János honvéd tábornok nyomában Argentínában. A Colegio Militar de la Nación alapításának 150. évfordulója, 1869–2019 / Álbum Czetz. Siguiendo los pasos del general Juan Czetz en la Argentina. 150° Aniversario del Colegio Militar de la Nación, 1869–2019 / C′ec′in nvirvaç albom. General Yanoš C′ec′i hetk′erov Argentinayowm. nvirvaç Azgayin Ŕazmakan Akademiayi (Colegio Militar de la Nación) himnadrman 150 amyakin, 1869–2019ťť. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 200 o.
540. *Skates, Paul:* Hosszú búcsú. Rudolf Hess rejtélyes utazása és még rejtélyesebb halála. *Múlt-kor.* 2020. Tél. 32–37. o.
541. *Szakács Anita, D.:* Ifj. Munczy Béla első világháborús naplói. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020. 195 o.
542. *Szakály Sándor:* Őder Vilmos – katona és/vagy politikus? In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá". Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 508–515. o.
543. *Szakály Sándor:* Tábornokból „templomszolga". Vitéz Vattay Antal (1891–1966) altábornagy életútjának rövid vázlata. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 153–160. o.
544. *Szidiropulosz Archimédesz:* Küzdelem utolsó vérig. Gróf Tisza István pályája beszédeiben, leveleiben és visszaemlékezésekben. Budapest, L'Harmattan–Trianon Kutatóintézet, 2020. 293 o.
545. Sziklay Kálmán első világháborús naplója 1914–1916. Szerk., az előszót és a jegyzeteket írta *Erdélyi Szabolcs – Kládek László.* Esztergom, Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, 2020. 171 o.
546. *Szoleczky Emese:* A nagyváradi 4-es honvédek egyik művésze. Csíkszentkirályi Lestyán Béla rajztanár, 1889–1952. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 219–264. o.
547. *Tóth Ferenc:* „Techeli grófnál tett látogatásaimról". Ismeretlen beszámoló Thököly Imre és Zrínyi Ilona törökországi tartózkodásáról. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 1008–1019. o.
548. *Tőrös István:* Csapatmunka – utak és keresztutak. Egy vadászpilóta előkészületei az űrrepülésre. 1–2. rész. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 5. 28–29. o., 6. 27–29. o.

549. *Tőrös István:* Medálparádé. A csataterek és a filmvászon hőse. *Regiment.* 2020. 3. 52–55. o.
550. Történelmi sorsfordulók egy alkotó értelmiségi életpályája tükrében. Pomogáts Béla életútinterjú. A bevezető tanulmányt írta, az interjút készítette és jegyzetekkel ellátta *Képiró Ágnes.* Szeged, Belvedere Meridionale, 2020. 143 o.
551. *Töttős Gábor:* A leleményes őrmester, avagy gyalogos ulánusok Vácott. *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 3. 26–27. o.
552. *Tulics Kálmán:* Élmények és epizódok. Tulics Kálmán m. kir. csendőrtörzsőrmester, a kolozsvári m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály tábori bírósága jegyzőkönyvvezetőjének galíciai naplója, 1914–1916. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal ellátta *Benkő Levente.* Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2020. 463 o.
553. *Turbucz Dávid:* Horthy Miklós a világ körül. Világ körüli út a Saida fedélzetén, 1892–1894. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 19–30. o.
554. *Turbucz Dávid:* Horthy Miklós – sem honmentő, sem honvesztő. *BBC History.* 2020. 12. 6–13. o.
555. *Turbucz Dávid:* Régi források, új értelmezési lehetőség. Horthy Miklós fővezéri tevékenysége. *Történelmi Szemle.* 2020. 3. 425–452. o.
556. *Turbucz Dávid:* Trianon előtt és után. Horthy Miklós beszédei. *BBC History.* 2020. 6. 23–27. o.
557. *Ungváry Krisztián:* Hogyan jutott a kamarási címhez? *BBC History.* 2020. 12. 22–24. o.
558. *Urai Dezső:* Mackensen katonáival. Hasonmás kiadás. Szentendre, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2020. 186, 98 o.
559. *Varga Csaba Béla:* Áruló, vagy hazafi? Pierre Le Gloan francia ász. *Aranysas.* 2020. 2. 72–77. o.
560. *Varga Csaba Béla:* De Gaulle visszavág. Franciaország barátok nélkül. *Regiment.* 2020. 1. 26–31. o.
561. *Varga Csaba Béla:* Frontvonalban. Guderian a II. világháborúban. *Regiment.* 2020. 4. 30–35. o.
562. *Varga Csaba Béla:* Oroszlánszívű Erich. Példaképek nélkül nincs győzelem! *Aranysas.* 2020. 11. 72–77. o.
563. *Varga Csaba Béla:* Párbaj Kína felett. Joe Griffin, amerikai ász. *Aranysas.* 2020. 7. 72–77. o.
564. *Varga Csaba Béla:* A villámháború atyja. *Regiment.* 2020. 2. 16–21. o.
565. *Varga Szabolcs:* I. János király. Isten kegyelméből vagy a szultán kegyelméből. Egy vitatott történelmi szerepű és megosztó személyiségű uralkodó. *Rubicon.* 2020. 1. 54–59. o.
566. *Vass Ferenc:* Ismerjél meg engem. Szerk. *Torma Éva – Varju Zoltán.* Budapest, Szellemi Tulajdoni Nemzeti Hivatala, 2020. 251 o.
567. *Végh Ferenc:* A „Magyar Mars" árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 805–826. o.
568. Zala vármegyétől a bécsi Magyar Királyi Nemesi Testőrségig. Galsai Kovách Ernő honvéd őrnagy emlékiratai. I. kötet. Sajtó alá rendezte *Fonda Almerigo – Hermann Róbert.* Budapest, Line Design, 2020. 312 o.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a 15. század végéig

569. *Bácsatyai Dániel:* IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje. *Századok.* 2020. 5. 1047–1082. o.
570. *Bárány Attila:* A tatárjárás híre Nyugat-Európában. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 486–527. o.
571. *Baráth Dóra:* Hayton: La flor des estoires de la terre d'Orient / Flos historiarum terre orientis / A Kelet történeteinek gyűjteménye. A mongolok 1241–1242-es nyugati hadjáratának emlékezete. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 629–635. o.
572. *Bélyácz Katalin:* A salamisi csata emlékezete. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 376 o.
573. *Crowley, Roger:* Az elátkozott torony. Akkó eleste és a keresztes háborúk vége. Fordította *Hegedűs Péter.* Budapest, Park Könyvkiadó, 2020. 358 o.
574. Early Ottoman Military and Administrative Order in the Balkans. A Muster Roll of the Voynuk Corps (Defter-i Esâmî-i Voynugân) in the Western Balkans from 1487. Text and index *Evgeni Radushev – Göksel Baş.* Budapest, Research Centre for the Humanities, 2020. 326 o.
575. *Hunyadi Zsolt:* Úton a Szentföld felé. A Magyar Királyság szerepe a II. és III. keresztes hadjáratban. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 750–775. o.
576. *Kovács Péter, E.:* A Motta di Livenza-i csata. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá". Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 15–28. o.
577. *Kovács Szilvia:* A nyugati keresztény térítés kezdetei az Arany Hordában. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 572–582. o.
578. *Morris, Marc:* Népirtás volt Hódító Vilmos hadjárata? Fordította *Rindó Klára. BBC History.* 2020. 3. 43–47. o.
579. *Rohonyi Gyula:* A honfoglalás története. Reprint. Budapest, Nemzeti Örökség Kiadó, 2020. XII. 183 o.
580. *Segeš, Vladimír:* Uhorské vojenstvo vo vrcholnom stredoveku so zreteľom na vládu Ľudovíta I. Veľkého. *Vojenská historia.* 2020. 1. 31–51. o.
581. *Segeš, Vladimír:* Zápas o trón a Dóžovo povstanie. *Obrana.* 2020. 2. 32–33. o.
582. *Tatár Sarolta:* Auxiliary Peoples and Military Reform on Hungary's Western Frontier in the Thirteenth Century. In: Journal of Medieval Military History 18. Ed. by *John France – Kelly DeVries – Clifford J. Rogers.* Woodbridge, The Boydell Press, 2020. 99–115. o.
583. *Tóth Csaba:* A tatárjárás kori kincshorizontról. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 592–603. o.
584. *Uhrin Dorottya:* Johannes de Plano Carpini és C. de Bridia útibeszámolói. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 583–591. o.
585. *Veszprémy László:* Szent László keresztes hadjárata és a XII. századi keresztes szentek. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 776–804. o.

16–17. század

586. *Bagi Zoltán Péter:* A Magyar Királyság hadügyei a 16. században. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 107–166. o.
587. *Bagi Zoltán Péter:* Mohácstól Zsitvatorokig, 1526–1606. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 13–106. o.
588. *Balogh Judit:* Bocskai István és a székelyek. *Rubicon.* 2020. 12. 64–71. o.
589. *Caspar Ursinus Velius:* Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról / *Caspar Ursinus Velius:* De Interitu Ludovici Regis et Clade Hungariae. A long-lost report about the battle of Mohács. Szerk. *Kasza Péter.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Országos Széchényi Könyvtár, 2020. 193 o.
590. *Czigány István:* A Magyar Királyság hadügyei a 17. század első felében. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 189–264. o.
591. *Czigány István:* A Magyar Királyság hadügyei a 17. század második felében. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 389–404. o.
592. *Czigány István:* Az oszmánellenes háború, 1660–1664. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 341–366. o.
593. *Czigány István:* A vasvári békekötés okai, körülményei és következményei. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 367–388. o.
594. *Domokos György:* Harapófogóban. Két birodalom közé ékelődve. *Magyar Honvéd.* 2020. 5. 24–27. o.
595. *Domokos György:* Minden változik. Európa a 17. század közepén. *Magyar Honvéd.* 2020. 5. 18–23. o.
596. *Domokos György:* A törökellenes visszafoglaló háború, 1683–1699. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 405–446. o.
597. *Fodor Pál:* Örök Mohács. Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről. *Rubicon.* 2020. 1. 4–13. o.
598. *Hadnagy Szabolcs:* Az 1658. évi oszmán hadjárat. Egy kettős hadjárat lehetősége. *Aetas.* 2020. 3. 34–45. o.
599. *Horn Ildikó – Barta János:* Három ország egy haza, 1526–1699. A mohácsi vésztől a karlócai békéig. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 143 o.
600. *Horn Ildikó:* Az iszlám erős védőgátja. *BBC History.* 2020. 9. 16–25. o.
601. *Kasza Péter:* Oda Buda! Küzdelem Buda birtoklásáért, 1540–1542. *Rubicon.* 2020. 1. 60–67. o.
602. *Kintli Dóra:* Nova ex Hungaria. Tudósítás 1546-ból a török–magyar összecsapásokról. *Aetas.* 2020. 3. 113–125. o.
603. Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 612 o.

604. *Mikó Gábor:* Oszmánellenes hadjáratok lehetőségei a 16. század elején. Kísérlet Szrebernik, Szokol és Tessány várak visszahódítására 1513-ban. *Századok.* 2020. 3. 577–620. o.
605. *Németh István, H.:* Zrínyi Miklós születésének 400. évfordulója, Csáktornya, 1620. május 3. *Honismeret.* 2020. 3. 3–8. o.
606. *Oborni Teréz:* Az erdélyi fejedelmek uralkodói címei. *Rubicon.* 2020. 12. 44–57. o.
607. *Pangerl, Daniel Carlo:* Ungarns nationale Katastrophe. Die Schlacht bei Mohács. *Clausewitz.* 2020. 4. 32–37. o.
608. *Perjés Géza:* Mohács és a török hódítás. A török hadsereg akciórádiusza. *Rubicon.* 2020. 2–3. 32–39. o.
609. *Segeš, Vladimír:* Medzníky pádu osmanskej moci. *Obrana.* 2020. 11. 32–33. o.
610. *Segeš, Vladimír:* Pod žezlom Mateja Korvína. *Obrana.* 2020. 1. 32–33. o.
611. *Segeš, Vladimír:* Povstanie Gabriela Betlena v rokoch 1619–1626. *Obrana.* 2020. 7. 32–33. o.
612. *Segeš, Vladimír:* Povstanie Juraja I. Rákociho v rokoch 1644–1645. *Obrana.* 2020. 8. 32–33. o.
613. *Segeš, Vladimír:* Povstanie Štefana Bočkaja v rokoch 1604–1606. *Obrana.* 2020. 6. 32–33. o.
614. *Segeš, Vladimír:* Zenit osmanskej expanzie. Pätnásťročná vojna medzi habsburskou monarchiou a Osmanskou ríšou sa skončila roku 1606 uzavretím Žitavského mieru. *Obrana.* 2020. 9. 32–33. o.
615. *Sudár Balázs:* Egy harcművész a végeken. Mürtezá pasa. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 2. 259–274. o.
616. *Sudár Balázs:* Az oszmánok Magyarországon. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 309–340. o.
617. *Szabó János, B.:* Az Erdélyi Fejedelemség hadügyei, 1606–1660. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 265–308. o.
618. *Szabó János, B.:* Az Erdélyi Fejedelemség konszolidációja. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 167–188. o.
619. *Szabó János, B. – Korpás Zoltán:* Európa a mohácsi csatavesztés idején. *Rubicon.* 2020. 1. 78–82. o.
620. *Szabó János, B. – Sudár Balázs – Varga Szabolcs:* Földvártól Cseléig. *Rubicon.* 2020. 4. 60–69. o.
621. A téli hadjárat. Amilyen jól indult, olyan rosszul végződött. Összeállította *Feith László. Magyar Honvéd.* 2020. 5. 28–31. o.
622. *Tóth Ferenc:* A „második mohácsi csata" igazi arca. Az 1687-es harsány-hegyi ütközet a párizsi Bibliothèque Nationale de France egy ismeretlen forrása alapján. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 827–862. o.
623. *Tóth Hajnalka:* Vasvár előtt. Habsburg–oszmán megegyezési kísérlet Temesváron 1663-ban. *Aetas.* 2020. 3. 46–60. o.
624. *Tóth Norbert, C.:* Szapolyai János erdélyi vajda török ellenes harcai, 1510–1526. In: Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak. Szerk. *Fodor Pál – Varga Szabolcs.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 99–112. o.
625. *Varga Beáta:* Rablók, szabadságharcosok vagy zsoldos katonák? A hajdúk a 16–17. században. *Rubicon.* 2020. 12. 34–43. o.

626. *Varga Szabolcs:* Mohács. Több mint egy csata. *Rubicon.* 2020. 1. 14–23. o.
627. *Worsley, Lucy:* Így veszett oda a spanyol armada. Fordította *Rindó Klára. BBC History.* 2020. 3. 87–91. o.

18. század

628. *Balázs-Szabelski Enikő – Szabelski, Adam:* II. Rákóczi Ferenc Lengyelországban. *Világtörténet.* 2020. 3. 335–343. o.
629. *Barta János:* Minden igaz magyar szabadságharca. *BBC History.* 2020. 11. 18–27. o.
630. *Czigány István:* A Habsburg Monarchia 1716–1718. évi oszmánellenes háborúja. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 485–498. o.
631. *Czigány István:* Rendi felkelés Magyarországon. A Rákóczi-szabadságharc. In: Magyarország hadtörténete 2. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 447–484. o.
632. *Halász Péter:* II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és a székelyek. *Honismeret.* 2020. 2. 11–13. o.
633. *Oross András:* Egy hagyományos üzlet. A győri vár katonaságának ellátása a 18. század első felében. *Történelmi Szemle.* 2020. 4. 565–575. o.
634. *Pálffy Géza:* Egy elbukott, mégis sikeres függetlenségi mozgalom. *BBC History.* 2020. 11. 28–35. o.
635. *Poumarède, Géraud:* A konstantinápolyi francia diplomácia és a magyarkérdés a Rákóczi-szabadságharc korában. *Világtörténet.* 2020. 3. 311–323. o.
636. Rákóczi emlékkönyv. Szerk. *Bódvai András.* Budaörs, V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, 2020. 275 o.
637. *Segeš, Vladimír:* Bitky v prvej etape povstania Františka II. Rákociho. *Obrana.* 2020. 12. 32–33. o.
638. *Segeš, Vladimír:* Kuruci a povstanie Imricha Tököliho v rokoch 1678–1685. *Obrana.* 2020. 10. 32–33. o.
639. *Tóth Ferenc:* Egy emlékév után. A hazai és külhoni Rákóczi-kutatások újabb eredményei. *Világtörténet.* 2020. 3. 305–309. o.
640. *Tüskés Gábor:* A nemzeti identitás történeti konstrukciójához. A pátria képe II. Rákóczi Ferenc önéletrajzi írásaiban. *Világtörténet.* 2020. 3. 371–391. o.
641. *Tüskés Gábor:* Rákóczi Vallomása és a történelmi valóság. *BBC History.* 2020. 11. 36–40. o.
642. *Vilaseca, Núria Sallés:* „Erdély fejedelméhez küldtek csupán.” *Világtörténet.* 2020. 3. 325–334. o.
643. *Zsumbera Árpád:* A győri kuruc mártír. Bolfarth Ádám kuruc ezredes élete. *Valóság.* 2020. 5. 49–68. o.

1848–1849

644. *Babucs Zoltán:* Az igaz ügy, 1848–1849. Budapest, Heraldika Kiadó, 2020. 159 o.
645. *Bajzik László:* Az aradi vár építése és hadieseményei az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 423 o.
646. *Bona Gábor:* Görgei Artúr tábornok kísérete („testőrei”) 1849-ben. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–len-

gyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 82–96. o.
647. *Csikány Tamás:* A székely határőrök és a forradalom. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 68–81. o.
648. *Csorba György:* A borsodi önkéntes nemzetőr zászlóalj parancskönyve, 1848. december 22. – 1849. január 29. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 1. 105–124. o.
649. Görgei Artúr, „a tiprott hős". Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból. Szerk. *Balogh Ádám – Bobay István – Hermann Róbert.* Budapest, Line Design Kiadó, 2020. 320 o.
650. *Hangodi László:* Tapolca környéke 1848/49-ben. A Tapolca környéki falvak az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején. Tapolca, Wass Albert Könyvtár és Múzeum–Tapolcai Városi Múzeum, 2020. 287 o.
651. *Hermann Róbert:* Emlékirat vagy védőirat? Kemény Zsigmond rejtélyes műve. In: Veritas évkönyv 2019. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Gali Máté – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 57–73. o.
652. *Hermann Róbert:* Hatvani Imre és Vasvári Pál szabadcsapatai Monostorpályiban, 1849 februárjában. In: Monostorpályi. Tanulmánykötet. Szerk. *Bodnár László.* Eger, Bodnár és Társa Geográfus Bt., 2020. 113–159. o.
653. *Hermann Róbert:* Katonáskodó képviselők, képviselő katonák. *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 4. 863–897. o.
654. *Hermann Róbert:* Rendszerváltástól a megtorlásig. Tanulmányok az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetéről. Budapest, Line Design Kiadó, 2020. 282 o.
655. *Hermann Róbert:* Végzetes döntés előtt. A képviselőház zárt ülése 1849. április 13-án. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá". Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 103–122. o.
656. A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila.* Budapest, Magyar Napló, 2020. 577 o.
657. *Kemény Krisztián:* Lesz ágyú! Lesz muníció! *Hadtörténelmi Közlemények.* 2020. 3. 637–642. o.
658. *Mühlbacher István:* Kiss Miklós 1848/49-es legendái és a családi birtok története. Budapest, Kairosz Kiadó, 2020. 122 o.
659. *Nagybaczoni Molnár Ferenc:* A remény hősei. 4., javított és bővített kiadás. Budapest, Kultúr-Kör, 2020. 203 o.
660. *Nagybaczoni Molnár Ferenc:* „Számítson a Haza teljes bizalommal ránk". Az 1848/49-es honvéd törzstiszt Márkosfalvi Szabó testvérek élete és hadi működése. 3., javított kiadás. Budapest, Kultúr-Kör, 2020. 190 o.
661. *Solymosi József:* Lázár Vilmos a Zemplén-Ung-Bereg megyei dandár élén, 1849. április–május. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila*. Budapest, Magyar Napló, 2020. 139–158. o.

662. *Szalay Ladislav:* 1848–49 legendája a szlovák történetírásban. 3. kiadás. Köröstárkány–Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2020. 237 o.
663. *Tamáska Péter:* Trianon előszele – márciusi vihar. Budapest, Unicus Műhely, 2020. 100 o.
664. *Urbán Aladár:* A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig. Válogatás Urbán Aladár írásaiból. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, Line Design Kiadó, 2020. 312 o.

1914–1918

665. *Balogh Tamás:* Magyar szál a Lusitania tragédiájában. *BBC History.* 2020. 8. 60–64. o.
666. *Batalka Krisztina:* A Műegyetem az első világháborúban. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, 2020. 159 o.
667. *Bene Krisztián:* A francia hadsereg dél-dunántúli tagjai az első világháborúban. In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. *Bősz Attila.* Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 13–29. o.
668. *Bertényi Iván:* Az 1918. október 16-i Völkermanifest és következményei. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 78–129. o.
669. *Bertényi Iván:* Albert Mensdorff's 1915 Mission to Sofia. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 199–238. o.
670. *Bolek Zoltán:* Az utolsó dzsihád. Muszlimokkal az első világháborúban. 2. javított, bővített kiadás. Budapest, Magyar Iszlám Közösség, 2020. 123 o.
671. *Bödők Gergely:* Háború a háború után – Erőszak a Nagy Háború utáni Magyarországon. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 222–236. o.
672. Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 466 o.
673. *Csaplár-Degovics Krisztián:* The Causes of the Outbreak of World War I and their Representation in Serbian Historiography. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 25–86. o.
674. *Demeter Gábor:* Expansionism or Self-Defence? The Plans of Austro–Hungarian Diplomatic Circles against Serbia, 1913–1915. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 101–131. o.
675. *Dévavári Zoltán:* Szabadka végnapjai, 1918. október–december. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá". Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára.

Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 201–219. o.
676. Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. Források. Szerk. *Glant Tibor.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 272 o. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 5.)
677. *Feith László:* Az első missziók. Kréta, Kína, Balkán. *Magyar Honvéd.* 2020. 9. 14–19. o.
678. *Feith László:* Korlátlanul. Tengeralattjáró-hadviselés a Nagy Háborúban. *Magyar Honvéd.* 2020. 4. 8–11. o.
679. *Gerő András:* A béke háborúja. Magyarország 1918. november 3. – december 3. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 188–202. o.
680. *Hatos Pál:* Hogyan lett népköztársaság 1918 őszén Magyarországból? In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 158–177. o.
681. *Hornyák Árpád:* "The Man Who Unleashed the Great War". The Show Trial of Dragutin Dimitrijević-Apis. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 405–419. o.
682. *Janek István:* The Invasion of the Hungarian Territories of Austria–Hungary by the Russian Army and the Behaviour of the Slovak Population. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 381–403. o.
683. *Jeszenszky Géza:* Az Osztrák–Magyar Monarchia és a különbéke Mensdorfftól Andrássyig. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 39–50. o.
684. *Kalchev, Kalcho K.:* Nationalism in the Bulgarian Army on the Eve of and at the Beginning of the First World War, 1913–1915. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 265–275. o.
685. *Katona Csaba:* Bulgária belépése az első világháborúba a magyar sajtó tükrében. *Történelmi Szemle.* 2020. 1. 31–55. o.
686. *Katona Csaba:* The Entry of Bulgaria into the First World War as Reflected in the Hungarian Press. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 277–320. o.
687. *Ligeti Dávid Ádám:* Hadtestparancsnokból legfelsőbb hadúr. IV. Károly katonai pályafutása 1916-ban. In: Veritas évkönyv 2019. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Gali Máté –*

Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020. 130–140. o.

688. Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 237 o.
689. A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk? Szerk. *Kloska Tamás.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020. 182 o.
690. A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. *Bősz Attila.* Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 291 o. (Baranyai történelmi közlemények 8.)
691. *Pap Krisztián:* Virágok helyett bombák. A szerencsétlen sorsú Potiorek-offenzívák. 1–2. rész. *Valóság.* 2020. 10. 27–47. o., 11. 15–48. o.
692. *Peykovska, Penka:* External Migration Policies and their Effect on the Mechanical Movement and Territorial Distribution of Population in Bulgaria, 1912–1920. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 339–380. o.
693. *Pollmann Ferenc:* A Károlyi-kormány fegyverletételi parancsa, 1918. november 1. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 130–139. o.
694. *Pritz Pál:* Az önálló magyar külügyi szolgálat megteremtése. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 178–187. o.
695. *Ress Imre:* István Tisza and Austria–Hungary's Balkan Policy, 1913–1914. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 133–198. o.
696. *Ress Imre:* Nemzeti érdekérvényesítés háborús szövetségben. Tisza István a német főhadiszálláson 1914-ben. In: A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Szerk. *Seres Attila*. Budapest, Magyar Napló, 2020. 271–297. o.
697. *Rózsafi János:* Pécsi honvédek a Nagy Háború utolsó hónapjaiban. In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. *Bősz Attila.* Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 205–219. o.
698. *Saral, Emre:* The Role of Austro–Hungarian Artillery on the Ottoman Fronts in WWI. In: Between empires – beyond borders. The late Ottoman Empire and the early Republican Era through the lens of the Köpe family. Ed. *Gábor Fodor.* Budapest, Research Centre for the Humanities, 2020. 87–115. o.

699. *Sőregi János:* Besorozzák a legényeket katonává. Cigány katonaemlékek Sőregi János harctéri naplójából. Szerk. *Scholtz Róbert Gergely.* Cigánd, A Bodrogköz Tájmúzeumáért Alapítvány, 2020. 96 o.
700. *Szarka László:* István Tisza's Policy towards the German Alliance and against German Influence in the Years of the Great War. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 87–100. o.
701. *Szarka László:* A wilsonizmus nagyhatalmi és kisnemzeti forgatókönyvei 1918 őszén. In: Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve / Ungarn, 1918. Zerfall der Österreichisch–Ungarischen Monarchie zusammen mit historischem Ungarn / Hungary, 1918. The fall of the Austro–Hungarian Monarchy and the end of historic Hungary. Budapest, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 2020. 51–77. o.
702. *Trautmann Balázs:* Halálos szivarok. Zeppelinek London felett. *Aranysas.* 2020. 8. 62–67. o.
703. *Valkov, Martin:* When Bulgaria and Austria–Hungary were Neighbours. Agreements and Disagreements on the New Bulgarian Western Border, 1915–1918. In: Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century. Ed. *Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska.* Budapest–Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 239–263. o.

1919–1938

704. 1919 – A Nagy Szétesés. Szerk. *Hermann Róbert – Ligeti Dávid.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 289 o.
705. *Ablonczy Balázs:* Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 271 o.
706. *Ablonczy Balázs:* "It Is an Unpatriotic Act to Flee". The Refugee Experience after the Treaty of Trianon. Between State Practices and Neglect. *The Hungarian Historical Review.* 2020. 1. 69–89. o.
707. *Ablonczy Balázs:* Száz év után. Magyar külpolitika és a békeszerződés következményei. *Rubicon.* 2020. 6–7. 4–11. o.
708. *Ablonczy Balázs:* Trianontól el. A túlélő trauma. *Múlt-kor.* 2020. Nyár 42–49. o.
709. *Agora Zsuzsanna:* A nácizmus történeti pszichológiája. Pécs, Kronosz Kiadó, 2020. 255 o.
710. Akik bátrak és hősök voltak. Honvédelem és nemzeti ellenállás az első világégés utáni Magyarországon, 1919–1939. Szerk. *Hajagos Csaba.* Budapest, Magyar Patrióták Közössége, 2020. 120 o.
711. *Babucs Zoltán:* Honvédség és területi revízió, 1938–1940. In: A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2019. Szerk. *Berta Péter – Vizi László Tamás.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020. 37–60. o.
712. *Babucs Zoltán:* A legfelsőbb hadúr és országgyarapító honvédei. In: Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Szerk. *Szidiropulosz Archimédesz.* Budapest, L'Harmattan–Trianon Kutatóintézet, 2020. 279–289. o.
713. *Balla Tibor:* A trianoni békediktátum és az önálló magyar haderő. *Honvédségi Szemle.* 2020. 3. 109–122. o.

714. *Batár Zsolt Botond:* Trianon bosszúja. Budapest, Teleki Sámuel Kulturális Egyesület, 2020. 256 o. (Trianon Trilógia 3.)
715. *Bódy Zsombor:* A magyar társadalom az első világháború és Trianon után. *Magyar Tudomány.* 2020. 6. 761–773. o.
716. *Boisserie, Etienne:* Autumn 1918 – Spring 1919. Six Months of Postwar Material and Political Uncertainty in Slovakia. *The Hungarian Historical Review.* 2020. 1. 26–50. o.
717. *Cornwall, Mark:* The Flickering Lighthouse. Rethinking the British Judgement on Trianon. *The Hungarian Historical Review.* 2020. 1. 3–25. o.
718. *Csüllög Gábor – Gulyás Gábor – Suba János:* Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2020. 318 o. (A trianoni békediktátum története hét kötetben 4.)
719. *Dargie, Richard:* Merényletek Hitler ellen. Férfiak és nők, akik megpróbálták megváltoztatni a történelmet. Fordította *Kelemen László.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 205 o.
720. *Dévavári Zoltán:* A Délvidék elvesztése. *Rubicon.* 2020. 6–7. 128–137. o.
721. *Dévavári Zoltán:* A föld elenged vagy megtart. *Múlt-kor.* 2020. Nyár 74–81. o.
722. *Feith László:* Késői meghívó. A trianoni békediktátumig vezető út. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 12–15. o.
723. *Feith László:* A nemzet tragédiája. Nem hatottak az érvek. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 16–21. o.
724. *Feith László:* Ostoros múzeumőr. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 42–45. o.
725. *Fiziker Róbert:* Huzavona a nyugati határon. A kis magyar–osztrák háború és következményei. *Múlt-kor.* 2020. Nyár. 82–89. o.
726. *Gál Vilmos:* Bandholtz ostora. Egy tábornok, egy múzeum és egy napló nem diplomata módra. In: Háborús hétköznapok 4. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 205–217. o.
727. *Gali Máté:* Horthy Miklós útja a hatalomig. In: 1919 – A Nagy Szétesés. Szerk. *Hermann Róbert – Ligeti Dávid.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 215–231. o.
728. *Glant Tibor:* Segítség az ellenségtől. Amerikai–magyar kapcsolatok Trianon előtt és után. *BBC History.* 2020. 9. 46–53. o.
729. *Gulyás László:* Az első bécsi döntés, a végjáték, avagy mi történt 1938. november 2-án. In: Magyar világ, 1938–1940. Szerk. *Vizi László Tamás.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020. 69–85. o.
730. *Gyulai György – Demkó Attila:* Napról napra Trianon, 1918–1924. Budapest, Reakció Kiadó, 2020. 260 o.
731. Honvédelem és Trianon. Kézzelfogható történelem. Szerk. *Sallay Gergely.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 68. o. + Mellékletek
732. *Illésfalvi Péter:* Kárpátalja visszafoglalása és a magyar vasút. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 95–108. o.
733. *Kellerhoff, Sven Felix:* NSDAP. A párt és tagjai. Fordította *Simon-Szabó Ágnes.* Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2020. 418 o.
734. *Kollár László:* „Elvégeztetett". *Honvéd Altiszti Folyóirat.* 2020. 5. 23–26. o.
735. *Kosi, Jernej:* Summer of 1919. A Radical, Irreversible, Liberating Break in Prekmurje/Muravidék? *The Hungarian Historical Review.* 2020. 1. 51–68. o.

736. *Kosztyó Gyula:* „Kívánatos, hogy barátnak tekintessenek”. *Múlt-kor.* 2020. Nyár. 58–65. o.
737. *Kosztyó Gyula:* Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék csehszlovák és román megszállásának előzményei, folyamata és mindennapjai 1919-ben. In: „Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk. *Anka László.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 197–210. o.
738. *Kovács Vilmos:* Békediktátum. 1–3. rész. *Regiment.* 2020. 1. 8–15. o., 2. 8–15. o., 4. 22–29. o.
739. *Kovács Vilmos:* Figyelő szemek. Antantmissziók Magyarországon. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 34–37. o.
740. *Kovács Vilmos:* Gúzsba kötve. A trianoni békeszerződés katonai rendelkezései. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 26–29. o.
741. *Krámli Mihály:* A trianoni békeszerződés és a dunai hajózás. *Belvedere Meridionale.* 2020. 2. 5–21. o.
742. *Kubassek János:* A Vörös térkép. *Rubicon.* 2020. 6–7. 28–33. o.
743. *Ligeti Dávid Ádám:* Honvédelem a világforradalom jegyében. A magyar kommün háborúja 1919-ben. In: „...minden édenek neve vad poklokat bűvöl...”. A Magyarországi Tanácsköztársaság. Szerk. *Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 121–139. o.
744. *Lőkkös János:* Trianonról a 100. évfordulón. Budapest, Püski Kiadó, 2020. 309, 12. o.
745. *Lönhárt Tamás:* Hogy a magyar megmaradjon… Erdélyi életstratégiák Trianon után. *Múlt-kor.* 2020. Nyár. 66–73. o.
746. „...minden édenek neve vad poklokat bűvöl...”. A Magyarországi Tanácsköztársaság. Szerk. *Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 366. o.
747. *Molnár Zsolt:* Trianon-kislexikon. A-tól Z-ig. Budapest, Interkulturális Kutatások Kft., 2020. 171 o.
748. The New World Order, 1918–1923. Ed. by *Katerina Nagy.* Budapest, Public Foundation for Research on Central and Eastern European History and Society, 2020. 241 o.
749. *Ormos Mária:* Padovától Trianonig, 1918–1920. 3., átdolgozott kiadás. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 470 o.
750. *Ormos Mária:* Trianonról – másképp. *BBC History.* 2020. 6. 16–22. o.
751. *Perczel Olivér:* Román megszállás Magyarországon, 1919–1920. In: 1919 – A Nagy Szétesés. Szerk. *Hermann Róbert – Ligeti Dávid.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 161–190. o.
752. *Popély Gyula:* Pozsony elrablása 1919-ben. In: „Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk. *Anka László.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 144–150. o.
753. *Pritz Pál:* 100 év. A trianoni Magyarország képes története. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 301 o.
754. *Révész Tamás:* Egy új hadsereg? A Károlyi-kormány katonapolitikája osztrák–magyar összehasonlításban. *Magyar Tudomány.* 2020. 6. 738–748. o.
755. *Révész Tamás:* Előre a Szlovák Tanácsköztársaságért? A felvidéki hadjárat. *Rubicon.* 2020. 6–7. 120–127. o.
756. Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta *L. Balogh Béni.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 258 o.

757. *Romsics Ignác:* A trianoni békeszerződés. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 246 o.
758. *Sebess, Pedro:* Így dőlt el Magyarország sorsa. Három eltérő elképzelés a háború utáni világrendről. Sztálin, Churchill és Roosevelt. Fordította *Kiss Péter – Szekér Nóra.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 269 o.
759. *Seres Attila:* Hadicélok és szovjet katonai vereség. Az 1919–1920. évi lengyel–szovjet háború interpretációja az 1990-es évek orosz történeti irodalmában. In: Wojna polsko-bolszewicka w świetele stosunków polsko–węgierskich / A lengyel–szovjet háború a lengyel–magyar kapcsolatokban. Szerk. *Robert Rajczyk.* Fordította *Zofia Lang.* Budapest, Lengyel Kutatóintézet és Múzeum, 2020. 99–110. o.
760. *Suba János:* Magyarország megcsonkítása, 1918–1920. Háború – megszállás – demarkációs vonalak. In: A Bandholtz-napló. Román megszállás Magyarországon. Harry Hill Bandholtz dandártábornoknak, a magyarországi Szövetséges Katonai Misszió amerikai tagjának feljegyzései 1919–1920 között. 2. kiadás. Szerk. *Lengyel Gábor.* Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2020. 367–401. o.
761. *Szeghy-Gayer Veronika:* Eljött a csehszlovák „republika". A felvidéki vármegyék és Csehszlovákia létrejötte. *Múlt-kor.* 2020. Nyár 50–57. o.
762. *Szumiło, Mirosław:* A varsói csata, 1920. 100 éve történt. Fordította *Blank Péter – Daróczi Lajos. Rubicon.* 2020. 8. 4–11. o.
763. *Tefner Zoltán:* Az új Lengyelország és Trianon. *Valóság.* 2020. 6. 27–46. o.
764. *Tímár Gábor:* A szerződéstől a határkövekig. A trianoni határok végleges vonalának kijelölése. *Rubicon.* 2020. 6–7. 138–143. o.
765. *Tóth László:* Kézdiszék 1917–1920 forgatagában. Szemtanúk visszaemlékezéseinek tükrében. Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2020. 231 o.
766. *Tóth Péter András:* Érdekszövetség. A kisantant tündöklése és bukása. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 38–41. o.
767. *Tóth Péter András:* Jaj a legyőzötteknek! Az első világháborút lezáró békeszerződések. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 30–33. o.
768. *Tóth Péter András:* Kezek és sorsok. A békeszerződések aláírói. *Magyar Honvéd.* 2020. 6. 22–25. o.
769. Trianon. 100 éve történt. Összeállította *Géczi Zoltán.* Kisújszállás, Pannon-Literatúra Kft., 2020. 95 o.
770. Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Szerk. *Szidiropulosz Archimédesz.* Budapest, L'Harmattan–Trianon Kutatóintézet, 2020. 399 o.
771. *Turbucz Dávid:* Horthy Miklós és a szegedi ellenforradalom. In: „...minden édenek neve vad poklokat bűvöl...". A Magyarországi Tanácsköztársaság. Szerk. *Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2020. 305–322. o.
772. Az új világrend, 1918–1923. Szerk. *Békés Márton.* Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2020. 241 o.
773. *Ungváry Krisztián:* „SACCO DI BUDAPEST", 1919. Gheorghe Mărdărescu tábornok válasza Harry Hill Bandholtz vezérőrnagy nem diplomatikus naplójára. In: A Bandholtz-napló. Román megszállás Magyarországon. Harry Hill Bandholtz dandártábornoknak, a magyarországi Szövetséges Katonai Misszió amerikai tagjának feljegyzései 1919–1920 között. 2. kiadás. Szerk. *Lengyel Gábor.* Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2020. 337–366. o.
774. „Valami fáj, ami nincs". A trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk. *Anka László.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020. 491 o. (Veritas könyvek 18.)

775. *Varga E. László:* Magyar hadianyag Varsónál. *Rubicon.* 2020. 8. 12–13. o.
776. *Zamoyski, Adam:* Varsó, 1920. Hogyan nem tudta Lenin meghódítani Európát? Fordította és az utószót írta *Lengyel Márk.* Göd, Rézbong Kiadó, 2020. 184 o.
777. *Zeidler Miklós:* A trianoni béke. Szerződés vagy diktátum? *Rubicon.* 2020. 6–7. 12–27. o.
778. *Zeidler Miklós:* A békeszerződés aláírása. *Rubicon.* 2020. 6–7. 34–49. o.
779. *Zeidler Miklós:* A trianoni béke megalkotása. *Magyar Tudomány.* 2020. 6. 749–760. o.

1939–1945

780. A II. világháború rejtélyei. Szerk. *Nádori Attila.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 46 o.
781. *Babucs Zoltán:* A budapesti 2. gyalogdandár karhatalmi működése a Szilágyságban 1940. szeptember 11. és 18. között. In: Magyar világ, 1938–1940. Szerk. *Vizi László Tamás.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020. 11–36. o.
782. *Bene Krisztián:* Idegen lobogók alatt. Mozaikok a Szovjetunió elleni német hadjáratban részt vevő külföldi kontingensek történetéből. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, 2020. 114 o. (MOSZT Könyvek 6.)
783. *Bernád Dénes:* A Román Légierő Magyarország felett, 1944–1945. *Rubicon.* 2020. 9. 66–77. o.
784. *Cseh Valentin:* Olajháború. Angolszász légitámadások a magyar olajipar ellen 1944–45-ben. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 296 o.
785. *Csunderlik Péter:* Kollaboráció, ellenállás és felemás megtorlás – Deák István a második világháborúról és emlékezetéről. *Múltunk.* 2020. 4. 162–194. o.
786. *David, Saul:* A földi pokoltól az atombombáig. Fordította *Litván Dániel. BBC History.* 2020. 8. 18–25. o.
787. *Erdős Márton:* Gondolatok a Horthy-rendszerről és a második világháborús magyar történelemről. *Valóság.* 2020. 1. 39–43. o.
788. *Feith László:* Az atlanti csata. Újrajátszott történelem. *Magyar Honvéd.* 2020. 4. 18–21. o.
789. *Fennell, Jonathan:* Vert seregből győzedelmes hódítók. Fordította *Litván Dániel. BBC History.* 2020. 10. 66–71. o.
790. *Hegedűs Péter:* Reinhard Heydrich meggyilkolása. Az Anthropoid hadművelet. *Élet és Tudomány.* 2020. 46. 1453–1455. o.
791. *Hewitt, Nick:* A Hannibál-hadművelet. *BBC History.* 2020. 4. 72–78. o.
792. *Horváth Zoltán:* Egy híd ajándékba. Meglepetés a Rajna partján. *Regiment.* 2020. 3. 40–45. o.
793. *Horváth Zoltán:* Hosingenben fulladt ki Hitler utolsó offenzívája? A halál 36 órája. *Regiment.* 2020. 3. 46–51. o.
794. *Horváth Zoltán:* A lehetetlen küldetés. Dávid Góliát ellen. *Regiment.* 2020. 3. 28–33. o.
795. *Horváth Zoltán:* Lengyel páncélosok Normandiában. A katlancsata hősei. *Regiment.* 2020. 3. 34–39. o.
796. *Horváth Zoltán:* A nagy blöff. Hitler sosem volt inváziója. *Regiment.* 2020. 3. 4–9. o.
797. *Janek István:* Magyarok, szlovákok és szovjetek. Diplomáciai manőverek 1939 és 1941 között. *BBC History.* 2020. 10. 42–46. o.
798. *Janek István:* A szlovák királyság álma. *BBC History.* 2020. 3. 82–86. o.
799. *Kiss Roland:* A Hannibal hadművelet. Kelet-Poroszország evakuálása. *Regiment.* 2020. 1. 20–25. o.

800. *Kiss Roland:* A „kevesek” emlékére. Élet-halál harc a légi fölény megszerzéséért. *Aranysas.* 2020. 9. 40–47. o.
801. *Kiss Roland:* Versenyfutás. Berlin kapuja. Seelow. *Regiment.* 2020. 2. 27–32. o.
802. *Kosztyó Gyula:* A katonai közigazgatás működése Kárpátalján 1939-ben. Gazdasági és szociális keretek. In: Veritas évkönyv 2019. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Gali Máté – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor.* Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020. 232–252. o.
803. *Kovács Béla:* Versengés az égbolton. Vadászgépek a Magyarország feletti légi harcokban. *Rubicon.* 2020. 9. 26–37. o.
804. *Kovács Zoltán András:* Egy bevetés megpróbáltatásai. *Rubicon.* 2020. 9. 22–25. o.
805. *Kovács Zoltán András:* Stratégiai légi hadjárat Magyarország ellen. Az amerikai légierő magyarországi hadműveletei, 1944. április – 1945. március. *Rubicon.* 2020. 9. 4–21. o.
806. *Kovács Zoltán András – Punka György:* Ászok. Párbajhősök a Magyarország feletti légi háborúban, 1944–1945. *Rubicon.* 2020. 9. 40–53. o.
807. *Kovács Zoltán András – Punka György:* A legendás Pumák. Honi vadászvédelem, 1944–45. *Rubicon.* 2020. 9. 54–65. o.
808. *Kulcsár István:* A téli háború. *BBC History.* 2020. 3. 58–62. o.
809. *Lee, Eric:* Harc a végsőkig – és tovább. Fordította *Rindó Klára. BBC History.* 2020. 6. 56–60. o.
810. *Lopez, Jean – Aubin, Nicolas – Bernard, Vincent – Guillerat, Nicolas:* A második világháború infografikája. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 191 o.
811. *Lowe, Keith:* Új időszámítás kezdődött 1945-ben? Fordította *Boross Anna. BBC History.* 2020. 8. 32–35. o.
812. *Meruk József – Ungváry Krisztián:* Budapest hídjai és a főváros ostroma. *Rubicon.* 2020. 12. 42–17. o.
813. *Mihályi Balázs:* Budapest ostroma. A polgári áldozatok. Köröstárkány–Kápolnásnyék, Kárpátia Stúdió, 2020. 134 o.
814. *Nevenkin, Kamen:* Az Erőd bevétele. Mítoszok és valóság. *BBC History.* 2020. 2. 34–42. o.
815. *Nevenkin, Kamen:* Fortress Budapest. The siege of the Hungarian capital, 1944–45. 1–2. Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 1107, 467 o.
816. *Nevenkin, Kamen:* From Bessarabia to Belgrade. An Illustrated Study of the Soviet Conquest of Southeast Europe, March – October 1944. Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 152 o.
817. *Olasz Lajos:* Farkas a kertek alatt. Német csapatok átvonulása Magyarországon Románia felé, 1940–1941. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”. Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László.* Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 466–479. o.
818. *Papp Gábor:* Földindulás, kontinensszakadás. *BBC History.* 2020. 8. 36–41. o.
819. *Punka György:* Földközelben. Német és magyar csatarepülők. *Rubicon.* 2020. 9. 78–82. o.
820. *Richards, Matt – Langthorne, Mark:* A rejtőző sereg. Az MI9 földalatti szervezete – és amit nem tudtunk a D-napról. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 206, 8 o.
821. *Schvarc, Michal:* „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc”. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939. In: Slovensko proti fašizmu slovensko na strane demokracie. Životné jubile-

um Jozefa Bystrického. Red. *Mária Stanová.* Bratislave, Vojenský historický ústav, 2020. 75–92. o.
822. *Sebők János:* Hitler főhadiszállásai. A különvonattól a Farkasodúig. *Regiment.* 2020. 3. 14–20. o.
823. *Sørensen, Søren Peder:* Egy elfeledett tragédia. Magyar katonák Dániában a második világháborús német megszállás idején. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 165 o.
824. *Számvéber Norbert:* Az alföldi páncéloscsata. Harcok a Tiszántúlon, 1944. október. 3., bővített és átdolgozott kiadás. Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 576, 24 o.
825. *Számvéber Norbert:* Az Attila-vonal. A front Rákoshegynél 1944–45 fordulóján. *Élet és Tudomány.* 2020. 2. 42–45. o.
826. *Számvéber Norbert:* A főváros ostroma. *BBC History.* 2020. 2. 24–32. o.
827. *Számvéber, Norbert:* Last Panzer Battles in Hungary. Spring 1945. Keszthely, PeKo Publishing Kft., 2020. 487 o.
828. *Todman, Daniel:* A vég nélküli háború. Fordította *Győrffy Iván. BBC History.* 2020. 8. 26–31. o.
829. *Tőrös István:* A diadalív árnyékában. Leclerc Sherman-jei „belopakodtak" Párizsba. *Regiment.* 2020. 4. 42–46. o.
830. *Tőrös István:* Erődfoglalók. Lángszóró és kumulatív töltet. *Regiment.* 2020. 2. 22–26. o.
831. *Tőrös István:* A sasfészek. Ma már csak egy teaház a hegytetőn. *Regiment.* 2020. 3. 21–27. o.
832. *Trautmann Balázs:* Hitler lovagvárai. Flaktrum. Vasbeton az örökkévalóságnak. *Regiment.* 2020. 4. 58–63. o.
833. *Ungváry Krisztián:* Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége, 1920–1944. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 224 o.
834. *Varga Csaba Béla:* Az elfelejtett hadsereg. Küzdelem a világ végén. *Aranysas.* 2020. 9. 72–77. o.
835. *Varga Csaba Béla:* Az ember, akit Rókának hívtak. Oba, az utolsó szamuráj. *Regiment.* 2020. 2. 56–61. o.
836. *Varga Csaba Béla:* Herkules hadművelet. Málta elmaradt inváziója. *Regiment.* 2020. 4. 36–41. o.
837. *Varga Csaba Béla:* Az isteni szél harcosai. Öngyilkos küldetések a Csendes-óceánon. *Aranysas.* 2020. 10. 72–77. o.
838. *Varga Csaba Béla:* Máltai sólymok. Élethalálharc a Luftwaffe ellen. *Aranysas.* 2020. 8. 72–77. o.
839. *Varga Csaba Béla:* A Matterhorn hadművelet. Japán stratégiai bombázása. *Aranysas.* 2020. 3. 72–77. o.
840. *Weber, Claudia:* A paktum. Hitler és Sztálin gyilkos szövetsége, 1939–1941. Fordította *Győri László.* Budapest, Magistra Kiadó, 2020. 331 o.

1946–1989

841. *Bihari Péter:* Németország, nulla óra. *BBC History.* 2020. 5. 21–25. o.
842. *Deák Nóra:* Burkolt bűntudat jelei. Richard Nixon szerepe a magyar menekültek befogadásában. *Századok.* 2020. 3. 565–576. o.
843. *Eörsi László:* A külpesti srácok, 1956. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2020. 433 o.

844. *Gaddis, John Lewis:* A hidegháború. Fordította *Forgács Ildikó.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020. 397 o.
845. *Hevő Péter:* Fegyverbe, fegyverbe? A délszláv háború hatása a németországi zöldmozgalomra. *Múltunk.* 2020. 4. 131–139. o.
846. *Huxford, Grace:* Az elfeledett koreai háború. Fordította *Litván Dániel. BBC History.* 2020. 7. 66–71. o.
847. *Kemény János – Nagy Tamás:* Magyar katonák Dél-Vietnámban, 1973–1975. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 387 o.
848. *Kennan, George Frost:* Emlékiratok. 1–2. Fordította *Baranyi Tamás Péter.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020. 512, 307 o.
849. *Kiss Kálmán:* Fórizs Tibor 1956-os nagyari mártír emlékére. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 62. Főszerk. *Rémiás Tibor.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2020. 161–166. o.
850. *Kolozsvári Sándor:* Magyar katonák Szíriában. Egy különleges misszió Aleppóban, 1974–1983. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 372 o.
851. *Lowe, Keith:* A győzelem keserű mellékíze. Fordította *Győrffy Iván. BBC History.* 2020. 5. 26–31. o.
852. *Tóth György, M.:* Dzsungelbéke. Magyarok Dél-Vietnámban. *Magyar Honvéd.* 2020. 9. 20–25. o.
853. *Ullrich, Volker:* Nyolc májusi nap. A Harmadik Birodalom utolsó hete. Fordította *Kurdi Imre.* Budapest, Corvina Kiadó, 2020. 368 o.
854. *Varga Csaba Béla:* D-day Koreában. Partraszállás Incshonban. *Regiment.* 2020. 1. 44–49. o.

1990–2020

855. *Kiss Roland:* A 100 órás háború. 30 éve volt a Sivatagi Kard hadművelet. *Regiment.* 2020. 5. 46–51. o.
856. *Nester, William:* Putyin virtuális háborúja. Hogyan formálja át és destabilizálja Oroszország Amerikát, Európát és a nagyvilágot? Fordította *Moczok Péter.* Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó, 2020. 383 o.
857. *Obuch László:* Tűzkeresztség. Légi harc a Sidra-öböl felett. *Aranysas.* 2020. 12. 34–38. o.
858. *Trautmann Balázs:* Alagútharcosok. Ókori taktika a XXI. században. *Regiment.* 2020. 2. 33–37. o.

IV. NÉVMUTATÓ

A–Á
Ablonczy Balázs 705–708
Agora Zsuzsanna 709
Almerigo, Fonda 568
Andaházi Szeghy Viktor 161, 172
Anka László 774
Applebaum, Anne 416
Arady Géza 173
Arkhimédész 340
Arlett Tamás 480
Aubin, Nicolas 810

B
Babits Péter 444
Babucs Zoltán 481, 644, 711–712, 781
Bacher, Dieter 176
Baczoni Tamás 23
Bácsatyai Dániel 569
Bagi Gábor 458
Bagi Zoltán Péter 330, 586–587
Bajzik László 645
Bakacsi Ernő 24
Bakonyi Péter 459
Balahó Zoltán 460
Balázs József 22
Balázs-Szabelski Enikő 628
Bálint Ferenc 25, 311, 331, 480
Bálint László 461
Balla Tibor 273, 292, 482, 713
Balogh Ádám 649
Balogh Béni, L. 756
Balogh Judit 588
Balogh Tamás 665
Bandholtz, Harry Hill 483, 726
Bank Barbara 417
Bányai D. Ilona 26
Bárány Attila 27, 474, 570
Baranyi Tamás Péter 848
Baráth Dóra 571
Baráth Magdolna 269
Barkóczy Péter 150
Barta János 599, 629
Barta Róbert 498
Baş, Göksel 574
Batalka Krisztina 666
Batár Zsolt Botond 714
Báthory Csaba 274
Bekő Tamás 28
Béla, IV. 569
Bélyácz Katalin 572
Békés Márton 772
Bem József 296, 507
Bencsik Gábor 484
Bene Krisztián 667, 782
Benkő Levente 552
Berekméri Árpád Róbert 29
Berend Miklós 485
Berg, Raffi 30
Bern Andrea 486
Bernád Dénes 783
Bernard, Vincent 810
Bernáth Gábor 529
Bernátsky Ferenc 31
Bertényi Iván, ifj. 668–669
Bertók Gábor 40, 131
Bethlen Gábor 611
Bihari Péter 841
Bimba Brigitta 418
Blank Péter 762
Bobay István 649
Bocskai István 525, 588, 613
Bodó Imre 312
Bódvai András 636
Bódy Zsombor 715
Bognár Zoltán 462
Bogoly József Ágoston 487
Boisserie, Etienne 716
Boissiméne, Jacques de 642
Bolek Zoltán 670
Bolfarth Ádám 643
Bona Gábor 277, 646
Borbáth László, száldobosi 323, 659
Boross Anna 811
Borsos József 93
Borvendég Zsuzsanna 420
Botlik Richárd 32
Bödők Gergely 421, 671
Bősz Attila 690

Braun, Otto 488
Brodarics István 32
Brown, Borsa 33

C–Cs
Carpenter, Charles 379
Černilogar, Damjana Fortunat 332
Cockle, Tom 333
Corera, Gordon 34
Cornwall, Mark 717
Crowley, Roger 573
Czetz János 538–539
Czigány István 590–593, 630–631
Czink, Peter 35, 489
Czirók Zoltán 480, 490
Csaplár-Degovics Krisztián 673
Csapó Fanni 36
Csapody Tamás 491
Csatáry György 492
Csécsi Nagy Imre 531
Cseh Valentin 784
Csekő Ernő 37
Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 422
Cservenka Ferdinánd 275
Csikány Tamás 647
Csonkaréti Károly 334
Csorba György 493, 648
Csorba László 38, 317
Csősz László 423
Csunderlik Péter 785
Csüllög Gábor 718

D
Dargie, Richard 719
Daróczi Lajos 762
David, Saul 786
Deák István 785
Deák Nóra 842
Dembiński Henryk 296, 503
Demeter Gábor 672, 674
Demkó Attila 730
Dévavári Zoltán 424, 675, 720–721
Dimitrijević, Dragutin 681
Dolhay György 520
Domokos György 330, 594–596
Domonkos László 293
Dorfmeister István 93
Drole, Ernesta 335

E–É
Egyed Emese 39
Emerson, Clint 496
Endresz György 480
Eörsi László 843
Erdélyi Szabolcs 545
Erdődy Tamás 50
Erdős Márton 787
Erikson, Frederik 161
Etényi Nóra, G. 41
Evans, Richard John 425

F
Farkas Bertalan 494, 548
Farkas Ferenc 313
Farkas Kinga 53
Farkas Kornél 1
Farkas Veronika 496
Feenstra, Jon 336
Fehér Endre 22
Fehér Gábor 337
Feith László 2–3, 42, 321, 338–339, 342, 523, 621, 677–678, 722–724, 788
Feitl István 497
Feld István 463
Fennell, Jonathan 789
Fiala János 507
Fiziker Róbert 725
Fodor Pál 44, 597
Foki Ibolya 426
Forgács Ildikó 844
Forgács Márton 4, 5
Fóris Ákos 45
Forisek Péter 340
Fórizs Tibor 849
Földváry László 498
Frey Ferenc Jácint, P. 513
Frimark, Adi 272
Frölich Dávid 314
Fuchs György 427
Fucskár Ágnes 464
Fucskár József Attila 464
Fülöp Márton 46

G–Gy

Gabrovszky Gábor 72
Gaddis, John Lewis 844
Gál Vilmos 726
Galambos István 40
Galambos Sándor 276
Gali Máté 727
Galland, Adolf 536
Gaulle, Charles de 560
Géczi Zoltán 769
Gerencsér Péter 465
Gerencsér Tibor 47
Gerő András 679
Glant Tibor 676, 728
Gloan, Pierre Le 559
Goebbels, Joseph 530
Gorcsa Oszkár 428
Gotthárd Lajos 119
Gödölle Mátyás 48, 49
Görgei Artúr 55, 296, 511, 646, 649
Graus, Igor 50
Griffin, Joe 563
Grund Vilmos 100
Guderian, Heinz Wilhelm 561, 564
Guillerat, Nicolas 810
Gulyás Gábor 718
Gulyás László 729
Gun, Katharine 78
Guth, Philipp 429
Gúth Zoltán 499
Gyenizse Péter 86–89
Gyimesi Endre 430
Győrffy Iván 828, 851
Gyulai György 730
Gyurgyák János 141

H

Hadnagy Szabolcs 598
Hajagos Csaba 710
Hajdú László 295
Hajdu Péter 341
Hajdu Tibor 153
Halász Péter 632
Hangodi László 650
Hansen, Thore D. 530
Haramza Márk 40, 131
Harangi-Tóth Zoltán 154
Hatos Pál 680
Hatvani Imre 652
Hausner Gábor 20, 51, 303
Havas Rezső 500
Hegedűs Annamária 6
Hegedűs Ernő 155
Hegedűs Nicoleta 304
Hegedűs Péter 573, 790
Hentaller Lajos 55
Hermann Róbert 55–56, 277, 296, 501–504, 568, 649, 651–655, 664, 704
Hess, Rudolf 540
Hevő Péter 845
Hewitt, Nick 791
Heydrich, Reinhard 790
Himmler, Heinrich 537
Hingyi László 466
Hitler, Adolf 719, 822, 831
Hódosi Zoltán 505
Horn Ildikó 599–600
Hornyák Árpád 681
Horthy Miklós 486, 553–557, 727, 771, 833
Horváth Csaba 304
Horváth Ferenc 506
Horváth Tibor 394
Horváth Zoltán 792–796
Houben, Hubert 474
Hovári Éva 337
Hóvári János 507
Hunyadi Zsolt 575
Husonyicza Gábor 143
Huszár Mihály 508
Huxford, Grace 846

I–Í

Illés Roland 297
Illésfalvi Péter 500, 509, 732
Inkey Kázmér 522
Isaszegi János 168
Iványi Miklós 57

J

Jagelló Izabella 84, 524
Jakab Attila 446
Jakusch Gabriella 315, 467
Jamrich Viktor 343
Janek István 682, 797–798

Jankó Annamária 58
János, I. (Szapolyai) 565, 624
Jäger Zsuzsa, T. 431
Jeney János Mihály 58
Jeszenszky Géza 683
Jobbágy Zoltán 161
Jobst Ágnes 468
Juhász Balázs 432

K
Kaba Eszter 433
Kádár Lajos 510
Kaján Marianna 469
Kalchev, Kalcho K. 684
Kállai Tibor 425
Kálmánfi Gábor 7
Kántás Balázs 174, 419
Kapás Viktor 511
Káplár Zsolt 314, 329, 370
Kaposi Zoltán 470
Kappanyos András 144
Kapronczay Károly 8, 59
Károly, IV. 687
Károlyi Mihály 754
Kárpáti Endre 9, 344–345
Kasza Péter 32, 156, 589, 601
Katona Anikó 60
Katona Csaba 672, 685–686
Katona Tamás 316–317
Kedves Gyula 278, 512
Kékesi György 346
Képiró Ágnes 550
Kelemen Roland 434
Kellerhoff, Sven Felix 733
Kemény János 847
Kemény Krisztián 657
Kemény Zsigmond 651
Kende György 155
Kennan, George Frost 848
Kenyeres Anna 440
Kenyeres István 513
Kincses Katalin Mária 61–62, 157
Kintli Dóra 602
Kiss Álmos Péter 161
Kiss Attila 347
Kiss Csaba 435
Kiss Dávid 436
Kiss Gábor 479, 279
Kiss Gábor 158, 437
Kiss Kálmán 849
Kiss Miklós 658
Kiss Péter 758
Kiss Roland 280, 348–349, 799–801, 855
Kiss Sándor 481, 514
Kiss-Kónya Ernő 509
Kitanics Máté 86–89
Kládek László 545
Klapka György 71, 316, 501, 504
Kloska Tamás 10, 689
Kobierski, Carl 110
Kocsis Károly 495
Kollár László 298–300, 318–320, 515, 734
Kolozsvári Sándor 850
Komáromi Csaba 281
Kosi, Jernej 735
Kossuth Lajos 17, 296
Kosztolányi Dezső 141, 147
Kosztyó Gyula 736–737, 802
Kotán Dávid Márk 63
Kovách Ernő, galsai 568
Kovács Béla 803
Kovács Csaba 159
Kovács Ferenc 31
Kovács István 656
Kovács István 442
Kovács Péter, E. 576
Kovács S. Tibor 350
Kovács Szilvia 577
Kovács Vilmos 351–352, 438, 738–740
Kovács Zoltán András 353, 804–807
Kovaliczky Gergely 40
Kozma László 121
Köő Artúr 514
Kötter Tamás 64
Krámli Mihály 354, 741
Kreutzer Andrea 65–66
Krizbai János 294
Krizmanics Réka 67
Kubassek János 742
Kulcsár István 808
Kulcsár Viktor 68
Kurdi Imre 853
Kwiatkowski, Krzysztof 474

L–Ly

Láczay Magdolna 439
Lajos, II. 27, 87, 90–91, 145, 589
Lakatos Géza 116
Langthorne, Mark 820
Laskai-Varga Botond 69
László, I. 585
Laszlovszky József 70
Lázár Balázs 226
Lázár Vilmos 661
Ledács Kiss Jenő 192–193
Lee, Eric 809
Lengyel Beatrix, Cs. 71
Lengyel Gábor 483
Lengyel Márk 776
Leopold Lajos, ifj. 37
Lestyán Béla 546
Ligeti Dávid Ádám 687, 704, 743, 746
Litván Dániel 786, 789, 846
Loewenhardt, Erich 562
Lopez, Jean 810
Lowe, Keith 811, 851
Lőcsei Judit 517
Lőkkös János 744
Lönhárt Tamás 745
Lőrincz Kálmán 301

M

Macadam, Heather Dunn 440
Mackensen, August von 558
Macourek → Makláry
Madarász Viktor 84
Magdó Csaba 355
Magó Károly 356
Magyar István 72
Majkowski, Mirosław 413
Major Balázs 357
Makai Ágnes 74–75
Makláry Béla 490
Márkus Beáta 441
Marossy Endre 442
Martelli, Paul 518
Máté Ernőné 457
Máté Gábor 129
Mátyás, I. 610
Megyeri Anna 76
Meggyes Anita 12
Meldemann, Nikolaus 48
Melkovics Tamás 519
Mendlik Oszkár 135
Meruk József 358, 812
Mesés Péter 429
Mészáros Géza 77
Mészáros József 322
Mészáros Kálmán 520, 603
Mihályi Balázs 359, 813
Mikár Zsigmond 532
Miklós Tamás 13
Mikó Gábor 604
Miskolczy Ambrus 521
Mitchell, Marcia 78
Mitchell, Thomas 78
Moczok Péter 518, 534, 856
Mohácsi Zoltán 6
Molnár András 277, 282, 500, 522
Molnár György 526
Molnár László 535
Molnár Zsolt 747
Molochnikov, Alexei 360
Morris, Marc 578
Munczy Béla, ifj. 541
Munk Sándor 361
Murphy, Audie 549
Mühlbacher István 658

N–Ny

Nádori Attila 780
Nagy Katerina 748
Nagy László 160
Nagy László 362
Nagy Imre Gábor 443
Nagy Norbert 363
Nagy Szabolcs 283–284
Nagy Tamás 847
Nagy-L. István 302
Nagy-Lukács Fanni 14
Nagybaczoni Molnár Ferenc 323, 659–660
Nagyné Batári Zsuzsanna 80
Négyesi Lajos 81–83
Négyesi Imre 361
Neményi Réka 131
Nemes Gyula 29
Németh András 83
Németh András 364

Németh István, H. 605
Nester, William 856
Nevenkin, Kamen 365, 814–816
Nixon, Richard Milhous 842
Novák Béla 324

O–Ó
Oborni Teréz 84, 524, 606
Obuch László 366, 857
Ocskay Zoltán 367
Olasz Lajos 817
O'Reilly, Bill 444
Orlai Petrics Soma 91, 99
Ormos Mária 749–750
Ormós Zsigmond 487
Oross András 633
Oroszhegyi Józsa 4
Ozimy, Andrej 368

P
Pachauer, Volker K. 369
Padányi József 83
Pálffy Géza 634
Páli-Herczeg Zsuzsanna 329, 370
Pallag Márta 85
Pallos Lajos 15
Pangerl, Daniel Carlo 607
Pap Krisztián 691
Pap Norbert 79, 86–89, 142
Papp Gábor 818
Papp Júlia 90–100
Papp Sándor 525
Pártos Imre 491
Pavličenko, Lûdmila Mihajlovna 526
Pelle János 445
Pelles Márton 527
Pelyach István 528
Perczel Olivér 751
Perényi Zsigmond 492–493, 502, 519, 521, 528
Perényiné Ilona 99–100
Perjés Antal Patrik 529
Perjés Géza 303, 608
Petercsák Tivadar 101
Péterfi Bence 285
Peykovska, Penka 672, 692
Pihurik Judit 102
Plihál Katalin 103
Pohl, Wenzel 97
Polgár Balázs 104, 311, 371
Polgár Tamás 16, 372–374, 471
Pollmann Ferenc 105, 693
Pomogáts Béla 550
Pomsel, Brunhilde 530
Popély Gyula 752
Popovici, Vlad 304
Porat, Dán 446
Pórszász Anna 311
Pósán László 168, 474
Poumarède, Géraud 635
Pritz Pál 694, 753
Prohászka László 106
Punka György 375–377, 806–807, 819
Puskás Sándor 451
Pusztay Sándor 472
Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics 856

R
Ráday Mihály 316–317
Radushev, Evgeni 574
Rákóczi Ferenc, II. 18, 61–62, 305, 628, 636, 640–641
Rákóczi György, I. 612
Rákosi Mátyás 497
Ravasz István 107
Réfi Attila 531
Remes Péter 378
Ress Imre 695–696
Ress Zoltán 532
Révay Mór Jánosné 533
Révész Tamás 165, 447, 754–755
Rézműves László 30
Richards, Matt 820
Rindó Klára 34, 578, 627, 809
Róbert Péter 108
Rohonyi Gyula 579
Rojkowska, Halina 413
Romsics Ignác 162, 757
Rónai-Horváth Jenő 482
Rosen, Richard von 534
Rózsafi János 697
Őder Vilmos 542

Rudi János 109

S–Sz
Ságvári György 110
Saïh, Elisabeth 305
Sajtos Zoltán 379–380
Sallay Gergely Pál 5, 52, 111–118, 731
Samu Botond Gergő 119–120
Sandala Ferenc 121
Saral, Emre 698
Sári Zsolt 10, 43, 122
Sarkady Sándor 535
Sarnowsky, Jürgen 474
Sáry Zoltán 286, 381–391, 536
Schön, Erhardt 36
Schramek László Péter 448
Schvarc, Michal 821
Sebess, Pedro 758
Sebők János 537, 822
Segeš, Vladimír 580–581, 609–614, 637–638
Seres Attila 656, 759
Siebmacher, Johan 48
Sikora László 123
Silye Sándor 287
Simeonova, Ruja 124
Simon Beáta 125
Simon Béla 40, 131
Simon Elemér 37
Simon Zsolt 473
Simon-Szabó Ágnes 733
Siposné Kecskeméthy Klára 306, 538–539
Skates, Paul 540
Snoj Péter 325
Solymosi József 17, 661
Somogyi László 449
Soós Péter 11
Sørensen, Søren Peder 823
Sőregi János 699
Stanová, Mária 821
Stelzl-Marx, Barbara 450
Stencinger Norbert 126
Stenge Csaba, B. 451
Suba János 127, 392, 718, 760
Sudár Balázs 393, 475, 615–616, 620
Surányi Barnabás 128
Süli Attila 163
Szabelski, Adam 628
Szabó András 83
Szabó Csaba 480
Szabó Ferdinánd, márkosfalvi 660
Szabó István 452
Szabó János, B. 89, 129–130, 164, 617–620
Szabó Károly, márkosfalvi 660
Szabó Máté 131
Szabó Péter 282, 288
Szabó Sándor 476
Szajcsán Éva 131
Szakács Anita 541
Szakács Árpád 533
Szakae, Oba 835
Szakály Sándor 165, 307–308, 542–543
Szalai Gábor 86–89
Szalay Ladsilav 662
Számadó Emese 504
Számvéber Norbert 824–827
Szarka László 701
Szatai Zsolt 394
Szeghy-Gayer Veronika 761
Székely Bertalan 95
Szekér Imre Tibor 289
Szekér Nóra 269, 422, 453, 758
Szendrei János 477
Szentváry-Lukács János 118
Szidiropulosz Archimédesz 544, 770
Szieberth Ádám 78
Sziklay Kálmán 545
Szluk István 326
Szoleczky Emese 5, 66, 546
Szőts Zoltán Oszkár 132, 166
Szulejmán, I. 44, 84
Szumiło, Mirosław 762
Szűcs József 40
Szvercsek Dávid 297
Szvitek Róbert József 18

T–Ty
Takács Bálint 498
Takács Judit 516
Takács László 133
Takács Zoltán Bálint 134
Takáts Pál 516
Tamáska Péter 663
Tatár Sarolta 582
Tefner Zoltán 763

Tegzes Ferenc 135
Thököly Imre 547
Tímár Gábor 764
Tischler Zoltán 53
Tisza István 544, 695–696
Todman, Daniel 828
Tombor Krisztián 12
Torma Éva 566
Torma Galina 136
Tóth Csaba 583
Tóth Ferenc 305, 547, 622, 639
Tóth Ferenc 395
Tóth György, M. 852
Tóth Hajnalka 623
Tóth István 327
Tóth László 765
Tóth Norbert, C. 624
Tóth Orsolya 137–138
Tóth Péter András 766–768
Tömöri Szilvia 10, 139
Török Róbert 52
Tőrös István 396–397, 548, 829–830
Tőrös István, ifj. 167, 549
Töttős Gábor 551
Trautmann Balázs 140, 338, 398–408, 702, 832, 858
Tulics Kálmán 552
Turbucz Dávid 553–556, 771
Türk Attila 40
Tüskés Gábor 640–641
Tyekvicska Árpád 454

U–Ú
Udovecz György 290
Uhrin Dorottya 584
Ullrich, Volker 853
Ungváry Krisztián 557, 773, 812, 833
Urai Dezső 558
Urbán Aladár 664

V–W
Valkov, Martin 703
Ványai Márton 455
Varga Beáta 625
Varga Csaba Béla 270–271, 291, 309, 409–411, 559–565, 834–839, 854
Varga E. László 775
Varga Szabolcs 145, 565, 620, 626
Varju Zoltán 566
Várkonyi Melinda 19
Vass Ferenc 566
Vass Gábor 412
Vastag Gazsó Hargita 146
Vasvári Pál 652
Vattay Antal 543
Végh Ferenc 567
Végh József 478
Velius, Caspar Ursinus 589
Veszprémy László 168–169, 585
Vetov, Chavdar 124
Vico, Enea 49
Vilaseca, Núria Sallés 642
Vilmos, I. (Hódító) 578
Vizi László Tamás 148
Vízkeleti Béla 100
Völgyesi Zoltán 149
Vörös Boldizsár 746
Weber, Claudia 840
Wegener, Friis 272
Weinstock Ernő 43
Whitehead, Robert 527
Wielgus, Krzysztof 413
Wolf Mária 150
Worsley, Lucy 627

Z–Zs
Zabrana, Lilli 414
Zahorán Csaba 170
Zakar Péter 328, 456
Zalka Máté 517
Zámbelly Lajos 503
Zamoyski, Adam 776
Závodi Szilvia 5, 52, 151–152
Zeidler Miklós 777–779
Zottományi Sándor 551
Zrínyi Ilona 26, 547
Zrínyi Miklós 20, 41, 106, 171, 300, 318, 515, 523, 605
Zrínyi Péter 567
Zsille Péter 415
Zsumbera Árpád 643

V. TÁRGYMUTATÓ

1848/1849-es forradalom és szabadságharc 38, 205, 218, 277–278, 316–317, 328, 478, 487, 503, 644–664
1956-os forradalom és szabadságharc 293, 296, 451, 461, 843, 849

A–Á
ágyú 322
állambiztonság 191, 224, 247
altisztek 298
Arad 645
aszimmetrikus hadviselés 241
Attala 312

B
Bécs 465
bibliográfia 6
Bor 491
Buda 36, 48, 455, 601
Budapest 13, 181, 466, 513, 812–815, 826
Bulgária 672, 684–686, 692

C–Cs
Cegléd 21
Csákánydoroszló 473
Csáktornya 106
csapatszállító járművek 401
Csepreg 468

D
Dánia 272
Délvidék 720
deportálás 441
Diósgyőr 477
Don-kanyar 325, 510
dragonyosok 177

E–É
egészségügy 76, 197, 207, 240, 252
egyenruha, felszerelés 23, 25, 35
Egyesült Államok 676
egyház 328
ejtőernyőzés 235
első világháború 8, 10, 14–15, 28, 37, 43, 60, 73, 76, 80, 120, 122, 125–126, 139, 144, 151–152, 159, 166, 182, 189, 273, 279, 289, 290, 312, 321, 367, 430–432, 434–435, 437–438, 443, 470, 476, 479, 488, 498–499, 516, 541, 545, 552, 665–703
emigráció 248
emlékművek, emlékhelyek 47, 61–62, 70, 106, 312, 315–317, 319–321, 327
emléktúra 325
erőd, erődítés 329–332, 335, 357, 359–360, 368–371, 392, 397, 413–414, 463–464, 472–473, 825
Esztergom 252

F
fegyverzet 205, 343, 350, 362
felderítés 192–193, 214, 249
fénykép, fényképezés 14, 33, 43, 71, 122
Fiume 527
flottilla 184, 237
Földvár 475

G–Gy
gépjárművek 367
Gödöllő 469
Gyöngyöshermán 457

H
hadifogság 102, 137, 420, 428, 430–432, 436, 443, 448, 514
hadigondozás 28, 135, 143, 433
hadiipar 352, 354
hadirégészet → régészet
hadisírok, hadisírgondozás 54, 311
haditechnikai kutatás 155
haditengerészet 334, 354, 369, 665, 794
hadkiegészítés 175
hadseregszervezés 153, 172, 211, 213, 229, 231
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2–5, 11–12, 14, 17, 19, 25, 54, 66
hadtudományi irodalom 51

harcászat 205
harci gáz 228
Harsány-hegy 104, 622
határőrség 647
hátország 52, 467
helikopter 337
híradástechnika 355
hírszerzés 105, 173, 180, 182, 206, 223, 236, 239, 246, 254, 265, 267, 269, 272, 422, 450
Hitlerjugend 262
Hódmezővásárhely 21
holokauszt 423–424, 429, 440, 445–446
honfoglalás 579
honvéd egyesület 57, 287
Honvédelmi Minisztérium 297
húsvét 80
huszárság 134, 273, 288
Huszt 65

I–Í
íjászat 347, 393
indokínai háború 154
informatika 361
internálás 427, 449, 529
irreguláris hadviselés 198, 241

J
jog, katonai jog 268, 419, 429, 442, 450, 452, 456, 493

K
karácsony 126
Kárpátalja 732, 802
Kassa 328
katonai felmérés → térképészet
katonai igazgatás 199, 802
katonai logisztika 178, 204, 226, 246, 351
katonai vezetés 292, 294, 296, 302–303, 307–308
Kecskemét 219
képeslap 101, 134, 139
képzőművészet 27, 36, 48–49, 53, 61–62, 84, 90–100, 110, 546
kerékpáros csapat 250
keresztes háborúk 573, 575
Kézdiszék 765
kézigránát 346
kiállítás 9, 11, 16, 18, 20, 138
Kijev 275
Kistarcsa 453
kitüntetés 73, 111–112, 116, 118, 123
Komárom 371, 501, 504
Konstantinápoly 197
Kunszentmárton 476
különleges alakulatok 286, 291, 496

L
laktanya 72, 299, 314
légideszant 280
légierő 783–784
légvédelem 398
levelek, levelezés 4, 17, 101, 116, 121, 488, 507, 544
lovasság 184–185, 189
Ludovika Akadémia 306–308

M
magángyűjtemény 7
Magyar Hadtudományi Társaság 160
második világháború 1, 10, 13, 22, 29, 46, 64, 69, 123, 181, 280, 282, 288, 358, 365, 466, 513, 529, 561, 780–840
menekültek 176, 418, 426, 439, 842
Miskolc 274
Mohács 32, 40, 79, 81, 85–88, 90–100, 129, 131, 222, 475, 597, 607–608, 619–620, 626
Monostorpályi 652
Muhi 70
munkatábor 417
muszlimok 670
Műegyetem 666
műszaki csapatok 201–202, 208, 221, 257, 281, 399

N
nácizmus 709
Nagykanizsa 57
napló 488, 491, 495, 498, 500, 510, 514, 516, 533, 545, 552, 699, 773
nemzetbiztonság 251

Nemzeti Közszolgálati Egyetem 306
nemzetiségek 56, 149, 492
Nemzetőrség 183, 219
numizmatika 15, 74, 85, 111–118
nyugdíjas klub 21

O–Ó
ostromgép 63

P
páncélos hadviselés 335, 363, 382, 386–387, 534, 795, 824, 827
párbaj 324
Pécs 470, 697
Pest 49
Pesti Honvéd Menház 232
pilóta nélküli repülőgép 338–339, 364, 400
plakát 60, 138
Pozsony 752
pozsonyi csata 24
Przemyśl 467

R
Recsk 417
régészet, hadirégészet 63, 68, 82–83, 131, 142, 150, 311
repülés, repüléstörténet 9, 22, 242, 263–264, 341–342, 344–345, 348–349, 353, 356, 358, 366, 372–380, 383–385, 388, 390–391, 395–396, 402–411, 415, 480, 535, 548, 559, 803–807, 819
robbanószerkezetek 394

S–Sz
sajtó 41–42, 45–46, 80, 125, 136, 148, 434
Sedan 261
Siófok 462
Sopron 541
Szabadka 675
Szalamisz 572
Szeged 461
Székely Hadosztály 284
Székesfehérvár 287, 314
Szentes 299
Szigetvár 44
Szilágyság 781
színművészet 39
Szolnok 458

T
Tapolca 650
tatárjárás 164, 169, 570–571, 577, 583
Temesvár 623
tengeralattjáró 225, 244, 334, 389, 678
térkép, térképészet 58, 103, 119, 127, 718
terrorizmus 216
titkosszolgálat 30, 78, 173, 224
tizenötéves háború 177
torpedó 527
Trianon 31, 59, 67, 141, 147–148, 162, 170, 179, 211, 258, 351–352, 676, 705–708, 713–715, 717–718, 728, 730–731, 740–741, 744–745, 747, 749–750, 753, 757, 763–764, 769–770, 774, 777–779
tüzérség 698

U–Ú
ulánusok 218, 551
Úz-völgye 495

V
Vác 449, 551
vallásháborúk 168
veszteség 435, 437–438, 455
vitézek 29
Vöröskereszt 37

Z–Zs
Zalaegerszeg 28, 76, 125, 282, 430, 459, 479
zászló 278
Zrínyi-Újvár 82–83

SZEMLE

GEOFFREY PARKER

EMPEROR
A New Life of Charles V.

(Yale University Press, New Haven–London, 2021., 737 o., ISBN 978-0-300-19652-8)

A történettudomány egyik legtöbbször említett személyisége, korszakának legismertebb és legjelentősebb uralkodója, politikusa és hadvezére V. Károly német-római császár (ur. 1530–1556).[1] Mindig nehéz dolgunk van az uralkodói életrajzokkal, és ez alól a most ismertetésre kerülő mű sem kivétel – felmerül a kérdés: szükség van-e a már megjelentek mellé egy újabb monográfiára, és ha igen, akkor az milyen új szempontokat kínálhat?

A kötet szerzője, Geoffrey Parker a kortárs történettudomány egyik kimagasló alakja, jelenleg az Ohióí Állami Egyetem (Ohio State University) történészprofesszora, több évtizede a kora újkori egyetemes történelem kutatója. Elsősorban az európai katonai krízisekkel, hadtörténelemmel foglalkozik, főként a Spanyol Királyság és a Német-római Birodalom viszonylatában. Számos tanulmány, monográfia szerzője és szerkesztője, melyekben elsősorban eme két régió katonai konfliktusaira összpontosít. Az egyetemes hadtörténetírás a hadügyi forradalom modellje kapcsán ismeri munkásságát.

V. Károly császár életrajzát először 2019-ben jelentette meg, a kötetet több nyelvre is lefordították, és a tavalyi évben újrakiadást ért meg. Parker terjedelmes munkájában igen részletes áttekintést ad a téma különböző aspektusairól, melyek közül most elsősorban a hadtörténeti vonatkozásokra térünk ki, de vázlatosan utalunk a szerző által felvetett fontosabb politikai és gazdasági kérdésekre is. A mű többek között nagy hangsúlyt fektet V. Károly dinasztikus háborúira is, melyek lezárulta után Parker a nyugati világ bajnokaként („Champion of the Western World") aposztrofálja személyét, ezért legújabb életrajza számot tarthat a hadtörténet iránt érdeklődők figyelmére is.

A szerző egyik célja, hogy tekintélyes mennyiségű forrás felhasználásával bemutassa és elemezze a császár politikai-katonai pályafutását, elsősorban arra a kérdésre keresve a választ, hogy milyen motivációk húzódhattak meg személyes cselekedetei mögött, mi alapján hozta meg döntéseit, minek köszönheti birodalmának területi

[1] A választófejedelmek már 1519-ben császárrá választották, de pápai jóváhagyást és koronát csak 1530-ban szerzett.

egységét, s hogyan volt képes ezt a több kontinensre kiterjedő birodalmat a nehézségek ellenére többnyire sikeresen irányítani, eleve egyben tartani. A kérdés megválaszolásához Parker bevezet egy, a tudományos életrajzokban szokatlan vizsgálati szempontot: nemcsak a császár politikai és katonai életútját követhetjük végig, de a szokásosnál nagyobb hangsúlyt kap a magánélete is. Néhol az az érzésünk, hogy már-már bulvárszinten nyerünk betekintést a császár életének legapróbb részleteibe (például külön fejezetek szólnak Károly nemi életéről, az erről szóló udvari pletykákról vagy legkülönfélébb egészségügyi gondjairól, ugyanakkor hitének mély megéléséről is). Parker emellett pszicho-historikus elemzéssel is él: a császárról szóló korabeli leírások és szemtanúi (például a humanista szellemóriás Rotterdami Erasmustól származó) beszámolók, feljegyzések alapján végigköveti, hogyan is viseltetett V. Károly politikusként, katonaként egy-egy adott szituációban. Ezáltal a magánembert is vizsgálja; ám itt nem áll meg, hanem következtetéseket is levon a császár körülhatárolható személyiségjegyeit illetően.

A könyv másik célja, hogy V. Károly teljes élettörténetén keresztül bemutassa a kora újkor kezdeti, a 16. század Károly nevével fémjelzett első felének politikai-hadtörténeti viszonyait, egészen uralkodásának végéig: paradox módon a lenyugvó nap metaforával illetve birodalmát (utalva ezzel a népszerű, hozzá kapcsolható spanyol mondásra: „birodalmában sohasem nyugszik le a Nap”).

A felhasznált irodalom impozáns mennyisége is kifejezésre juttatja, hogy V. Károly egyetemes uralkodó volt. Parker hatalmas szakirodalmi bázissal dolgozott, amely elsősorban angol, spanyol, német, francia és olasz nyelven keletkezett a témában. A kötet forrásjegyzéke pedig újonnan feltárt spanyol, latin, német, holland, olasz és angol nyelvű korabeli munkákra terjed ki. Ezeket a jegyzékeket követően Parker önálló fejezetben, több oldalon keresztül sorolja a különféle levéltárakból általa újonnan feltárt források jelentőségét, relevanciáját a témára nézve, illetve hogy melyik intézmény miben is lendítette előre a kutatásait. A könnyebb tájékozódást segíti az igen részeletes – politikai, katonai eseményekre és V. Károly magánéletére kiterjedő – kronológia is, amely hármas területi osztásban: Európa, illetve az európai fennhatóság alatt álló területek három nagy régiójára (Spanyolország, Itália és a Mediterráneum; Németalföld és a Francia Királyság; Anglia, Skócia és az amerikai területek) bontva tárja elénk évről évre az eseményeket. A tudományos apparátuson kívül figyelmet érdemelnek a kötetben a színvonalas, a megértést segítő illusztrációk: térképek, táblázatok és korabeli ábrázolások (festmények, metszetek) is.

A mű négy fejezeten keresztül tárgyalja a császár életútját, politikai és hadtörténeti jelentőségét. A mindenkori uralkodóportrék alapja a családi leszármazás végigkövetése, a családi örökség (területi és anyagi) bemutatása, mely alól jelen munka sem kivétel. Az első fejezet V. Károly származását, rokoni kapcsolatait veszi górcső alá, így képet kapunk azokról a dinasztikus kapcsolatokról, melyek a 15–16. század folyamán a császár erős legitimációját adták. Még III. Frigyestől (ur. 1452–1493) származott

a gondolat, miszerint a dinasztia nagyságát házassági politikával is meg kell alapozni, illetve időről-időre ezáltal is folyamatosan erősíteni kell. Ezért ő maga a portugál Avis Eleonórával kötött házassága és az utódok révén uralni tudta a Habsburgok fennhatósága alatt álló „belső, nyugati" régiókat. Utódja, I. Miksa császár (ur. 1508–1519) folytatta ezt a politikát, Burgundiai Máriával házasságot kötve hozzájutott a burgundiai örökséghez: a gazdag németalföldi tartományokhoz. Az ő gyermeke, I. Fülöp (ur. 1506) Kasztília királyaként immáron az Ibériai-félsziget teljes ura lett, végül a sorban azt a Ferdinándot kell megemlíteni, aki Jagelló Annával kötött házasságot és erre építve jogot formálhatott a Magyar Királyságra is. Mindezen Habsburgok örököse az a Károly, aki az elődök által szerzett területek abszolút ura lett: mind a családi kapcsolatokat illetően, mind pedig erre alapozva politikai és katonai értelemben – a Habsburg fennhatóság kiterjesztésére Parker a *strategic marriages* (stratégiai házasságok) és a *matrimonial imperialism* (házassági imperializmus) kifejezést alkalmazza, ami jól rávilágít mindennek a politikai fontosságára.

Ennek a dinasztikus politikának Parker szerint V. Károly uralkodására értek be az eredményei. Így Károly nemcsak abban a tekintetben érdemli meg a figyelmet, hogy a Német-római Birodalom fennállásának csaknem ezer évében az ő uralkodása alatt érte el legnagyobb területi kiterjedését (az általa igazgatott birodalom öt régiót felölelő császárságot jelentett, ami az osztrák tartományoktól egészen az újvilági gyarmatokig, a Balti-tengertől Észak-Itália egy részéig terjedt), de Parker szerint a 16. század elejének legfontosabb, legmeghatározóbb eseményei mind a Német-római Birodalomhoz és V. Károly nevéhez kapcsolhatók. Károly volt az első uralkodó a vizigótok óta, aki egész Spanyolországot is uralta, és így döntő szerepet játszott a Trastámara-ház elődjei által megkezdett egységesítési folyamat továbbvitelében is. Nem véletlen, hogy a szerző a császári nagyságról kifejtett teóriáját a Károlyról készült ábrázolásokkal támasztja alá: a korabeli művészek (Peter Paul Rubens és követői) hol Marcus Aurelius klasszikus attribútumaival ábrázolják, lóháton, illetve a modern időket jelképező módon, a glóbuszt magához ölelve, hol az általa legyőzött uralkodók között, amint a francia király, az oszmán szultán, a római pápa és a protestáns német fejedelmek rabokként sorakoznak előtte. Ebben a körben Krisztus földi helytartója, a római pápa is csak mellékkarakterként jelenik meg a császári nagyság mellett.

A második fejezet az 1519-ben frissen megválasztott német uralkodó hatalmának megszilárdítása körüli eseményeket, V. Károly politikai és katonai szempontból legsikeresebb időszakát tárgyalja, amikor világi és egyházi riválisait egymás után sikerül számos hadjáratban legyőznie. Köztudomású, hogy Károly legfőbb politikai ellenfele I. Ferenc francia király (ur. 1515–1547) volt, a korszakra pedig rányomta bélyegét a Habsburg–Valois rivalizálás, hiszen Ferenc király is aspirált a német-római császári trónra Károly ellenében (támogatást is szerzett többek közt a trieri és brandenburgi választóktól). A rivalizálás 1521 és 1526 közötti időszakában nagy háborúskodás zajlott – a *casus belli* több hatalmi kérdésből adódott össze: egyrészt Ferenc igényt tartott

a gazdag észak-itáliai városok, főként Milánó és Genova feletti uralomra, Károly pedig elsősorban Burgundia megszerzését tűzte ki célul, de nyilvánvalóan a császári cím elnyerése volt mindkettőjük igazi célja. Ennek keretében a paviai ütközet (1525) francia vereséget hozott, melynek során Ferenc fogságba esett, majd ezt követően zajlott Károlynak a pápával való leszámolása is 1527-ben, amit a Sacco di Roma terminussal illet a történetírás. Ugyanakkor a franciák felett aratott győzelem mellett a másik következmény az volt, hogy a vesztes francia udvar szövetséget kötött a törökkel, s ezzel, mondhatni, évszázadokra presszió alá helyezte a Német-római Birodalmat (is). Ily módon a császárság harapófogóba került, és ez a kétirányú fenyegetés határozza majd meg a birodalom politikáját egészen a 18. század első harmadáig.

A könyv harmadik fejezete az 1530-ban megkoronázott császár belpolitikai helyzetét tárgyalja. A külpolitikai és katonai stabilitás megteremtése után Károly elérkezettnek látta az időt arra, hogy birodalma belső rendjét is megszilárdítsa. Az uralkodó nem titkolt célja volt, hogy a Német-római Birodalom egységes, erős, a dinasztikus politika erőteljes térnyerésével sikeres és az európai hegemónia szempontjából abszolút módon vezető hatalmi tényezővé váljon. Parker szerint talán ennek a célnak a megvalósításában érzékelhető az a fajta kompromisszumkészség, amely Károly politikáját jellemezte. A kiegyezés, az átgondolt diplomácia, amit igyekezett folytatni, jól érzékelhető és ábrázolható a vallás, a kereszténység korabeli helyzetére, állapotára vonatkozóan is. Pontosan ismerjük például az 1521-es wormsi birodalmi gyűlés történéseit, ahol a császári és pápai szupremáciát elutasító Luthert – akit az egyházból való kiátkozásával és birodalmi átokkal fenyegetnek – Károly már a gyűlés alatt vagy közvetlen azt követően elfogathatta volna és átadhatta volna az egyházi inkvizíciónak. Parker azonban abban, hogy ezt a császár nem tette meg, toleranciát és kompromisszumkészséget lát. Ugyanakkor emlékeztet arra is, hogy Károly uralkodásánál érdemes a realitásokat is figyelembe vennünk. Ezekben az években ugyanis a német-római császári hatalom tulajdonképpen még nem volt több puszta címörökségnél, hiszen az 1356-os német aranybulla jelentősen visszavetette a tényleges császári hatalmat. Egyrészt a jogi örökösödést felszámolva immáron bizonyos előre meghatározott egyházi és világi fejedelmek, a választók rendelkeznek ahhoz joggal, hogy a mindenkori császár személyéről döntsenek. Másrészt az egyházi tisztségek tekintetében nem a rátermettség és az életkorból adódó tapasztalat, hanem sokkal inkább a politikai érdek és a financiális tényezők alakították az erőviszonyokat a birodalomban. A hatalom aktuális letéteményeseinek, a választófejedelmeknek a megvesztegetésével eleve az erősebb anyagi háttérrel rendelkező jelölt tehette a fejére a császári koronát – a mű itt egyfajta pókerjátszmához hasonlítja a Ferenc és Károly közti hatalmi rivalizálást, ahol a magasabb licit jelenti a siker kulcsát. Károlynak 1,5 millió firenzei aranyforintba került a trón megszerzése. Ettől eltekintve Geoffrey Parker szerint ez Károly számára kiváló befektetésnek bizonyult, hiszen hosszú távon – négy évszázadra előre – megszakítás nélkül biztosította a Habsburg-ház számára a császári koronát.

V. Károly mindvégig igyekezett birodalmában a császári függetlenséget és saját kizárólagos, autonóm hegemóniáját biztosítani. A mű hangsúlyozza: nem túlzás kijelenti, hogy hosszú uralkodása alatt ezt sikeresen végre is tudta hajtani, mert a belpolitikai krízisek ellenére birodalma egységes maradt. A szerző szerint ennek az is volt az oka, hogy – ha már a külpolitikában ezt nem is tudta elérni, de – legalább a német területeken nem keveredett nagy és összetett háborúba. Parker kiemeli, hogy a császár a belpolitikai sikereit nagyszerű tanácsadóinak, a hozott családi-politikai örökségnek és saját személyiségjegyeinek együttesen köszönhette. A negyedik elem, amely ezeket kiegészítette, már a kortársaknak is feltűnt: a katonás jellem és fegyelmezettség. A szerző a velencei követet, egy bizonyos Bernardo Navagerót idézi, aki visszaemlékezésében Károlyt a háború megszállottjának, katonás jellemnek írta le, aki minden esetben személyesen volt jelen a csatatéren, örömét lelte a háborúban. Károly hadjárataiban kockáztatta egészségét és életét, de ennek meg is volt az eredménye, mert a kortársi vélekedés szerint sok esetben épp a császár taktikai fellépése jelentette a siker zálogát.

A birodalom belső válságait Parker értékelése szerint Károly mindennek következtében sikeresen tudta kezelni – egészen az 1550-es évekig, amikor pályája hirtelen megtört. Bár a birodalom területei egyben maradtak, de a császári hegemónia az 1555-ös augsburgi vallásbékében megpecsételődött. Ha úgy tetszik, ezzel a császárság intézményének egyházi és politikai tekintélye egyaránt odaveszett. A császár anyagilag ellehetetlenült, politikailag pedig elszigetelődött.

A mű utolsó fejezete a német-római császárság intézményének és Károly uralmának finanszírozási problémáival foglalkozik. Annak a körülményeit fejtegeti, hogy a 15. század vége felé Európa már átélt egy pénzügyi válságot a gazdaság megnövekedett pénzigényéből fakadóan, amit az európai nemesfémforrások már nem tudtak kellően kielégíteni, hiszen a közép-európai és az afrikai bányák kimerülőben voltak. A 15–16. századi felfedezésekkel látszólag a probléma megoldódott, az arany elkezdett óriási mennyiségben beáramlani Európába, de – mondhatni – „bele is fulladtak az aranyba”: olyan sok ömlött belőle az európai gazdaságba, ami tönkretette a kontinens pénzrendszereit. Az arany értéke emiatt drasztikusan csökkent. Pénzfelesleg keletkezett, a 16. század 30-as, 40-es éveitől kezdve aztán elindult ennek a feleslegnek az „elégetése” is a történelemből jól ismert korabeli európai háborúkban. A gazdasági összeomlás Károly impériumát sem kerülte el, spanyol uralma ugyanis gazdasági szempontból katasztrofálisnak bizonyult. Parker rámutat arra, hogy noha uralkodása alatt a Kasztília által fizetett adók háromszorosára nőttek, majdnem minden beszedett összeg az augsburgi, genovai és holland bankárokhoz került, azoknak a hiteleknek a kiegyenlítésére, amelyekkel Károly a számlákat fizetők érdekeivel gyakran ellentétes politikákat finanszírozott. Miután a császár kimerítette kincstárát azzal, hogy túl gyakran és túl sokáig háborúzott, hatalmas adósságot hagyott hátra, ami államcsődöt idézett elő.

További problémákat okozott a birodalom hatalmas kiterjedése. Parker külön fejezetben elemzi, hogy a több kontinensen átívelő birodalom információs akadályokkal küzdött, ami a kormányzás szempontjából számos nehézség forrása volt. Példaként hozza Károly és Ferdinánd 1520-as évekbeli levelezését: a levelek átlagosan negyven nap alatt érkeztek meg a feladótól a címzetthez, sőt olykor több mint két hónap kellett hozzá. A szerző az 1526 augusztusában lezajlott mohácsi csatát is megemlíti: az ekkor Granadában tartózkodó Károly csak két hónap elteltével szerzett tudomást a vereségről.

V. Károly uralkodása valóban korszakhatárt jelentett Európa történetében: halálával a Habsburg családi területi egység megszakadt, különvált a spanyol (Fülöp) és az osztrák (Ferdinánd) ág. Parker szerint az objektivitás megköveteli ugyanakkor, hogy nyilvánvalóvá váljon: Károly meg volt győződve arról, hogy birodalma területeinek halála után is szövetségben kell maradniuk, ám nem szorgalmazta, hogy ez egyetlen utód irányítása alatt valósuljon meg.

Megvonva a mérleget, Károly legnagyobb érdemének azt tekinti a szerző, hogy – nem utolsósorban személyes rátermettsége miatt – egyben tudta tartani birodalmát. Ily módon a korabeli európai politika kiemelkedő alakja volt. Parker szerint V. Károly tekinthető az utolsó nagy német-római császárnak, akinek célja egy keresztény világbirodalom megszervezése volt, bár ebben kudarcot vallott. Hosszabb ideig nagyobb hatalmat birtokolt, mint bármely más európai uralkodó előtte vagy utána, és sikere nagyban személyiségjegyeinek is köszönhető. Károly több szempontból is korszakhatáron uralkodott, hiszen szembesült az újkor kihívásaival – többek között a reformáció okozta vallási megosztottsággal –, továbbá igyekezett semlegesíteni a Francia Királyságot, próbálta megújítani a török elleni keresztes hadjáratot, és mindemellett törekedett arra is, hogy megreformálja a Szent Római Birodalom központi kormányzatát.

Összességében Geoffrey Parker műve alapvetően formálja át az V. Károly császárról alkotott korábbi képet. A könyv legfontosabb eredménye egyértelműen annak a pszichoanalitikus nézőpontnak köszönhető, amely révén a szerző a császár személyét közel tudja hozni az olvasóhoz. Segítségével élményszerű képet kapunk V. Károly életéről, tetteiről, de gondolkodásáról is.

Ez a hatalmas forrásbázisra épülő munka elsősorban a széles nyilvánosság számára íródott, stílusát közérthető megfogalmazások jellemzik, de hatalmas és színvonalas tudományos apparátusa miatt a politika- és a hadtörténetírás is egyaránt haszonnal forgathatja. Az életrajz Parker alapos történeti elemzéseinek és írói vénájának együttes eredményeként rendelkezik minden eszközzel, hogy megismerhessük egy kimagasló politikus és hadvezér sorsán keresztül az adott történeti korszakot és annak mentalitását.

Gorzás Benjámin

BÓDVAI ANDRÁS (SZERK.)

RÁKÓCZI EMLÉKKÖNYV

(Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 2021. 276 o.
ISBN 978-615-81694-1-7)

Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásának 315. évfordulója alkalmából a magyar Országgyűlés a 2019-es esztendőt II. Rákóczi Ferenc-emlékévvé nyilvánította. Ennek egyik kézzelfogható eredményeként is jelenhetett meg 2020-ban a tíz tanulmányt magában foglaló emlékkönyv Bódvai András szerkesztésével és a V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület kiadásában, melynek második, átdolgozott kiadása a következő évben a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. gondozásában látott napvilágot. Az álló formátumú, keményfedelű kötet mérete 24 × 30 cm, borítóján Mányoki Ádám jól ismert Rákóczi-portréja látható. Az első oldalakon Semjén Zsolt miniszterelnökhelyettes, az emlékév fővédnökének köszöntőjét (7. o.), valamint Hermann Róbert, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka tudományos helyettesének előszavát olvashatjuk (9–13. o.). Ezt követik maguk a tanulmányok, amelyeket – ahogy az előszóban is áll – „a korszak és a szakterület legjobb ismerői írták".

Az első tanulmányban – *Egy elbukott, mégis sikeres függetlenségi mozgalom – A Rákóczi-szabadságharcról hosszabb történelmi távlatban* (15–29. o.) – Pálffy Géza (MTA BTK TTI) áttekintést nyújt a szabadságharc kirobbanásának okairól, hátteréről, célkitűzéseiről és lehetőségeiről, valamint összegzi és értékeli a szabadságharc legfontosabb eredményeit. A tanulmány a kötet bevezetőjeként is szolgál, a történelmi folyamatok áttekintése mellett kitér a szabadságharc megítélésére és helyére az elmúlt másfél évszázad történeti és kulturális emlékezetében. A szerző zárásként hangsúlyozza, hogy noha katonai értelemben egy elbukott függetlenségi törekvésről van szó, az azt lezáró 1711-es szatmári békekötés mégis a modern Magyarország kezdetének tekinthető.

Czigány István (HM HIM) hadtörténész a szabadságharc harcmodorát és katonai eseményeit újszerű módon, az aszimmetrikus hadviselés fogalmi keretei között elemezte – *Aszimmetrikus háború, aszimmetrikus hadsereg a Rákóczi-szabadságharc idején* (31–55. o.). Tanulmányában tisztázza az aszimmetrikus háború fogalmát, majd pedig bemutatja a kuruc sereg megalakulását és a megszervezésével kapcsolatos kihívásokat. Rákóczi serege mind felszerelését, mind harcmodorát tekintve alapvetően a törökellenes végvári harcok öröksége, ezért a reguláris katonaságot képező elemek pótlására volt szükség. A fejedelem tehát egy „féloldalas" sereggel kellett, hogy számoljon, a modernizálás és a reguláris harcmodor lehetősége megteremtésének pedig rendszeres pénzügyi és kapacitásbeli akadályai voltak. A tanulmányban olvashatunk a kuruc irreguláris harcmodor előnyeiről és hátrányairól, valamint a hadihelyzet alakulásáról a szabadságharc lezárásáig.

A katonai események áttekintése után Ságvári György (HM HIM) a kuruc katonai viseleti rendet mutatja be *Köntös és mundér – Viseleti rend a kuruc seregben* (57–77. o.) című tanulmányában. A szerző a téma historiográfiáját, illetve a három elterjedt kuruc sztereotípiát tekinti át. Ezek szintézisével, valamint korabeli példák felsorolásával árnyalja a 19. századi idealizált képet a „pompakedvelő nyalka" kurucokról (57. o.). A tanulmányban sorra veszi a szabadságharc alatt használatos ruházatot és kiegészítőket, azok rangbéli és társadalmi jelentését, kitérve a korábbi időszakokban harctéri fegyverzet egyes darabjainak (mint például a buzogány, a lóra való pallos vagy a karvas) tiszti, hatalmi jelvénnyé való átminősülésére. A szerző a korabeli forrásrészletek közlése mellett rámutat a kuruc közkatonák, illetve a tábornoki és tisztikaron belüli ruházati eltérésekre is, valamint a „magyaros" öltözködési stílus identitásformáló szerepére a „németes" divattal szemben. Tanulmánya végén a szerző megállapítja, hogy a szabadságharc katonai veresége ellenére a kuruc sereg viseleti kultúrája továbböröklődött a későbbi, magyaros jegyeket hordozó egyenruhákra.

A következő tanulmányban Kovács S. Tibor (MNM) a Rákóczi-szabadságharc fegyverzetét ismerteti: *Fegyverek a Rákóczi-szabadságharcban* (79–91. o.). A magyar huszárság addigi történetének rövid áttekintése után a 17. század végén és a szabadságharc éveiben is jellemző huszárfegyverek (szablya, lóra való pallos, hegyestőr, fokos, pisztoly, karabély) formai sajátosságairól, módosulásairól, előforduló díszítéseiről és harctéri alkalmazásairól olvashatunk. A szerző kitér arra, hogy az ekkoriban használt hidegfegyverek pengéi nemcsak Magyarországról, hanem délnémet, észak-itáliai, vagy lengyel műhelyekből is származtak, minőségük pedig változó volt. Különbséget kell tenni a közkatonák által használt egyszerűbb és kevésbé jó minőségű fegyverek, valamint a különféle motívumokkal és eljárásokkal díszített tiszti pengék között. Utóbbi esetben a szerző kiemeli a korszakban jellegzetesnek számító FRINGIA feliratú szablyapengéket. A harctéri fegyverek mellett a 15. század óta méltóságjelvényekké alakuló buzogányok korabeli jellemzőiről is olvashatunk, fennmaradt példányokkal illusztrálva. A hidegfegyverek után Kovács S. Tibor rátér a szabadságharc alatt használatos lovassági és gyalogsági lőfegyverekre, a tüzérségi eszközökre, végül pedig az ekkoriban még előforduló védőfelszerelésekre és lószerszámokra. A szerző fegyvertörténeti szempontból is korszakhatárnak tekinti a szabadságharc lezárását, amely után a regularizálódó hadsereg fegyverzete is átfogó változásokon ment keresztül. Kovács S. Tibor írása a kötet szempontjából is határvonalnak tekinthető, hiszen a szigorúan vett had- és fegyvertörténeti tematika után család- és birtoktörténeti, művészettörténeti és művelődéstörténeti munkák következnek.

Ezen második nagy egység első részét Mészáros Kálmán (HM HIM) tanulmánya teszi ki a kuruc tábornoki kar családi hátteréről: *Háború és magánélet – A kuruc tábornoki kar családi háttere a Rákóczi-szabadságharcban* (93–127. o.). A katonacsaládok vizsgálata szintén kiemelt jelentőségű a hadtörténetíráson belül, és a szerző hangsúlyozza ennek a részterületnek a fellendülését is a kezdeti, legtöbbször érintőleges ku-

tatásokhoz képest. A bevezető után részleteket olvashatunk Rákóczi emlékirataiból, melyekben Mészáros kitér a hadsereg családi viszonyaira, illetve a harcokban érintett nemesek feleségeinek és gyermekeiknek viszontagságaira. A kuruc tábornoki kar többségének családi hátterére vonatkozóan a kutatás rendelkezik többé-kevésbé megbízható forrásokkal, melyek alapján a viszonyok nagyjából rekonstruálhatók. Ezekből olvashatunk is néhány példát a tanulmány során, többek között ifjabb Perényi Imréről, a francia származású honosított Tournon János Henrikről, Bercsényi Miklósról, Károlyi Sándorról, az Andrássy fivérekről, Forgách Simonról, Vay Ádámról. Érdekességet jelent azon feleségek és családok sorsa, akik bármilyen oknál fogva ellenséges területen maradtak. Ezek közül a szerző kiemeli, hogy míg több akkor még udvarhű nemes hitvese élt kuruc területen viszonylag háborítatlanul, addig Rabutin lovassági tábornok a Rákóczihoz csatlakozó nemesek családjain is megtorolta a hűtlenséget. A szerző a tanulmány végén külön kitér az emigrációt választó tábornokok családi életére is. Bár bizonyos részletek hiányoznak és teljesen részletes képet nem minden esetben nyerhetünk, Mészáros Kálmán tanulmányában olvashatjuk, milyen gondot jelenthetett a tábornokok és tisztek számára családjaikat biztonságban tudni, milyen kihívásokkal, nehézségekkel néztek szembe, ezzel bemutatva a Rákóczi-szabadságharc emberibb arcát.

Ezt követően a tematika tovább szűkül, és magáról a Rákóczi családról, egészen pontosan birtokaik történetéről olvashatunk. Gyulai Éva (ME BTK) tanulmányában Zborót mutatja be a Rákócziakon keresztül: *Zboró (Zborov) és a Rákóczi-család* (129–177. o.). A lengyel határon fekvő Zboró a család uradalmaként fontos emlékezeti helynek számított a 20. század elején, Rákóczi Ferenc 1906-os újratemetésére az itteni udvari templom harangját is Kassára vitték (a regéci és borsi harangokkal együtt). A tanulmányban végigkísérhetjük a zborói birtok történetét a 16. századtól kezdve, mielőtt I. Rákóczi Zsigmond tulajdonába került. Ezt követően a birtok 17–18. századi történetét a család tagjain keresztül követhetjük végig (Zsigmond; Pál; I. György; László; II. György; I. Ferenc és Báthory Zsófia; Erzsébet; II. Ferenc), emellett a szerző bemutatja, hogy Rákóczi Juliannán keresztül hogyan került át az uradalom az Aspremontok igazgatásába, és hogyan is tartották meg a 19–20. század folyamán. A tanulmányban nemcsak a birtok jövedelmeit, politikai szerepét, kegyúri/kegyúrnői alapításait illetve azok sorsát ismerhetjük meg, de láthatjuk, milyen kitüntetett szerepe volt mind a Rákóczi, mind az Aspremont család számára, akik még azután is itt tartották a családi kriptájukat és ide temetkeztek, hogy a család Pozsonyban és Lednicében is gyarapodott rezidenciákkal a 18–19. században.

Reisz T. Csaba (MNL OL) tanulmánya már magáról II. Rákóczi Ferencről, pontosabban alakjának Dudits Andor (1866–1944) festményein való megformálásáról szól: *II. Rákóczi Ferenc alakja Dudits Andor festőművész munkásságában* (179–207. o.). A 19. század második felének kulturális emlékezetében felerősödő és központi elemmé váló Rákóczi-kultusz az udvar számára kényesebb Kossuth-kultusz megfelelő helyettesítésének is bizonyult. Benczúr Gyula Bukarestbe kerülő festményén és Mányoki

Ádám 1892-ig ismeretlen portréján kívül jó ideig nem készült igazán emlékezetes műalkotás a fejedelemről. Ez a tendencia Dudits Andor festőművész pályafutásával változott meg, aki a millenniumi ünnepségek ideje és az 1920-as évek között több nagysikerű festményt készített Rákóczi Ferencről. A tanulmányban részletesebben olvashatunk Dudits legjelentősebb alkotásairól ebben a témában. Ide tartozik a millenniumi sorozat részét képező *II. Rákóczi Ferenc bevonulása az ónodi országgyűlésre* (1896–1898), *A magyar nemzet története* című kiadványban megjelent *II. Rákóczi Ferenc búcsúja a néptől* (1897), a kassai Szent Erzsébet-székesegyház 1916-ban átadott Rákóczi-freskója, illetve az 1874-ben létrejött Országos Levéltár csaknem negyven faliképe (1924 és 1929 között), melyek közül 1927-ben készült el a *Rodostó* című alkotás. A tanulmány bemutatja Dudits életútját, valamint a felsorolt képek történetét, keletkezésük körülményeit, szemléltetve a művész igen jelentős hozzájárulását a századfordulós, illetve a 20. század eleji Rákóczi-kultusz térnyeréséhez.

A kötet utolsó tematikai egysége a szabadságharc utóélete és emlékezete köré épül. Tóth Ferenc (MTA BTK TTI) tanulmánya a Rákóczi-emigráció történetét és jelentőségét mutatja be: *„A bujdosásban is bujdosnunk kell" – A Rákóczi-emigráció története és jelentősége* (209–227. o.). A historiográfia és a 20. század főbb történészvitáinak áttekintése után a tanulmány végigkíséri az emigráció állomásait a tengeri hatalmakat megnyerni próbáló lengyelországi és franciaországi tartózkodáson át a rodostói évekig, kitérve a Rákóczi halála utáni időszakra is. A felsoroltak kifejtése során a szerző francia forrásanyaggal teszi részletesebbé a témával kapcsolatos ismereteinket, kitér az emigráció kapcsolataira, diplomáciai jelentőségére, a rodostói magyar közösség felekezeti, kulturális hatásaira, valamint a bujdosó kurucok katonai sikereire, melyek a 18. századi Európa hadművészetére is maradandó hatást gyakoroltak. Tóth Ferenc tanulmánya tehát hatékonyan szemlélteti és helyezi el a Rákóczi-emigrációt a spanyol örökösödési háború lezárásával megváltozott európai közegben, másfelől rámutat arra is, hogy az idegenben tartózkodó kurucok Rákóczi halála után is rendelkeztek diplomáciai és kulturális jelentőséggel.

II. Rákóczi Ferenc kulturális emlékezetét mutatja be Kincses Katalin Mária (KRE) munkája, *A Rákóczi-kultusz* (229–243. o.). A tanulmány a fejedelem köré a 18–20. század folyamán kiépült kultuszt mint a történelmi és kulturális emlékezet kikristályosodását, annak folyamatosan módosuló jelenségét mutatja be. Ennek csúcspontjaként tekinthető Thaly Kálmán munkássága, valamint Rákóczi Ferenc földi maradványainak hazahozatala 1906-ban. A szerző rámutat arra, hogy Rákóczi történelmi, nemzeti hőssé emelkedése nemcsak magyar historiográfiai sajátosság, de az Európában tapasztalható hasonló jelenségekkel is összeegyeztethető.

Ezt tematikai egységet Tüskés Gábor (MTA BTK ITI) tanulmánya zárja *Magyarország képe II. Rákóczi Ferenc önéletrajzi műveiben* (245–263. o.) címmel. A munka két fő forrást dolgoz fel – *Confessio peccatoris* (1716–1720) és *Mémoires* (1717–1730 előtt) –, amelyek révén bemutatja, hogy a száműzetését töltő fejedelem hogyan látta

a magyar történelmet, a szabadságharc előzményeit és annak hátterét, valamint a haza képét meghatározó motívumokat és gondolati alakzatokat. A tanulmány során a szerző ismerteti és összeveti a két művet a magyar és erdélyi történelem (beleértve a királyellenes felkelések okait), az ország gazdasága, illetve társadalmát alkotó négy rend sajátosságai és a szabadságharc előzményei, valamint a katonaság és hadvezetés szabadságharcban jelentkező erényei és hiányosságai mentén. A szerző kiemeli Rákóczi munkáinak történeti pontatlanságait, elfogultságból, vagy épp retorikai szerkesztésből adódó csúsztatásait, ugyanakkor rámutat arra is, hogy a személyes tapasztalatai alapján leírt eseményeket viszonylag pontosan mutatta be, írásaiból pedig kitűnik a politikus-hadvezér és a magánember kettőssége. A kötetet időrendi áttekintés (264–265. o.), az illusztrációk jegyzéke (266–269. o.), végül pedig a tanulmányok angol nyelvű összefoglalásai (270–274. o.) és a szerzők névsora zárja (275. o.).

Összességében elmondható, hogy a *Rákóczi emlékkönyv* hatékonyan és közérthetően összefoglalja a szabadságharc és emlékezetének számos területével (hadtörténet, család- és birtoktörténet, eszmetörténet, irodalom- és művelődéstörténet stb.) foglalkozó kutatásokat, felvonultatva azok legújabb kutatási eredményeit is. A kötet ezáltal értékes szakmai terméke lett a 2019-ben meghirdetett emlékévnek.

Szuromi Kristóf

BRUNO COLSON

LES BELGES DANS L'ARMÉE DES HABSBOURG
Régiments et personnalités militaires des Pays-Bas autrichiens, 1756–1815

(Verlag Militaria Gmbh, Wien, 2020. 416 o.
ISBN 978-3-903341-11-1)

Az európai hadtörténet és stratégiai gondolkodás története iránt érdeklődő olvasóknak valószínűleg ismerősen cseng Bruno Colson neve, aki évtizedek óta a Namuri Egyetem oktatója. Colson professzor az elmúlt években több jelentős művet publikált, amelyek közül érdemes kiemelnünk Rogniat tábornok, Napóleon és Clausewitz munkásságának szentelt új monográfiáit. Az egyetemes hadtudomány iránti érdeklődése mellett nagy fontosságot tulajdonított a belga katonai gondolkodás nagy klasszikusának, Charles-Joseph de Ligne hercegnek is, akinek a hétéves háborúról szóló naplóját Jeroom Vercruysse professzorral közösen adta ki. Ligne hercegre vonatkozó kutatásai állhattak legutóbbi, a császári hadsereg 18. századi belga katonáinak szentelt könyve születésének hátterében is, amely nemrégiben jelent meg a bécsi Verlag Militaria gondozásában. Az impozáns, rendkívül gazdag és igényes illusztrációs anyaggal ellátott kötet átfogó képet nyújt az Osztrák Németalföld fennállásának második felében,

valamint a forradalmi és napóleoni háborúk időszakában a Habsburgok haderejében jelentős szerepet játszó belga katonatisztekről.

A kötet katonás rendben – gyakorlatilag a fegyvernemek sorrendjében – tárgyalja a vizsgált időszakot. Az első két fejezetben a gyalogságról, a negyedikben a lovasságról az utolsóban pedig az ún. tudós fegyvernemekről (tüzérség, műszaki alakulatok) szól a szerző. E tematikus egységeket két olyan fejezettel választja el, amelyeket jelentős katonaegyéniségeknek szentelt. Így a harmadik fejezetet teljes egészében Charles-Joseph de Ligne herceg katonai tevékenysége és gondolkodása uralja, az ötödikben pedig a forradalmi és napóleoni háborúk három tábornokáról (Clerfayt, Beaulieu és Baillet de Latour) esik szó. A kötethez stílusosan Michel de Ligne herceg írt előszót, amelyben neves ősének egyik poémáját idézve méltatja a kötet érdemeit.

A könyv rövid, de annál hasznosabb bevezetőjében Bruno Colson emlékeztet a nagyjából a mai Belgium és Luxemburg területének megfelelő Osztrák Németalföld tartomány létrejöttének körülményeire és a császári hadseregben játszott szerepére. Ugyanitt felsorolásszerűen bemutatja a téma historiográfiai előzményeit, utalva Gustave Guillaume tábornok, Joseph Ruwet professzor vagy a tragikus sorsú Georges Englebert munkásságára. Ezt követően tisztáz néhány fogalmi kérdést, elsősorban a belga, flamand és vallon megnevezések használatával kapcsolatban. Ellentétben a mai szóhasználattal, korszakunkban a császári hadseregben szolgáló osztrák németalföldieket – anyanyelvüktől vagy származási helyüktől függetlenül – a vallon katonaság gyűjtőfogalommal illették.

Az első fejezet alapvetően a vallon gyalogság Mária Terézia és II. József uralkodása alatti haditetteiről szól. Ettől függetlenül a szerző kitér az Osztrák Németalföld megalakulására és véderejének kezdeteire is. A tartomány védelmére a császári csapatok mellett három – később négy – úgynevezett nemzeti gyalogezredet *(régiments nationaux)* is létrehoztak, amelyeket 1725-ben beolvasztottak a császári-királyi hadseregbe. Ezen ezredek történetén keresztül vizsgálja ezt követően a szerző a „belga gyalogság" történetét. A németalföldi katonák egyébként előkelő helyet foglaltak el a császári hadsereg egyéb alakulataiban is, a nemesi tisztikarban pedig az összes tartomány közül a legmagasabb arányban (17,84%) szolgáltak. A hétéves háború során zajló küzdelmekből a vallon katonaság alaposan kivette a részét. Már a Prága környéki harcokban és a kolíni ütközetben (1757. június 18.) kitüntették magukat hősiességükkel a Los Rios- és az Arberg-ezredek. A diadal emlékére alapított Mária Terézia Katonai Rend kitüntetéseiből kiemelkedő arányban (11%) részesültek vallon katonák. A későbbi csatákban (Görlitz, Breslau, Leuthen stb.) tovább öregbítették jó hírnevüket, amelyről még Nádasdy Ferenc tábornok is megemlékezett. A vallonok számos, a magyarokéhoz hasonló híres haditettet – mint amikor Hadik András megsarcolta Berlint – hajtottak végre. 1759 novemberében például részt vettek a Maxen mellett állomásozó porosz hadsereg elfogásában. A vallon katonaság 1767-ben újabb ezred (Vierset-ezred) felállításával egészült ki, és a II. József által szorgalmazott hadireformoknak köszönhetően

a fegyverzetük és egyenruhájuk jelentős korszerűsítésen ment keresztül. Ennek során jelennek meg az 1770-es évektől kezdve a modernebb fegyvereik (1767 M és 1784 M puskák) és a jellegzetes rézlemezes fejfedőik (Caskett), amelyekből számos eredeti példány kiváló fotóját is megtalálhatjuk a kötet ezen részében. Az egyre gyakoribb levéltári forrásoknak köszönhetően érdekes statisztikákat is megtudhatunk a belga katonaság nemzetiségi összetételéről és jellegzetességeiről. A mai flamandok és vallonok közötti különbségek már itt is megfigyelhetőek, például az utóbbiak átlagos testmagassága nagyobb volt, viszont az előbbieknél sokkal gyakrabban dezertáltak…

II. József nyelvrendelete – akárcsak a magyarok között – Németalföldön is tiltakozást váltott ki, mivel sértette a helyi nyelvükhöz ragaszkodó közösségek nemzeti érzéseit. A közvéleményben erősödő Habsburg-ellenességgel párhuzamosan a hadseregen belül jelentősen gyengült az uralkodó iránti hűség és romlott a harci morál. A brabanti forradalom új helyzetet teremtett Németalföldön, és a császári szolgálatban álló belga katonák sorait is alaposan átrendezte. Megnőtt a dezertálások száma és a helyőrségek sorra megnyitották a németalföldi városok kapuit a belga patrióták csapatai előtt. A lázadó tartományban állomásozó császári haderők kiegészítésére szabadcsapatokat szerveztek, olyan harcedzett katonák, mint a Ligne-ezredben szolgáló Jean Leloup vezetésével, és csak így sikerült megfékezni a belga nemzeti mozgalmat.

A második fejezetben a szerző immár a francia forradalmi és napóleoni háborúk vérzivataros korszakába vezeti az olvasót. A Birodalom központjától távol eső tartomány haderejét elvileg a bécsi udvarból irányították, de a kormányzó, Albert Szász-Tescheni főherceg szerepe is jelentős volt. Amikor a francia forradalmi kormányzat 1792. április 20-án hadat üzent „Magyarország és Csehország királyának", a francia határon állomásozó császári erők nem voltak képesek ellenállni a francia túlerőnek. Néhány hősies haditettük ellenére – például szeptemberben Croix-Leloup-nál rövid időre megállították a francia inváziót – a francia csapatok Jemappes-nál november 6-án stratégiai győzelmet arattak, és hamarosan elfoglalták Namur erődjét is. A következő hadiév részleges sikerei (Neerwinden, Valenciennes) ellenére, 1794. június 26-án újra a francia fegyvereknek kedvezett a hadiszerencse Fleurus-nél. A hadjáratok leírása mellett itt is gazdag illusztrációs melléklet található, amelyben számos korabeli fegyver és egyéb katonai felszerelés tárgyfotói is helyet kaptak. A forradalmi háborúk egyik újdonsága volt, hogy a liège-i herceg-püspök csapatai is jelentős szerepet játszottak a hadműveletekben, és a szerző – akinek egyébként az egyik őse is ezekben a harcokban esett el – őket is a „belga kontingenshez" tartozónak tekintette.

A Campo Formióban megkötött békével az osztrák németalföldi területek francia megszállás alá kerültek. Ezt követően a Habsburg hadvezetés a vallon katonák jelentős részét az ausztriai hadszíntérre vezényelte át, ahol Tirolban játszottak fontosabb szerepet az 1798-as hadjáratban. Itt harcolt például az ifjú Louis de Ligne herceg, vagy a legendás Louis l'Olivier della Trebbia, az 1799. június 19-i trebbiai csata hőse is. A lunéville-i béke után (1801) a belgák egy része hazatért és a francia hadseregben

szolgált, mások továbbra is a kétfejű sasos lobogó alatt harcoltak. Az utóbbiak jóval kevesebben voltak, mint a Grande Armée-ba besorozott honfitársaik, ugyanakkor lényegesen több magas rangú, nemesi származású főtiszt volt közöttük. Ez utóbbiak visszaemlékezéseiből gyakran idézve, több jellegzetes karriert is felvázol a szerző.

A következő fejezetben kerül sor a felvilágosodás századának nagy belga katonai gondolkodója, Charles-Joseph de Ligne herceg (1735–1814) bemutatására. Családja az egyik legrégebbi németalföldi nemesi dinasztia volt, amely a 15. század óta szolgálta a Habsburgokat. A herceg a család ősi, Beloeil nevezetű kastélyában nevelkedett, amelynek fotói illetve műtárgyai hangsúlyos szerepet kapnak e fejezet illusztrálásában. Már nagyon fiatalon komolyan érdeklődött a katonai pálya iránt, és 1752-ben be is lépett apja gyalogezredébe *(Ligne-Infanterie).* A hétéves háborúból az ifjú herceg alaposan kivette a részét, élményeit egy naplóban is megörökítette. Ekkor ismerkedett meg a magyar huszárvirtussal és annak olyan jeles képviselőjével, mint amilyen Nádasdy Ferenc gróf, akiről később igen elismerően írt a visszaemlékezéseiben. Ligne herceg részt vett több jelentős ütközetben, megalapozva ezzel későbbi katonai hírnevét.

A herceg katonai munkáit részletes alapossággal ismerteti a szerző. A *Préjugés militaires* (1780) és a *Fantaisies militaires* (1795) című munkákban elsősorban a császári hadsereg visszásságainak leírását, illetve az azokat orvosolni kívánó reformok bemutatását találhatjuk. Bruno Colson a herceg egy másik művét, az *Instruction secrète dérobée à Sa Majesté de Roi de Prusse* (1779) című, névtelenül megjelent könyvét is fontosnak tekinti. Ebben a herceg főleg a lovasság és a könnyűcsapatok alkalmazásáról értekezik, amely nagy valószínűséggel a bajor örökösödési háború idején a parancsnoksága alatt álló csapatok – huszárok, nehézlovasság és vallon gránátosok – megfigyelésén alapult. Ebben a háborúban ismét megismerhette a magyar huszárok katonai teljesítményét, ennek művészi tanúbizonyságául szolgál egy, a kötetben is szereplő festmény, amely egy magyar huszártiszt halálát ábrázolja. II. József 1780-as németalföldi látogatása és az azt követő, Hollandiával történt határincidens kiváló lehetőséget nyújtott Ligne herceg számára a tartomány védelmével kapcsolatos gondolatai kifejtésére. Az 1787-ben kitört újabb török háborúban Ligne herceg is részt vett, ahol egy harmincezres hadtest és a Belgrádot ostromló tüzérség parancsokaként döntő szerepet játszott a stratégiai fontosságú erőd elfoglalásában. Az 1789-es hadjárat után visszatért Beloeil-be, ahonnan csak az 1794-es fleurus-i csata után távozott Bécsbe. Itt elsősorban a kéziratait rendezte sajtó alá, amelyek gyűjteményes kiadását a szászországi Walther kiadóra bízta. 1809-ben, amikor Napóleon csapatai elfoglalták Bécset, Pestre tette át székhelyét, ahol megismerkedett honfitársával, Philippe de Hemricourt de Grunne-nel, Károly főherceg jobbkezével. A két katonai gondolkodó levelezése izgalmas elemzéseket és reformjavaslatokat tartalmaz e változó korszakról. A herceg művei viszonylag csekély visszhangot váltottak ki az osztrák tisztikarban, ugyanakkor porosz kollégái, például Gerhard von Scharnhorst vagy Carl von Clausewitz számára rendkívül érdekesnek bizonyultak.

A negyedik fejezet foglalkozik a Habsburg szolgálatban harcoló „belga” lovassági alakulatok történetével. Elsősorban az 1725-ben alapított és 1732-től Ferdinand de Ligne herceg nevét viselő vallon dragonyosezred történetét olvashatjuk itt, kis kitekintéssel a más lovassági ezredekben szolgáló németalföldi katonaságra. A hétéves háború során a Ligne-dragonyosok – hasonlóan a vallon gyalogsági ezredek katonáihoz – alaposan kivették a részüket a küzdelmekből. A kolíni csata egyik kritikus pillanatában a zömében újoncokból álló Ligne-dragonyosezred döntő szerepet vállalt a győzelmet hozó lovasroham megindításában. A hétéves háború további nagy véres csatáiban is hősiesen harcoltak. Az 1758. október 14-i hochkirchi csatában legendás ezredparancsnokuk, Thiennes gróf is elesett, akit a luxemburgi Saint-Ignon gróf követett a parancsnoki poszton. A vallon dragonyosok is vállvetve küzdöttek a fronton harcoló magyar alakulatokkal, jó példa erre a kötetben idézett 1759. július 13-i liebaui közös hőstettük. Bruno Colson számos más alakulatban szolgáló németalföldi lovastisztről is megemlékezik itt, köztük Joseph d'Ayasasa tábornokról, Frédéric de Brias kapitányról. A Saint-Ignon-ezredet 1760-ban svalizsérezreddé alakították át. Később a Franz Moritz von Lacy gróf által bevezetett reformok következtében az ezred visszakerült a dragonyosok közé, és jelentősen megváltozott az egyenruhájuk is. Saint-Ignon gróf halála (1779) után Arberg gróf örökölte az ezredet. Az Arberg-ezred a brabanti forradalom idején a legcsászárhűbb alakulatok közé tartozott. 1790-ben – újabb ezredparancsnok-váltásnak köszönhetően – az alakulat Latour-dragonyosezred (majd később ismét svalizsérezred) néven vált híressé. Részt vettek olyan csatákban, mint a jemmapes-i ütközet, az aldenhoveni hősies roham, vagy a neerwindeni győzelem, amelyekről a kötetben számos anekdotát olvashatunk. A Latour-ezreden kívül szolgáló lovassági főtisztek közül érdemes kiemelnünk Joseph van Hoobrouck de te Walle nevét, aki szintén dragonyostisztként kezdte a pályafutását, majd később a császári-királyi 4. (Vécsey-) huszárezredben harcolva érte el az ezredesi rangot. A forradalmi háborúk során fokozatosan változott a vallon dragonyosok fegyverzete és felszerelése, és számos új elemmel – mint például 1801-ben a magyar típusú nyergek bevezetésével – vált könnyebbé. A lunéville-i béke után a németalföldi toborzás lehetősége megszűnt, és egyre több nem vallon, főleg cseh és morva katonával töltötték fel a Latour-ezredet, amely az ezredparancsnok halála után (1806) Vincent-svalizsérezred néven szolgált tovább. 1814-ben már csak 200 belga származású veterán lovast tartottak nyilván az ezredben. A más lovassági alakulatokban szolgáló vallonok közül említésre érdemes még Auguste de Wautier, aki a császári-királyi 7. (Liechtenstein-) huszárezredben harcolt.

A kötet ötödik fejezetét három, a császári-királyi hadseregben kiemelkedő németalföldi származású tábornoknak szentelte a szerző. Mindhárman hasonló karriert futottak be: a hétéves háborúban elérték az ezredesi rangot, majd a következő hosszú békeidőszak után, katonai pályafutásuk alkonyán nevezték ki őket tábornokká. A legmagasabb rangot *(Feldmarschall)* François Sébastien Charles Joseph de Croix, Clerfayt és Carbonne grófja (1733–1798) érte el. Clerfayt a hétéves háború után egy jó

évtizeddel (1775) vált ezredtulajdonos-parancsnokká a vallon Los Rios-gyalogezred élén. A török háborúban már több jelentős győzelmet aratott, és II. József is a bizalmába fogadta. A forradalmi háborúk első szakaszában ő vezette az Osztrák Németalföld védelmére felállított hadsereget. Legfontosabb győzelmeit (Aldenhoven, Neerwinden, Marquion, Valenciennes) az 1793-es hadjáratban aratta. A szövetséges csapatok között uralkodó koordinációs nehézségek miatt a franciák több stratégiai győzelmet arattak, mire II. Ferenc császár Clerfayt-t nevezte ki hadseregtábornokká és a császári-királyi hadsereg fővezérének. 1795-ben Clerfayt részt vett Mainz felmentésében, és azt követően fegyverszünetet kötött a franciákkal. Ezután nem sokkal visszavonult Bécsbe, az útja során mindenütt hős hadvezérként ünnepelték, majd elnyerte az Aranygyapjas Rend lovagi címét is. 1798-ban hunyt el Bécsben.

Jean-Pierre de Beaulieu (1725–1819) katonai tehetségét már a hétéves háborúban elismerték. Kiváló rajzolóként, éles szemű stratégiai gondolkodóként és bátor katonaként hamar felfigyeltek rá. A kolíni ütközet után ő vihette a győzelem hírét a bécsi udvarba. A békeidőben Mária Terézia udvari szolgálatba fogadta, ahol szerepet kapott a laxenburgi kastély parkjának kiépítésében. A brabanti forradalom idején részt vett a felkelők elleni hadműveletekben, amelynek megtorlásául a családi kastélyát feldúlták. A forradalmi háborúkban Németalföld egyik legelszántabb védelmezőjeként harcolt a legtöbb összecsapásban. A jemmapes-i ütközet után nem sokkal a császár a magyar 31. (Benyovszky-) gyalogezred tulajdonos-parancsnokává nevezte ki, amelyet később egy vallon Vierset-gyalogezredre cserélt el. Miután 1796-ban kinevezték táborszernaggyá, hamarosan áthelyezték az észak-itáliai fronton harcoló császári-királyi hadsereg parancsnokává. A számára teljesen új és ismeretlen hadszíntéren a hetvenéves veterán több alkalommal is megütközött a fiatal Bonaparte Napóleonnal. Bruno Colson rámutat a két korszakot képviselő hadvezér közötti különbségek mellett a napóleoni stratégia korabeli nemzetközi joggal ellentétes jellegére is – mindezek más megvilágításba helyezik Beaulieu vereségeit is.

A vallon tábornoktriász harmadik tagja, Maximilien Baillet de Latour gróf (1737–1805) nevét elsősorban tragikus sorsú fia kapcsán ismerhetik Magyarországon – Theodor Baillet von Latour (1780–1848) halálát Petőfi Sándor is megénekelte. Hasonlóan a két előző tábornokhoz, ő is a kolíni csatában tüntette ki magát először, majd fokozatosan emelkedett a ranglétrán. Az 1790-es év jelentős fordulópont lehetett az életében, köszönhetően a felkelők elleni hadműveletekben elért sikereinek és a később a nevét viselő vallon dragonyosezred megszerzésének, amelyről az előző fejezetben kimerítően értekezett a szerző. Baillet de Latour portréja színes történetekkel és érdekes levéltári forrásokkal meséli újra a forradalmi háborúk történetét, amelyben Clerfayt tábornok, majd Károly főherceg parancsnoksága alatt küzdött. 1805-ben a császár kinevezte az Udvari Haditanács elnökévé, de nem sokkal a Bécsbe érkezése után a gróf meghalt.

A kötet utolsó fejezetében a császári-királyi hadsereg belga származású tüzéreiről és hadmérnökeiről esik szó. A Habsburgok hadseregében szolgáló műszaki alakulatok

képzése céljából 1717-ben VI. Károly császár két hadmérnöki iskolát is alapított, egyet Bécsben és egy másikat Brüsszelben. A brüsszeli iskola hároméves képzéséből kikerült hadmérnököket 1732-ben két brigádból álló önálló alakulattá szervezték. Az osztrák németalföldi tüzérség fő bázisa a malines-i (mecheleni) arzenálban összpontosult. Az itt működő ágyúöntő és lőporgyártó manufaktúrák mellett a tüzéregységek is főleg itt állomásoztak. A hétéves háborúban a németalföldi hadmérnökök és tüzérek is szép számmal vettek részt a hadműveletekben. Bruno Colson részletesen megemlékezik a Jamez-mérnökdinasztia tagjairól, valamint több honfitársuk kiemelkedő műszaki vagy tüzérségi haditettéről. A szerző nemcsak a hétéves háború modern, a totális háborúkat idéző jellegére mutat rá, hanem hangsúlyozza a tüzérségi, ostromlástani és védelmi műveletek során folyó munka magas szellemi színvonalát is, olyan neves személyiségek irányítása alatt, mint például az akkor éppen osztrák szolgálatban tevékenykedő francia Jean-Baptiste de Gribeauval. A „tudós fegyvernemek" megbecsültségét jól jelzi, hogy Lotaringiai Károly herceg kormányzó személyes felügyelete alatt álltak, aki sokáig igyekezett megakadályozni ezen alakulatok II. József által kezdeményezett, a németalföldiek különállását is felszámoló reformjait. A békeidőszakban folytatódott a tartomány erődítményeinek, különösen Antwerpen és Luxemburg védműveinek a korszerűsítése. Ugyanakkor az 1756-tól fennálló osztrák–francia szövetség miatt a határmenti erődökre sokkal kisebb figyelem vetült. A hadmérnökök tudásának színvonalát dicsérte az 1778-ban elkészült részletes németalföldi katonai térkép. A török háborúban nem szolgáltak „belga" műszaki alakulatok, ugyanakkor néhány hadmérnök hőstettéről olvashatunk a könyv lapjain. Az osztrák németalföldi hadmérnökök és tüzérek a francia forradalmi és napóleoni háborúkból igazán hősiesen kivették a részüket. Ligne herceg fia, Charles Antoine de Ligne alezredes hadmérnök a háború elején az Esterházy-huszárokkal végrehajtott bravúros roham során esett el. A könyv utolsó fejezete e háborúk fontosabb ostromainak vázlatos történetével és néhány kiemelkedő személyiség – mint Gabriel du Chatelet, Moritz Gomez de Parientos, Jean Benoît de Nobili és Louis Auguste Fallon – bemutatásával ér véget.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Bruno Colson professzor könyve kiválóan ötvözi a tudományos művek alaposságát és az olvasmányos ismeretterjesztő munkák könnyedségét. Jól használható, pazar illusztrációs anyaggal és megbízható jegyzetapparátussal rendelkező kézikönyv, amelyben a hadiesemények bemutatása mellett a szerző rendszeresen utal a hadvezérek stratégiai döntéseinek okaira és azok következményeire is. A magyar hadtörténészek számára elsősorban a témában rejlő újabb, belgiumi könyvtárakban és levéltárakban rejlő kutatási lehetőségek miatt érdekes a kötet, amelynek gazdag bibliográfiájában hasznos forrásanyagot és fontos levéltári hivatkozásokat találhatunk. A magyar hadtörténettel való párhuzamok gyakran fordulnak elő e könyv lapjain, amelynek zárógondolatai között is szerepel egy Jomini-idézet – a neves svájci hadtudós a magyarok mellett a vallonokat tekintette a császári csapatok elitjének!

Tóth Ferenc

NAGY-L. ISTVÁN

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG MAGYARORSZÁGI TÁBORNOKAI, 1787–1815

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2021. 456. o. ISBN 978-963-327-840-6)

Nagy-L. István a Habsburg-haderő jeles kutatója egy újabb nagyszerűen használható adattárat állított össze. Előző műve, mely a császári-királyi hadsereg szervezettörténetét vizsgálja,[1] megkerülhetetlen, ha valaki mélyebben kíván a témával és a korszak hadtörténetével foglalkozni. A császári-királyi hadsereg emlékezete, mely fegyveres erő a Dunai Monarchia legfontosabb támasza volt évszázadokon keresztül, kissé gazdátlanná vált 1918 után. A magyar történeti köztudatból néhány anekdotikus figurán, mint Simonyi óbesteren kívül lényegében kihullottak azok a személyiségek, akik magasra törő pályát futottak be a császár (és király) seregében. Az utóbbi évtizedekben Zachar József úttörő kutatásaira támaszkodva egy újabb történésznemzedék már súlyához méltó módon foglalkozik a Habsburg Monarchia hadtörténetével.

Nagy-L. István 215 magyar tábornok rövid életrajzának adattár jellegű bemutatásával bővíti ez irányú tudásunkat. Szerencsés az időhatár megválasztása, amely az utolsó török háborút, a francia, majd napóleoni háborúk korszakát fogja át, hiszen ez alatt a közel emberöltőnyi idő alatt a Monarchia hadserege szinte folyamatosan harcolt és a magyar tábornokok valós katonai teljesítményt tudtak felmutatni az ellenséggel szemben. A kutatás időbeli fókuszának kitágítása pedig egyszerűen kezelhetetlenné tette volna az adatmennyiséget.

Rögtön adódik a kérdés: vajon miért pont őket, miért pont ezt a 215 főt tárgyalja a könyv a császár több mint 1200 ekkor szolgáló generálisából? Kit is számítsunk a magyarok közé ebből az időszakból egy soknemzetiségű államban és hadseregben? Nagy-L. István ezt a problémát úgy oldotta meg, hogy a tágabb értelemben vett Magyar Királyság területén született személyeket nagyrészt felvette a vizsgálandók körébe, kiegészítve a hazai arisztokrácia és a nyilvánvalóan magyar katonacsaládok (pl. Splényiek és Gyulayak) külföldön született sarjaival. A kötetbe a multietnikus királyság miatt nyilvánvalóan sok szerb, horvát, német és szlovák ajkú is bekerült, de a korabeli gondolkodásban közismert módon a hungarus-tudat és a magyar nemesi cím vonzereje miatt ennek (ekkor még) különösebb jelentősége nem volt; talán a horvát nemesi nemzethez való tartozás jelenthetett még a magyarhoz mérhető identitásképző erőt.

[1] *Nagy-L. István:* A császári királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Budapest, 2013.

A szerző koncepciója, a válogatás szempontjai ezért véleményem szerint helytállóak – gondoljunk csak egy-két generációval később 1848/49 soknemzetiségű honvéd tisztikarára és az aradi tizenhárom német, horvát és szerb hőseire. Ugyanakkor e sorok szerzője szakmailag indokoltabbnak látta volna azt a megoldást, melyhez Balla Tibor folyamodott az első világháború császári és királyi tábornoki karát illetően. Balla a generálisok teljes állományát feldolgozta, mégpedig rendfokozati bontásban, kezdve a szűk elittől,[2] majd az altábornagyokon[3] át a (remélhetőleg hamarosan megjelenő kötetében tárgyalt) vezérőrnagyokig. Ez a metódus sok lehetőséget nem hagy a tépelődésre, annak mérlegelésére, hogy vajon X. Y. elsősorban magyarnak, horvátnak, németnek vagy egyszerűen csak a császár és király hű alattvalójának tartotta-e magát. Nagy-L. István azonban így is óriási munkát végzett el, mely jelen formájában is roppant hasznos. Ez nem üres hízelgés a recenzens részéről. A napokban vettem kézbe a könyvet, tisztázandó, hogy a korszakban tábornokként szolgáló Mittrovsky grófok közül melyik volt főhadparancsnok 1788-ban, Szlavóniában. A kérdésre pillanatok alatt választ is találtam.

A szerző feladatát nem könnyítették meg a forrásadottságok, hiszen – ellentétben a későbbi korokkal – egységes személyi nyilvántartás, mely felöleli egy személy teljes pályáját, ekkortájt még nem létezett. Az adatokat nagyrészt az alakulatok állomány-nyilvántartásából, illetve katonai és civil anyakönyvekből, a családtörténeti szakirodalomból, vagy akár haditanácsi aktákból és hadműveleti anyagokból kell „összevadászni". Ezt a sziszifuszi munkát a teljes tábornoki karra vonatkozóan csak egy kutatócsoport tudná elvégezni. (Nem véletlen, hogy osztrák levéltárosok, akik ráadásul az anyag közelében vannak, bár tervezték, de végül visszariadtak a feladattól. A kutatócsoport ugyanakkor túlzottan ambiciózus célokat tűzött ki maga elé, és a projekt voltaképpen el sem indult.)

Nagy-L. István könyvének kezdő fejezeteit egy igen alapos köztörténeti bevezető, a kutatástörténeti előzmények, a módszertan bemutatása, továbbá a magyar és nemzetközi katonai archontológiák számbavétele alkotják. Ezután a kutatás forrásainak ismertetése következik, melyből kiderül, hogy a műben olvasható adatok nagy része primer forrásokból származik.

A kutatás célját bemutató fejezetben izgalmas kijelentéseket olvashatunk. Nagy-L. István szerint: „A korszak érdekessége, hogy a francia változások hatására a hadügy is jelentős átalakuláson ment keresztül, a 17–18. századi zsoldosseregek lassan elindultak a nemzeti haderővé válás útján. […] Ez a folyamat a tiszti-, illetve a tábornoki karban is lejátszódott némi időbeli csúszással, aminek rendkívül fontos következménye a katonai elit identitásának változása, az össz- és a részbirodalmi (magyar, cseh,

[2] *Balla Tibor:* A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Budapest, 2010.

[3] *Balla Tibor:* A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, 2019.

osztrák, itáliai, németalföldi stb.) származás arányával együtt. Ennek valódi próbakövét jelentették az 1848–1849-es forradalmi események és a magyar szabadságharc kibontakozása." Bár ezzel a kijelentéssel magam (nagyrészt) egyetértek, szerencsés lett volna ezt a folyamatot statisztikai adatokkal alátámasztani, amely nyilván a teljes tábornoki kar vizsgálatát igényelte volna. A Német-római Birodalom császári címéről való lemondás nagyrészt elzárta a német arisztokratákat a Habsburg-haderőben való, a 17–18. században még oly gyakori szolgálatvállalás lehetőségétől, ahogyan a francia forradalomtól kezdve az ír-skót és egyéb nemzetiségű „vándorludak" kora is lezárult. Azt azonban nem mondanám bizonyossággal, hogy a császári-királyi hadsereg elindult volna a „nemzeti haderővé válás útján" – ha jól értem a szerző állítását. Úgy vélem, sokkal inkább egy nemzetek felett álló, identitásával elsősorban az uralkodóházhoz, illetve magához a hadsereghez kötődő tisztikar megteremtése vagy inkább fenntartása és megerősítése indult meg a tárgyalt korszakban. Az 1848/49-es honvédsereg számos külföldi származású katonája gyakran magának a hadseregnek, főleg az egyes ezredeknek a nagyon erős identitásképző erejét mutatja. Ezt persze utólag igen nehéz kimutatni, hiszen a motivációk egyénről egyénre változhattak. Érdekes és további kutatásokra méltó a kérdésfelvetés, hogyan változott az „idegenek" és a „belföldiek" aránya a császári-királyi hadsereg felső vezetésében és tisztikarában.

Visszatérve a mű fő irányára, a szerző három adatcsoportra (személyes adatok, a katonai pályafutás dokumentumai és az illetőre vonatkozó források) bontja az egyes személyekre vonatkozó információkat. A korszakban a személyek azonosítása a számos névváltozat, változó írásmódok miatt nem mindig könnyű feladat. A szerző ezért a magyar mellett a német névalakot és az összes többi névvariánst is megadja. A tisztek születési és halálozási adataira, családi állapotára sem mindig pontosak és ellentmondásmentesek a korabeli források. Ezeknél elengedhetetlen az anyakönyvi adatokban való búvárkodás. A hadsereg nyilvántartásaiban csak igen elnagyolt vagy semmilyen adatot sem találunk a tisztek családi hátterére, szüleire, iskoláira. A szerző kénytelen volt ezért a hadilevéltár vonatkozó anyagain kívül más gyűjteményekben is kutatást folytatni. Nagy-L. István így a szűken vett katonai előmenetel adatain felül az egyes személyek társadalmi hátterére és mobilitására vonatkozóan is szolgáltat értékes adatokat. Már az életrajzok felületes áttekintése után is szembeötlő, hogy a tábornoki karba bekerült nemesek, de akár polgári származásúak is igen gyakran emelkedtek akár a hazai, akár a Lajtán túli főnemesség sorába.

A mustrajegyzékek és más katonai nyilvántartások a katonai előmenetelt illetően azonban már meglehetősen pontosak, hiszen a hadseregnek érdeke fűződött a szolgálati idő minél pontosabb megállapításához. Mivel azonban nem léteztek „személyi adatlapok" és a hadsereg nyilvántartása meglehetősen „ezredközpontú" volt, a különleges csapatoknál, táborkarnál, méneskarnál, hadmérnököknél stb. szolgáló tisztekre igen nehéz adatot találni, és a szerzőn kívül más aligha rendelkezik azzal az anyagismerettel és kitartással, hogy ezeket a „kósza" adatokat is megtalálja. Az egyes

személyre vonatkozó forrásokat igen precíz módon, a könyvészeti, levéltári, sőt a mindenki számára egyetlen kattintással elérhető internetes forrásokat is felsorolva találjuk meg.

A bőséges bevezető és a 215 életrajzi vázlat egy igencsak vaskos könyvet töltött meg. A szerző ígérete szerint azonban ez a mű csak az alapozás egy elemző kötethez, melyben Nagy-L. István az itt bőséges mennyiségben feltárt kutatási eredményeket dolgozza fel több szempontból. Tervei szerint a társadalmi jellemzők, vallási hovatartozás, földrajzi származás, katonai pályafutás szempontjai alapján is elemezni fogja ezt az adathalmazt. Utóbbira vonatkozóan a szerző már meg is kezdte a vállalt feladat végrehajtását egy igen alapos tanulmány formájában, jelen folyóirat hasábjain.[4]

A könyvben – hála a gondos szerzőnek és szerkesztőnek – igen kevés nyomdahibát, elütést találunk. A tartalmi rész tekintetében magam csak gróf Hadik András tábornagy születési helyére vonatkozóan szállnék vitába a szerzővel, ugyanis Hadik állítólagos esztergomi születési helye, amely adat az 1750-es évek mustrajegyzékeiben jelenik meg először, inkább illetékességet jelöl, mivel a tábornok ekkor jutott birtokába egy esztergomi háznak. A szakirodalom nagyrészt a Csallóköz vidékére teszi születését.

A kötet sajnos képanyag, portrék nélkül jelent meg, amelyek véleményem szerint jóval emészthetőbbé tennék a munkát, és kicsit közelebb kerülhetnénk ezekhez az emberekhez, akik jelenleg „csak” száraz adathalmazként jelennek meg előttünk. Ennek a hiánynak minden bizonnyal objektív okai vannak, de tekintve a korszak gazdag ikonográfiai forrásait, egy szakkiadó a tábornokok és a többi jeles magyar katonai személyiség portréinak kiadásában is láthat fantáziát.

Nagy-L. István munkája gyakran forgatott segédkönyve lesz minden e korszakkal foglalkozó hadtörténésznek, de a társadalomtörténészek is rengeteg hasznos adatot találhatnak benne. Az elemző kötet révén pedig várhatóan a Magyar Királyság és Habsburg Monarchia egyik elitcsoportjának teljeskörű vizsgálata is megtörténik.

Lázár Balázs

[4] Nagy-L. István: A francia háborúk magyarországi tábornokainak csapatnemi háttere. *Hadtörténelmi Közlemények,* 134. (2021) 4. sz. 947–994. o.

BALOGH ÁDÁM – BOBAY ISTVÁN – HERMANN RÓBERT (SZERK.)

GÖRGEI ARTÚR, „A TIPROTT HŐS”
Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból

(Line Design Kiadó, ’48-as Könyvtár sorozat, Budapest, 2020. 320 o. ISBN 978-963-480-016-3)

2020-ban a Line Design Kiadó gondozásában jelent meg a ’48-as KönyvTár újabb, *Görgei Artúr, „A tiprott hős”* című kötete, melynek alcíme is elárulja, hogy a tanulmánykötet egy válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból. A kötet tizenkét tanulmányt tartalmaz, melyek kronológiai sorrendben tárgyalják Görgei Artúr vegyészi és tudományos tevékenységét, a forradalomban, majd a szabadságharcban való részvételét – mind történeti szempontból, mind a kortársak szemüvegén keresztül –, továbbá a fegyverletétel körülményeit, a tábornok orosz fogságának időszakát, „a visegrádi remeteként” megélt időskorát, majd az áruló-mítosz kezdeteit és korszakait a 19. századtól napjainkig. A 320 oldalas, puha borítós kötetben 41 db fekete-fehér kép, illetve név- és helynévmutató található, melyek bárki számára megkönnyítik a célzott keresést.

A kötet első tanulmányát Riedel Miklós – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kémiai Intézetének nyugalmazott egyetemi docense – *Görgey Artúr vegyészi tevékenysége a szabadságharc előtt, alatt és után* címmel írta meg. Görgei Artúr már a lőcsei, a késmárki líceumban, majd a tullni utásziskolában is érezte „mathematikai és physikai ismeretek iránti szeretet”-ét. Bár szolgált a császári-királyi hadsereg kötelékében, apja halála után ismét érdeklődésének igazi tárgya felé fordult, és jelentkezett a prágai egyetemre Josef Redtenbacher vegytanprofesszorhoz. A fiatalember kutatásának középpontjába a kókuszzsír összetevőinek szétválasztása és beazonosítása került. Tudományos eredményei között szerepelt a kókuszzsír összetevőinek bárium-sók segítségével történő elválasztása, a mirisztinsav (C14), a palmitinsav (C16) feltételezett azonosítása, a laurinsav etil-észter előállítása, a laurinsav olvadáspontjának megállapítása és a bárium-laurinát oldhatóságának meghatározása is. Görgei rövid, de annál hatékonyabb tudományos tevékenysége a korban elég jelentősnek számított; eredményei szaklapokban is megjelentek.

A második írásban, Solymosi Józsefnek – a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár főlevéltárosának – *Görgei, a példakép?* című munkájában Görgei Artúr és Kazinczy Lajos kapcsolatáról olvashatunk. A hasonlóan tehetséges hadfiak a tullni utászakadémián ismerkedtek meg, melyet mindketten egyaránt jó eredménnyel zártak. Kazinczy tizenegy évi szolgálat után, főhadnagyi kinevezését követően hagyta ott a császári-királyi hadsereget, és 1848 májusában adta be a jelentkezését az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Részt vett a pákozdi csatában, majd megbízást kapott egy utász-

zászlóalj felállítására. A nagysallói ütközetben tanúsított helytállásáért Görgei az ekkor már hadosztályparancsnok Kazinczyt a katonai érdemrend III. osztályával tüntette ki. Dembinski hadseregparancsnoki lemondását követően Kazinczy került az északkelet-magyarországi önálló hadosztály élére, mellyel sorsa is megpecsételődött. A Görgei Artúrral végig jó viszonyt ápoló Kazinczy a császáriak kezére került, és 1849. október 25-én 29 évesen mártírhalált halt. (Életéből 2022-ben Derzsi György és Meskó Zsolt írt musicalt, melyet a Madách Színház mutatott be ez év áprilisában.)

A kötet harmadik szerzője Erdődy Gábor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának professzora, *Görgey Artúr és a politika* című írásában a tábornok politikai tevékenységét, illetve a kormányzóelnök Kossuth Lajossal való kapcsolatát veszi górcső alá. Görgei talán a hazai csappantyú- és gyutacsgyár létrehozására vonatkozó tanulmányával hívta fel a figyelmet magára, amely tervet Kossuth is támogatta. A Csepel-sziget teljhatalmú parancsnokaként az ozorai siker és Zichy Ödön gróf kivégzése után a fiatal őrnagy már Kossuth „életre halálra kész emberének" tekintette magát. A schwechati csata után Görgei a feldunai sereg fővezére lett. Kossuth a téli hadjárat során katonai sikereket követelt Görgeitől, aki azonban kénytelen volt végrehajtani a visszavonulást és a főváros feladását. Ingatag kapcsolatukat tovább rontotta a váci nyilatkozat kiadása, majd a tavaszi sikersorozat közbeni kibékülést követően a függetlenségi nyilatkozat eltérő értékelése, melyet Görgei utólag az orosz bevonulás okának tartott. Nem volt teljes egyetértés köztük abban sem, hogy a tavaszi hadjárat során előbb a fővárost szabadítsák-e fel, vagy Bécsnek menjenek. Az oroszok bevonulását követően újabb félreértés alakult ki a két fél között a komáromi összpontosítás felvetése, majd a szegedi összpontosítás elfogadása kapcsán. Végül a teljhatalommal felruházott Görgei letette a fegyvert az oroszok előtt, ami nemzeti felháborodást váltott ki, melyet Kossuth vidini levele csak fokozott.

Kemény Krisztián – a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár levéltárosának – írása, a *„Marschall Rückwärts". Görgei Artúr hadvezéri teljesítménye a „bajtárs" tábornokok értékeléseinek tükrében* – rendkívül elgondolkodtató. A „magyar Napóleon", „Marschall Rückwärts" (azaz „Hátra tábornok") – ez a Görgei-kép jelenik meg a szemünk előtt, főként korabeli ellenfelei és egykori alárendeltjei szemüvegén keresztül. Mészáros Lázár, a Batthyány-kormány egykori hadügyminisztere így nyilatkozott róla: „az összes haditudomány s annak alkalmazása benne még csak csírájában létezett". Vetter Antal altábornagy ezzel szemben szemére veti engedetlenségét, a szolgálati út rendszeres megkerülését, hogy terveit sosem ő maga dolgozta ki, sosem üldözte megfelelően az osztrákokat, és szerinte 1849 májusában Bécsnek és nem Budának kellett volna mennie. Görgei parancsmegtagadását és lázadását Dembinski hatalomvágygyal és rosszakarattal magyarázta, Bem a sorozatos visszavonulásokat rótta fel neki, a Perczel-testvérek gyakorlatilag mindenért Görgeit vádolták – ami nem csoda, hiszen korábban Görgei feljelentést tett Perczel Mór ellen. Egykori híve, Kmety György vezérőrnagy Görgei összes sikerét az alatta vagy mellette dolgozó tiszteknek tulajdoní-

totta, míg ő „táncmulatságok” megszervezésével volt elfoglalva. A hozzá mindvégig hű gróf Leiningen-Westerburg Károly pedig arról írt, hogy legnagyobb hibája az volt, hogy „nyers volt és kíméletlen azokkal, akiket nem kedvelt”. A fenti értékelések Görgei hadvezetésével kapcsolatos kritikáinak nagy részét azonban a legújabb kutatások már megcáfolták.

A kötet ötödik-hatodik tanulmányát Zakar Pétertől, a Szegedi Tudományegyetem professzorától olvashatjuk, aki első írásában Görgei Artúrral mint a Szemere-kormány első hadügyminiszterével foglalkozik, a következőben pedig megemlékezik Sass Károly tábori lelkész Görgei-képéről. Görgei 1849. április 17-én a trónfosztást követően felálló Szemere-kormányban megkapta a hadügyi tárcát, amit május 1-jén el is fogadott. Mivel Görgei ekkor fővezéri feladatokat is ellátott, próbált megfelelő helyettest találni maga helyett, aki végül Klapka György lett. Helyettese gyorsan szembesült az engedetlen tábornokokkal, pontatlan, hiányos vagy akár eltűnt kimutatásokkal. Hibát – legalábbis Görgei szemében – azzal követett el, hogy Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna országos főápolónői kinevezése után önálló rendeletet adott ki, melyben a parancsnokokat és kórházigazgatókat együttműködésre szólította fel, csorbítva ezzel a minisztérium önállóságát. Görgei hivatalosan június 2-án vette át hadügyminiszteri tárcáját. Hivatali ideje alatt szakmai szempontokat vett figyelembe, egységesíteni akarta a hadügyet, fontosnak tartotta a pontos elszámolást, a rendezett adminisztrációt, a felesleges pénzköltés megszüntetését. Emellett eltörölte a vésztörvényszékeket és orvosolta a székelyek sérelmét. A feldunai hadsereg parancsnokaként különösen leterhelt Görgei végül a július 5-ei minisztertanácson kérelmezte hadügyminiszteri felmentését.

Zakar Péter második írása a *Sass Károly református lelkész Görgei „árulásáról”* címet kapta. A Szatmár megyei lelkész önként lépett a Heves és Külső Szolnok vármegyei nemzetőrök soraiba. Harcolt a kassai ütközetben, ahol meg is sérült, majd az I. hadtesthez került tábori lelkészi minőségben. Jelen volt Buda ostrománál, ahol buzdító szónoklatokat is tartott. A debreceni ütközet után Nagysándor József és Görgei ellentéte elmélyült, melyet Sass Károly Görgei „pokoli ármányának” tartott, holott Nagysándor döntött a debreceni ütközet felvállalása mellett a III. és VII. hadtest oldalbiztosítása helyett. Sass Károly a szabadságharc leverését követően Kiskerekin lelkipásztori, majd Margittán segédlelkészi megbízást kapott, ahonnan később lázítás miatt kiutasították. Görgei iránti ellenszenvét egész életében megőrizte, ennek ellenére halála után „Görgei tábornok volt tábori lelkészeként” búcsúztak tőle.

Hermann Róbert – aki többek között a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese, valamint a Magyar Történelmi Társulat elnöke – *A fegyverletétel problémái* című írásában az 1849. augusztus 9. és 13. közötti napok eseményeit tárja elénk. Tanulmányában választ kaphatunk arra, hogy ténylegesen hány minisztertanácsot tartottak Aradon 1849 augusztusában, mik hangoztak el, mi történt Görgei és Kossuth utolsó találkozóján, milyen körülmények között mondott le

a kormány, milyen döntést hozott az augusztus 11-ei aradi haditanács, és hogy mi is történt Világosnál. Az írásból egyértelműen kiderül, hogy Görgei folytatott tárgyalásokat az oroszokkal, akiknek azonban I. Miklós cár kikötése szerint ehhez nem volt felhatalmazásuk. Görgei verzióját elfogadva valószínűleg két minisztertanácsot tarthattak, a korábbi az oroszokkal való tárgyalás esélyeit latolgatta, míg a délutáni a fővezérség ügyét. Kossuth és Görgei utolsó találkozóját illetően valószínűleg a fővezér szavai megbízhatóbbak, ezek szerint a kapituláció egyértelművé vált, a feltételnélküliség ugyanakkor nem. Kossuth állítása, miszerint a temesvári csata nem került szóba és Görgei biztatta, hogy menjen Erdélybe Bemhez, abszolút hiteltelen. Abban viszont mindkét fél egyetértett, hogy Görgei biztatta Kossuthot a menekülésre, csak különböző szándékot láttak mögé. Az augusztus 11-ei haditanácson a résztvevők többsége a fegyverletétel mellett szavazott, így ezt a döntést nem Görgei hozta meg egyedül, ahogy az utókor egy ideig látta. A temesvári hírek után a kormány lemondott, Kossuth távozott, és Görgei átvette a főparancsnoki és polgári főhatalmat, bár az utolsó pillanatig reménykedett az oroszokkal való tárgyalás sikerességében.

A kötet nyolcadik tanulmánya Rosonczy Ildikó történész – a korszak cári orosz iratanyagának elsőszámú szakértője – tollából a *Görgei orosz fogságával kapcsolatos dokumentumok* címet viseli. Görgei 1849. augusztus 13-tól 29-ig volt orosz fogságban, mely alatt Nagyváradon magához rendelte az orosz főparancsnok, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy. Az orosz tábornok szemrehányást tett Görgeinek, amiért Vácnál meg merte támadni az oroszokat, és tévesen állította, hogy ezzel játszották el a magyarok az orosz közbenjárás lehetőségét. Bár mind a magyar, mind az orosz visszaemlékezők általános rokonszenvről írnak a két nép között, kivételt képezett Mihail Dimitrijevics Gorcsakov tábornok, aki kifejezetten udvariatlan volt az egykori fővezérrel. Fogsága alatt Görgei Paszkevics kérésére írt egy áttekintést a nyári hadjáratról, melynek oroszra fordított változatát Pach Zsigmond Pál találta meg 1954-ben. Rosonczy Ildikó véleménye szerint az orosz fél valószínűleg nem gondolt véres megtorlásra a magyar tisztek átadása után, hiszen a cár az 1830–1831-es lengyel szabadságharc után csak papíron rendelt el kivégzéseket, melyekből a magyar esettel ellentétben egyet sem hajtottak végre.

Szilágyi Márton irodalomtörténész *A bűnbakképzés mechanizmusai a 19. századi irodalomban: Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig* címmel írta meg a kötet kilencedik tanulmányát, melyben kiemeli, hogy a 19. századi irodalom számos műfajában megjelent a bűnbakkeresés, a mitizálás és az allegorizálás folyamata. A szabadságharcot is gyakorlatilag a jó és a rossz egyetemes küzdelmeként értelmezték. Tipikus példája ennek Sárosi Gyula *Arany trombitá*jának Kossuth-képe, vagy a szabadságharc leverése után azonnal kialakuló Görgei árulás-mítosz. Ez utóbbi kialakulásában Kossuth vidini levele mellett szerepet játszott Szilágyi Sándor, illetve Vörösmarty Mihály is, akinek *Átok* című verse, amely, mint utóbb kiderült, csupán egy fogalmazvány volt és nyomtatásba nem is került, ráadásul a címe sem a költőtől származott. A másik

híres Görgei-ellenes költemény Bajza József *Honáruló* című műve, melyet lánya, Bajza Lenke nem engedett közreadni, így ez is csak másolás útján terjedhetett. Szilágyi Márton megállapítása szerint nem a Görgei-ellenes írások generálták a tábornok felé tanúsított negatív közhangulatot, inkább maga az általános ellenszenv indukálta az említett írások megszületését.

Gróf Péter főmuzeológus az *Adalékok Görgei Artúr életének utolsó évtizedeihez* című tanulmányában bemutatta a kiegyezés után hazatérő egykori tábornok nehézségeit, melyek között az első és legnehezebb az árulás-mítosszal telített közhangulatba való visszatérés volt. Bár rövid ideig dolgozott a Kőszénbánya- és Téglagyár Társulatnál, a Lánchíd Rt.-nél, valamint az erdélyi vasútépítésen, a felszabadulást mégis öccse, István visegrádi birtokára való költözése jelentette. Gazdatisztként időskorára kiművelte magát a kertészetben, kiterjedt levelezést folytatott a kor jelentősebb személyiségeivel, akik szívesen látogatták a Krúdy Gyula révén „visegrádi remeteként" elhíresült tábornokot.

Tari Lujza népzenekutató *Dicsőítő induló és az árulás bélyege: Görgei a népdalokban* című írásában bemutatja, hogy a 19. századi zenetörténeti változások hatására születtek meg a szabadságharchoz köthető dalok és indulók. Zenei művek jöttek létre a kor nagy személyiségeivel kapcsolatban, mint Kossuth Lajos, Görgei Artúr, Perczel Mór, de dalba foglalták az aradi vértanúkat is. Az induló mint zenei műfaj a napóleoni hadjárat során jelenik meg az országban, hatására születik a Kossuth-, Görgei-, Damjanich-induló, vagy a Rákóczi nótából a Rákóczi-induló. A Görgeiről elnevezett indulót 1849. május 21-én az ünnepség hevületében Tasner Antalné komponálta, melynek zongorára írt változata Wagner József zeneműkiadójánál jelent meg. Az árulás-mítosz miatt később a Kossuth-induló közkedveltebb volt, de a Görgei-ellenes versek is gyakran kaptak dallamokat. Görgei emlékiratában így emlékezett meg a zenei téren is megjelenő jó és rossz párharcára: „A közönségnek […] a nyers katona prózájához nem volt érzéke: a nagy agitátor költészetét viszont mohón fogadta."

Vajda László művészettörténész *Megjegyzések a Görgei-ikonográfiához* címmel írta meg a kötet záró tanulmányát. Az írás tanúsága szerint Görgei Artúrt közel 70 rajzon és metszeten örökítették meg. A művek születésének két fő korszaka volt: a szabadságharc időszaka, illetve a visegrádi évek – a kettő között a már ismert okokból nem készültek ilyen alkotások. Az egykori fővezérről készültek portrék, csoportportrék, eseményábrázolások, allegóriák, csataképek, karikatúrák, festmények, kisplasztikák és halotti portré, de sajnos kevés volt igazán hiteles. Görgeiről hazai művészek és külföldi litográfusok is készítettek képeket, de gyakran előfordulnak tévesztések, mint a tábornok nevének elírása, a szemüvegének megléte vagy hiánya, a ruházat, a fegyverek, a kitüntetések téves megjelenítése, vagy bizonyos esetekben a teljes felismerhetetlenség. Ennek alátámasztására külön ajánlom megtekintésre Hucklenbroich 1849-es berlini litográfiáját *Magyarország bátor hadvezéreiről*. Csataképeken Görgei alakját főleg Than Mór akvarelljein láthatjuk, de számos fegyverletételt ábrázoló képen is

megjelenik. A szabadságharc során készült művekkel ellentétben időskori ábrázolásai festményeken, szobrokon és érmeken mind jól sikerültek.

Görgei Artúr életéről és katonai-politikai tevékenységéről számos helyen olvashatunk, azonban sajnálatos módon az árulás-mítoszhoz kapcsolódó szakirodalom és publicisztika egészen az utóbbi évtizedekig jóval elterjedtebb volt. Ennek fő oka, hogy Görgei a későbbi évtizedek egyik kedvenc propagandaalakja volt, akár pozitív, akár negatív oldalon találjuk. Másfél éves tevékenysége rajta hagyta lenyomatát mind a dualizmus, az első világháború, a Horthy-korszak, majd a második világháborút követő, akkoriban divatos marxista történetírás időszakain, míg a radikális elítéléstől napjainkra végre eljutottunk Görgei teljes rehabilitációjához. Az, hogy személye a magyar közvéleménynek körülbelül 170 évre előre biztosította a beszédtémát, már önmagában egészen egyedülálló történelmi teljesítménynek tekinthető.

Zárásként a kötetet minden korosztálynak szeretettel ajánlom, hiszen amellett, hogy informatív, hiteles forrásokkal alátámasztott munkáról beszélünk, a témák között mindenki találhat az érdeklődésének megfelelő írást. Külön érdekességei a kötetnek a 19. századi bűnbakképzés mechanizmusait, Görgei alakjának népköltészetben való feltűnését, illetve a róla készült kortárs és időskori ábrázolásokat bemutató írások.

Gulyás Adrienn

PELYACH ISTVÁN

DAMJANICH JÁNOS, „A MINDIG GYŐZTES" TÁBORNOK

(Line Design, Budapest, 2018. 431 o. ISBN 978-963-480-006-4)

Pelyach István és Hermann Róbert gondozásában 2018-ban jelent meg az Aradi Vértanúk sorozat ötödik kötete, amely Damjanich János (1804–1849) honvéd vezérőrnagy, aradi vértanú életét mutatja be. A mű két nagyobb egységből tevődik össze: egy tanulmánykötetből és egy okmánytárból.

A kötet első felében található válogatott tanulmányokat olyan szerzők jegyezték, mint Pelyach István, Kemény Krisztián, Hermann Róbert, Zakar Péter, Anka László, Rubint Dezső és Bajzik László. Az írások az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc mitikus magasságokba emelkedett tábornokának, Damjanich Jánosnak a katonai-hadvezéri képességeit állítják középpontba, emellett ugyanakkor személyiségének árnyoldalaira, vitatható döntéseire is rámutatnak. A tanulmánygyűjtemény nem titkolt célja, hogy a tábornok emberi oldalát is megmutassa. Habár Damjanich az aradi vértanúk legismertebb tagja, a tanulmányok a köztudatban élőnél sokkal kiforrottabb, összetettebb személyiséget rajzolnak elénk – egy ízig-vérig katonaembert, aki a saját bajtársaival, elöljáróival szemben is kész kiállni a vélt vagy valós igazáért.

Az első tanulmány Pelyach István *Damjanich János zászlóaljparancsnoki kinevezése és szervező tevékenysége 1848 nyarán* című írása. Ebből megtudhatjuk, miként került összetűzésbe Temesváron felettesével, Julius von Haynauval, és ennek hatására miként vezényelték Damjanichot az itáliai frontra. A szerveződő honvédség 3. (szegedi) zászlóaljának parancsnoki posztja a Batthyány-kormány figyelmét felkeltő, szerb származású katonatisztre várt, de előtte Magyarországra kellett vezényeltetni őt. A tanulmány részletesen boncolgatja Damjanich Magyarországra rendelésének, kinevezésének körülményeit, és a szabadságharc elitalakulatává váló 3. (fehér tollas) honvédzászlóalj parancsnokaként 1848 nyarán nyújtott teljesítményét.

Kemény Krisztián *Indokolatlan kegyetlenség vagy „keserű szükség"? A „Professzor" és a „Nagy Renegát" konfliktusa 1848 novemberében* című munkájában a Damjanich–Vetter konfliktus hátterébe enged betekintést. A szabadságharc két kiváló tábornokának kibékíthetetlen ellentéte a lagerdorfi ütközet utáni csörtére vezethető vissza, amikor is Vetter Antal a bánsági hadtest parancsnokaként kemény kritikával illette Damjanichot amiatt, hogy nem tudta fegyelmezni a Rózsa Sándor-féle csapatot. Vetter személyiségéből fakadóan szabályos háborút szeretetett volna vívni egy szabálytalan hadszíntéren, ezzel szemben a heves vérmérsékletű Damjanich vérbeli csapattisztként alkalmazkodott a szabálytalan hadviseléshez. Vitájukból végül Vetter került ki győztesen, de Damjanich nem felejtett, és az ügynek 1849 márciusában lett folytatása kettejük között.

Pelyach István *Adalékok Damjanich János honvéd tábornok katonai portréjához* címmel azt vizsgálja, milyen szerepet játszott Damjanich Kiss Ernő vezérőrnagynak a bánsági hadtest éléről való leváltásában. A tanulmány rávilágít arra, hogy a tábornok tagja volt annak a tiszti küldöttségnek, amely Vukovics Sebő kormánybiztosnál Kiss leváltását indítványozta 1849. január 5-én. Pelyach rámutat, hogy Damjanich mennyire törődött a beosztottjaival – az, hogy a közhonvédjei közül többen halálra fagytak a pancsovai ütközet után, megerősítette azt az észrevételét, hogy elöljárója alkalmatlan. Damjanich ennek ellenére elítélte a 40 honvédtiszt által kezdeményezett bizalmatlansági indítványt Kiss ellen, amit a szolgálati viszonyokkal összeegyeztethetetlennek tartott.

A következő írást szintén Pelyach István jegyzi. Az *Egy szerb származású honvéd tábornok levele a szerb csapatok főparancsnokához 1849 januárjában* című tanulmány Damjanich János Kuzman Todorović vezérőrnagyhoz írt gondolatait elemzi. A levél megírásának oka a Bánság kiürítése, illetve Todorović kiáltványa, amely a tábornok kezébe került. Damjanich levele több szempontból is figyelmet érdemel. Egyrészt egy magyar oldalon harcoló szerb tábornok írt honfi- és tiszttársának azon okból, hogy annak oltalma alá helyezze a magyar és német lakosságot. Másrészt Damjanich szerbként felvetette, hogy honfitársai talán nem a megfelelő oldalon harcoltak az elnyomás ellen.

Pelyach István *Egy elmulasztott várostrom tanulságai (Az aradi vár „ostroma" 1849 januárjában)* című, következő tanulmányában Damjanich Jánosnak Gaál Miklós tábor-

nokkal és Boczkó Dániel kormánybiztossal kialakult nézeteltérésébe nyerünk betekintést. Damjanich az aradi vár ostromának elmaradásáért tábornoktársát, Gaál Miklóst okolta. Abban igaza volt, hogy a vár nem volt előkészítve az ostromra, viszont ezek a hiányoságok nem Gaál és Boczkó hibájából fakadtak, hiszen sem elegendő idő, sem elegendő felszerelés nem állt rendelkezésükre. A felfokozott állapotban Damjanich nehezen tűrte a tétlenséget, és rangidős tábornokként megpróbálta eltávolítani Gaált az ostromló csapatok parancsnokának tisztségéből, ezzel pedig a kormánybiztossal is szembekerült. Az eset kiválóan rávilágít a tábornok nehéz természetére, hirtelen haragjára, illetve arra, hogy ha hitt az igazában, akkor vállalta a konfrontációt bárkivel.

Hermann Róbert *Damjanich Szentesen* című tanulmányában egy, a magyar hadtörténetírás által kevésbé feldolgozott időszakot vesz vizsgálat alá. A szerző a Délvidék kiürítésétől követi nyomon a Damjanich-hadosztály útvonalát, és bemutatja közel kéthetes kényszerű szentesi tartózkodását is, rávilágítva arra, hogy Szeged katonai biztosítását, melyet a hadosztály látott el, mekkora érvágásként élte meg a magyar kormány. Miután a szegedi helyőrség már egymaga is képes volt elhárítani a veszélyt, Damjanich elhagyhatta Szentes körzetét, és felkészülhetett a szolnoki offenzívára.

Kemény Krisztián *A második szolnoki ütközet (1849. március 5.)* című munkájában a szabadságharc egyik legismertebb összecsapását dolgozta fel. A szerző a tanulmányban az ütközet előtti csapatmozgásokat és a szemben álló erőket is nagy alapossággal ismerteti. Kemény az összecsapás mindkét szakaszának részletes bemutatása során mind Damjanich, mind pedig Vécsey Károly csapatainak teljesítményére kitér. A tanulmányból megtudhatjuk, mi állt valójában Damjanich és Vécsey összeveszésének hátterében.

A következő írás Hermann Róbert jegyezte *A tápióbicskei ütközet 1849. április 4-én* címmel. A szerző áttekinti az április 4-i összecsapás szakirodalmát a 19. század második felétől egészen napjainkig. Az ütközethez vezető események, a hadmozdulatok alakulásának vázolását követően részletesen bemutatja a harc menetét. A tanulmány a nap eseményei kapcsán olyan kérdésekre ad választ, mint például a tápióbicskei híd elleni roham vezetőjének kiléte, a helyi lakosság árulásának vádja, vagy éppen a magyar féltől zsákmányolt lövegek száma.

Anka László *Katolikus plébánosok kivégzése a tavaszi hadjáratban* című tanulmányában Damjanich János katonai pályafutásának árnyoldalát vizsgálja, amikor is a tavaszi hadjáratban agyonlövette Mericzay János tápiószecsői és Hoernegger Antal kókai katolikus plébánosokat. A szerző rávilágít, hogy Damjanich figyelemre méltó pályafutásának köszönhetően komoly kultusszal rendelkezik, ugyanakkor a források alig szólnak a szabadságharc küzdelmeiben olykor önkényes döntéseket hozó, forradalmi terrort alkalmazó katonáról, így a kép ezen oldala a köztudatból is hiányzik.

Rubint Dezső *A váci ütközet 1849. április 10.* címmel a tavaszi hadjárat második szakasza első fegyveres összecsapásának hátterével foglalkozik. Rubint az előzmények megvizsgálásakor rámutat az osztrák hadvezetés hibáira, illetve a hadjárat második felének kockázataira. Kulcsfontosságú tényező volt, hogy a II. és a VII. hadtest

csapatainak sikerült lekötni az osztrák fősereget a magyar erők felfedése nélkül, míg az I. hadtest Sződnél tartalékként biztosította Pest felől az utat. A váci ütközetben a Damjanich János vezette III. hadtest került szembe a Ramberg-hadosztállyal. Az ütközet menetét megismerve követhetjük nyomon a tábornok csapatainak teljesítményét.

A következő tanulmány Bajzik László munkája: *Damjanich János aradi várparancsnoksága és Arad erődjének kapitulációja*. A tanulmány kitér a nehéz természetű tábornok és Perczel Miklós ezredes, aradi várparancsnok konfliktusára. Később a szerző megvizsgálja Damjanich várparancsnoki teljesítményét és az aradi vár kapitulálásában játszott szerepét is.

Zakar Péter *Damjanich János felesége számára írt imája* című munkájában az aradi vértanúkhoz köthető egyik legismertebb, legtöbbször közölt forrás sorsát tárja fel. A szerző áttekinti az ima különböző közléshelyeit és szövegváltozatait, hiszen francia és német fordításban is közreadták. Az eredeti ima a szerző szerint Damjanich Jánosné halála (1909) és az első világháború kitörése (1914) között kerülhetett az Aradi Ereklyemúzeum gyűjteményébe. Zakar a tanulmány végén közreadja Lakatos Ottónak a kivégzést követően készített fordítását, a Hadtörténeti Múzeum Kézirattárában őrzött három német nyelvű változatot, valamint az eredeti imádságot is.

Az utolsó tanulmányban – Pelyach István: *Egy legenda nyomában. Vécsey Károly gróf kézcsókja az akasztófa árnyékában* – azt vizsgálja meg szerzője, miként ivódott a köztudatba egy soha meg nem történt esemény. Pelyach rávilágít arra, hogy a visszaemlékezésekben az 1890-es évekig nyoma sincs ennek a jelenetsornak, márpedig az aradi vértanúkat utolsó útjukra kísérő papok közül többen is megírták emlékeiket. Az 1890-es évek volt az egyik legtermékenyebb évtizede a nemzeti romantika formálásának. Az, hogy a szolnoki ütközet után kis híján összeverekedő két honvédtábornok az akasztófa árnyékában történő jelképes megbékélésének képe ekkor alakult ki, nem véletlen. Pelyach a tanulmányban nyomon követi a legenda utóételét és fennmaradását is.

A kötet második felében a Hermann Róbert és Pelyach István által összeállított Okmánytár kapott helyet, amelyben 163 darab Damjanich Jánossal kapcsolatos levelet, okmányt adnak közre az 1841 és 1904 közötti időszakból. Olyan dokumentumok szerepelnek itt, mint például Damjanich levelezése a feleségével, Kossuthtal és Görgeivel. Ezek az elsődleges források a kutatók számára is értékessé teszik a kötetet, ugyanakkor nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy Damjanich alakjáról átfogóbb képet kapjunk.

Összeségében elmondható, hogy a kötet illeszkedik az Aradi Vértanúk sorozatba. A mű teljesítette kitűzött célját: Damjanich János alakját emberközelibb nézőpontból vizsgálva, a kevésbé ismert oldaláról is sikerült bemutatni személyiségét, katonai pályáját és vitatható döntéseit is. A sorozatban megidézett társaihoz hasonlóan a „rácok rettegett ostora” ezzel a munkával méltó emléket kapott.

Ress Zoltán

EGIDIO ROSSI – MARCO PISANI – ANDREA BRAMBILLA – ARIBERTO OSIO

GAS WARFARE IN THE FIRST WORLD WAR
Anti-Gas Protection and Gas Masks in the Armies of the German Empire, Austria-Hungary and Italy

(Verlag Militaria GmbH, Wien, 2021. 497. o. ISBN 978-3-903341-17-3)

A bécsi Verlag Militaria kiadó idén ünnepli fennállásának 20. évfordulóját. Elsőként megjelent kötetük, a *Des Kaisers Rock*[1] óta számos, az osztrák–magyar militáriával foglalkozó munkát jelentettek meg, amelyeket referenciaként használhatnak a téma kutatói. E munkák sorába illeszkedik a 2021-ben kiadott *Gas Warfare in the First World War* című könyv is. A főcím bőséges ígéretét az alcím egyértelműsíti, a kötet ugyanis „csak" a Német Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint az Olaszország által alkalmazott gázvédelmi eszközöket tárgyalja. A témaválasztás első pillantásra kissé különösnek tűnhet, a művet azonban négy olasz szerző jegyzi, így már könnyen megérthető, hogy az alkotók saját hazájuk, illetve a két nagy ellenfél gázháborús felszereléseit dolgozták fel munkájukban.

Az új kötet most is egy szélesebb együttműködés és kutatómunka eredményeként született meg, hiszen a szerzők munkáját számos kutató, magángyűjtő, illetve intézmény is segítette. Az első oldalakon olvasható felsorolásban a bécsi és a budapesti Hadtörténeti Múzeum mellett hat olasz múzeum, sőt a londoni Imperial War Museum, valamint az új-zélandi Auckland War Memorial Museum is szerepel.

A könyv bevezető részében egy rövid történeti áttekintést olvashatunk a vegyi hadviselésről, az ókorral kezdődően. A hadviselő felek már a peloponnészoszi háborúban igyekeztek különféle mérgező anyagok (kén, kátrány, gyanta) füstjével harcképtelenné tenni az ellenséget, de a későbbi korokban is találkozhattunk különféle vegyi alapú fegyverekkel – elég csak a bizánciak híres-hírhedt görögtüzét megemlíteni.

A kémia tudománya a 19. század második felére jelentős fejlődésen ment keresztül, így minden adott volt ahhoz, hogy az új tudományos eredményeket a harcmezőkön is alkalmazzák. Paradox módon a harci gázok lettek az első fegyverek, amelyeket lényegében már megjelenésük előtt betiltottak. Az 1899-es hágai egyezmény IV. pontja ugyanis megtiltotta az aláírók számára a fojtó vagy mérgező gázokkal töltött lövedékek alkalmazását, míg az 1907-es megállapodás már általánosságban tiltotta a mérgező hatású fegyverek bevetését. Ennek ellenére már az I. világháború elején, 1914 augusztusában a francia hadsereg könnygázzal töltött tüzérségi lövedékeket lőtt

[1] *Stefan Rest – M. C. Ortner – Thomas Ilming:* Des Kaisers Rock im 1. Weltkrieg: Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch-ungarischen Armee von 1914 bis 1918. Wien, 2002.

ki a német csapatokra, akik hasonló, fojtó hatású, de nem halálos anyaggal támadtak a brit állásokra az év októberében. A hadviselő felek a harcképtelenséget okozó gázok alkalmazását nem tekintették a hágai egyezmény megszegésének, holott annak szövege ezen anyagok felhasználását is világosan tiltotta.[2]

A szerzők az első fejezetet a harcászati célú vegyipari kutatások történetének szentelték. Ez a rész országonként ismerteti röviden azt a folyamatot, amely során az államok vegyiparát a hadviselés szolgálatába állították. E munkában számos neves vegyész vett részt, közülük a legismertebb a német Fritz Haber, akit a „vegyi háború atyja"-ként is szoktak említeni. A fejezetben megtalálhatjuk azon üzemek felsorolását is, ahol a vegyi fegyverek előállítása folyt. Kevésbé ismert, hogy Magyarországon a Chionin Gyógyszergyárban is gyártottak mustárgázt az I. világháború alatt.

A könyv második része a harctéren használt gázokkal foglalkozik, alapanyag, illetve élettani hatás szerint csoportosítva azokat. A mű legmegrázóbb részét képviselik azok az archív felvételek, amelyeken az egyes anyagok hatását szemléltetik a szerzők. A fejezet lezárásaként egy kétoldalas táblázat foglalja össze az I. világháborúban alkalmazott vegyi harcanyagokat. Itt kémiai szempontú besorolásuk szerint listázva találjuk meg az egyes harci gázokat. A táblázat egyebek mellett tartalmazza az anyag pontos kémiai nevét, képletét, harctéri elnevezését, fő fizikai tulajdonságait, valamint a kijuttatás módozatait és a felhasználó államokat. A kimutatás igen jól sikerült része a kötetnek, könnyen átláthatóvá teszi a háborúban alkalmazott vegyi fegyverek fajtáit.

A harmadik fejezet a német haderőben használt és rendszeresített gázálarcokat és gázvédelmi felszereléseket mutatja be, típusonként kronológiai sorrendbe állítva. Az első típusok csupán az orrot és a szájat fedő textilmaszkok voltak, amelyeket a gázokat semlegesítő folyadékkal itattak át. A viselő szemét külön szemüveggel óvták a vegyi anyagok hatásától.

Ezen eszközök elégtelensége hamar bebizonyosodott, és a német hadseregben már 1915 végén megjelent a *Linienmaske* névre keresztelt, gumírozott vászonból készült gázálarc. Ez a viselő teljes arcát elfedte, a kilátást két kerek üveglencse biztosította. A szűrő külön alkatrész volt, a belélegzett levegő megtisztítását szolgáló anyagokat tartalmazó fémszelencét könnyen ki lehetett cserélni. A németek a későbbiekben ezt a típust fejlesztették tovább, a szerzett tapasztalatok felhasználásával. A következő típus, a *Rahmenmaske* fő jellegzetessége az úgynevezett törlőránc volt – a bőre szabott álarctest anyagával belülről meg lehetett törölni a bepárásodott szemlencséket. A német gáz-

[2] Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a fojtó gázok bevetése fiaskó volt, értékelhető hatást nem értek el velük. 1915. április 22-én azonban a német csapatok 168 tonna klórgázzal támadtak az Ypres-től északra álló antanterőkre. A gáznak leginkább kitett, zömmel francia gyarmati alakulatok jelentékeny veszteségeket szenvedtek, a túlélők pedig pánikba esve menekültek az állásokból. Az antant természetesen a hágai egyezmény megszegésével vádolta a németeket, akik szerint a szerződés csupán a mérgező anyagokkal töltött lövedékek alkalmazását tiltotta, de ők a klórgázt tartályokból kiengedve alkalmazták.

álarcokat jellegzetes, hengeres fémdobozban tárolták és hordozták, amely jó védelmet biztosított az eszközöknek. A tárolóhengerek típusait a szerzők igen alaposan ismertetik.

Mivel a háború előrehaladtával a német ipar számára nem jutott elegendő gumi, hamarosan új gázálarc-alapanyag után kellett nézni. Szükségmegoldásként született meg az 1917 M gázálarc, itt az álarctest impregnált báránybőrből készült. E típusról már elhagyták a törlőráncot, mivel a szemlencsék fejlesztésével sikerült a párásodást kiküszöbölni. Az álarcok fejlesztésével párhuzamosan természetesen a szűrőket is folyamatosan módosítani kellett, hogy megfelelő védelmet biztosítsanak az újabb és újabb harci gázok ellen is.

A német eszközöket tárgyaló fejezet végén mutatják be a szerzők a témához kapcsolódó különleges eszközöket: a fejsérült katonák mentésére szolgáló légzőkészüléket, a kiképző gázálarcot, valamint a gázálarc alatt viselhető speciális szemüvegeket.

A könyv negyedik része ismerteti az osztrák–magyar haderőben alkalmazott gázálarcokat és más gázvédelmi eszközöket. A Monarchia elsőként rendszeresített típusa a gyártó cég után Neupert-maszknak nevezett gázálarc volt. A Neupert-maszk jellegzetessége az egyesített szemlencse volt, amely egyben az eszköz Achilles-sarkának is bizonyult, mivel csupán varrással rögzítették az álarctesthez, nem zárt légmentesen. Emellett a szűrő rövid élettartama is hozzájárult ahhoz, hogy a Neupert-maszkot csupán néhány hónapig használták, majd a jóval megbízhatóbb német típusú gázálarcokat vezették be. A tendencia a háború végéig fennmaradt, az osztrák–magyar haderő által alkalmazott gázálarcok a bevált német mintát követték. A szerzők e fejezeten belül is külön részt szenteltek a szűrők, illetve a hordtáskák és tokok bemutatásának.

Az utolsó, ötödik fejezetben találjuk az Olaszország által használt gázálarcokat. Elsőként itt is a különféle textilmaszkokat ismerhetjük meg, de a szerzők több kísérleti darabot is bemutatnak. Ezek közül említést érdemel az Amedeo Herlitzka professzor által kifejlesztett típus, amely teljes egészében áttetsző celluloidból készült, és már első látásra is alkalmatlannak tűnik a harctéri használatra.

Az olasz gázálarc-fejlesztés mindvégig megmaradt a háború elején kigondolt elképzelésnél. A rendszeresített típusok úgynevezett nedves álarcként működtek: a textilrétegekből álló maszk anyagát a gázt semlegesítő folyadékkal kellett átitatni, illetve használatra készen nedves állapotban tartani. Ennek érdekében az álarcokat egy nyakba akasztható dobozban tárolták. A dobozok oldalára a következő figyelmeztető feliratot festették: „Chi leva la maschera muore. Tenetela sempre con voi!” (Aki leveszi a maszkot, meghal. Mindig legyen nálad!)

Hasonló elven működött a francia M2 maszk is, amelyet szintén rendszeresítettek az olasz haderőben. A nedves álarcok azonban nem nyújtottak kielégítő védelmet a katonáknak: nem zártak légmentesen, ráadásul csak bizonyos típusú gázok ellen védtek egy ideig. Ennek következtében végül 1917 áprilisában a brit *Small Box Respirator* elnevezésű gázálarcokat rendszeresítette az olasz hadsereg is. E típus jellegzetessége a nagyméretű szűrő volt, amelyet nem az álarctest elejére rögzítettek, hanem a nyakba

akasztott vászon hordtáskában helyezték el, és egy hajlékony gégecső kötötte össze a maszkkal. A fejezet az olasz haderő által alkalmazott gázvédelmi öltözetek bemutatásával zárul.

A kötet végén kétoldalas bibliográfia található. A mű technikai szempontból a „szokásos" Verlag Militaria-színvonalat hozza: kemény kötésű, kiváló minőségű papírra nyomott, archív felvételekkel és részletgazdag tárgyfotókkal igen gazdagon illusztrált alkotás. Ehhez képest bosszantó apróságként róható fel a szövegben tapasztalható elgépelések, szöveghibák száma.

Összességében elmondható, hogy a négyfős szerzői gárda alapos kutatómunkával hiánypótló kötetet alkotott, amely hosszú időn keresztül megkerülhetetlen alapműként fog szolgálni a téma iránt érdeklődő kutatók és laikusok számára. A könyv az angol mellett német és olasz nyelven is elérhető a kiadónál.

Bálint Ferenc

SZAKÁLY SÁNDOR

TALPRA ÁLLÁS TRIANON UTÁN
Interjúk, esszék, tanulmányok

(Facultas Humán Gimnázium – Magyar Napló, Budapest, 2021. 351 o. ISBN 978-963-541-049-1)

Szakály Sándor a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár főigazgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem Széchenyi-díjas kutatóprofesszora több mint négy évtizedes tudományos életművet tudhat maga mögött, amely a közelmúltban egy újabb kötettel gyarapodott.

A tetszetős megjelenésű, a Magyar Napló gondozásában napvilágot látott könyv szerkesztője a szerző 2019 és 2021 között megjelent esszéit, tanulmányait, illetőleg az utóbbi három évben vele készült interjúkat gyűjtötte össze a 351 oldal terjedelmű műben.

A komoly szakmai tartalmat rejtő kötet első nagy témaegységét 16 interjú képezi, amelyeknek zöme a szerző több évtizedes kutatásainak főbb csomópontjaira fókuszál. Az interjúk téma szerint két nagyobb csoportra bonthatók. Az elsőben olvasható beszélgetésekben Szakály vall a történelem és a hadtörténelem iránti elkötelezettségéről, tudományos indíttatásáról és szakmai pályafutásáról, a VERITAS élén folytatott munkájáról és az ott elért szakmai eredményeiről, a történészi hivatás szépségéről, a szülőföldjéhez való kötődésről, a sport és a sporttörténelem iránti életre szóló elkötelezettségéről, továbbá fő kutatási területéről, amely a két világháború közötti időszak magyar katonai felsővezetése.

Az interjúk másik csoportja több sarkalatos történelmi témát is megvilágít az olvasók számára, így például a Károlyi Mihály által vezetett kormány hadseregellenes lépéseinek hátterét, a trianoni békediktátum által okozott és következményeit tekintve máig ható trauma történelmi jelentőségét. A kötet címével azonos témájú interjúban a Bethlen-kormány 1921–1931 közötti tevékenységéről és ennek nyomán az ország talpra állásáról, konszolidációjáról ismerhetünk meg részleteket. Többek között kuriózumokat tudhatunk meg Budapest 1944–1945-ös szovjet ostromáról és a város elfoglalásáról, választ kapva arra a felvetésre, miszerint esetlegesen elkerülhető lett volna Budapest elpusztítása.

A könyv második nagy fejezete hét, a *Magyar Hírlap* és a *Magyar Nemzet* hasábjain napvilágot látott esszét tartalmaz. Közülük is kiemelkedik a *Volt-e (érdemi) alternatíva…* című, amelyben Szakály Horthy Miklós kormányzóvá választásának százéves évfordulóján méltatja az egykori történéseket. *Az igazságtalan békék igazsága* címet viselő írásában a trianoni békediktátum jelentőségét, máig ható társadalmi, gazdasági, politikai következményeit járja körül a szerző a legújabb kutatások, történészi vélemények alapján. A *Hadba lépés a Szovjetunió ellen* című esszé a magyar politikai és katonai vezetés 1941. június 27-i döntését, a Szovjetunióval szembeni hadiállapot bejelentésének hátterét próbálja megvilágítani. *A Don-kanyar. Hetvennyolc esztendővel ezelőtt…* címen közzétett írásában Szakály családi érintettsége okán emlékezik meg a magyar 2. hadsereg 1943 januárjában történt tragédiájáról és az ott elesett magyar katonákról, valamint munkaszolgálatosokról, kiemelve a rájuk való méltó emlékezés fontosságát. A *Budapest elfoglalásáért emlékérem a szovjet katonák zubbonyán* című írásából Budapest 1944–1945-ös védelméről és szovjet ostromáról tudunk meg érdekességeket. *A kommunizmus kísértete* címet viselő esszében a szerző a kommunizmus áldozatainak emléknapja kapcsán a rájuk való társadalmi emlékezés fontosságára hívja fel a figyelmet.

A kötet harmadik nagy témaegysége a szerző neve alatt az elmúlt néhány évben különböző tematikus tanulmánykötetekben, szakfolyóiratokban megjelent 11 nagyobb tanulmányt fogja össze. Közülük az első az Osztrák–Magyar Monarchia katonai összeomlásáról és felbomlásáról szól, amelyben Szakály megvilágítja a dunai birodalom szétesésének katonai, politikai és gazdasági okait, valamint mélyreható következményeit.

A második tanulmány a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének létrehozásáról és tisztikaráról szól. Bőséges jegyzetapparátust használva elemzi a szerző a magyar történelem során először létrejött bolsevik típusú diktatúrának a fegyveres honvédelem érdekében tett intézkedéseit, az új (osztály)hadsereg megszervezését és tevékenységét, hangsúlyozva, hogy a két világháború közötti magyar katonai elit tagjainak jelentős hányada tevékenyen részt vett az eseményekben.

A harmadik, *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájának éléről az államfői tisztségbe* című tanulmány Horthy Miklós 1918–1922 közötti katonai és politikai tevé-

kenységét, szerepvállalását foglalja össze, pályafutásában a fenti időszak meghatározó csomópontjaira fókuszálva.

A negyedik írásmű Horthy Miklós fővezéri szerepét tárgyalja és elemzi a Magyar Nemzeti Hadsereg élén, 1919–1920 folyamán.

Az ötödik tanulmány az önálló magyar haderő megszervezésének lehetőségeit és korlátait mutatja be a trianoni békediktátum katonai előírásainak tükrében. Ebben Szakály többek között részletesen ismerteti a békediktátum katonai megkötéseit és az 1922 januárjában létrejött magyar királyi Honvédség megszervezésének körülményeit.

A hatodik cikk az 1919 és 1922 januárja között létezett Magyar Nemzeti Hadsereg létrejöttét és első éveit taglalja. A szerző külön érdeme, hogy a szöveg számos kiválóan hasznosítható rövid tiszti életrajzot tartalmaz a lábjegyzetekben.

A hetedik tanulmány az önálló magyar haderő létrehozását mutatja be 1919–1922 között, vagyis azt a folyamatot, hogyan lett a Nemzeti Hadseregből Magyar Királyi Honvédség. A szerző jól összefoglalja a haderő szervezeti változásait, az annak irányítását végző tisztikar átalakulását.

A nyolcadik cikk Rőder Vilmos katonai és politikai életpályáját foglalja össze. Szakály kiválóan megrajzolja Rődernek a magyar királyi Honvédségben befutott pályaívét 1899-től egészen a Honvéd Vezérkar éléről 1935-ben történt nyugállományba helyezéséig, majd értékeli az 1936 és 1938 közötti időszakban honvédelmi miniszterként, illetve később a Magyar Országgyűlés Felsőházában végzett politikai tevékenységét is.

A *Tábornokból templomszolga* című kilencedik írásában a szerző vitéz Vattay Antal altábornagy életútjátjának összefoglalására vállalkozik. Megismerhetjük az eredetileg Vetter családnevet használó lovastiszt első világháború alatti, majd a második világégés idején már hadtestparancsnoki beosztásban, végül 1944-ben Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnökeként és főhadsegédeként végzett tevékenységét, továbbá részleteket tudhatunk meg 1945 utáni politikai meghurcolásáról.

A tizedik tanulmány a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia 1919 és 1945 közötti parancsnokait mutatja be. Szakály közreadja életrajzi adataikat, továbbá a történelmi statisztika módszerei segítségével értékes elemzést tesz közzé arra vonatkozóan, hogy milyen társadalmi háttérrel és milyen felkészültséggel bírtak a Honvédség egyetlen tisztképző intézményének parancsnokai a Horthy nevével fémjelzett korszakban.

Az utolsó írásmű a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia II. Főcsoportjának (amely 1931-től 1944-ig a repülő, a műszaki, a híradó, a vonat- és gépkocsicsapatok tisztjeinek képzését végezte a Hűvösvölgyben) és jogutód intézményeinek parancsnokaival foglalkozik az 1931 és 1945 közötti időszakban. A tanulmányban közreadott hét parancsnoki életrajzban található adatok történelmi statisztikai és szociológiai elemzésével a szerző értékes és időtálló következtetésekkel járul hozzá a korszak vezető katonai személyiségeinek jobb megismeréséhez.

A kötetet az abban előforduló személy- és földrajzi nevek mutatója egészíti ki, amely jelentős mértékben segíti az olvasó számára az eligazodást.

Szakály Sándor könyve a korábbiakhoz képest más megvilágításba helyezi a 20. század első fele magyar történelmének meghatározó eseményeit (például a trianoni katasztrófa előzményeit, okait és következményeit), valamint új kutatási eredményekkel egészíti ki mostanáig szerzett ismereteinket. Az 1919–1945 közötti időszak mára már szinte elfeledett személyiségeiről pedig eddig ismeretlen tényeket, összefüggéseket ismerhetünk meg a kötetnek köszönhetően. A közreadott esszéket, tanulmányokat és interjúkat elsősorban a korszakkal foglalkozó történészek figyelmébe ajánlom, azonban úgy vélem, hogy sok érdekességgel és újdonságként ható információval szolgálhatnak az érdeklődő olvasók számára is.

Balla Tibor

TÓTH ZSOLT

HADISÍRKUTATÁS

(Re-Publikáció Kiadó Alapítvány, Budapest, 2021. 472 o.
ISBN 978-615-81838-0-2)

A Re-Publikáció Kiadó Alapítvány gondozásában 2021-ben jelent meg Tóth Zsolt (Nemzeti Örökség Intézete) *Hadisírkutatás* című monográfiája, mely alapvetően a szerző 2017-ben, *A hadtörténelem sajátos forráscsoportja, a hadisírok kutatásának módszertana a hazai és a nemzetközi tapasztalatok tükrében* címmel, a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen benyújtott PhD-értekezésén alapul. Az álló formátumú (240 × 170 mm), kemény fedelű könyv Négyesi Lajos (Nemzeti Közszolgálati Egyetem) ajánlását és Tóth Zsolt előszavát, illetve bevezetőjét követően hét nagyobb fejezetre tagolódik. A munkát fogalomtár, a fejezetekhez tartozó táblázatok, irodalom- és forrásjegyzék teszi teljessé, valamint Maruzs Roland egy közlése rekeszti be.

A hadisírkutatás a hadtörténeti régészet (vagy konfliktusrégészet) egy, a háborús kegyelettel is összefüggő ága. A hazai – modern értelemben vett – hadisírkutatás témaköréhez kapcsolódóan utoljára 2013-ban jelent meg jelentős összegző tanulmánykötet. Tóth Zsolt jelen munkája a tudományos igényű hadisírkutatás elméleti és gyakorlati módszertanának, valamint a magyarországi hadisírkutatásnak egy újabb fontos szintézise.

A kötet első fejezete (*A hadisírkutatás irodalma,* 17–57. o.) a hadisírkutatás és a hadtörténeti régészet nemzetközi és hazai irodalmának tematikus historiográfiai áttekintését adja. A nemzetközi historiográfia ismertetésekor a szerző az Amerikai Egyesült Államokhoz, valamint Nyugat-Európához köthető újabb adatokat közöl. A hazai tudományos eredmények bemutatásakor a mohácsi csata tömegsírjaival (1526), a kiskun-

halasi kuruc tömegsírral (1703), a hatvani ütközet egy honvéd tömegsírjával (1849), valamint az aradi vértanúk és Petőfi Sándor temetési helyével (1849), továbbá a Magyar Királyi Honvédség második világháborús emberveszteségeivel (1941–1945) kapcsolatos kutatásokra reflektál.[1] A második könyvfejezet (*A hadisírkutatás alapvető fogalmai,* 58–65. o.) a hadisírkutatás interdiszciplináris tudományterületének fogalmait írja le. Ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy Tóth Zsolt kutatásszemléleti megközelítése és fogalomhasználata jól párhuzamba állítható Négyesi Lajos *Csaták néma tanúi* című könyvében használt szakmai és fogalmi keretekkel.[2] Tóth Zsolt részletesen bemutatja a „hadisír", „hősi sír", „katonasír" és „háborús sír" fogalmának különbségeit, illetve definiálja a hadisírkutatás tevékenységét és célkitűzését.

A harmadik fejezet (*A hadisírkutatás módszereinek ismertetése,* 66–211. o.) a tudományterület kutatásmódszertanát tekinti át. A hadisírkutatás legjelentősebb társtudományai a régészet, a tájrégészet, az igazságügyi régészet, a konfliktusrégészet, a hadimuzeológia, valamint az (igazságügyi) antropológia. Érdemes lehet megjegyezni, hogy a hadisírkutatás sok esetben nem függetleníthető tevékenység a csata- és hadszíntérkutatástól, vagy éppen a roncskutatástól. Módszertanát a komplexitás határozza meg, hiszen alapvetően a képi, a tárgyi és az írásos források együttes elemzésén alapul. A felhasználható forráscsoportok nagy változatosságot mutatnak. Az írásos források lehetnek levéltári, irattári, illetve könyvészeti források. A tárgyi emlékek sorába a ruházat és a felszerelés maradványai, fegyverleletek és személyes vagy használati tárgyak sorolhatók. A képi forrásokat pedig archív fényképek és térképművek, valamint légi felvételek képezhetik. Fontos információértékkel bírhat az eltemetés/régészeti eltemetődés folyamatának tanulmányozása is. Az emberi maradványok szintén jelentős adatokat szolgáltathatnak: az antropológiai vizsgálatok során a nem, az életkor, az életmóddal és betegségekkel kapcsolatos megállapítások mellett a kutatók a *premortem, perimortem,* valamint a *postmortem* csontsérülések elkülönítésére tesznek kísérletet. (A *premortem* sérülések a halál időpontja előtt keletkezett, gyógyu-

[1] Tóth Zsolt hazai gyűjtése természetesen tovább árnyalható. A régészeti korú (az 1711. év előtti) hadisírok régészetéhez Eger 1596. évi ostromához köthető tömegsírok, valamint Buda 1686. évi ostroma idején, a margitszigeti domonkos apácakolostorban kialakított hadikórház tömegsírjainak feltárása nyújthat még példát. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc temetési helyeinek vizsgálatához a budapesti Tabán honvéd tömegsírjának feltárását hozhatjuk fel további párhuzamként. Az első és a második világháborús hadisírok magyarországi igazságügyi régészeti kutatásához Dudás Eszter, Stier Márk és Czidor Dániel tollából született újabban jelentős, szintetizáló módszertani közlés. (*Fodor László:* A Szépbástya melletti tömegsír. *Az Egri Vár Híradója,* 9–10. /1973/ 53–60. o.; *Nagy László:* Az egri várbeli Zárkándy-bástya és északkeleti fülesbástya 2013. évi próbafeltárása. *Castrum,* 17. /2014/ 1–2. 96–108. o.; *Nagy László:* Beszámoló az egri várban 2014-ben végzett régészeti munkákról. *Castrum,* 18. /2015/ 1–2. 59–104. o.; *Írásné Melis Katalin:* Az 1686-os katonai kórház és temető régészeti feltárása a Margit-szigeten. *Hadtörténelmi Közlemények,* 126. /2013/ 2. sz. 522–548. o.; Befejezték a tabáni honvédsír feltárását. [A szerző megadása nélkül.] *Pesti Híralap,* 1939. november 16. 4. o.; *Eszter Dudás – Márk Stier – Dániel Czidor:* Forensic investigation of war graves from WWI and WWII in Hungary. *Forensic Science International,* 320. /2021/ March. 110688.e1–e9.)

[2] Vö. *Négyesi Lajos:* Csaták néma tanúi. Budapest, 2010. 27–35. o.

lásnak induló vagy gyógyult csontsérülések. *Perimortem* sérüléseknek nevezik a halál időpontja körül, vélhetően az elhalálozással összefüggésben keletkezett, gyógyulásnak már nem induló csontsérüléseket. A *postmortem* sérülések pedig azok a csontsérülések, amelyek a halál időpontja után, vélelmezhetően az eltemetés/eltemetődés, vagy éppen a feltárás során keletkeznek az emberi maradványokon.) A terepkutatás módszertana nagymértékben a régészet hagyományos eszköztárából merít: egyaránt szerephez juthat a geofizikai lelőhely-felderítés, a terepbejárás/fémkereső műszeres terepbejárás, valamint a feltárás. A szerző nagy hangsúlyt fektet a terepi kutatás tudományos igényű dokumentációval való kísérésének fontosságára. Egy hadisír – mint ahogy egy régészeti lelőhely is – a feltárás révén elpusztul, így elengedhetetlen része a terepi munkafolyamatnak a kutatómunka során tett megfigyelések szöveges és képi (helyszínrajzokat, fényképfelvételeket is magában foglaló) dokumentációval történő rögzítése.

A kiadvány negyedik fejezete (*Hadisírkutató szervezetek és az általuk alkalmazott munkamódszerek,* 212–229. o.) a szerző Románia, Ausztria, Lengyelország, Németország, Hollandia, illetve az Amerikai Egyesült Államok hadisírkutató szervezeteivel 2011-ben folytatott, az intézményi kereteket, az alkalmazott tudományterületeket és munkamódszereket vizsgáló felmérésének eredményeit összegzi. Sok tekintetben kapcsolódik az előző fejezet tematikájához az ötödik egység (*A hadisírkutató szervezetek és eljárásaik ismertetése a szakirodalomban,* 230–258. o.), ebben Tóth Zsolt öt kontinens harminc országának[3] hadisírkutató szervezeteit és az általuk használt kutatási módszertant adatolja. A bemutatott nemzetközi példák is jól szemléltetik, hogy a hadisírkutatás perspektíváit jelentős mértékben meghatározzák az intézményesített keretek, a szakemberek közös munkája, valamint az interdiszciplináris kutatásmódszertan.

A hatodik fejezet (*A hazai hadisírkutatás helyzete,* 259–343. o.) a magyarországi és a hősi halottak temetésével kapcsolatos adminisztrációs rendet, illetve a hadisírnyilvántartás és hadisírgondozás intézménytörténetét ismerteti az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszakától kezdve. A forradalom és szabadságharc idején a tábori lelkészek feladata volt az úgynevezett „halálbizonyítványok" kiállítása, valamint az elesettek temetésével kapcsolatos nyilvántartások vezetése. A veszteségnyilvántartás és az elesettek eltemetésének keretei az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában intézményesültek. A halotti anyakönyvek vezetése már a hadosztály-vezetőlelkész feladata volt. Bevezették a betétlappal kísért, fémből készült azonossági jel használatát, valamint létrejött a katonai temetők rendszere is. A HM 24.000/eln.22.–1942. számú körrendelet a hadisír-nyilvántartó tisztek feladatkörébe helyezte a hősi halottak földi maradványainak összegyűjtését, eltemetését és temetési helyeik nyilvántartását. A Magyar Királyi Honvédség második világháború alatt használt azonossági jegy-

[3] Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bosznia-Hercegovina, Brazília, Csehország, Dél-afrikai Köztársaság, Görögország, Horvátország, India, Japán, Kolumbia, Koreai Köztársaság, Litvánia, Libanon, Líbia, Nepál, Olaszország, Oroszország, Panama, Peru, Portugália, Spanyolország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna, Uruguay, Venezuela, Vietnám.

tokjait 1936-ban és 1939-ben rendszeresítették, valamint létrejött a veszteségi okmánygyűjtők rendszere is. A modern értelemben vett hadisírkutatás és hadisírgondozás feladatait 1989 után a Honvédelmi Minisztérium végezte. (A szervezeti egységek közül a Honvéd Hagyományőrző Irodát, a Hadisírgondozó Irodát, a Hadisírgondozó Osztályt, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumot, a HM Társadalmi Kapcsolatok és Hadisírgondozó Hivatalt, a HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályt, a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatalának Háborús Kegyeleti Igazgatóságát említhetjük meg.) A magyarországi hadisírkutatás intézményi letéteményese 2016-tól a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Katonai Emlékezet és Hadisírgondozó Igazgatósága. A szerző az intézménytörténet ismertetése mellett a magyarországi hadisírkutatás és hadisírgondozás hazai jogi környezetére is kitér. A katonai temetési helyekre vonatkozóan Magyarország az 1990-es évektől kezdődően Németországgal, Oroszországgal, Ukrajnával, Moldovával, Olaszországgal, Szlovéniával, Romániával, Lengyelországgal és Bulgáriával kötött kétoldalú megállapodást.

A fejezet következő részében hét hazai és két külhoni hadisírkutatás (Bukivna /Ukrajna/, Vereb, Sajószentpéter, Nagykálló, Pettend, Kéty, Várpalota, Bugyi, Ivano-Frankivszk /Ukrajna/) esettanulmányát ismerteti a szerző. Zárásként Tóth kitér a civil szervezetek hadisírkutató tevékenységére is, valamint felsorolja azon szervezetek körét, amelyek ezekben a vonatkozásokban hivatalosan együttműködnek ma a Honvédelmi Minisztériummal.

A kötet hetedik fejezetében Tóth Zsolt intézményi és jogszabálymódosító javaslatokat is megfogalmaz a nemzetközi példák és szakirodalmak összegzésekor. (A szerző javaslatai alapvetően a hadisírkutatás komplex megközelítésén alapuló tudományszemléletre épülnek.) A könyv tematikus fejezeteit fogalomtár, a kísérő táblázatok, valamint a gazdag irodalomjegyzék követi. Tóth könyvét Maruzs Roland (MH Tartalékképző és Támogató Parancsnokság Társadalmi Kapcsolatok Főnöksége) appendixnek ható közlése (*A Magyar hadisírkutatás kiemelkedő eredményei,* 459–472. o.) rekeszti be ténylegesen. A közlésben Ágner Gyula főhadnagy (†1944) és Nagy Endre tizedes (†1944) földi maradványaival kapcsolatos kutatási eredmények olvashatók.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Tóth Zsolt kötete a hazai és a nemzetközi hadisírkutatás módszertanát, illetve eredményeit bemutató – adattárként is jól használható – értékes kézikönyv.

Polgár Balázs

NEKROLÓG

SZABÓ JÓZSEF
(1928–2021)

2021 októberében hunyt el Szabó József vezérőrnagy, címzetes egyetemi tanár, vagy ahogy levelezésünkben mindig magára hivatkozott, Jóska bátyám. Életében valahogy soha nem találtam elég tisztelettudónak ezt a megszólítást, úgy gondoltam, hogy az ember a 20-as éveinek elején nem hívhat így egy vezérőrnagyot. Különösen nem egy nála hatvan évvel idősebb, nagyformátumú tudóst és katonatisztet, aki tanácsaival olyan sokat segít neki pályája elején, és akinek annyi mindent köszönhet.

Szabó tanár úr – ahogy én szólítottam – 1928-ban született egy kis Borsod megyei településen, Szentsimonban. Karcagon járt középiskolába, majd a Kossuth Akadémia elvégzését követően, 1949-ben avatták hadnaggyá. 1950-től öt éven keresztül a Szovjetunió Légierő Akadémiáján tanult. Hazatérése után repült a magyar légierő legfontosabb vadászgéptípusain, később tíz éven keresztül a Magyar Néphadsereg repülőfőnökének első helyetteseként, majd két éven át repülőfőnökeként dolgozott.

Szabó tanár úr már katonai szolgálata mellett is komoly tudományos tevékenységet folytatott. Az űrkutatás iránti érdeklődését Gagarin űrrepülése (1961) – amelynek idején épp a Szovjetunióban tartózkodott – keltette fel. 1976-tól az egyik legfontosabb előkészítője volt a szovjet–magyar közös űrprogramnak, részt vett a tudományos program összeállításában, az űrhajósok kiválasztásában és felkészítésében.

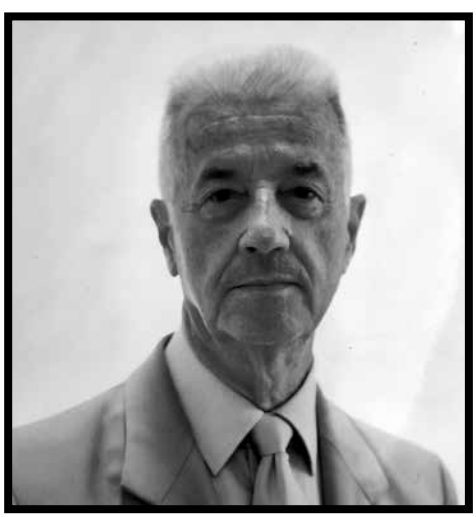

Szabó József
ELKH BTK Történettudományi Intézet, tudományos munkatárs

Szabó József 1988-ban mint a Magyar Néphadsereg repülőfőnöke vonult nyugdíjba. Pontosabb lenne azonban azt írni, hogy ekkortól kezdődött gazdag életpályájának második, rendkívül termékeny időszaka. A következő több mint 30 évben ugyanis minden idejét tudományos munkájának szentelhette. 1989-ben a hadtudomány doktora lett, illetve címzetes egyetemi tanári címet kapott. A következő évtől a Magyar Hadtudományi Társaság alelnöke, majd 1995 és 2004 között az elnöke volt. Páratlan energiával dolgozott a magyar katonai repülés történetének feldolgozásán és a nagyközönséggel történő

megismertetésén. Szerkesztette a kanadai emigrációból hazatért *Magyar Szárnyak* című folyóiratot, könyveket és könyvfejezeteket írt a magyar katonai repülés történetéről, évfordulós megemlékezéseket szervezett. Szívügye volt a hősi halált halt magyar pilóták nevének összegyűjtése, emlékük megörökítése.

Ezzel párhuzamosan Szabó tanár úr fáradhatatlanul oktatott. Űrdinamikát tanított a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, az Óbudai Egyetemen és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem elődintézményeiben; szellemi erejével, fittségével és mindig kifogástalanul elegáns megjelenésével mindenhol tiszteletet keltve. Kilencvenéves koráig rendkívüli energiával és lelkesedéssel adta át tudását az újabb és újabb generációknak az űrkutatás elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Szabó József tanár úr gazdag pályafutása, számtalan kitüntetése és eredménye ellenére leginkább talán oktatói sikereire volt büszke. Találkozásaink, telefonbeszélgetéseink alkalmával mindig örömmel idézte hallgatói kurzusáról adott – hiánytalanul pozitív – értékeléseit. Mindez nem is csoda, hiszen igen könnyen és jól megértette magát a nála gyakran több mint fél évszázaddal fiatalabb diákokkal is. Őket – magamat is beleértve – lenyűgözte széles tárgyi tudása, lelkesedése, energiája és rendkívüli nyitottsága az újdonságok iránt. Minden fiatal diáknak, aki segítségért vagy tanácsért fordult hozzá, azonnal és őszinte örömmel igyekezett segíteni, később mindig nyomon követve tanítványai szakmai pályájának és személyes életének alakulását is.

Szabó tanár úr hosszú életpályája során hatalmas változásoknak volt szemtanúja. Akkor született, amikor még az Atlanti-óceán átrepülése jelentette a legnagyobb kihívását a pilóták számára. Generációja két szuperhatalom versengésének eredményeként először jutott és juttatott embert a világűrbe, majd néhány évvel később a Hold felszínére. Nyugdíjba vonulása után pedig láthatta, ahogy a munkájuk eredményeként kiépülő műholdas navigációs és kommunikációs eszközök alapjaiban változtatják meg az emberiség életének minden területét.

Mindennek ő nemcsak szemtanúja, hanem aktív, nagyformátumú alakítója is volt. Szabó tanár úr, ha az Egyesült Államokban vagy a Szovjetunióban születik, könnyen lehet, hogy azok között a pilóták között lett volna, akik először jutnak el a világűrbe. Nagy szerencsénkre azonban hazánkban élt és dolgozott, itt vált a magyar repülés történetének egyik legkiemelkedőbb és legsokoldalúbb alakjává. Ami talán még ennél is fontosabb, Szabó tanár úr humánus, művelt, magasan képzett, az újdonságok iránt nyitott, szellemileg és fizikailag mindig aktív, a fiatalabb generációk segítése iránt elkötelezett katonatiszt, tanár és mentor volt, akire példaképként tekinthet bármelyik generáció.

Alig néhány nappal azután, hogy Szabó tanár úr elment közülünk, édesapa lettem. Csak remélni tudom, hogy a fiam generációja is lesz olyan szerencsés, hogy olyan nagyszerű emberektől tanulhat, mint amilyen Szabó tanár úr volt. Addig is nekünk az a dolgunk, hogy emlékét és szellemiségét megőrizzük, továbbadjuk.

Isten Önnel, Jóska bátyám, nyugodjon békében!

Révész Tamás

TARTALOM

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Egyházi háborús rítusok és magyarországi emlékezetük 499

BARABÁS GÁBOR — A 13. század háborúi és a magyar főpapok 531

SZABADOS JÁNOS — „…egyiket megsértvén, mástul semmit sem reménlhetvén, egyebet az veszedelemnél magára nem várhatna.” – II. Rákóczi György 1657–1658. évi politikája, avagy a fejedelemi cím és Jenő elvesztéséhez vezető út bemutatása a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szemszögéből. 2. rész 571

KÖZLEMÉNY

NÉMETH KÁROLY — Straussler Miklós magyar származású brit mérnök szerepe a D-nap, a normandiai partraszállás előkészítésében és az invázió sikerességében 595

FORRÁSKÖZLEMÉNY

JASON SNIDER — A Key Document of Hungary’s Danube Frontier from 1429 Revisited [A dunai magyar határvédelem egy kulcsdokumentumának (1429) új értelmezése] 633

BIBLIOGRÁFIA

HEGEDŰS ANNAMÁRIA – MOHÁCSI ZOLTÁN — A 2020. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája 657

SZEMLE

GEOFFREY PARKER — Emperor. A New Life of Charles V. *(Gorzás Benjámin)* 717

BÓDVAI ANDRÁS (szerk.) — Rákóczi emlékkönyv *(Szuromi Kristóf)* 723

BRUNO COLSON — Les Belges dans l'armée des Habsbourg. Régiments et personnalités militaires des Pays-Bas autrichiens, 1756–1815 *(Tóth Ferenc)* 727

NAGY-L. ISTVÁN — A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815 *(Lázár Balázs)* 734

BALOGH ÁDÁM – BOBAY ISTVÁN – HERMANN RÓBERT (szerk.) — Görgei Artúr, „a tiprott hős". Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból *(Gulyás Adrienn)* 738

PELYACH ISTVÁN — Damjanich János, „a mindig győztes" tábornok *(Ress Zoltán)* 743

EGIDIO ROSSI – MARCO PISANI – ANDREA BRAMBILLA – ARIBERTO OSIO — Gas Warfare in the First World War. Anti-Gas Protection and Gas Masks in the Armies of the German Empire, Austria-Hungary and Italy *(Bálint Ferenc)* 747

SZAKÁLY SÁNDOR — Talpra állás Trianon után. Interjúk, esszék, tanulmányok *(Balla Tibor)* 750

TÓTH ZSOLT — Hadisírkutatás *(Polgár Balázs)* 753

NEKROLÓG

RÉVÉSZ TAMÁS — Szabó József (1928–2021) 757

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Religious Rituals of War and their Memory in Hungary 499

GÁBOR BARABÁS — The Wars of the 13th Century and the Hungarian High Priests 531

JÁNOS SZABADOS — 'Offending One, and Hoping for Nothing from the Other, He could Expect Nothing but Disaster'. The Politics of György Rákóczi II in 1657–1658: the Path Leading to the Loss of the Title of Prince and Jenő from the Perspective of the Habsburg Monarchy and the Kingdom of Hungary. Part 2 571

PUBLICATION

KÁROLY NÉMETH — The Role of Hungarian-born British Engineer Miklós Straussler in the Preparation for D-day (Normandy Landings) and in the Success of the Invasion 595

SOURCE PUBLICATION

JASON SNIDER — A Key Document of Hungary's Danube Frontier from 1429 Revisited 633

BIBLIOGRAPHY

ANNAMÁRIA HEGEDŰS – ZOLTÁN MOHÁCSI — Selected Bibliography of Publications on Hungarian Military History from 2020 657

REVIEW

GEOFFREY PARKER — Emperor. A New Life of Charles V. *(Benjámin Gorzás)* 717

ANDRÁS BÓDVAI (ed.) — The Rákóczi Memorial Book *(Kristóf Szuromi)* 723

BRUNO COLSON — Les Belges dans l'armée des Habsbourg. Régiments et personnalités militaires des Pays-Bas autrichiens, 1756–1815 *(Ferenc Tóth)* 727

ISTVÁN NAGY-L. — The Hungarian Generals of the Imperial and Royal Army, 1787–1815 *(Balázs Lázár)* 734

ÁDÁM BALOGH – ISTVÁN BOBAY – RÓBERT HERMANN (eds.) — Artur Görgei, "the Dishonoured Hero". A Selection of Lectures from the 2016 and 2018 Conferences on Görgei *(Adrienn Gulyás)* 738

ISTVÁN PELYACH — János Damjanich, "the Always Winning" General *(Zoltán Ress)* 743

EGIDIO ROSSI – MARCO PISANI – ANDREA BRAMBILLA – ARIBERTO OSIO — Gas Warfare in the First World War. Anti-Gas Protection and Gas Masks in the Armies of the German Empire, Austria-Hungary and Italy *(Ferenc Bálint)* 747

SÁNDOR SZAKÁLY — Recovery after Trianon. Interviews, Essays, Articles *(Tibor Balla)* 750

ZSOLT TÓTH — Research of War Cemeteries *(Balázs Polgár)* 753

IM MEMORIAM

TAMÁS RÉVÉSZ — József Szabó (1928–2021) 757

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Kirchliche Kriegsriten und ihr Andenken in Ungarn 499

GÁBOR BARABÁS — Die Kriege des 13. Jahrhunderts und die ungarischen Hohepriester 531

JÁNOS SZABADOS — „…verletzte den einen, konnte vom anderen auf nichts hoffen und außer der Gefahr nichts auf sich ziehen." Die Politik von György II. Rákóczi in den Jahren 1657–1658, oder Vorstellung des Weges bis zum Verlust des Fürstentitels und der Burg von Jenő aus Sicht der Habsburgermonarchie und des Königreichs Ungarn. Teil 2 571

MITTEILUNGEN

KÁROLY NÉMETH — Die Rolle des britischen Ingenieurs ungarischer Abstammung, Miklós Straussler, in der Vorbereitung des D-Day, der Landung in der Normandie und des Erfolgs der Invasion 595

QUELLENPUBLIKATION

JASON SNIDER — Neuinterpretation eines Schlüsseldokuments des ungarischen Grenzschutzes an der Donau (1429) 633

BIBLIOGRAFIE

ANNAMÁRIA HEGEDŰS – ZOLTÁN MOHÁCSI — Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2020 657

RUNDSCHAU

GEOFFREY PARKER — Emperor. A New Life of Charles V. *(Benjámin Gorzás)* 717

ANDRÁS BÓDVAI (Hrsg.) — Rákóczi-Gedenkbuch *(Kristóf Szuromi)* 723

BRUNO COLSON — Les Belges dans l'armée des Habsbourg. Régiments et personnalités militaires des Pays-Bas autrichiens, 1756–1815 *(Ferenc Tóth)* 727

ISTVÁN NAGY-L. — Die Generäle der kaiserlich-königlichen Armee in Ungarn, 1787–1815 *(Balázs Lázár)* 734

ÁDÁM BALOGH – ISTVÁN BOBAY – RÓBERT HERMANN (Hrsg.) — Artúr Görgei: Der Held, „der mit Füßen getreten wurde". Auswahl aus den Vorträgen der Görgei-Konferenzen der Jahre 2016 und 2018 *(Adrienn Gulyás)* 738

ISTVÁN PELYACH — János Damjanich, „der stets siegreiche" General *(Zoltán Ress)* 743

EGIDIO ROSSI – MARCO PISANI – ANDREA BRAMBILLA – ARIBERTO OSIO — Gas Warfare in the First World War. Anti-Gas Protection and Gas Masks in the Armies of the German Empire, Austria-Hungary and Italy *(Ferenc Bálint)* 747

SÁNDOR SZAKÁLY — Aufstehen nach dem Friedensdiktat von Trianon. Interviews, Essays und Studien *(Tibor Balla)* 750

ZSOLT TÓTH — Kriegsgräberforschung *(Balázs Polgár)* 753

NEKROLOG

TAMÁS RÉVÉSZ — József Szabó (1928–2021) 757

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Rites de guerre ecclésiastiques et leur mémoire en Hongrie 499

GÁBOR BARABÁS — Les guerres du 13e siècle et les prélats hongrois 531

JÁNOS SZABADOS — « …Offenser l'un sans pouvoir rien espérer des autres ne pourra qu'entraîner une menace. » La politique de Georges II Rákóczi en 1657–1658 ou le chemin menant à la perte du titre de prince et de Jenő du point de vue de la monarchie des Habsbourg et du royaume de Hongrie. 2ème partie 571

PUBLICATIONS

KÁROLY NÉMETH — Le rôle de Miklós Straussler, ingénieur britannique d'origine hongroise, dans la préparation du jour J, le débarquement en Normandie et le succès de l'invasion 595

PUBLICATION DE SOURCE

JASON SNIDER — Nouvelle interprétation d'un document clé de 1429 sur le dispositif de défense des frontières hongroises danubiennes 633

BIBLIOGRAPHIE

ANNAMÁRIA HEGEDŰS – ZOLTÁN MOHÁCSI — Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2020 657

REVUE

GEOFFREY PARKER — Emperor. A New Life of Charles V. *(Benjámin Gorzás)* 717

ANDRÁS BÓDVAI (ed.) — Album sur Rákóczi *(Kristóf Szuromi)* 723

BRUNO COLSON — Les Belges dans l'armée des Habsbourg. Régiments et personnalités militaires des Pays-Bas autrichiens, 1756–1815 *(Ferenc Tóth)* 727

ISTVÁN NAGY-L. Les généraux de Hongrie de l'armée impériale-royale, 1787–1815 *(Balázs Lázár)* 734

ÁDÁM BALOGH – ISTVÁN BOBAY – RÓBERT HERMANN (ed.) Artúr Görgei, le « héros décrié ». Sélection des conférences des colloques Görgei de 2016 et de 2018 *(Adrienn Gulyás)* 738

ISTVÁN PELYACH János Damjanich, le général « toujours victorieux » *(Zoltán Ress)* 743

EGIDIO ROSSI – MARCO PISANI – ANDREA BRAMBILLA – ARIBERTO OSIO Gas Warfare in the First World War. Anti-Gas Protection and Gas Masks in the Armies of the German Empire, Austria-Hungary and Italy *(Ferenc Bálint)* 747

SÁNDOR SZAKÁLY Se relever après Trianon. Entretiens, essais, études *(Tibor Balla)* 750

ZSOLT TÓTH Recherche de tombes de soldats *(Balázs Polgár)* 753

NÉCROLOGIE

TAMÁS RÉVÉSZ József Szabó (1928–2021) 757

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ Церковные военные обряды и память о них в Венгрии 499

ГАБОР БАРАБАШ Войны 13-ого века и венгерские первосвященники 531

ЯНОШ САБАДОШ «... обидив одного, и не надеясь ни на что от другого, он не мог бы ожидать для себя ничего, кроме опасности». Политика II.-ого Дьёрдь Ракоци в 1657–1658-ые годы или представление пути, ведущего к потере княжеского титула и к потере Енё с точки зрения Габсбургской Монархии и Венгерского Королевства. Часть 2. 571

ПУБЛИКАЦИИ

КАРОЙ НЕМЕТ — Роль британского инженера венгерского происхождения Николауса Штрауслера в подготовке дня «Д», при высадке в Нормандии и в успехе вторжения 595

ИСТОЧНИК ПУБЛИКАЦИИ

ДЖАСОН СНАЙДЕР — Новый взгляд к разьяснению ключевого документа о дунайской границе Венгрии от 1429 г. 633

БИБЛИОГРАФИЯ

АННАМАРИЯ ХЕГЕДЮШ – ЗОЛТАН МОХАЧИ — Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы 2020 года. 657

ОБЗОР

ДЖЕФФРИ ПАРКЕР — Emperor. A New Life of Charles V. *(Бенйамин Горзаш)* 717

АНДРАШ БОДВАИ (изд.) — Сборник памяти Ракоци *(Криштоф Суроми)* 723

БРУНО КОЛСОН — Les Belges dans l'armée des Habsbourg. Régiments et personnalités militaires des Pays-Bas autrichiens, 1756–1815 *(Ференц Тот)* 727

ИШТВАН НАДЪ-Л. — Венгерские генералы Императорско-Королевской армии, 1787–1815 гг. *(Балаж Лазар)* 734

АДАМ БАЛОГ – ИШТВАН БОБАИ – РОБЕРТ ГЕРМАНН (изд.) — Артур Гёргеи, «растоптанный герой». Избранное выступлений на конференциях Гёргеи 2016 и 2018 гг *(Адриенн Гуляш)* 738

ИШТВАН ПЕЙАХ — Янош Дамьянич, «всегда побеждающий» генерал *(Золтан Решш)* 743

ЭГИДИО РОССИ – МАРКО ПИЗАНИ – АНДРЕА БРАМБИЛЛА – АРИБЕРТО ОЗИО — Gas Warfare in the First World War. Anti-Gas Protection and Gas Masks in the Armies of the German Empire, Austria-Hungary and Italy *(Ференц Балинт)* 747

ШАНДОР САКАЙ — Становление на ноги после Трианона. Интервью, эссе, исследования *(Тибор Балла)* 750

ЖОЛТ ТОТ — Исследование военных захоронений *(Балаж Полгар)* 753

НЕКРОЛОГ

ТАМАШ РЕВЕС — Йожеф Сабо (1928–2021) 757

ZRÍNYI KIADÓ

Tördelő: Teszár Edit

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Osztály
Felelős vezető: Pásztor Zoltán

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti
Redakteur: Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Internetversion:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Abonnement
4000,- HUF/Jahr, 1000,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb
Magyar Posta Rt.
Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти
Редактор: Жофия Медьеши

Редакционная коллегия
Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник, Каталин Мария Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц Ленкефи, Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Петер Сабо, Шандор Сакай, Норберт Самвебер, Ласло Тоэль, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми

Консультативный совет
Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко, Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek @gmail.com
Электронный вариант:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4000, на 1 квартал 1000 форинтов

Распространяет
Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей
В Бюро подписки на газеты
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 1000,- Ft

E számunk tartalmából

„Tanulmányunk a hadtörténet és az egyháztörténet egy sajátos metszéspontjára, a magyarországi főpapok különböző háborúkban és harcokban való részvételére fókuszál, azon belül pedig a 13. századra. Bár a klérus számára nem tartozott az alapvető feladatok közé a hadakozás, a 11. századtól kezdve tagjai mégis feltűnnek a forrásokban csatákkal és különböző konfliktusokkal kapcsolatban. Természetszerűleg nem elsősorban hadvezérként vagy harcosként, azaz mint *bellatores* voltak jelen – bár erre is akadt példa –, szerepük inkább a békeközvetítés volt, például a királyi család ellentéteiben. Ezenkívül a dinasztia tanácsadóiként is tevékenykedtek, valamint liturgikus feladatokat láttak el háborúk és hadjáratok idején. Az Árpád-kor általunk vizsgált utolsó évszázada tekintetében azonban a források alapján a korábbi időszakhoz képest némileg változatosabb kép vázolható fel. Több esetben ugyanis […] a Magyar Királyság főpapjai maguk is aktív szerepet játszottak az egyes konfliktusok alakításában. Bizonyos prelátusok adott esetben állást foglaltak a királyi család ellentéteiben, illetve a század utolsó harmadában az oligarchák harcaiban is. Különösen jelentős, hogy mindez nem kizárólag egyházi pozíciójuknál fogva történt, egyesek maguk is hadvezérként tűntek fel, például várakat védtek ostromok idején. Valamint nem feledkezhetünk el a 13. század legfontosabb háborújáról, a tatárjárásról sem, amely az ország egész lakossága, így a főpapok számára is elkerülhetetlen következményekkel járt.”

(Barabás Gábor)

“The documentary examination of a relevant historical source is important in order to understand how this defensive line [within the Iron Gates gorge system] worked militarily – especially given its role in the on-going Ottoman Wars on the European Continent (beginning in the 14th century). […] I am attempting to apply (beyond the documentation) landscape archaeology from a military perspective by using a combination of more contemporary tools. This includes satellite images and three-dimensional modelling – as well as more traditional means like historical cartography and site inspection through the multiple visits that I have made to the fortress sites within the Iron Gates. The aim is to understand these fortifications as individual defensive features in their immediate geographical surroundings, as well as a strategic collective in a regional landscape. An effective military analysis of function can then be instructive to the evolution of defensive strategies within the history of the centuries-long Ottoman Wars, as well as can help explain how and why events occurred therein.”

(Jason Snider)

9 770017 650840 22003